

ଅଧିକାରୀ ଯୁକ୍ତ ସମୟ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉર્પોરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૧૨૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ જયંતનાં જુહાપર સ્મારકો

વિષય ૨ : ૩

રસિક નવલકથામાળા પુસ્તક ૨૩

જયંતનાં જબ્બર સાહસો

: : લખનાર : :

નાગરદાસ ઈ. પટેલ

: :: મલાડ : :

: : પ્રકાશક : :

પુંજલાલ લગવાન પારેખ

: :: વઢવાણ સીટી : :

ચાર રૂપીઆ

આવૃત્તિ : ૧ લી

અતઃ : ૫૦૦

સંવત : ૧૯૮૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૫૨૫

હાયમંડ ન્યુબિલિ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
સલાપોસરોડ : અ મ દા વા હ માં
પરિખ દેવીદાસ છગનલાલે બાપ્તુ.

પ રિ ચ ય

*

‘એ નટવર કોણ છે?’ એમ ઘણા જણે મહને પૂછેલું.

તે વખતે ‘ચાંદની’ માં જયંતનાં સાહસો તથા પ્રાણશંકર પંડિતજીનાં હાસ્યરસિક પરાક્રમો છપાતાં હતાં.

‘એ ઘણું સરસ લખે છે!’ ‘એનાં જયંતનાં વર્ણનો હું સૌથી પહેલાં વાંચુ છું.’ ‘પંડિતજીની વાત મહેં પંદરવાર વાંચી.’ એવાં એવાં અનેક વલુમાઝ્યાં પ્રમાણપત્રો નટવરના નામે મળતાં.

નટવરના સહલાઝ્યે એના બન્ને મિત્રો—જયંત અને પ્રાણશંકર પંડિતજી—લોકાદરને પાત્ર થયા છે અને મહાદેવને લખને પોડીયો પૂજાય તેમ એ પણ ગવાયો છે.

અને ખરો અભિપ્રાય તો વાંચનારનો જ ને !

જયંતનાં પરાક્રમો અત્યાર પહેલાં પુસ્તક રૂપે ‘જયંતનાં અદ્ભૂત પરાક્રમો’ ને નામે પ્રકટ કર્યાં છે અને તેમાં ‘આ જાતની કથાઓ અને તેમનું સાહિત્યમાં સ્થાન’ એ વિષે પુરતું વિવેચન કર્યું છે.

જયંતનાં જગજ્ઞર સાહસોનો આ એવોજ અને એથી વધુ દળદાર સંગ્રહ છે અને તે વાંચનારને પસંદ પડશે તો મ્હારો શ્રમ સાર્થક થશે.

આ સાથે જયંતના એક લઘુ પરાક્રમનું ‘કાળને કિનારે’ નામનું પુસ્તક પણ પ્રકટ થાય છે.

અને જયંતનાં પરાક્રમોનાં પુસ્તકો સ્વતંત્ર લખવાનો મ્હેં દાવો કર્યોજ નથી. એ સર્વેના વસ્તુ માટે સર કૌતન ડૉઈલિનું ઋણ સ્વીકારું છું.

મ લા ૬

૧ : ૨ : ૩૦

નાગરદાસ ઇ. પટેલ

અ નુ ક્ર મ

ક

૧ મેનાવતી	....	....	૧
૨ કુંદ્રેકટર	....	....	૨૬
૩ શારદાસદન	....	....	૫૭
૪ તાંડવનૃત્ય	....	....	૬૬
૫ સફેદ ઠંગ	...	....	૧૩૭
૬ નૂરે-આલમ	....	....	૧૫૬
૭ સ્કૉલરશીપ	....	....	૧૬૦
૮ સરસ્વતી	....	....	૨૧૮
૯ ખોવાતો ખેલાડી	....	....	૨૪૫
૧૦ કુંપટન મહેતા....	....	....	૨૬૭
૧૧ સ્કૉલ ગફલત	....	....	૨૮૭
૧૨ ચૈતન્યજવાલા....	....	....	૩૨૫

રસિક નવલકથામાળાનાં પુસ્તકો

*

શ્રીમંત સંહારક મંડળ ભાગ ૧-૨	...	...	૪—૦—૦
વિપત્તિનું વાદળ	...	...	૩—૮—૦
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસ ક્રમોં	...	...	૨—૦—૦
સફેદ ઠગ ભાગ ૧-૨-૩	...	...	૪—૮—૦
સોનેરી ટોળી ભાગ ૧-૨	...	...	૪—૮—૦
બૂલનો ભોગ	...	...	૪—૦—૦
વેરવસુલ ભાગ ૧-૪ (સચિત્ર)	...	...	૧૨—૦—૦
ભયંકર ભેદ ભા. ૧-૨	...	...	૨—૮—૦
વિચિત્ર જગત	...	...	૩—૦—૦
સૌંદર્ય જવાળા	...	...	૨—૦—૦
દિવાની કે શાણી ? ભા. ૧-૨	...	...	૮—૮—૦
અદ્ભૂત લુટારો ભા. ૧-૨ (સચિત્ર)	...	...	૩—૮—૦
ખંચાસરનો જયશિખરી ભા. ૧-૨	...	...	૬—૦—૦
પાટલીપુત્રની પડતી ખંડ ૧-૨-૩	...	...	૪—૮—૦
ત્રેમની ખુમારી ભા. ૧-૨ (સચિત્ર)	...	...	૬—૦—૦
દુર્ભાગીદારા ખંડ ૧-૨-૩	...	...	૩—૮—૦
સ્નેહલગ્નની સુંદરી ભાગ ૧-૨	...	...	૩—૮—૦
કુટુંબીનું કારસ્થાન ભાગ ૧-૨	...	...	૫—૦—૦
બ્રાણુ કે પ્રતિષ્ઠા ?	...	...	૩—૦—૦
રાજમાર્ગ	...	...	૩—૦—૦
વિલાસમાં વિનાશ...	...	...	૩—૮—૦
ચમત્કારિક ખૂન	...	...	૨—૦—૦
કાળને કિનારે	...	...	૨—૮—૦
ચાળીસ ચહેરાનો માણસ	...	...	૩—૮—૦
આગ્રાનો ખજાનો	...	...	૨—૦—૦
જાગીરદાર કે જલ્લાદ	...	...	૨—૦—૦

મળવાનું ટેકાણું:—

પુંબલાલ ભગવાન પારેખ

: : વઢવાણ સીટી : :

જયંતનાં
:જખખર :
:સાહસો:

ના ગ ર દા સ ઈ. પ ટે લ

નાં બી જાં પુ સ્ત કેા

*

નવવલ્લરી : અલંકાર શાસ્ત્ર	...	...	૨-૮-૦
સફેદ ઢગ : હિંદુકટીવ નવલકથા	...	...	૪-૮-૦
શશિકલા : પ્રેમકથા ને કાવ્ય	...	...	૨-૦-૦
જયંતનાં અદ્ભૂત પરાક્રમેા	...	...	૨-૮-૦
કાળને કિનારે : હિંદુકટીવ નવલકથા	...	...	૨-૮-૦

: બા લ સા હિ ત્ય :

અમારી વાર્તાઓ	...	...	૦-૮-૦
અમારી બીજી વાર્તાઓ	...	...	૦-૧૨-૦
અમારી ત્રીજી વાર્તાઓ	...	...	૦-૮-૦
અજીત	...	...	૦-૧-૦

: હ વે પ છી :

આશુશંકર પંડિતજીનાં પરાક્રમેા	...	...	૨-૦-૦
રખડેલ અને બીજી વાતો	...	...	૨-૦-૦
જયંતની સાહસ કથાઓ	...	...	૩-૦-૦
પરીઆનો પ્રદેશ	...	...	૧-૪-૦
બાળકોનું સ્વર્ગ	...	...	૦-૧૦-૦
રતનીયો	...	...	૦-૪-૦
Indian Fairy Tales & Focklore	...	...	૨-૦-૦

*

મે ના વ તી

✽

એ દસ વરસમાં એક પણ દિવસ ભાગ્યે જ એવો ગયો. દશે કે જ્યારે જયંતને જરાવાર પણ પ્રસન્ન મળી હોય! મેંકંડો કેસોમાં એની સલાહ લેવામાં આવતી અને અનેકમાં એને જાને લાજરીઆપવા પડતી તથા ઉકેલ ને નિકાલ કરી આપવો પડતો. ધીરે ધીરે એનું નામ લદ્દ પારનું જાણીતું થઈ ગયું હતું એટલે એની ઉપાધિનો પાર ન હતો. એ લાંબા ગાળામાં મેંકંડો નોંધવા જેવા કેસ આવ્યા હશે એવો સમજી શકાય એવી વાત છે પણ જે કેસમાં કાંઈ અવનવી વિગત હોય અને ખાસ કરીને ઉપરથી સાદો દેખાતો.

હોય છતાં અંદરખાને ઘણો ભેદ હોય એવા કેસની નોંધ હું રસપૂર્વક લઉં છું એ વાંચનારથી અગ્નણ્યું નથી એટલે મ્હારી નોંધ ઉપરથી એવો જ એક કેસ મીસ મેનાવતી મહેતાનો રજુ કરું છું. કારણ કે હજીયે એ જાણે તાજેજ ન હોય એમ મ્હને લાગે છે અને જે કાંઈ ઉણપ હોય તે મ્હારી નોંધપોથીની મદદથી પુરાઈ રહે એમ છે એટલે હરકત નથી.

એ દિવસે તા. ૨૩ મી એપ્રિલ ને શનિવાર હતો. ખપોરના વખતે અમે પહેલ વહેલુ મેનાવતી મહેતાનું નામ સાંભળ્યું. તે દિવસે જ્યંત સર ધનમોહનદાસના એક ઘણા જ અગત્યના કેસમાં રોકાયો હતો અને એ કામ એવું ગુંચવણ ભરેલું હતું કે પોતાનું મન ખીજમાં રોકાય નહિ અને ખસેલ પડે નહિ તે માટે જ્યંત ખીજી કાંઈ જ સાંભળતો ન હતો. એના એવા વિચાર છતાં એ મીસ મહેતાને ના ન પાડી શક્યો એ મ્હને યાદ છે. એને જોધને જ એ એની વાત સાંભળવા લલચાયો હોય એ સંભવિત છે. મીસ મહેતા ઉગતી જુવાનીમાં આવેલી. ખડતલ બાંધાની, મુંદર દેખાવની કુમારિકા હતી.

‘ત્હમ્હારી તખીઅત વિષે કહેવા જેવું નહિ હોય!’ જ્યંતે એને જોધને કહ્યું. ‘આની સરસ રીતે સાધકલ ચલાવનારની શક્તિ વિષે કહેવા જેવું હોય જ નહિ!’

‘ખરી વાત છે ! મ્હારે સાધકલનો સારી રીતે ઉપયોગ કેટલીક વાર કરવો પડે છે. અને એને અંગે જ મ્હારે આપની મુલાકાત લેવી પડી છે.’

મ્હારા મિત્રે એના હાથ તરફ જોયું અને બોલ્યો: ‘પહેલાં મ્હને લાગ્યું કે ત્હમે ટાઇપરાઈટીંગ ખુબ કરતાં હશે પણ એમ નથી. હારમોનીઅમ ઉપર બહુ ઝડપથી ત્હમે આંગળાં ચલાવો છો. ટાઇપરાઈટીંગ અને હારમોનીઅમ બન્ને આંગળાંને સતત ઉપયોગ

માગી લે છે. એક વધારે ને બીજી જરા ઓછો. ત્હમે મંગીતનાં ઉપાસક છો.’

‘હાજી. હું એ શીખવું છું.’

‘મુંબાઇ બહાર. આપનો ચહેરો એ કહી આપે છે.’

‘ખરાબર છે. કુદરતના ભરપુર સૌંદર્યમાં મ્હારે મ્હારું કામ કરવાનું છે. વીરપુર સ્ટેશનની પશ્ચિમે કેટલાક માઈલ દૂર.’

‘લગભગ દરિયા કિનારે જ કહેાને. ખોલો, મેનાબહેન, ત્હમને ત્યાં શો ત્રાસ પડ્યો?’

એ જીવાન કુમારિકાએ એના જવાબમાં નીચે મુજબ સુસ્પષ્ટ અને સુસ્થિત નિવેદન કર્યું:

‘મ્હારા પિતાજી થોડાં વરસ પરજ મરણ પામ્યા. એમની હું એકની એક લાડકી દીકરી હતી. મ્હારી માતા હજી જીવે છે અને એ મુંબાઇમાંજ રહે છે. અમારે સગામાં માત્ર એક કાકા જ છે. એ ઘણાં વર્ષોથી આફ્રિકા ચાલ્યા ગયા છે અને એમની કાંઈ ખબર અંતર નથી. એમને ગયે પચીસ વર્ષ થયાં. મ્હારા પિતાજીના મરણ વખતે અમારી સ્થિતિ સારી ન હતી પણ તે પછી ‘ટાઇમ્સ’માં એક જાહેર ખબર અમારી બાબત છપાઈ હતી. તેમાં અમારી સ્થિતિ અને સ્થાન અમુક વકીલને બતાવવાનાં હતાં. એ દરમિયાન મ્હારા અભ્યાસ અને જીવન વિષે થોડુંક કહી લઉં. મ્હારા પિતાજીના વિચાર હિંદુસમાજનો લયંકર સડો જેવાથી ઉગ્ર સુધારક જેવા થઈ ગયા હતા અને એમનો વિચાર મ્હને બને તેટલું સારું શિક્ષણ આપ્યા પછી જ પરણવાનો હતા તેથી એમના મરણ સમયે ઈંગ્રેજ છટ્ટા ધોરણમાં હું અભ્યાસ કરતી હતી. સાથે સાથે સંગીતનું શિક્ષણ પણ એમણે મ્હને અપાવ્યું હતું. તે પછી હું મેટ્રીક પસાર કરી કૉલેજમાં ગઈ પણ પછી પૈસાની અગવડે મ્હારે કૉલેજ છોડવી પડી. એ અરસામાં પેલી જાહેર ખબર વાંચી હું એ વકીલને મળી આવી. મ્હને એમ હતું કે કદાચ મ્હારા કાકાએ પોતાની મીલકતની

વારસ મને દરાવી હશે અને એને લીધે એમના વકાલે આ જાહેર ખર્ચ છપાવી હશે એટલે મળવા જવામાં વિલંબ ન કર્યો. ત્યાં કરસનદાસ અને વનેચંદ નામના બે જણ દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવેલા તે મળ્યા. કરસનદાસ, જરા પુખ્ત ઉમરનો તથા સારા દેખાવનો સભ્ય ગૃહસ્થ જણાતો હતો પણ વનેચંદ હલકા સ્વભાવનો અને ઉચ્છ્રંખલ જુવાન લાગતો હતો. એમણે કહ્યું કે મદારા કાક રઘુનાથજી વનમાળી મહેતા એમના મિત્ર હતા અને એ થોડા વખત પર જો-સંબંધ ખાતે ગરીબીમાં ગુજરી ગયા હતા. એમણે મરતી વખતે એમના લાઇના પરિવારની ખર્ચ અંતર રાખવાની એ બેઉને લક્ષ્યમણ કરી હતી એટલે એમણે આ જાહેર ખર્ચ છપાવી હતી. આખી શુંદગી સુધી સંભાર્યા ન હતા અને છેક છેલ્લે અમે કેમ યાદ આવ્યાં એના જવાબમાં એ લોકોએ ખુલાસો કર્યો કે એમને પોતાના લાઇના મરણના સમાચાર મળ્યા હોવાથી તદ્દમે નિરાધાર હશે એમ ધાર્યું હતું અને એને લીધે અમને ખાસ કરીને તમારી સંભાળ લેવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. ’

‘ એ વાત ક્યારે થયેલી ? ’ જયંતે પૂછ્યું.

‘ જવ. ડિસેમ્બરમાં—ચાર મહિના ઉપર. ’

‘ પછી— ’

‘ મને વનેચંદને જોઇને એના પ્રત્યે સુગ આવી હતી એટલે એવા માણસ સાથે ઓળખાણ રાખવા હું ખુશી ન હતી. એવા લોકોના સંબંધમાં હું આવી છું એ જો મી. ઓફ જાણે તો એમને ઘણું ખરાબ લાગે. ’

‘ એમ ? મી. ઓફ ? ’

‘ એ હમણાં દિલ્લીમાં ઇમ્પીરીયલ બેંકમાં છે. અમારાં લગ્ન ઘણું કરીને આ વરસે મે મહિનામાં થઈ જશે. એમનું પુરૂ નામ શાંતિલાલ જીવણલાલ ઓફ છે. વનેચંદ કરતાં કરસનદાસ લાખ

દરજે વધુ સખ્ય લાગવાથી એની સાથે મહેં વાત કરી. એણે અમારી સ્થિતિ અને વહેવાર વિષે પૂછ્યું. અને છેવટે એણે એની દસ વર્ષની દિકરીને સંગીતનું શિક્ષણ આપવા માટે મદને મહિને સવાસો રૂપિયાના પગારે રોકવાની ઇચ્છા જણાવી. તે હિપરાંત રહેવા ખાવાની સગવડ એ પોતાના બંગલામાં કરી આપશે એમ પણ જણાવ્યું આવી સારી તક જવા દેવી એ મદને દીક ન લાગે એ સ્વાભાવિક છે એટલે મહેં હા પાડી. મહારી માતાથી વિખુટી પડવા હું તૈયાર ન હતી પણ તેનો એ રસ્તો કાઢ્યો કે દર શનિવારે મહારે મુંબાઈ આવી જવું અને સોમવારે પાછા ફરવું આ રીતે દર અઠવાડીએ એને મળવાની પણ સગવડ થઈ શકે એમ હતી એટલે હું મણિપુર પાસેના એ લોકોને બંગલે ગઈ. એ જગ્યા વીરપુર રોશનથી હોએક માઈલ દૂર છે. એના ઘરમાં એ પોતે તથા એની દસેક વર્ષની ગલગોટા જેવી દિકરી તથા પાનખાઈ કરીને રસોધણી એટલાંજ હતાં. કર-સનદાસની પત્ની મરણ પામી હતી અને દીકરી સિવાય બીજી કંઈ સંતાન મુકી ગઈ ન હતી. એ પોતે બલો અને મીલનસાર માણસ હતો એટલે એના બંગલામાં મદને દીક ગોડી ગયું. એને પોતાને પણ સંગીતનો શોખ હતો એટલે કંઈક આનંદ આવતો. દર શનિવારે હું મુંબાઈ જઈ મહારી માતા સાથે રવિવારની રજા ગાળી આવતી અને આ રીતે મહારા દિવસો સુખમાં જવા લાગ્યા.

‘ એ સુખમાં પહેલાં ખતરો વનચંદના આવવાથી પડ્યો. એ ત્યાં એક અઠવાડીયુ રહેવા આવ્યો હતો. એ અઠવાડીયુ મદને એક વરસ જેવડું લાગ્યું. એનું મહેં મદને દીકું ગમતું ન હતું. એણે કોઈ પણ બહાને મહારી સાથે વાત કરવાના પ્રસંગ શોધવા માંડ્યા અને છેવટે કહી ચૂક્યો કે એ મદને હૃદયના ખરા પ્રેમથી ચલાતો હતો તથા પરણવા ખુશી હતો. મહેં એને ધધડાવીને ના પાડી કારણ કે મહારો વિવાહ થઈ ચૂક્યો છે એ હું આપને કહી ગઈ છું. એક વખત તો એણે મહારો હાથ પકડ્યો એટલે મહેં ખૂબ મારી. એ સાંભળી કર-

સનદાસ ત્યાં આવી લાગ્યા અને બન્ને વચ્ચે સખત બોલાચાલી થઈ. વાત એટલે સુધી વધી પડી કે બેઉ જણુ મારા મારી પર આવી ગયા અને એને પરિણામે વનેચંદને જતા રહેવું પડ્યું. તે પછી વનેચંદને મ્હેં ત્યાં જોયો નથી.

‘હવે જે વિષે મ્હારે આપને તસ્દી આપવી પડે છે તે મુદ્દા પર આવું. દર શનિવારે મુંબાઈ આવવા માટે મ્હારી સાષકલ પર બેસીને હું નીકળું છું અને વીરપુરથી ૧૨-૨૨ ની ટ્રેન પકડું છું. એ રસ્તો ઘણો જ એકલવાયો છે અને એક જગ્યાએ તો એક માઈલ સુધી ખડું જ શાંત અને નિર્જન જગ્યાએ થઈને એ જાય છે. એની એક બાજુએ ખાડી છે અને બીજી બાજુએ જંગલ છે. પહેલાં મળિપુરના જંગીરદાર ત્યાં રહેતા તે વખતે એ વિભાગ ઘણો આખાદ હતો પણ હાલ તો એ પ્રદેશ સાવ નિર્જન થઈ ગયો છે. અને વાડીને ઠેકાણે જંગલ થઈ ગયું છે. હજીયે જંગીરદારની હવેલી છે પણ તેમાં કોઈકેજ વખતવસ્તી હોય છે. એ રસ્તે તમને ભાગ્યે જ કોઈ ખટારો કે માણસ મળે એટલો એ નિર્જન છે. છેક બાણગુરી પાસેના મોટા રસ્તે તમે જાવ નહિ ત્યાં સુધી ત્હમને માણસનું મ્હોં જોવાનું પણ ભાગ્યે જ મળે ! એ અઠવાડીયાં પર જ્યારે હું આ નિર્જન જગ્યાએથી પસાર થતી હતી ત્યારે એક કાળી દાઢીવાળા સાધારણ ઉમરના માણસને સાષકલ પર બેસીને મ્હારી પાછળ બસોએક વારને છોટે આવતો જોયો. હું વીરપુર પહોંચી ત્યારે મ્હેં પાછળ જોયું તો કોઈ જણાયું નહિ તેથી એ વિષે મ્હને કાંઈ વિચાર ન આવ્યો. પણ સોમવારે જ્યારે હું પાછી ફરી ત્યારે એ જ નિર્જન જગ્યાએ એ માણસને મ્હારાથી એટલે દૂર સાષકલ પર બેસીને આવતો જોઈ મ્હને કેટલી નવાબ લાગી હશે તે આપ સમજી શકશો. મી. જયંત-રાય ! ફરીથી જ્યારે શનિવારે હું મુંબાઈ આવવા નીકળી ત્યારે પણ આખાદ એ માણસ એ જ જગ્યાએ જણાયો અને પાછો મોટો રસ્તો આવતાં અદશ્ય થયો. સોમવારે પણ એમ થયું. એ હમેશાં

ખસો અઢીસો વાર મ્હારાથી દૂર રહેતો હતો અને હજી સુધી એણે મ્હારી જરાએ હેરાનગતી કરી નથી. એ વાત મ્હેં કરસનદાસને કરી. એમણે એ ધ્યાન દઇને સાંભળી અને મ્હને કહ્યું કે પોતે ઘોડાની ડોંગકાટનો ઝોડર આપ્યો છે અને તે એકાદ અઠવાડિયામાં આવી જશે પછી આ ત્રાસ મરી જશે, એ આવશે એટલે એ નિર્જન રસ્તે મ્હારે એકલા મુસાફરી કરવા વખત નહિ આવે.

‘આ અઠવાડિયાએ થોડો તથા ગાડી આવી જવાનાં હતાં પણ હજી ગાડી તૈયાર ન થઈ હોવાથી જરા વિવંચ થયો છે. આજે મ્હારે અહીં આવવું હતું એટલે સાંકડેલો ઉપયોગ કર્યો સિવાય છૂટકો ન હતો. ન્યારે ખાડી અને જંગલ આવ્યું ત્યારે એ નિર્જન રસ્તા પર પેલા સાંકડેલ વાળા સજ્જનને મ્હેં પાછો જોયો. એ એનો એજ માણસ હતો. એ મ્હારાથી એટલો દૂર રહેતો કે એનું મ્હોં હું બરાબર જોઈ ન શકું. એનાં કપડાંમાં કાળો લાકડોટ તથા ઘોતીયું અને માથે ટોપી હતાં. એનું મ્હોં બરાબર દેખાતુ ન હતુ પણ એનાં લાંબી કાળી દાઢી નવાઈ પમાડતી હતી. આજે મ્હને ઘણી અન્યયખી લાગી અને એનો એમ કરવામાં શો હેતુ છે તે જાણવાનું મન સાથે નક્કી કર્યું. એ ઉપરથી મ્હેં મ્હારી સાંકડેલ ધીમી કરી. એ જોઈને એણે પણ એમજ કર્યું. હું થોભી ગઈ એટલે એ પણ થોભી ગયો. પછી મ્હેં એને પકડવાની યુક્તિ કરી. રસ્તે જ્યાં વળાંક આવે છે ત્યાં સડસડાટ સાંકડેલ ચલાવી એકદમ ઉભી રહી. એ અટકી શકે તે પહેલાં મ્હારી આગળ થઈને ચાલ્યા જવાનું મ્હેં અનુમાન બાંધ્યું હતું પણ એ દેખાયો જ નહિ. એટલે હું પાછી ફરી ને ચારે તરફ જોયું, એક માઇલ સુધી રસ્તા પર નજર પડતી હતી પણ એનો પત્તોજ ન હતો. નવાઈની વાત તો એ હતી કે આજુબાજુ બીજે કોઈ ઠેકાણે પણ રસ્તો ન હતો કે જ્યાં એ જઈ શકે !’

‘આ કેસ જરા નવાઈ જેવો છે ખરો. નટવર !’ જ્યંત મોલ્યો. પછી તેણે મેનાવતીને પૂછ્યું : ‘ત્હમે એ વળાંક લીધો અને પાછો

ફરીને જોયું તો એ માણસ અદૃશ્ય થઇ ગયો હતો, એ એ વચ્ચે કેટલો વખત ગયો હશે ?

‘ બેથી ત્રણ મીનીટ. ’

‘ તો પછી એ રસ્તાની બાજુએ ગયો હોવો જોઇએ પણ તમે કહો છો કે એવો આડમાર્ગજ નથી ? ’

‘ એક પણ નહિ. ’

‘ તો તો એ એકાદ બાજુએ પગદંડીએ પડી ગયો હશે. ’

‘ એ જંગલમાં હોય તો, બાકી દેખાયા વિના ન રહે. ’

‘ તો પછી એ જમીનદારની હવેલી નરફ ગયો હોવો જોઇએ. એ સિવાય બીજી જગ્યાએ એ જાય નહિ. બીજું કાંઈ ? ’

‘ કાંઈ નહિ. એને ન જોવાથી હું ગભરાઈ ગઈ હતી એટલે એ વિષે આપની સલાહ ન મળે ત્યાં સુધી મને સંતોષ થાય એમ ન હતું. ’

જયંત જરાવાર શાંતિથી બેસી રહ્યો.

‘ મીઠા ઓફ દમણાં આ તરફ આવી શકે એમ નથી ? ’

‘ એમાં લાંબી રજા લેવી પડશે એટલે થોડા વખત માટે દીલ્હીથી બોલાવવા એ ઠીક નથી લાગતું. ’

‘ વખતે એ અચાનક આવે એમ તમને નથી લાગતું ? ’

‘ એ બનવાજોગ નથી. કદાચ એ હોય તો એવી રીતે વતે નહિ અને એમને હું ન જોળખું એટલી મુર્ખા નથી ! ’

‘ એ સિવાય બીજા કોઈએ માયા બતાવેલી ? ’

‘ ધણુએ. દાઢરકુલના ઉપલાં ઘોરણોમાં મદારો વિવાહ થયો ન હતો તે અગાઉ. ’

‘ પણ પછીથી ? ’

‘ પેલા વનેચંદે, જે એની ગણતરી માણસમાં કરીએ તો. ’

‘ બીજાએ નહિ ? ’

અમારી અસીલ જરા વિચારમાં પડી.

‘કોણ છે તે કહો તો ખરાં ?’

‘વખતે એ મહારી શંકા પણ હોય ! મહને કોઇ કોઇ વખત એમ લાગે છે કે કરસનદાસ મહારા તરફ એવી નજરે જુએ છે ! પણ હજી એ બાબત કાંઇ ખાત્રી નથી. ઘરમાં કોઇ નહિ એટલે માયા બતાવે એ બનવા જોગ છે પણ મહને વહેમ છે. એ મહારી સાથે ગૃહસ્થાધિપતી વર્તે છે પણ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી એ વાત વધુ જલદી સ્પષ્ટ જાય છે.’

‘એમ બાબત છે !’ જયંતે કહ્યું. ‘એ શો ધંધો કરે છે ?’

‘કંઈજ નહિ. એની પાસે પુષ્કળ પૈસા છે.’

‘ગાડી કે ઘોડો નથી ?’

‘એ સારી સ્થિતિનો માણસ છે. અઠવાડીઆમાં એ બે ત્રણ વખત શહેરમાં જાય છે. એ શેરબજારમાં કંઈક ધ્યાન આપે છે.’

‘બીજી કાંઈ વધુ વિગત બને તો મહને જણાવજો મીસ મહેતા ! હમણાં તો હું ઘણાજ કામમાં ગુંથાયલો છું, છતાં તમારા કેસમાં જોઈતી તપાસ કરતો રહીશ. તે દરમિયાન મહને પૂછ્યા સિવાય કોઈ પણ સાહસિક પગલું ભરશો નહિ. આપને જવું હોય તો જઈ શકો છો. આશા છે કે તમારા તરફથી સારા સમાચાર મળશે.’

એ સલાહ મળ્યા પછી મહેાંપર સંતોષની લાગણી સાથે મીસ મહેતા ગઇ.

‘કુદરતનો એ કાયદો છે નટવર ! કે આવી સૌન્દર્ય અને પ્રતિભાશાળી કન્યાની પાછળ દિવાનાઓ રખડેજ !’ જયંતે એના ગયા પછી કહ્યું. ‘પણ એવા દિવાના આવા નિર્જન સ્થળે સાધિક-લપર પાછળ ફરે એ જરા નવાઇ જેવું છે. એ કોઇ છૂપો પ્રશ્નસંકેત હોવો જોઈએ. પણ એ ઉપરાંતેય કેટલીક નવાઈ જેવી વિગતો એના કેસમાં છે. નટવર !’

‘કે એ માણસ ખરાખર એજ સ્થળે નીચમીત કેમ દેખાય છે એ કે નહિ ?’

‘હાસ્તો. આપણે સૌથી પહેલાં તો જમીનદારની હવેલીમાં ફાળુ રહે છે તે જાણવું જોઈએ. પછીથી કરસનદાસ અને વને-ચંદનો સંબંધ જાણવો જોઈએ. એ બન્ને રઘુનાથ વનમાળીને શી રીતે ઓળખતા હતા કે એનાં સગાંબહાલાંની શોધ આ રીતે કરતા આવ્યા? અને છેલ્લી વાત તો એ છે કે સ્ટેશનથી છ માઇલ દૂર રહેવા છતાં ગાડી થોડો ન રાખનાર સજ્જન શી રીતે આવા નજીવા કામ માટે સવાસા રૂપીયા પગાર આપતો હશે? એ વિચિત્ર નથી લાગતું? નટવર!’

‘તું તપાસ કરવા જશે?’

‘ના બાપુ ના! મ્હારે બદલે ત્હારે જવાનું છે, આ સાધારણ વાત છે અને તું પ્રયત્ન કરી જો. મ્હારાથી સર સાહેબનો કેસ છોડીને જવાય એવું નથી. તું સોમવારે સવારે જા અને એ નિર્જન સ્થળે એક બાજુ છુપાઈ રહેજો તેમજ તને ઠીક લાગે તે મુજબ વર્તજો. પછી હવેલીના રહીશ સંબંધે તપાસ કરી પાછા આવજો અને જે વિગત મળે તે મ્હને જણાવજો. અને ત્યાં સુધી હવે એ વિષે આપણે વાત કરવાની જરૂર નથી.’

અમે મીસ મહેતાને એ કંઈ ગાડીમાં સોમવારે પાછી ફરે છે એ પૂછ્યું હતું તેના જવાબમાં ઘણુંખરું ૯-૫૦ ની લોકલમાં એ જતી હોવાનું જણાવ્યું હતું તેથી હું સોમવારે સવારે ૯-૧૩ ની ગાડીએ ગયો અને વીરપુર ઉતર્યો. ત્યાંથી મણિપુરનો માર્ગ શોધી કાઢતાં મ્હને મુશ્કેલી ન નડી અને થોડા વખતમાં મીસ મહેતાએ વણવેલી નિર્જન જગ્યાએ જઈ પહોંચ્યો. એ સ્થળે એણે વર્ણન કર્યું હતું તેવુંજ હતું. રસ્તાની આજુબાજુ પગદંડીઓ હતી અને કેટલીક જગ્યાએ એવી મોટી વાડ હતી કે તેની પાછળ કોઈ ભરાઈ રહ્યું હોય તો ખબર પણ પડે નહિ. જમીનદારની હવેલી રસ્તાપરથી

દેખાતી ન હતી પણ એની આબુઆબુના જંગલ જેવા બાગપરથી એ એટલામાંજ અંદરની આબુ હોવી જોઈએ એમ લાગતું હતું.

એક જગ્યાએ રસ્તાથી જરા છેટે ઘટાદાર ઝાડને ઓથે છૂપાઈ જવાનું મહેં પસંદ કર્યું. ત્યાંથી બન્ને આબુ તરફ એકેક માઇલ સુધી નજર નાખી શકાતી હતી. હું સંતાયો ત્યારે બન્ને તરફનો રસ્તો નિર્જન હતો પણ થોડીવારમાં હું આવ્યો તેની સામી આબુએથી એક જણ સાઇકલ પર બેસીને આવતો જણાયો. એણે કાળો હાફ-કોટ પહેર્યો હતો તથા કાળી દાઢી હતી. એ બૂની હવેલીના જીણ બગીચા પાસે આવતાંજ સાઇકલપરથી ઉતરીને એક આબુ છૂપાઈ ગયો; અને મ્હારી નજર બહાર ગયો.

પા કલાક ગયો હશે એટલામાં વીરપુર તરફથી એક સાઇકલ આવતી લાગી. એના પર બેસીને મીસ મહેતા પુર જેસમાં આવતી હતી. એને મહેં હવેલીના જીણ બાગ નજીક આવી ત્યારે પાછળ જોતાં જોઈ. એ જરા આગળ આવી એટલે બસોએક વાર પાછળ પેલો માણસ પણ પોતાની સાઇકલ પર આગળના હેન્ડલ પર શીર ઝુકાવીને આવવા લાગ્યો. મીસ મહેતાએ એને જાયો ને સાઇકલ ધીમી કરી. એણે પણ પોતાની સાઇકલ ધીમે ચલાવી. મીસ મહેતા થોભી ગઈ એટલે એ પણ અટકી ગયો. બન્ને વચ્ચે બસો વારનું સાધારણ છેદું જળવાયે જતું હતું. એકાએક મીસ મહેતા પોતાની સાઇકલ પાછી ફેરવી એના તરફ દોડી. એ પણ એ રીતે પાછો ફરી આગળ નાહો અને થોડીવારમાં જ પેલા વળાંક પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયો. મીસ મહેતા જરાવાર પછી પાછી ફરી પોતાને માર્ગે પડી.

હું મ્હારી છૂપાવાની જગ્યાએથી બહાર ન નીકળ્યો ને ફીક કર્યું. કારણ કે થોડીવારમાં પેલો માણસ પાછો ફર્યો અને પોતાની સાઇકલ લઈ હવેલીના જીણ બાગમાં ભરાઈ ગયો. થોડીવાર સુધી તો મહેં એને એના હાથ ઊંચા કરી એના ગળાં આગળ આંધેલો કમાલ

કે કોટની ગલાપટી અથવા તો પછી ખમીસનો કોલર ઠીક કરતાં જોયો. એ પછી સાઇકલ પર બેસી ધીરે ધીરે હવેલી તરફ ગયો અને મહારી દષ્ટિમર્થાદામાંથી અદૃશ્ય થયો.

છેવટે મહારી સવારની કામગીરી બરાબર બજાવવાના સંતોષ સાથે હું વીરપુર પાછો ફર્યો અને ત્યાં જઈને જાગીરદારની હવેલીના રહીશ વિષે તપાસ કરી પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. એની વ્યવસ્થા મુંબાઇમાં ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટની દાઉસ એજન્ટની એક પેઢીને હસ્તક હતી. મુંબાઇ આવીને સૌથી પહેલો એ પેઢીમાં તપાસ કરી આવ્યો પણ આ વરસે એ મકાન બારોબાર કોઇ વૃજગોવિંદ નામના મહારાજને ભાડે અપાયલું હતું એમ ખબર મળી. વૃજગોવિંદ વૃદ્ધ ઉમરનો બ્રાહ્મણ હતો એટલી ખબર એણે આપી. એના વિષે એને વધુ કંઈ માહિતી ન હતી.

જ્યંતે એ બધી લાંબી વિગતો મહેં કહી ત્યારે ધ્યાન દઈને સાંભળી, પણ એક પણ શબ્દ એ પ્રશંશાનો બોલ્યો નહિ તેથી મહેને જરા અન્યયબ્ધી લાગી. પ્રશંશાને બદલે એણે મહેં શું ન કરવામાં ગફલત કરી તે વિષે મહેને સંભળાવ્યું:

‘ એક તો ત્હારી સંતાવાની જગ્યા બરાબર નહિ હતી, નટ-વર ! ત્હારે અને તેટલા રસ્તાની નજીક સંતાવું જોઈતું હતું. વાડની પાછળ સંતાયો હોત તો ચાલત. ત્યાં સંતાયો હોત તો પેલા માણસને વધુ નજીક રહીને જોઇ શકાત. ઉલટો તુંતો સો વાર દૂર હતો એટલે મીસ મહેતા કરતાં કાંઈજ વધારે કહી શકે એમ નથી ! એ ધારે છે કે એ માણસને પોતે ઓળખતી નથી. મહાઈ માનવું છે કે એ ઓળખે છે. એમ ન હોય તો પેલા માણસ એનાથી એટલો દૂર શા માટે રહે ? તું કહે છે કે એ હેન્ડલ પર ઝૂકીને બેઠો હતો. એ પણ એજ વાત પુરવાર કરે છે. સમજ પડીને. ત્હેં વધારે શું કંઈ ? ઉલટો તુંતો ત્યાંથી ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટમાં જઈને તપાસ કરે છે કે હવેલીમાં કોણ રહે છે ? ’

‘ત્યારે શું કરવું જોઈએ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘અરે એટલામાંજ કોઈ પીઠાખીઠામાં જવું હતું. ત્યાં તને બધીયે ખખર મળી રહેત. ચહાનું હોટલ જડે તો ત્યાં તપાસ કરવી હતી. એ સ્થળે તને એના રહેનારનું, નોકરચાકરનું અને બધાયનું નામ ને કામ મળી શકત ! વૃજગોવિંદ ! એ નામ જાણ્યે શું વળે ? એ જો બુદ્ધો હોય તો તો પછી એ સાધકિલ પર આટલો કાણુ રાખનાર જીવાન ન હોવો જોઈએ. ત્યારા જવાથી શું વળ્યું ? એટલુંજ કે મીસ મહેતાની વાત ખરી છે. પણ એ ખોટી છે એમ આપણે ક્યાં માનતા હતા ? પેલા સાધકિલ વાળાને હવેલી સાથે સંબંધ છે. એ પણ આપણી જાણ બહાર ક્યાં હતું ? એ હવેલીમાં વૃજગોવિંદ રહે છે. એ હોય કે એના આપ હોય પણ એટલાથી આપણું કામ વળે એમ નથી ! એમ ખોટું લગાડવાની જરૂર નથી પણ હવે શનીવાર સુધીનો વખત આપણને મળે છે અને ત્યાં સુધી એક બે બાબત હું જાતેજ તપાસ કરી આવીશ. પછી આપણે સાથેજ જઈશું.’

ખીજે દિવસે સવારે મીસ મહેતા તરફથી એક કાગળ મળ્યો. તેમાં મહેં જે કંઈ તેજ વિગત લખી હતી અને છેવટે ઉમેર્યું હતું કે :

‘આખરે મીં જયંતરાય, મહારી શંકા ખરી પડી છે. કરસનદાસે મહારી પાસે લક્ષ્મી માગણી કરી છે. અલબત્ત, એને મારા માટે લાગણી છે એની ના પડાય એવું નથી છતાં મહારો નિર્ણય તો ક્યારનો થઈ ચુકેલો છે એટલે મહેં ના પાડી. ગૃહસ્થાઈથી તે તેણે સાંભળી ખરી પણ મહારો રસ્તો હવે સીધો રહ્યો નથી. વખતે મહારે આ જગ્યા છોડવી પણ પડે !’

‘મીસ મહેતા હવે ઉંડા પાણીમાં ઉતરતી લાગે છે !’ જયંતે એ વાંચીને કહ્યું. ‘ખરેખર ! આ કેસ હવે વધુ રસીક થતો જાય છે ! આજે બપોરના મહારે બહાર જઈને થોડીક તપાસ કરવી પડશે.’

જયંતે શાંતિથી ગાળવા ધારેલો દિવસ અશાંતિમાં પસાર થયો હોય એમ એ સાંજે પાછો ફર્યો ત્યારે મહેને લાગ્યું. એના હોઠ પર નાનો સરખો ઉઝરડો થયો હતો અને કપાળ પર ખાસું મોટું ઢીસું હતું.

એ ઉપરાંત એને કાઠની સાથે સાઠમારી કરવી પડી હોય એમ પણ લાગતું હતું. એ આવ્યો તેવો ખુબ હસ્યો અને મ્હને કહ્યું:

‘જરા સારી જેવી કસરત આજે કરવી પડી નટવર! હીક છે કે હું મુઝાબાજીમાં કોઈ કોઈ વખત ભાગ લઉં છું નહિતો આજે ખરાબર મેથીપાક ખાધને આવ્યો હોત.’

મ્હેં એને બધી વાત અથઘતિ કહેવા વિનંતી કરી.

‘મ્હેં પેલું પીડું’ શોધી કાઢ્યું અને ત્યાં જઈને તપાસ ચલાવી. મ્હેં ત્યાં જઈને એકજણ સાથે ઓળખાણ કર્યું અને એની પાસેથી પુરતો દારૂ પાધને બેઘતી લકીકત કઢાવા માંડી. ‘વૃજગોવિંદ’ મહારાજ કોઈ વૃદ્ધ માણસ છે અને એ પોતાના થોડાક નોકર સાથે હવેલીમાં રહે છે. એના ત્યાં રહેવા આવ્યા પછીના એક બે બનાવ એના મહારાજ નામને કલંક લગાડે એવા હતા એ પણ એણે કહ્યું. એ ઉપરાંત દર અઠવાડીએ શનિ-રવીવારે બીજા ઘણા માણસો ત્યાં આવતા હતા એ એણે કહ્યું. એમાં વનેચંદ્ર કરીને ઠોળીયા જેવા એક જણ તો પડ્યો ને પાથર્યો રહેતો એમ એણે જણાવ્યું. એટલી વાત અમે કરી ત્યાંતો એ ભાઈસાહેબ જ અંદરથી આવ્યા. એ અંદરની બાજુ દારૂની મઝા માણતો માણતો અમારી વાત સાંભળતો હતો. હું કોણ હતો? મ્હારે શાની જરૂર હતી? આ બીજાના સવાલો પૂછવાની મ્હને શી જરૂર હતી? એ બધુંએ ધાણી પુટે તેમ પૂછી ગયો અને એણે વિશેષણોનો બધો ભંડાર ખાલી કરીને પોતાની જીભ ફૂટી મુકી દીધી. પછી તો એણે હાથચાલાકી કરવા માંડી એટલે મ્હેં એને ખરાબર જવાબ આપ્યો. એનું પરિણામ મારી બાબતમાં શું આવ્યું તેતો તું આ ઉઝરડા અને ઠીમણાથી સમજી શકે છે, બાકી વનેચંદ્રને ખટારામાં નાખીને લઈ જવો પડ્યો હશે! મ્હારી મુલાકાતનો એજ રીતે અંત આવે છે અને ત્હારા કરતાં હું કાંઈ વધારે ઘાડ નથી મારી આવ્યો નટવર!’

ગુરૂવારે અમને મીસ મ્હેતા તરફથી બીજો કાગળ મળ્યો.

‘છેવટે મહેં કરસનદાસની નોકરી છોડવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને આ શનિવારે મુંબાઈ આવ્યા પછી હું પાછી ફરવાની નથી. આટલો મોટો પગાર પણ હવે મહેને લલચાવી શકે એમ નથી. એમણે હવે ઘોડા-ગાડી વસાવી છે એટલે રસ્તાની મુસીબતોનો અંત આવે છે; છતાં મહારે ઉપલો નિર્ણય કરવો પડે છે તેનું કારણ એ છે કે પેલો વનેચંદ પાછો અહીં દેખાયો છે. એને કાંઈ અકસ્માત નડ્યો છે અને એ અહીં કરસનદાસને મળવા આવે છે. એ મહારી સાથે એક હરફ પણ બોલ્યો નથી પણ એને છાંયે પણ ઉભા ન રહેવાનો મહેં નિશ્ચય કર્યો છે. એવા માણસ સાથે કરસનદાસે શા માટે સંબંધ રાખ્યો હશે? જે થાય તે ખરું પણ હવે આ ત્રાસમાંથી થોડા વખતમાં હું મુક્ત થવા ધારું છું. અને તે પછી તો જલદીથી અમારાં લગ્ન પણ થઈ જશે. એ પણ હવે આ જગ્યા છોડવા માટે લલચાવનારું કારણ માનીએ તો માની શકાય.’

‘હું પણ એમજ ધારું છું નટવર!’ જયંતે કહ્યું. ‘એની આબુઆબુની જાળ વધુ જકડાતી લાગે છે.’

એક માણસ દૂપાઈને એના જેવી સૌંદર્યવતી બાળાની પાછળ પડે એ નવાઈની વાત નથી, પણ એને જોઈને એ નાસી જાય એ નોંધવા જેવી બાબત ખરી. પેલો વનેચંદ એથી જૂદા જ સ્વભાવનો માણસ છે. એણે એક વખત મીસ મહેતાને હેરાન કરી તેમજ હમણાં એ કરસનદાસને ત્યાં આંટા ફેરા કરે છે છતાં એને બોલાવવા યત્ન કરતો નથી એટલે પેલો સાયકલ વાળો એ હશે એમ માનવાને કારણ નથી. સાઈકલ વાળો માણસ વૃજગોવિંદને ત્યાં આવતા રવિવારના મહેમાનોમાંનો કોઈ હોવો જોઈએ. પણ એ કોણ છે અને એમ કરવામાં એનો શો હેતુ છે તે સવાલ તો હજી ઉભો રહે છે. બીજા શનિવારની મુસાફરી છેલ્લી જ હતી અને એ એ સહી-સલામતીથી કરી શકે તો પછી કાંઈ ત્રાસ રહેતો ન હતો. એ વખતે અમે બન્ને જણે વખતસર હાજર રહેવાનું નક્કી કર્યું હતું. પણ એ પ્રસંગની ગંભીરતા જ્યારે અમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે જયંતે પોતાના ખીસ્સામાં બે રિવોલ્વર ભરીને સરકાવી ત્યારે મહેને સમજાઈ અને

એમ લાગ્યું કે આવા-ઉપરથી સાધારણ લાગતા બનાવોની પાછળ ભયંકર ભેદ છૂપાયો છે.

શુક્રવારે રાત્રે થોડો વરસાદ એકાએક પડ્યો હતો અને બધો પ્રદેશ બીજે દિવસે સવારે રળીઆમણો લાગતો હતો. હું અને જયંત સવારના પહોરમાં વીરપુર જવા નીકળ્યા હતા અને વખતસર સ્ટેશને ઉતરી મણિપુરને માર્ગે પડ્યા હતા. અમે માછલેક ચાલ્યા હર્થિયું એટલામાં દૂરથી કોઈ વાહન આવતું અમે જોયું.

‘મ્હે’ અર્ધા કલાક આગળ આપણે આવી લાગીએ એ રીતે ગોડવણુ રાખી હતી એટલે-’ જયંતે કહ્યું. ‘પેલી ગાડી જે મેનાવ-તીની હોય તો એ દર વખતે જાય છે તેથી આગળની ટ્રેનમાં જવા નીકળી હોવી જોઈએ. આપણે એને બચાવી શકીએ તે પહેલાં એ ભયના સ્થાને પહોંચી જશે.’

ન્યાંથી અમે જોયું તે જગ્યા ઘણી ઉંચાણુ વાળી હોવાથી વળાંક લઈ ત્રણેક માઈલ દૂર ઉંચે જતો રસ્તો સાફ દેખાતો હતો. એ ઉંચાણુ પર પેલી ગાડી હતી અને એ જોઈને જયંતે અનુમાન કર્યું હતું.

અમે આગળ ચાલ્યા એટલે અમારી દૃષ્ટિમર્યાદામાંથી ગાડી દેખાતી બંધ થઈ. જયંત ઘણીજ ઝડપથી આગળ વધતો હતો. એના જેટલી મ્દારી શક્તિ ન હતી એટલે હું ઘણીવાર પાછળ પડી જતો અને દોડીને એને પકડી પાડતો. કેટલેક દૂર ગયા પછી એકા-એક એ અટક્યો અને એના મોંમાંથી નિઃશ્વાસ નીકળી પડ્યો. સામી બાજુએ એક ખાલી ‘ડોગકાર્ટ’ ખેંચીને ઘોડો પુરપાટ આવતો જણાયો. એ ગાડીમાં કોઈ જ ન હતું.

‘બહુ, મોટું થયું! નટવર!’ જયંતે ખુશ મારી. ‘મ્હે’ આગલી ટ્રેનનો વિચાર જ ન કર્યો! એનું દરણુ થઈ ગયું લાગે છે! કે પછી ખૂન થયું હશે. પ્રભુ જાણે! જે થયું હોય તે ખરું ચાલ જોઈએ આ ઘોડો પકડ. એમજ રસ્તો રોકીને પકડી લે. ઠીક

કર્યું. ચાલો આપણે બેસી જઈએ અને આપણી ગફલતનું શું પરિણામ આવ્યું તે જોઈએ. ’

અમે ગાડીમાં ચઢી બેઠા અને ઘોડાને ફેરવીને જઈએ જોરથી ચાલુક લગાવી. એ ચારે પગે કુદો અને અમે મણિપુર તરફ આગળ ચાલ્યા. જેવો અમે વળાંક લીધો તેવો જ એણે હાથ લાંબો કર્યો:

‘ પેલો દેખાય એ સાઈકલ વાળો, નટવર ! ’

દૂરથી એકજાણુ સાઈકલ પર આવતો દેખાતો હતો. એનું માથુ એણે હેન્ડલ પર ઝુકાવ્યું હતું અને પુર ઝડપથી પેડલ મારતો હતો. રેસના જોડીની માફક એ પોતાની સાઈકલ ચલાવતો હતો. એકાએક એણે પોતાનું દાઢી વાળ માથુ ઉંચું કર્યું અને અમને જોયા. એકદમ એ સાઈકલ પરથી નીચે ઉતરી પડ્યો. કાળી ભમર દાઢી એના ચહેરામાં ભાત પાડતી હતી. એણે અમને તથા ગાડીને જોઈ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું:

‘ ગાડી ઉભી રાખો. ’ એમ કહીને એણે પોતાની બાઈસાઈકલ રસ્તા વચ્ચે આડી ધરી. ‘ તમને આ ગાડી ક્યાંથી મળી ? ઉભી રાખો ’ એમ કહીને એણે પોતાના ખીરસામાંથી રિવોલ્વર કાઢીને અમારી સામે તાકી. ‘ ઉભી રાખો, નહિ તો તમારા ઘોડાને હમણાં જ વીંધી નાખીશ. ’

જઈએ લગામ મારા હાથમાં નાખી અને એકદમ ગાડીમાંથી કુદો.

‘ તમને જ મ્હારે મળવું છે. મીસ મેનાવતી મહેતા ક્યાં છે ? ’ જઈએ તરતજ મુઢાસર સવાલ કર્યો.

‘ એ હું તમારી પાસેથી જાણવા માગું છું. તમે એનીજ ડાંગકાર્ટમાં આવો છો એટલે એ ક્યાં છે તેની તમને ખબર હોવી જોઈએ. ’

‘ અમને તો ખાલી ગાડી રસ્તામાં મળી એટલે પાછી વાળીને એમને મદદ કરવા માટે દોડતા આવ્યા. ’

‘અરે ભલા ભગવાન ! શું કરીશું હવે ?’ એણે મોટેથી હા મારી. ‘આખરે એ લોકોએ એને ફસાવી. દરામખોર વનેચંદ ચાલો, ચાલો આપણે જલદીથી જઈ પહોંચીએ. તમે એના હિતેચ હો તો મ્હારી સાથે ચાલો. આપણે બનતા સુધી એને બચાવ શકીશું અને તેમ નહિ થાય તો મરી જઈશું.’

એ તરતજ હાથમાં પીસ્તોલ સાથે આડમાર્ગે ચાલ્યો. જય અને હું તેની પાછળ ચાલ્યા.

‘આ રસ્તે એ લુચ્ચાના પીર આવ્યા.’ થોડે દૂર ગયા પછ કાદવમાં પડેલાં અનેક પગલાં બતાવી એણે કહ્યું. ‘અરે પેલું કોણ પડ્યું છે ? થોભો તો—’

સતર અઢાર વર્ષનો એક ભરબુવાન માણસ જે થોડાવાળ જેવો લાગતો હતો તે જમીન પર આડે પડખે પડ્યો હતો. એના માથા પર મોટો જખમ હતો અને એમાંથી લોહી વહેતુ હતું એના ઘા પર નજર નાખતાં મ્હને લાગ્યું કે એ બહુ ઊંડો ન હતો અને એનાથી મૃત્યુ નીપજે એટલો એ ભયંકર ન હતો. હાડકાં ઘૂંટ થઈ લાગતી ન હતી.

‘અરે ! એનો સામંત છે !’ અમારો સાથીદાર બોલી ઉઠ્યો ‘એજ એના સાથે ગાડી હાંકીને ગયો હતો. દરામખોરોએ એ સખત ફટકાર્યો લાગે છે ! દરકત નહિ, એને એમજ રહેવા દે આપણે હવે ચાલો. નહિતર એનાનું રાયતુ થઈ જશે !’

ગાંડાની માફક એ આગળ દોડ્યો. અમે હવેલીની નજ પહોંચ્યા ત્યાં જયંતે કહ્યું :

‘એ બાબુ નહિ. એ લોકો બહાર ગયા છે. આ તરફ જુઓ આમ પગલાં આડાં બન્ય છે.’

એવામાં સ્ત્રીના અવાજમાં એક કારમી ચીસ સંભળાઈ. : હૃદયવિદારક આતંનાદ સાંભળી અમે બધા એ તરફ દોડ્યા.

થોડે દૂર ગયા એટલે અમારી નજર એક એ સ્થળમાં નવા જેવો લાગે એવા દેખાવ પર પડી.

ઝાડની ઘટામાં એક નાની સરખી ચોરી કરી હતી અને એક બાળુએ એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મંત્ર લખતો બેઠો હતો. બીજી તરફ એક જુવાન પાટલા પર બેઠો હતો અને તેની પાસે જોર જીલમથી મીસ મહેતાને બેસાડી હતી. મીસ મહેતાને મોઢે રૂમાલ જકડીને બાંધ્યો હતો અને પેલો માણસ પણ ઉઘાડે માથે લાલ ધુમ આંખો કરીને બેઠો હતો. વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મંત્ર લખ્યે જતો હતો. એ વૃજગોવિંદ હશે એમ મહેં અનુમાન કર્યું.

એને જોતાંજ જ્યંતે પોતાનાં ભવાં ઉઘાં ચઢાવ્યાં.

‘એ લોકો પરણી ગયાં.’ મહેં આ દાઢ જોઈને અનુમાન કર્યું.

‘ચાલો, ચાલો,’ અમારા સાથીદારે જીમ મારી.

જેવા અમે નજીક ગયા તેવોજ પેલો જુવાને હસીને આવકાર આપ્યો.

‘હવે તમારે દાદુ કાઢી નાખો મહેરખાન ! એની કાંઈજ જરૂર નથી. ફીક વખતસર તમે આવી લાગ્યા !’

અમારા સાથીદારે તરતજ દાદી કાઢી નાખી અને ફેંકી દીધી. હવે એનો ગોળમટોળ ચહેરો ખરાખર દેખાયો, એણે તરતજ પોતાની રિવોલ્વર સંભાળી અને સામેથી લાથમાં ચાલુક ઉપાડી આવતા વનેચંદ તરફ ધરી.

‘મ્હાઈ નામ કરસનદાસ શ્રીડી જય જે મ્હારો જોગ ન પાળું તો—સમજ્યોને વનેચંદ ! ત્હને કહ્યું હતું કે જે તેં એને જરા પણ હેરાન કરી છે તો ડેકાણે પાડ્યા સિવાય નહિ રહું, એ યાદ છે ને ?’

‘ત્હમે હવે કરી રહ્યા ! અમે તો પરણી ચૂક્યાં અને એ મારી બેરી થઈ ગઈ !’

‘ખોટી વાત ! બેરી નહિ પણ વિધવા.’

તરતજ એની રિવોલ્વર ફૂટી અને ચીચીઆરી પાડીને વનેચંદ જમીન પર તુટી પડ્યો. એના પેટમાં ગોળી વાગી હતી. વૃજગોવિંદ

હજી બેઠો બેઠો જોયા કરતો હતો તે એકદમ ઉભો થઈ ગયો. એ કાંઈ કરે તે પહેલાં જયંતે એની સામે પોતાની રિવોલ્વર ધરી અને છાનામાના ઉભા રહેવા કહ્યું.

‘તમારી પિસ્તોલ નીચે નાખો મી. કરસનદાસ. નાખી દો. નહિતર હાથ વિંધાઈ જશે.’ બીજી પિસ્તોલ એમના તરફ ધરીને જયંતે બોલ્યો. ‘હાંએ પિસ્તોલ, નટવર ! હવે વધુ ખુનામરફી કરવાની જરૂર નથી.’

‘તમે કોણ છો ?’

‘મ્હારું નામ જયંતે છે.’

‘અરે લલા ભગવાન !’

‘તમે મારું નામ સાંભળ્યું લાગે છે ! પોલિસ આવી લાગે ત્યાં સુધી તમે અને વૃજગોવિંદ મ્હારા કબજામાં છો. એઈ. આમ આવ.’ એમ કહીને એણે દૂર દેખાતા ઘોડવાળાને બોલાવ્યો અને પેલા બેઉ જાણુ પર નજર રાખવાનું મ્હને કહી એણે એક ચીટ્ટી ઉતાવળે ઘસડી કાઢી. ‘ગત, આ ચીટ્ટી વીરપુરના ફોજદારને આપી આવ. જો જલ્દીથી જાજે. એ આવે ત્યાં લગી તમને મ્હારે મ્હારા કબજામાં રાખવા પડશે.’ એ ચીટ્ટી લખતે પેલો તરતજ ગયો.

‘રસ્તા પર ગાડી ઉભી છે તે હાંકીને જાજો.’ જયંતે એને સૂચના આપી.

જયંતે પેલા બેઉ જાણુને લખતે હવેલીમાં ગયો અને મ્હને વનેચંદને પણ એમની પાસે ઘરમાં લેવરાવ્યો. મીસ મહેતા પણ મ્હારા હાથને ટેકે અંદર ગઇ. થોડીવારે વનેચંદને તપાસીને મેં જયંતને કહ્યું : ‘એ જીવશે.’

‘શું બોલ્યા ?’ કરસનદાસે રાડ પાડી. ‘તો તો હું ઉપર જઈને એને પુરો કરું છું. મેના જેવી છોકરી એના જેવા ભામટા ભુટ્ટા-ચોરની બેરી થાય એ મ્હારાથી બેઈ શકાશે નહિ.’

‘એ બાબતમાં ઉશ્કેરાવાની જરૂર નથી.’ જ્યંતે એને શાંત પાડતાં કહ્યું. ‘એ લગ્નની વિરૂદ્ધ એ સમજા કરાણો છે. એક તો મી. વૃજગોવિંદને પરણાવવાનો અધિકારજ નથી.’

એ સાંભળી વૃજગોવિંદ ચમક્યો.

‘શું કહ્યું?’ એણે પૂછ્યું.

‘તમે બ્રાહ્મણજ નથી. હુવાણાએ પરણાવતાં ક્યારથી શીખ્યા? તમારા જેવા ગોરપદ્મ કરશે તો બ્રાહ્મણોનું મીઝ માગતાંયે ખુર નહિ થાય!’

‘ખોટી વાત! કોણ કહે છે કે હું બ્રાહ્મણ નથી?’

‘હું કહું છું. તમને જોયા ત્યારથીજ તમને હું ઓળખી ગયો છું. આપણે આ બીજી વાર મળીએ છીએ. સાધુના સાઘ્યામાં ફરતા તમારા જેવા સેતાનેતે એક વાર જોયા પછી હું ભાગ્યેજ ભૂલી જઈ એમ છું. પેલા ધનગોપાલના ખૂનની વાત હજી મદારી ધ્યાન બદાર નથી. પછી તમે નામ બદલો કે વેશ પાલટો ગમે તે કરોને!’

એ સાંભળી વૃજગોવિંદ નરમ ઘેંસ થઈ ગયો. એ આબાહ પકડાઈ ગયો હતો.

‘બીજી વાત એ છે કે’ જ્યંતે આગળ ચલાવ્યું ‘આવી રીતે બળાત્કારથી થયેલાં અધુરાં લગ્ન ખરી રીતે લગ્નજ ન કહેવાય. હજી મંગળ ફેરા બાકી રહ્યા છે. તમારૂં ભણવાનું ત્યાં સુધી આવ્યું ન હતું. ખરૂં કે નહિ વૃજગોવિંદ!’

એ વાત પણ ખરી હતી એટલે એણે જવાબ આપ્યો નહિ.

‘અને મી. કરસનદાસ! તદમે તદમારી પીસ્તોડ વાપરવામાં જરા ઉતાવળ કરી.’

‘મદને પણ એમ લાગે છે. પણ એને બચાવવા મહેં ઘટતી સાવચેતી રાખ્યા છતાં મહાઈ મન ન માન્યુ એટલે સાધકિલ પર હું નીકળ્યો અને મહાઈ કર્યું કારણુ ધુળ મળી જતું જોઈને મહારો મી-જાજ હાથમાં ન રહ્યો. વનેચંદ જેવો બદમાશ આખા દક્ષિણ આફ્રિ-

કામાં બીજો નથી. એના નામથી કીંબરલીથી જોન્સબર્ગ સુધી બધા ધુજો છે! તમને નવાઈ લાગશે મી. જયંત! પણ હું કોઈ દિવસ એનાને આ સ્થળે એકલી જવા દેતો ન હતો.’

‘એની પાછળ તમે સાઈકલ પર આવતા જતા ખડે ને?’

‘હાહ. એ તો બાળે કે હું એની પાછળ આવું જઈ છું તો એ મ્હારે ત્યાં ન રહે એટલે એનાથી બને તેટલો દૂર વેપ પાલટીને મ્હારે ચાલવું પડતું કારણ કે એમ ન કહું તો એ ઓળખી જાય—’

‘પણ એને માથે ઝઝૂમતા લયની એને ચેતવણી કેમ ન આપી?’

‘એમ કહું તો એ તરતજ ચાલી જાય. અને એને જતી જોવા હું રાહ ન હતો. ખરૂં પૂછો તો મારા ખરા જીગરથી હું એને ચ્હાતો હતો. જો કે એણે મ્હારી વાત નકારી હતી તો પણ. એનો મીંકા અવાજ મારા ઘરમાં ગાજતો હોય ત્યાં સુધી મને નિરાંત હતી.’

‘પ્રેમને બદલે સ્વાર્થની એ નિશાની હતી.’

‘ત્હમને જે દીક લાગે તે ખડું, પણ એને જતી જોવા હું રાહ ન હતો. એ ઉપરાંત રસ્તે આ લોકો હેરાન કરે એવી મ્હને શંકા રહ્યા કરતી હતી એટલે હું એ રીતે એને સહી સલામત અહીંથી પસાર થતી જોતો હતો. છેવટે જ્યારે તાર આવ્યો ત્યારે કોઈ નવા જુની ક્યાં સિવાય બનેચુંદ નહિ રહે એમ મ્હને લાગ્યું.’

‘શાનો તાર?’

કરસનદાસે તારને કાગળ પોતાના ખીસ્સામાંથી કાઢ્યો. ‘આ રહ્યો.’ એ ધણો ટુંકો હતો:

‘બુદ્ધો મરી ગયા છે.’

‘એમ!’ જયંત બોલી ઉઠ્યો. ‘હવે સમજાયું. આની અસર થયા સિવાય ન રહે એ દેખાતું છે. આપણને હજી વખત છે એટલામાં ત્હમારી વાત કહોતો—’

બુજગોવિંદની આંખો લાલ ચોળ થતી લાગી.

‘ જો બોલ્યો તો યાદ રાખજે કરસનદાસ, વનેચંદની જે દશા તેં કરી છે તે તારી કયાં સિવાય નહિ મુક. ’ એણે કરસનદાસને ધમકી આપી.

‘ આપ નામદારે એમ ગરમ થઈ જવાનું નથી. ’ જયંતે હસીને કહ્યું. ‘ હરકત નહિ કરસનદાસ, હું બધી વાત બાણું છું એટલે કહી જઉં. ભૂલ હોય તે તમે સુધારજો. ’

એમ કહીને એણે શરૂ કર્યું:

‘ પહેલાં તો આફ્રિકાથી તમે બેજળ કરસનદાસ અને વનેચંદ આવ્યા. તમે રઘુનાથ વનમાળીને આફ્રિકામાં ઓળખતા હતા. એણે ત્યાં સારો પૈસો પેદા કર્યો હતો અને આફ્રિકા ખાતે વારસ સિવાય એ મરવાની આણી પર હતો. એ મરી જાય એટલે એની મીલકત એની એકની એક ભત્રીજાને મળે. એ ભત્રીજા કુંવારી હોવાની તમને ખબર મળી હતી. તમારી દાનત એને શોધી કાઢીને પરણી જવાની હતી અને જે મીલકત વારસામાં મળે તે સરખે ભાગે વહેંચી લેવાની હતી કારણ કે બુઢો રઘુનાથ વીલ કર્યા સિવાય મરી જવાની તમારી પુરી ખાત્રી હતી. ’

‘ બરાબર છે. એ લખી વાંચી જાણતો નથી. ’ કરસનદાસે ઉમેર્યું.

‘ તમે બેઉ જણે અહીં આવીને એને શોધી કાઢી અને કોઈ પણ બહાને એને તમારી નોકરીમાં રાખી. કોણ જાણે કેમ પણ વનેચંદે એની સાથે પરણવું એમ નક્કી થયું હતું—’

‘ એ વાત અમે સ્ટીમર પર પતાં રમીને નક્કી કરી હતી. એ જીત્યો અને એને ભાગ પરણવાનું આવ્યું. ’

‘ એમ ! પછી એણે એને પસંદ કર્યો નહિ અને તમારું મન ગળતુ લાગ્યું એટલે તમારા બે વચ્ચે અણબનાવ શરૂ થયો. ધીરે રહીને વનેચંદે વૃજગોવિંદને શોધી કાઢ્યો અને પેલું મકાન ભાડે લીધું. આવું રત્ન વનેચંદ જેવા મુખને પાલે પડે એ તમને રચ્યું

નહિ અને એ લગ્ન થતુ અટકાવવાના તમે ઉપાય લેવા માંડ્યા. તમે બેઉ જણ લલ્યા આથંબાથા પર આવી ગયા અને વનેચંદ્ર ને બળ જબરીથી પરણી જાય તો તમે એને મારી નાખવાની ધમકી આપી.’

‘અક્ષરે અક્ષર ખરું ! વૃજગોવિંદ ! આથી હું પણ શું વધારે કહેવાનો હતો ? તમારી વાત ખરી છે. જ્યારે વનેચંદ્ર વૃજગોવિંદ સાથે આ રસ્તા પરનું મકાન ભાડે રાખીને રહ્યો ત્યારે જ મ્હને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે એ દરામખોર રીઘો રહેવાનો નથી. એટલે તો હું વખતો વખત એમને મળી જતો અને એ શું કરવા માગે છે તેની ભાળ કાઢે રાખતો. એણે મ્હને એમ પણ પૂછ્યું કે વખતે હું પરણી જાઉં તો એને ભાગ આપીશ કે નહિ ? મહેં લા પાડી પણ એમ પણ કહ્યું કે એ મ્હને પરણવા માગતી નથી. એણે મ્હને જોર જુલમથી પરણી જવા દ્યાણ કર્યું ને મેં ના પાડી એટલે ગાળો-દેવાય એટલી ગાળો દેતો દેતો એ ચાલ્યો ગયો. આ અઠવાડીએ એ જતી હતી તે વખતે મ્હને ઘણો ઉચાટ હતો. એને માટે ખાસ ઘોડા ગાડી વસાવેલી તેમાં એ ગઈ છતાં મ્હને ધીરજ ન રહી તે સાધકલ પર બેસીને આવ્યો અને પછી તો ત્હમે એજ ગાડી હાંકીને સામેથી આવતા મ્હને મળ્યા.’

‘મહેં જરા બુલથાપ ખાધી ! નટવર !’ જયંત બોલ્યો. ‘જ્યારે તેં કહ્યું કે તેં એમને ગળાનો કોલર કે રૂમાલ કે કાંઈ ફીક કરતાં જોયા ત્યારે જો મેં બરાબર અનુમાન કર્યું હોત તો કેસ સરળ હતો. દરકત નહિ ! જે થયું તે ખરું.’

એવામાં ત્રણ પોલિસ કોન્સ્ટેબલ લઇને વીરપુરનો ફોજદાર આવી ગયો. તેના કબજાનાં ત્રણ જણને અમે સોંપી દીધા.

‘નટવર ! તું જરા મીસ મહેતાની સારવાર કરતો. એને કહેજે કે દીલ્હી મીં શાંતિલાલ ઔદને જે ગાડી મળે તેમાં બેસીને

મુંબાઈ આવવા તાર કર્યો છે એટલે એ સાજી થઈ જશે. મી. કરસનદાસ, મ્હારું કાર્ડ તમારી પાસે રાખો. જ્યારે પણ તમને મ્હારી જીઆનીની જરૂર પડે ત્યારે બોલાવજો અને તમારા હકમાં જેટલો ફાયદો થાય તેટલો કરવાને હું તૈયાર રહીશ.' એમ કહીને એણે કાર્ડ આપ્યું.

કામતી ધમાલને અંજે એ પછીની વિગતો બરાબર નોંધાયેલી નથી પણ એટલું યાદ છે કે વનેચંદ બચી ગયો હતો અને એને દસ વર્ષની સજા થઈ હતી તથા વૃજોવિદ સાત વર્ષ માટે ટીપાયો હતો. કરસનદાસને એનો સદ ઉદ્દેશ જોઈને ઘણી ઓછી માત્ર થોડાક મહિનાની સજા થઈ હતી.

મીસ મેનાવતી મહેતા થોડા દિવસમાં મી॰ શાંતિલાલ શ્રીફ સાથે પરણી ગઈ અને એના કાકાની લાખો રૂપિયાની મીલકતની માલિક થઈ હતી. આજે પણ શ્રીફ એન્ડ સન્સની પેઢી ધમધોકાર ચાલે છે.

કોન્ટ્રાક્ટર

*

‘હમણાં હમણાં મુંબાઈ ઘણું શાન્ત થઈ ગયું લાગે છે નટ-વર !’ જયન્તે એક સવારે ચલા પીતી વખતે મને કહ્યું.

‘કેમ ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘જોને, પેલા લીમરાવના ગયા પછી હમણાં કોઈ નામદારનો ત્રાસ જણાતો નથી, એટલે મદારા જેવા ગુન્દા સંશોધકની નજરે મુંબાઈ નકામા જેવું લાગે તો નવાઈ નથી.’

‘એટલે શું તું એમ કહેવા માગે છે કે ગુન્દાઓ થવા જ ત્રેહાએ અને—’

‘સાધારણ ગુન્દાઓ કે ગુન્હેગારો વિષે મ્હાફં કહેવું નથી. હું તો જખરદસ્ત ગુન્દાઓ અને અઠંગ ગુન્હેગારો વિષે વાત કરું છું.’

અલગત, એવા ગુન્હેગારો ન હોય તો અમારો ભાવેય કોણ પૂછે ? ખીચાઈ સી. આઈ. ડી. ખાતું એમના અભાવે માખો માયો કરે. અને આ લાઈન પડી લાગે. અંધકાર ન હોય તો પ્રકાશ કીમત અને ભાવ કોણ જાણે કે પૂછે ? તે જ રીતે આ નામદારોનું પણ—’

એ જ વખતે નીચે કોઈ માણસે જોરથી ઘાંટડી મારી હોય એવો અવાજ આવ્યો. પક્ષી આવનારના અંદર દાખલ થવાનો અવાજ સંભળાયો અને તરત જ એક માણસ દાદર પર ધસમર્યો. અરધો ગાંડા જેવો આવતો દેખાયો. એ જીવાન હતો, અને એનું મોઢું ઉજાગું પુણી જેવું થઈ ગયું હતું. પરસવાના રેલેરેલા ઉતરીને એનાં કપડાં તરખોળ થયાં હતાં.

તેણે વારા ફરતી અમારા બેઉ જણ તરફ જોયું અને જાણે તે તેના આ વીચીત્ર વર્તન માટે મારી માગતો હોય એમ એની દષ્ટી-પરથી જણાયું.

‘દીલગીર છું મી. જયન્ત’ તે બોલ્યો : ‘કે મ્હારે આપને આ રીતે તકલીફ આપવી પડે છે. હું ખરેખર ! ગાંડા જેવો જ થઈ ગયો છું. મી. જયન્ત ! આ કમનસીબનું જ નામ દયાળુ **મીસ્ત્રી** છે.’

તે પોતાનું નામ એવી ઢબે બોલ્યો કે જાણે એ એકલું જ એના આવવાનું કારણ અને એની ઢબજબ વીધે જવાબ આપતું ન હોય ! પણ મ્હારા મીત્રના ચહેરા પરથી મ્હારી ખાત્રી થઈ કે એ પણ મ્હારી માફકજ એ બેઉ બાબતો વિષે કાંઈજ જાણતો ન હતો.

‘પેલી ખુરસી લઈને જરા શાન્તીથી બેસો ને થાક ખાવ મી. **મીસ્ત્રી**,’ એણે અમારા અસીલને ખુરસી બતાવતાં કહ્યું. ‘મ્હારી ખાત્રી છે કે આપના બાહ્ય ચીન્હોપરથી મ્હારા મીત્ર ડો. નટવર આપના માટે ખુશીથી થાણાના ‘લ્યુનેટીક એસાયલમ’ (દીવાના-શાળા) માં દાખલ થવાનું પ્રમાણપત્ર લખી આપે પણ દરકત નહી, કાંઈ એવો પ્રસંગ બન્યો હોય અને આપ ઉસ્કેરાઈ ગયા હો એ

સંભવીત છે. આપ જરા શાન્તિથી આપની હકીકત જણાવશો તો ઠીક થશે. આપે આપનું નામ એવી ઢબે કહ્યું કે જાણે એના ઉચ્ચાર માત્રથી જ હું આપના આવવાનો હેતુ અને આપની આ વર્તણૂકનું કારણ એકદમ સમજી શકું' પણ આપનું નામ સાંભળવાથી એવું કંઈ મળે સમજાયું નથી. હા, આપ એક તાબા સોલીસીટર, ક્રીમેશનના સભ્ય અને છાત્રીની નમ્રજાઈ વાળા માણસ છો એ સીવાય બીજું કંઈ હું જાણતો નથી.'

જ્યંતે એની હમેશની રીત મુજબ એના હાથમાંના કાગળો, ક્રીમેશનના સભ્ય હોવાના ચીન્હનો છેડો, અને એના શ્વાસોશ્વાસ ઉપરથી સફળ અનુમાન કર્યું હતું. એ સાંભળીને અગ્નયબીંથી અમારો અગીલ એની સામે જોઈ જ રહ્યા.

‘હાજી, આપનું કથન ખરાખર છે. વધારામાં એટલું ઉમેરવા જેવું છે કે સારી મુંબાઈમાં કમનસીબમાં કમનસીબ માણસ હોય તો હું છું. પ્રભુને ખાતર મને ન છોડી દેતા. તેઓ મળે પકડવા આવે તે પહેલાં મહારી હકીકત પુરી ન થઈ રહી હોય તો કૃપા કરી એ લોકોને મળે થોડો વખત વધારે આપવા કહેજો અને છેલ્લે સુધી સત્ય હકીકત જે છે તે મળે કહી લેવા દેજો. મહારા જેલમાં જવા પછી પણ આપ મહારા માટે કામ કરો છો એ જાણીને મહારા જીવને કારગત રહેશે. અને જેલ પણ દુઃખદાયક નહીં લાગે.’

‘આપને પકડવા?’ જ્યંતે કહ્યું ‘આ તો ઘણું અજબ થવા જેવું—કયા ગુન્હાસર આપને પકડવામાં આવશે એમ આપ માનો છો?’

‘લક્ષ્મીનગર—ખારવાળા રતનજી કોન્ટ્રેક્ટરનું ખુન કરવાના આરોપ માટે.’

મહારા મીત્રના ચહેરાપર એના માટે સહાનુભૂતીની લાગણી ફેલાઈ.

‘એમ!’ એ બોલ્યો ‘અરે હમણાંજ અમે વાત કરતા હતા કે મુંબાઈનું વાતાવરણ શાંત થતું જાય છે અને હેરત ભર્યા ગુન્હાઓ હમણાં ન સંભળાતા હોવાથી છાપાં પણ નિરસ થતાં જાય છે.’

અમારો મહેમાન જરા નીચો નમ્યો અને ટેબલપર પડેલું ‘મુંબાઈ સમાચાર’ લીધું અને તેમાંથી વચેના પાના પર અમારી નજર ખેંચતાં બોલ્યો ‘આપે આ વાંચ્યું લાગતું નથી એટલેજ મદારા આવવાનો હેતુ સમજ્યો નહી. હું તો સમજ્યો કે દરેક જણ મદારી અને મદારા કમનસીબની વાત કરતું હશે. જુઓને હું વાંચું: ખારસા મોટા અક્ષરે છાપ્યું છે.

‘લક્ષ્મીનાગરનો ભેદી મામલો. જાણીતા કોન્ટ્રેક્ટરનું ગુમ થવું. ખુન થયું હોવાની મજબુત માન્યતા. સુધરેલો ગુનહેગાર!’ અને એની લકીકત મુજબ પોલીસ મદારી પાછળ પડી ચુકી છે અને હું જ્યાં લઈશ ત્યાંથી શોધી કાઢીને મદને પકડ્યા વીના રહેશે નહીં. હું અહીં આવ્યો છું એનો પત્તો પણ એ લોકોને મળી ચુકેલ છે. વાર માત્ર વોરંટ સહી થવા ગયું હશે તે આવવાની લાગે છે. અરેરે! એ ગજબ સાંભળીને મદારી માતાનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ જશે! અને-’ દુઃખની લાય મારી એ લાથે તેણે પોતાનું મોઢું ઢાંકી દીધું.

આવા ભયંકર ગુન્હાનો જોને માથે આરોપ હોવાનો પોલીસને શક હતો તે જુવાનને જોઈ મદને કંઈક અનુકંપા આવી. એ ખુબ-સુરત ગભર જુવાને આવું ભયંકર કાર્ય જો કર્યું હોય તો રીી રીતે કરી શક્યો હશે એ મદને ન સમજાયું એની ઉમર લાગ્યે ૨૭ વર-સથી વધારે હશે. એનો સુંદર પોશાક અને તેમાંયે તેના ખીસામાંથી જણાઈ આવતાં ધંધાદારી કાગળીયાં જોઈને આવો સુશિક્ષિત માણસ આવી જતનું કામ કરેજ નહીં એમ માનવાને મ્હાઈ દીલ લલચાયું.

‘આપણા લાથમાં જે થોડો ઘણો વખત છે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ!’ જયંતે કહ્યું, ‘નટવર! તું જરા એ ફકરો વાંચી બતાવતો-’ મ્હેં છાપુ લીધું. મોટા મથાળા નીચે કેસની ઘણી ખરી વીગતો આપી હતી.

‘કાલે રાતના, કે પછી આજે સવારના પહોરમાં લક્ષ્મીનગરમાં એક ગજબનાક બતાવ બન્યો લાગે છે. રતનજી કોન્ટ્રેક્ટરનું નામ વર્ષો થયા

પરાઓમાં નજીરું છે. એઓ પચાસ બાવનની જુનેરગ ઉમરના હોઈ એક-લવાઈ જીંદગી ગુનરતા હતા. લક્ષ્મીનરમાં થોડુંક થયાં રતનલોજ નામનો બંગલો બાંધીને તાજેતરમાંજ તેઓ ઠરી કામ થયા હતા. થોડો વખત થયાં ધંધાધાપામાંથી તેઓ ફારગ થયા જેવાજ હતા. ગરીબાઈમાંથી તેઓ ખંત મહેનત અને અફલથી માતબર થયા હતા. એમના બંગલાની પાછળની ત્રિશાળ જગ્યામાં હજી થોડું ઘણું કામ કરાવવાનું હોવાથી ઇમારતી લાકડાંના ગંજ મારેલા હતા. રાતના બારેક વાગ્યે એકાદ ગંજ લાગી ઉઠ્યા અને તેની ખબર ચારે બાજુ આપવામાં આવી વાંદરેથી આગનેા બંજો આવી લાગ્યો પણ તે આવતા પહેલાં સુકાં લાકડાં ભડભડાટ બળી ગયાં અને એક ઢગલો સાફ થઈ ગયો આ તબક્કા સુધી નાણે કે સાધારણ આગ લાગી હોય તેમ મનાતું હતું પણ તે પછી મળેલી ખબર મુજબ એ એક ભયંકર કાવતરું હોવાનો પોલીસને મળ્યુંત શક છે. આગની જુમ પડયા છતાં અને આટલું બધું ગોઠ્યાં મર્યા છતાં શેડ રતનજ કેન્ટ્રીકર ત્યાં દેખાયા નહીં એટલે એમની સાધારણ રીતે પુછપરછ કરવામાં આવી અને તપાસ કરતાં જણાયું કે એમનું બીજાનું એમને એમ જ હતું. તેઓ સુતા હોય એમ જણાતું નહતું. એમના ખાનગી ઓરડામાંની તીજેરીનું બારણું ખુલ્લું હતું અને તેમાંનાં કેટલાંક કાગળ્યાંઓ વેરવીએર હાલતમાં અફરાતફરી થયેલાં પડેલાં હતાં. બે માણસો વચ્ચે ભયંકર બથ્થબથા અને ખુનખાર બાઝાબાઝી થઈ હોવાનાં નીશાન અને લોહીના ડાઘ પણ આજુ-બાજુ પડેલા જણાતા હતા, એક ઓકની ઉંચી ભતતી લાકડી લોહીના ડાઘ વાલી મળી આવી હતી. એમ ખબર મલી છે કે કાલે રાતના મોટે સુધી મરનાર રતનજ કાંઈક જરૂરી કામમાં કોઈ સાથે ગુંથાયલા હતા અને પેલી લોહીના ડાઘવાળી લાકડી એમના એ મહેમાનનીજ હતી. એમના એ મહેમાન મેડોઅસ્ત્રીટવાળા સોલીસીટર મેસર્સ મહેતા એન્ડ મીસ્ત્રીની પેટ્ટીના લાગીદાર મીંદ્રયાળજ મીસ્ત્રી હોવાની ખબર મળી છે. એમની પાસે મરનાર કાંઈક કાયદાને લગતી સલાહ લેવા ગયા હતા અને પોતાની સાથે ઘેરે બોલાવી લાવ્યા હતા. પોલીસને પાકકે પાયે શક છે કે આ ગુન્હો કોઈ ગંભીર પ્રકારનો બન્યો છે અને તેમાં હેરત પમાડનારે ગળબનાક કાવતરું રચાયેલું છે.

આએ લખાણ છાપવા જતાં અમોને ખાસ ખબર મલી છે કે મીંદ્રયાળજ મીસ્ત્રીને રતનજ કેન્ટ્રીકરને કરપીણ રીતે મારી નાખવાના

આરોપસર પકડવામાં આવ્યા છે. અને એઓ પકડાયા ન હોય તો એટલું તો ખાત્રીપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે વૉરંટ નીકળી ચુક્યું છે અને આ છાપુ બહાર પડે ત્યાં સુધીમાં તો મુંબાઈની ચબરાક પોલીસે એમને પકડી લીધા હશે. એ વીધે પુરતી તપાસ ધમધોકાર ચાલી રહી છે, બે જણ વચ્ચેની બચ્ચાની નીજાનીઓ ઉપરાંત પાછળની બારીઓ કોઈ ભારી ચીજ ધસડીને લઇ જવાઇ હોય એવા ધસરકા છે, અને તે ત્યાંથી લઇ જઇને લાકડાંઓમાં નાખી હોય એવા લીસોટા છે. પોલીસનું માનવું એવું છે કે મરનારને બરાબર કુંદીપાક જમાડીને બાંધી કરીને લાકડાં ભેગા બાળી દેવામાં આવ્યા છે. ગુન્હો ગંભીર પ્રકારનો દીસે છે, અને બાહોશ ઇન્સ્પેક્ટર જમશેદજી માદન એની પાછળ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે. ’

જ્યન્ટે આખો રીપોર્ટ શાંત ચીતે સાંભળ્યા કર્યો.

‘જરૂર, એમાં કેટલાક મુદ્દા ઉપયોગી અને નવા છે તેની ના ન પડાય ’ એણે પોતાની હંમેશની ઢળે મહેને કહ્યું, અને પછી અમારા તરફ ફરીને બોલ્યો ‘ જ્યારે આટલી બધી ખાત્રીથી વાત થાય છે ત્યારે આપ શી રીતે હજી છુટા રહી શક્યા છો તે કહેશો મી. મીસ્ત્રી ! ’

‘ હું ઘાટકોપરમાં શાન્તિભુવનમાં રહું છું. મારા કુટુંબમાં મારાં માતાપિતા અને એક નાની બહેન સિવાય બીજું કોઈ નથી. હજી મ્હારાં વજન થયેલાં નથી. ગઇ કાલે ઘણે મોટે સુધી મરનાર રતનજી કોન્ડેક્ટર સાથે કંઇક જરૂરી કામ હોવાથી મેં ઘાટકોપર જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો અને મુંબાઈમાં જ મ્હારા એક મિત્ર જે નેશનલ હિંદુ લોન્જમાં રહે છે તેમને ત્યાં જઇને ઘણા દીવસથી મળ્યો ન હોવાથી રાત રહેવાનો વિચાર કર્યો. આ બાબતની ખબર મહેને રજ માત્ર પણ ખબર ન હતી, પણ જ્યારે સવારના મ્હારા મિત્ર અમેરીકન પ્રીવર્સ જેવાને માટે મુંબાઈ સમાચાર મંગાવ્યું ત્યારે જ એના ઉપર નજર ફેરવતાં આ ભયંકર દકીકત મ્હારા જાણવામાં આવી અને એનાથી હું એટલો બવો ગભરાઈ ગયો કે સીધો તમારી પાસે દોડી આવ્યો. જે હું અત્યારે મ્હારી ઓફીસમાં કે ઘાટકોપર હોત તો પોલીસે મહેને ક્યારનોએ પકડ્યો હોત. એક માણસ મારી પાછળ

પાછળ આવતો હતો અને મને શક છે કે તેણે મારો પીછો પકડ્યો—
અરે ભલા ભગવાન ! જુવો તો ખરા કોણ છે ? ’

કોઈ અમારા દરવાજા પરની ઘંટડી વગાડતું હતું. આરણું ઉઘાડવામાં આવ્યું અને તરતજ ઈન્સ્પેક્ટર જમશેદજી માદન ધીમે પગલે જરા મુખકું મલકાવતા અંદર દાખલ થયા. પોલીસના એ સીપાઈઓ ખલાર ઉભા હોય એમ મને લાગ્યું.

‘ મી૦ દયાળજી મીસ્ત્રી ખરૂંને ? ’ જમશેદજી બોલી ઉઠ્યા.

એ સાંભળતાં વેંતજ અમારા અસીલનું મોઢું લદાખલાર શીકકું પડી ગયું.

‘ લક્ષ્મીનગરવાળા શેઠ રતનજી કોન્ટ્રેક્ટરનું ખુન કરવાના આરોપસર હું તમને કેદ કરું છું. ’

દયાળજી મીસ્ત્રીએ દયાજનક ચહેરે અમારા તરફ જોયું અને તેના ઉપર જાણે મોં મળુ પત્થરનો ભાર પડ્યો હોય તેમ ખુરસીમાં ફસડાઈ પડ્યો.

‘ જરા થાભો, મી૦ જમશેદજી ’ જયન્તે કહ્યું. ‘ અરવો કલાક આમ કે તેમ જાય તેમાં કાંઈ ખાટું મે,ગુ થઈ જવાનું નથી. એઓ આ આખતની ખરી અને વિગતવાર લકીકત અમને કહેવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં તમે આવી પહોંચ્યા. એ લકીકતથી બધી ગેરસમજ દૂર થશે એમ માનવામાં હું ભુલ કરતો નથી. ’

‘ એમાં ગેરસમજ જેવું કાંઈજ નથી. બધી વાત દીવા જેવી ચાકખી છે. ’ જમશેદજીએ કહ્યું.

‘ તો પણ એ લકીકત સાંભળવામાં શી દરકત છે ? ’

‘ ભલે તમારી મરજી હોય તો એટલો વખત એવણને આપવામાં મ્હારે કાંઈજ દરકત નથી ! અને તમારા જેવાની માગણી મ્હારાથી ઓછીજ નકારાવાની હતી ! પણ એટલું તો ખરૂં કે એવણ પોતાની લકીકત કહે તે દરમીઆન મ્હારે અલીયાં રહેવું જોઈએ, અને એ લકીકતનો વખત આવે એમની વિરૂદ્ધ પુરાવામાં

પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે એ એમને મારે પહેલેથીજ જણાવી દેવું જોઈએ.’

‘એના જેવું રૂઢું બીજું કંઈ નહિ.’

‘મ્હાં કહેવાનું એક જ છે કે આપે મ્હારી લકીકત ધ્યાન દઈને સાંભળવી અને ખરું શું છે તે જાણવા પ્રયત્ન કરવો.’

જમશેદજીએ પોતાની ઘડીઆળ તરફ જોયું ને બોલ્યા: ‘હું તમને અરથો કલાક આપું છું; એટલો વખત તમારી લકીકત કહેવાને પુરતો છે.’

‘મ્હારે પહેલેથીજ જણાવવું જોઈએ,’ દયાળજી મીસ્ત્રોએ પોતાની લકીકત કહેવી શરૂ કરી ‘કે હું રતનજી કોન્ટ્રાક્ટર વિષે બહુજ થોડું જાણું છું. ઘણા વર્ષો પહેલાં મ્હારાં માતાપિતા એમને સાધારણ રીતે ઓળખતાં એમ મ્હાં માનવું છે કારણ કે નાનપણમાં કોઈ વખત એ નામ મેં બોલાતાં સાંભળ્યું હતું. ગાંધી કાલે હું મારી ઓફીસમાં બેઠો હતો તે વખતે મ્હારા સીપાઈએ એ નામનો કાર્ડ લાવીને ન્યારે મ્હારા ટેબલ ઉપર મુક્યો ત્યારે મ્હને ઘણી નવાઈ લાગી. મ્હારી જીંદગીમાં મેં એવણને કદીએ જોયા ન હતા. તરતજ એવણ આવ્યા અને ન્યારે મ્હેં જે કારણસર એ મ્હને મળવા આવ્યા હતા, તે કારણ જાણ્યું ત્યારે મ્હારી અજ્ઞયબીનો પાર રહ્યો નહી. એમણે એક નોટબુકના કેટલાંક છુટાં પાનીયાં કે જેના ઉપર પેન્સિલથી કંઈક ઉતાવળમાં લખ્યું હતું, તે મ્હને આપ્યાં, અને બોલ્યા: ‘એ મ્હાં વીલ છે. મારી ઇચ્છા છે કે તમે એને રીતસર અને કાયદાસર ઘડી આપો. એ દરમીઆન હું અહીંયા બેસું છું. કોઈબી હીસાબે એ કામ આજે પતી જવું જોઈએ.’ એમ કહીને એમણે પેલાં કાગળીયાં જયન્તને આપ્યાં.

‘હું એને ફીક કરીને કાયદેસર રીતે ગોઠવવા બેઠો અને તમે સાંભળીને અજ્ઞય થશો કે થોડી ઘણી આડીઅવળી બક્ષીસો બાદ

કરતાં એમણે પોતાની સઘળી મીલકત એમના મરણ બાદ મૂકે મળે એવી વીલમાં ગોઠવણ કરી હતી ! એ છુદા બાવાની આંખો અન્ન-યજ્ઞમાં મૂકે એમના તરફ જોયું ત્યારે મારી એ દશાને હસતી હોય એમ મૂકે લાગ્યું ! વીલની વીગતો વાંચીને એક વખત તો મૂકે એમ થયું કે હું ભાનમાં છું કે સ્વપ્નું જોઉં છું ? ! પણ એમણે મૂકે ધીરેથી સમજાવ્યું કે એમણે પોતાની આખી જીંદગી કુંવારાપણામાં જ ગાળી હતી, અને એમનાં સગાં વડાલાં સર્વે સ્વર્ગમાં સીધાવી ગયાં હતાં, એટલે કોઈ અતલગના વારસના અભાવે એવણની પસંદગી, પોતાની જીવાનીમાં તેઓ મહારાં માખાપને ઝોળખતા હોવાથી અને વારંવાર મહારે માટે સાઈ બોલાતું હોવાથી પોતાની આખીયે મીલકત મૂકે આખી જવાપર ઉતરી હતી. અલખત, આ અણુધાર્યાં સંજોગોમાં મહારે તો એમનો અંતઃકરણપુરવઠક ઉપકાર માનવાનો હતો થોડા વખતમાં વીલ તૈયાર થઈ ગયું. એમણે મતું માર્યું, મહારા કારભારીએ સાક્ષી કરી. એ વીલ આ રહ્યું, એ અને પેલા નોટબુકના કાગળો તમારી પાસે રાખો. મીં જયન્ત, એમ કહીને એણે ભુરાશ પડતા રંગના કાગળો ઉપર લખાયલું વીલ જયંતને આપ્યું.

‘પછી મૂકે રતનજી કોન્ટ્રેક્ટરે કહ્યું કે એવણ પાસે મકાનને લગતા પુષ્કળ દસ્તાવેજો, વેચાણખતો તેમજ ગીરાખત અને બીજાં જરૂરી ઓચરીયાંઓ પડ્યાં હતાં તે જોઈ લેવાની તેમના ચારસ તરીકે મારી અનિવાર્ય ફરજ હતી. એમણે એમ પણ કહ્યું કે એ બધી બાબત એક વખત બરાબર નક્કી થઈ જાય અને બધું કામ સંતોષકારક રીતે પતી જાય તો એમના જીવને નીરાંત વળે. એ કામને લઈને એમણે મૂકે પોતાની સાથે લક્ષ્મીનગર જવાનું દબાણ કર્યું. એમના બહુ આગ્રહને લઈને મૂકે એમની સાથે જવાનો વિચાર કર્યો અને મહારા પિતાજીને એ બાબતનો સંદેશ મહારાથી ઘેર પાછા ફરતાં મોકલું વહેલું થાય એ કારણને લીધે મૂકે મોકલવા માંડ્યો ત્યારે એમણે કહ્યું : ‘જોની દીકરા ! હમણાં આ બાબતને લગતી

કંઈખી વાત એ લોકને કરવાની જરૂર નથી. બધું પતી જાય એટલે એમને વાત કરવાને હરકત નથી. એ સાંભળીને એ જરા આભા ખનશે અને જોવાની આપણને મઝા પડશે.' એ વાત એમણે મ્હને બખ્ખે વખત ભાર દઈને કરી અને કેટલાક જરૂરી કામને લઈને મ્હાઈ આવવાનું મોકું થશે અથવા તો વખતે નહીં પણ આવી શકાય એવો સંદેશો તેમના રૂબરૂ મ્હેં મ્હારા સીપાઈ મારફતે મ્હારા પિતા-જીને મોકલાવ્યો અને એટલું તો આપ પણ કલ્પી શકશો જ એમના જેવા વયોવૃદ્ધ માણસને આવા નાજુક સંજોગોમાં હું નાખુશ પણ કેવી રીતે કરી શકું ! તેઓ મ્હારા હિતેચ્છુ હતા અને એમની ઇચ્છાને માન આપીને મ્હારે એમને રાજી રાખવા જોઈએ એ પણ આપ સમજી શકશો. મ્હારી સાથે આ પ્રમાણે વાત કરી તેઓએ મ્હને રાત્રે નવ વાગ્યે લક્ષ્મીનગરમાં રતનલોજ નામને એમને બંગલે મળવાનું કહી ગયા અને રાતનું વાળુ પણ એમને ત્યાંજ કરવાનો આગ્રહ કર્યો. એમને કેટલુંક જરૂરી કામ ન હોત તો તેઓ મ્હને પોતાની સાથે લઈને તરતજ લક્ષ્મીનગર ઉપડ્યા સિવાય રહેત નહીં. સાત સવાસાત થયા હતા અને મ્હને પણ સહેજસાજ આશાએશની જરૂર હતી એટલે ઑશીસમાંથી નીકળી હું દરીયા કિનારે ચર્ચગેટથી ચનીરોડ સુધી ધીરેધીરે ચાલતો ચાલતો ગયો અને લગભગ કલાકેક આમતેમ લટાર મારવામાં વીનાવી ચનીરોડથી આઠ વીસની અંધેરી લોકલમાં ખેડો. નવમાં દસ કમે ખાર સ્ટેશને ઉતરી રતનજી શેઠે આપેલી વિગતો પરથી અને થોડી ઘણી પૂછપરછ કરી એમનો બંગલો શોધી કાઢ્યો અને ત્યાં જઈને બારણું ખખડાવ્યું.

‘તે કાણે ઉઘાડ્યું ?’ જયન્તે પૂછ્યું.

‘એક આઘેડ વયની બાઈએ. અને મ્હને મ્હાઈ નામ પૂછ્યું જે મ્હેં એને કહ્યું.’

‘પછી તમને રતનજી શેઠે આવીને આવકાર આપ્યો ?’

‘હા જી ?’

મી. મીસ્ત્રીએ પોતાના કપાળ ઉપરનો પરસેવો રમાલથી લુછતાં એ રસિક દાસ્તાન આગળ ચલાવ્યું :

‘અમે વાળુ કયાં પછી તેઓ મ્હને પોતાના ખાસ ખેસવાના જૂદા ઓરડામાં લઈ ગયા, તેમાં એક બાળુએ એક મોટી તીજેરી હતી. તે તેમણે ઉઘાડી અને તેમાંથી દસ્તાવેજોનો એક મોટો થોકડો બહાર કહાડ્યો. અમે જંને જણે થઈને તે વાંચ્યા, વિચાર્યા અને બાળુએ મુક્યા. એ થોકડો પુરો કરતાં સ્હેજ અગીયાર સાડાઅગીયાર થયા દશે. એમણે મ્હને તે વખતે ક્યું હતું કે આટલું મોટું થવાથી માણસ બાણસની ઉંઘમાં ખસેલ કરવાની જરૂર નથી, એમ કહી તેમણે મને પાછળને બારણેથી બહાર જવાને કહ્યું. એ બારણું આખો વખત ઉઘાડું હતું. બ્યારે આગળનાં બારણાં રસોઇયણે અંધ કર્યા હતાં અને તે પોતાના ખંડમાં જઈને ઉંઘી ગઈ હતી. જતી વખતે મહેં મારી લાકડી શોધવા માંડી પણ તે કંઈ જડી નહી. ‘હરકત નહી રીકરા ! એ કંઈ આડી અવળી મુકાઈ ગઈ દશે. હું એ શોધીને તારે માટે ટેકાણાસર રાખી મુકીશ’ એમ એમણે મ્હને ક્યું, એટલે હું તરતજ બહાર નીકળ્યો. એ વખતે તેઓ પેલા બધાં દસ્તાવેજો તેમજ ઓચરીઆઓ ફીકઠાક કરવામાં રોકાયેલા હતા. અને તીજેરીઓ મુકવાને માટે ખુલ્લી રાખેલી હતી. મ્હને માંડમાંડ છેલ્લી લોકલ મલી અને ઘાટકોપર જવાનું ખતી શકે એમ ના હોવાથી નેશનલ હિન્દુ લોન્માં મ્હારા મિત્રના મહેમાન થવાનું ઉચીત ધાર્યું. પરાઆમાં રહેના હોવાથી અવાર નવાર આવા પ્રસંગો આવવાને લીધે મહેં એને આગળથી કહી રાખેલું હોવાથી અને ત્રણ ચાર વખત આવી રીતે એને અરધી રાતે ઉઠાડી ત્રાસ આપેલો હોવાથી એને પણ મ્હારા આ રીતે જવાથી નવાઈ લાગે એવી ન હતી. રાત્ર મોડા સુવા છતાં બરાબર છ વાગ્યે ઉઠી દરરોજ દોઢ માઇલનું ચક્કર લઈ આવવાની મ્હારી નિયમીત ટેવને લીધે સવારમાં છ વાગે મારી આંખ ઉઘડી ગઈ. મ્હારો મિત્ર ૩ બજારમાં સારી રીતે સંડોવાયેલો હોવાથી

અમેરીકન શીયર્સ જોવાને સદાએ અધારે રહેતો. એટલે એણે છાપાવાળા પોરીઆને વારંવાર કહ્યું હતું કે અમારા અધિકારીઓ આપને રાજ રાખેલો હોવાથી તે એને બરાબર છ સવા છએ છાપુ પહેંચાડતો હતો. નસીબજોગે મુંબઈ સમાચારના એક રીપોર્ટર ત્યાંની પોલીસ ચોકી પાસે રહેતા હોવાથી તેમણે પોતાને મળેલા તાજા સમાચારનો પહેલી તકે સદુપયોગ કરેલો હોઈ તે મારા વાંચનામાં આવતાં મ્હારાં મોતીયાં મરી ગયાં અને લોહી ઠંડું પડી ગયું! એ લયંકર બનાવ શી રીતે બન્યો હશે તેની મને કલ્પના પણ નથી આવતી !

‘બીજું કંઈ પૂછવાનું છે ? મીં જયન્ત !’ જમશેદજી માદને પૂછ્યું. આ લાંબા દારૂના દરમિયાન એવળુનાં ભવાં એ ત્રણ વખત ઉંચાં ચઢી ગયાં હતાં.

‘હું ઘાટકોપર જઈ આવું ત્યાં સુધી તો કાંઈજ નહીં’.

‘ઘાટકોપર કે લક્ષ્મીનગર ?’ જમશેદજીએ પૂછ્યું.

‘ઘાટકોપર, બાવા ! ઘાટકોપર,’ જયન્તે હસતાં હસતાં કહ્યું. જમશેદજીને જયન્તના આ જવાબથી ભારે અગમ્યબી લાગતી હોય એમ મને જણાયું.

‘મીં જયન્ત ! મ્હારે જરા તમારી સાથે એકાદ એ વાત કરવાની છે.’ જમશેદજી જયન્તને એટલું કહી અમારા અસાલ તરફ ફરી તેને કહ્યું. ‘મીં મીસ્ત્રી, મ્હારા એ કાન્સ્ટેબલો આપની બહાર રાહ જુવે છે અને ગાડી પણ ઉભી રહી છે માટે પધારો.’

તે બીચારો નિસાસો નાખતો ઉઠ્યો. અને અમારા તરફ જોતો જોતો બહાર નીકળ્યો. પોલીસ અમલદારો તેને ગાડીમાં બેસાડી લઈ ગયા.

જયન્ત પેલા વીલના ખરડાનાં કાગળીયાં બહુજ ધ્યાન દઇને જોતો હતો.

‘આ દસ્તાવેજની આખતમાં કેટલાક બહુ ઉપયોગી મુદ્દાઓ છે એમ તમને નથી લાગતું મીં માદન ?’ તેણે એ જમશેદજીને બતાવતાં પૂછ્યું.

જમશેદજીએ એના તરફ કંઈ ન સમજાવું હોય એવી રીતે જોયું.

‘એની શરૂઆતની કેટલીક લાઇનો વાંચી શકાય છે તેમજ બીજા પાનીયાની વચ્ચેની અને છેક છેલ્લેની થોડી ઘણી લીટીયો પણ વંચાય છે એ અક્ષરો છાપેલા જેવા ચોકખા છે પણ વચ્ચેના અક્ષર ઘણા ખરાબ છે. ત્રણ જગ્યાએ તો મ્હારાથી મુદ્દલે વાંચી શકાય એવું નથી’ જમશેદજીએ જવાબ આપ્યો.

‘એ ઉપરથી આપ શું ધારી શકો છો?’ જયન્તે પૂછ્યું.

‘તમોને શું લાગે છે? બાવા!’

‘મ્હારું એમ માનવું છે કે એ ખરડો ગાડીમાં લખાયેલો છે. સારા અક્ષર સ્ટેશન આવતાં લખાયેલા હોય એમ લાગે છે. ખરાબ અક્ષરો ગાડી ગતિમાં આવતાં અને હાલતાં લખાયેલા છે અને તદ્દન ખરાબ અક્ષર ગાડીએ પાટો બદલતી વખતે કે વળાંક લેતી વખતે લખાયેલા છે અને દસ્તાક્ષરનો નિષ્ણાત એને જોતાં વેંતજ કહી શકે કે એ એકાદી લોકલ ગાડીમાં લખાયેલા છે. ખાસ કરીને એ એવા સ્ટેશનો વચ્ચે લખાયા છે કે જ્યાં સ્ટેશનો પાસે પાસે છે અને સાંધા તેમજ વળાંક વધારે પ્રમાણમાં છે. એમ ના હોત તો આ અક્ષરો એ સ્થિતિમાં લખાયેલા ન હોત. મ્હારા માનવા પ્રમાણે એ લખાણ ખાર અને માહીમ બેની વચ્ચે લખાયેલું હોવું જોઈએ.’

જમશેદજી એ સાંભળી દસવા લાગ્યો.

‘ત્હમોરી કલ્પના સાથે મ્હારી તો અઝલેય ચાલી શકતી નથી, મી० જયંત’ એણે જવાબ આપ્યો, ‘પણ એ વાતને આ કેસ સાથે શું લાગે વળગે છે?’

‘એ એમ પુરવાર કરે છે કે ગઈ કાલે મરનાર રતનજી કોન્ટ્રે-કટરે લોકલ ટ્રેનમાંજ પોતાના વીલનો મુસદ્દો ધડ્યો હતો એમ મી० મીસ્ત્રી કહે છે તે વાતને એ સંપૂર્ણ ટેકો આપે છે. મરનાર જેવો જમાનાનો ખાધેલો માણસ પોતાના વીલ જેવો અગત્યનો દસ્તાવેજ આવી રીતે ઉતાવળમાં અને લોકલ ટ્રેનમાં ધડવાનો વિચાર કરે

એ શું તમને નવાઈ જેવું નથી લાગતું ? એ એમ પુરવાર નથી કરતું કે એની વ્યવહારિક દ્રષ્ટિએ એને મન કોઠીનીયે કિંમત ન હતી ? એક માણસ પોતાનું વીલ એવી રીતે તૈયાર કરે ત્યારે મહારા અનુમાન મુજબ એના મનને એનો અમલ થવાનો વખત આવશે જ નહિ એ બાબતની ખાત્રી હોવી જોઈએ.’

‘ત્યારે એમજ કહેાને કે એણે પોતાને હાથેજ સોનાપુરની ટીકીટ કઢાવી લીધી ?’

‘એમ ! તમે એમ માનો છો ?’

‘તમે નથી માનતા ?’

‘હા એ ન બનવા જેવું નથી. પણ એ બધી વિગતો હજી સ્પષ્ટ દેખાતી નથી.’

‘કેમ બાવા ! આય આટલું દીવા જેવું ચોકખું છે તોખી તમને હજી તે શી વિગતો જોઈએ છીએ ? આ એ જીવાન માણસ અચાનક એમ જાણેય કે અમુક બુઢો મરી જાય તો એની આખીયે ઇસ્કામત એને મળે એમ છે, પછી એ શું કરે છે ? કોઈ બીહિસાળે આઁ એવળું બુઢાજીને સમજાવી એની સાથે એ ઘેર જાય છે. કંઈબી કામ કઢાડી ધરનાં બીજાં માણસો સુધી જાય ત્યાં સુધી પેલાને વાતમાં રોકી રાખે છે, અને એકાંતનો લાભ લઈ બુઢાજીની ડોકી મરડી નાંખે છે. અને લાકડાંના ઢગલામાં ઉંચકીને ફેંકી દઈ એવળુને કુંકી મારે છે. અને ઠંડે કલેજે ગાડીમાં બેસી પસાર થઈ જાય છે. એ ઓરડામાંના લોહીના ડાઘ અને આય ભાઈ સાહેબની લાકડી ઉપરના લોહીના ડાઘ જો કે બહુ આછા છે તોપણ બરાબર દીસી આવે એવા છે. બનવાબેગ છે કે એવળે એમ માન્યું હશે કે પોતાના આખા કામ દરમિયાન લોહીનું એક ટીપું પડ્યું નહિ હોય, પણ ખુદાની ગેબી લાકડીને કોણ પહોંચી વળે એમ છે ! કોઈબી હિસાબે એ આછા પાતળા ડાઘ રહી ગયા છે અને એવળુને ગુન્હેગાર પુરવાર કરવાને એ સઘળુંએ પુરતું છે. આથી વધારે સીધો અને

સાદો બીજો કેસ લાગ્યેજ લશે ! પછી તે વળી બીજી કંઈ વિગતો તમારે જોઈએ છીએ ?’

‘જુઓને મીંઠ જમશેદજી, એમાં ઘણી કડીઓ ખુટતી લાગે છે.’ જયંતે કહ્યું ‘તમે જરાક તમારી કલ્પનાના ઘોડા એમ દોડાવી ન મુકો, જરા તમારી જાતને એ જુવાન માણસની સ્થિતિમાં મુકી જુઓ. તમે શું કરશો ? જે દિવસે તમારા લાભમાં એણે વીલ કર્યું તે દિવસેજ એ અબ્બણ્યા ગૃહસ્થનું ખૂન કરવાનું પસંદ કરશો ખરા ! એ એ ખનાવો આટલા જલ્દી અને તો કોઈ પણ માણસને સંશય આવે એવો વિચાર એના જેવા એક જુવાન સોલીસીટરને નહિ આવ્યો હોય ? વળી ત્યારે ઘરના બીજા નોકરો જાણે છે કે તે મોડે સુધી ઘરમાંજ છે ત્યારે એવી રીતનું પગલું લેવું એ પસંદ કરે ખરો ? એ ઉપરાંત મુઠ્ઠું છૂપાવવાને જે માણસ આટલી કાળજી રાખે તે પોતાની લાકડી એવી રીતે બેઠરકારીથી રહેવા દે એ વાત તમારા મગજમાં શી રીતે ઉતરે છે ? તમને એમ નથી લાગતું કે તમારી દીવા જેવી ચોકખી વાતમાં આટલાં આટલાં અંધકારનાં કાળાં ધાયાં છે ?’

‘લાકડીની બાબતમાં તો એમ માની શકાય કે એને એ બાબતનું ધ્યાન પણ નહિ રહ્યું હોય. ઘણી વખત એક માણસ જે કામ તે હાંડે કલેજે કરે તે આવી સ્થિતિમાં મગજના ઉશ્કેરાટને લીધે કરી શકતો નથી. મુઠ્ઠાની વ્યવસ્થા કર્યા પછી ગાડી પકડવાને એ અધીરો થયો લશે, અને લાકડીની વાત વિસરી ગયો લશે એ સિવાય બીજો કંઈ સાબુત મુદ્દો હોય તો ખનાવો.’

‘અરે બાવા ! એક નહી પણ એકવીસ છે.’ જયંતે કહ્યું. ‘દાખલા તરિકે એમ પણ બનવાજોગ છે કે પેલો મરનાર આ ગૃહસ્થને પોતાના કિમતી દસ્તાવેજો ખતાવતો હોય તે વખતે, એક ત્રાહીત માણસ રસ્તે જતાં તે જોઈ જાય છે, અને સોલીસીટરના મથા પછી એકદમ ઘરમાં દાખલ થઈ, ત્યાં પડેલી લાકડી ઉપાડી

લઘ કોન્ટ્રાક્ટરને મારી નાખે છે, અને એના શરીરને લાકડાના ઢગલામાં પુટી મારી ચાલ્યો જાય છે.’

‘પણ એ એના શરીરને બાળી શું કામ નાખે ?’

‘મીં મીં સ્ત્રી શું કામ બાળી દે ?’

‘કંઈ પણ પુરાવો ન જડે તે માટે.’

‘એજ રીતે પેલો માણસ પણ ખૂન થયું છે એ વાત પર ઢાંકપીછોડો કરવા. બીજું શું ?’

‘તો પછી એ કંઈ પણ લઈ કેમ નથી ગયો ?’

‘કારણ કે એ કાગળો એવા હતા કે એ એનાથી બળ્લરમાં વેચીજ ન શકાય એટલે એણે રહેવા દીધા.’

જમશેદજી પોતાનું ડોકું ધુણવું અને તેના દેખાવ પરથી મ્હને એમ જણાયું કે જ્યંતની આ કલ્પનાઓથી અને જવાબોથી તેને મુદ્દલે સંતોષ થયો ન હતો.

‘હરકત નહિ બાવા ! તમે તમારા આ ત્રાહીત માણસની પુઠ પકડો, અને એને પકડી શકો ત્યાં સુધી અમે તો આએ મીં મીં સ્ત્રીની સાથેજ અમારું કામ આગળ ચલાવશું, ખરા ખોટાનું પારખું વખત આવે થઈ રહેશે. મીં જ્યંત આએ બાબત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે ન્યાં સુધી અમેને ખબર છે ત્યાં સુધી કાગળીયાંએને બીલકુલ અડકવામાં આવેલાં નથી અને ગુન્હેગાર સિવાય બીજા કોઈને પણ એમ વરતવાને કારણ નથી. ગુન્હેગાર વીલ પ્રમાણે તો મરનારના વારસ હોવાથી એ બધુંએ એનાજ હાથમાં આવવાનું હોવાથી એને ઓચરીયાં ફેંદવાની તરદીબી શા માટે લેવી જોઈએ ?’

‘અલબત્ત, પુરાવો તમારા અનુમાનને સારી રીતે ટેકો આપે છે, એની ના પાડી શકાય નહિ, પરંતુ હું તો એટલું જ બતાવવા માગું છું કે એ સિવાય બીજાં અનુમાનો પણ કરી શકાય એમ છે. હરકત નહિ, તમે કહોછો તેમ વખત આવે સૌ થઈ રહેશે. સાહે-

અજી, વળી પાછા સાંજ પહેલાં તો મળવાનાજ છીએ. લક્ષ્મીનગર આવ્યા સિવાય અમારો કંઈ છૂટકો થવાનો છે !

‘સાહેબજી બાવા.’

જમશેદજીના ગયા પછી જ્યંત ઉઠ્યો, અને પોતાના આ નવા કામકાજને લગતી તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો.

‘નટવર ! આપણે સાથી પહેલા ઘાટકોપર જઈને તપાસ કરવી જોઈએ.’

‘લક્ષ્મીનગર કેમ નહિ ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘કારણ કે મદારૂં એવું માનવું છે કે પહેલાં બની ગયેલા કોઈ વિચિત્ર સંજોગોને લીધે આ બીજો બનાવ બનવા પામ્યો છે અને એમાં ગુન્હાનો પ્રકાર ગંભીર હોવાથી પોલીસનું ધ્યાન બીજે દોડી શકતું નથી. બીજા બનાવને લગતી વિગતો જાણતા પહેલાં પહેલા બનાવને લગતી સંપૂર્ણ વિગતો જાણવી બહુ ઉપયોગી છે. એ જાણ્યાથીજ વિચિત્ર સંજોગોમાં કરવામાં આવેલું આ વીલ અને એકા-એક આપવામાં આવેલા આ વારસાની વાત ઉપર કાંઈક પ્રકાશ પડશે. કંઈ નહિ તો આપણને ઘણું જાણવાનું તો જરૂર મળશે. ત્યારે આવવાની જરૂર નથી. સાંજ સુધીમાં તો હું આવી જઈશ, પછી શું કરવું તે આપણે નક્કી કરીશું.’

એ પાછો ફર્યો ત્યારે સાંજ પડી ગઈ હતી. જે ઉંચી આશા-ઓથી એ ગયો હતો તે પૂરી પડી ન હતી, એમ એનો અહેસા કહી આપતો હતો. અરધો પોણો કલાક આશાઓશ લીધા પછી એણે મને કહ્યું :

‘નટવર ! કંઈજ સમજ પડતી નથી ! પેલા જમશેદજીને બહા-દુરીથી કહ્યું તો ખરું પણ ઘડીભર એમ માનવાને જીવ લલચાય છે કે એનું અનુમાન ખરું છે. મદારી બધી માન્યતાઓ એક બાજુએ જાય છે જ્યારે આ બનાવો તેનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ વાત પુરવાર કરે છે. જ્યુરીને સમજાવવા જેવી અને મદારી માન્યતાઓ પ્રમાણે તેના

મન ઉપર ગુન્હેગાર નિર્દોષ છે એ વાત ઠસાવવા જેટલી જરાએ દિંમત મળેને આવી નથી.’

‘તું ઘાટકોપર જઈ આવ્યો?’

‘હા જી. ત્યાં ગયો કે તરતજ મળેને ખબર પડી કે મરનાર રતનજી ઘણો પાછ માણસ હતો. મીઝીનો આપ પોતાના દીકરાની તપાસ કરવા મુંબાઈ ગયો હતો, એની મા ઘેર હતી. એ બિચારી પોતાના દીકરાના દુઃખની વાત સાંભળી સમસમી ઉડી હતી, એણે એવો ગુન્હો કર્યો હોય એવું એના માનવામાં જરા પણ આવતું ન હતું, મરનાર રતનજીના આવા અણુધાયા અંતને લઈને તેને જરાકે અરે થઈ હોય એમ લાગતું ન હતું. ઉલટી એ તો એને માટે ઘણું એ અળખતાં ઘસાતું બોલી, એને એવી રીતે બોલતાં એના દીકરાએ સાંભળી હોય તો જરૂર એને એની પ્રત્યે લદ્દપારનો તિરસ્કાર આવ્યા સિવાય ન રહે. ‘એ માણસના રૂપમાં જીવતો જગતો શયતાન હતો, એને નાનપણથીજ એની દરામખોરીનો પારજ ન હતો.’ એવું એમણે મળેને કહ્યું.’

‘તમે એને નાનપણથી ઓળખતાં હતાં?’ મહેં એમને પૂછ્યું.

‘હું એને બરાબર ઓળખતી હતી, વાત એમ બની કે મ્હારો વિવાદ પહેલાં એની સાથે થયો હતો. એવામાં એને માટે મ્હારા પિતાજીએ કેટલીક વિચિત્ર ફરીયાદો સાંભળવાથી એ વિવાદ તોડી નાખીને બીજે ઠેકાણે સગાઈ કરી હતી.’ આંખમાં આંસુ સાથે તેણે મળેને એ વાત કરી.

‘પણ હવે તો તે બધુંએ વિસરી જઈને એણે એની બધીયે મીલકત તમારા દીકરાને આપી છે.’ મહેં ધીરે રહીને કહ્યું.

‘મ્હારે કે મ્હારા દીકરાને એની મીલકતમાંથી એક પાછ પણ ન ખપે, જેણે મ્હારા દીકરાને આવી રીતે હેરાન કર્યો હશે તેને પરમેશ્વર પૂછશે, મ્હારો ગરીબ ગાય જેવો દીકરો એ મુવા ગોધાનું ખૂન કરે તે કદીયે માની શકાય એવી વાત નથી.’

‘સાર પછી એ હકીકત ઉપર મહેં ઘણોએ વિચાર કયોં પણ કંઈ પણ અંધએસતું અનુમાન નીકળી શક્યું નહી, એટલે ત્યાંથી ખારોખાર હું લક્ષ્મીનગર ગયો.’

‘ત્યાં જઈને રતન લોજવાળો અંગલો શોધી કહાડ્યો. એ એઠા ઘાટનો એ માળનો અંગલો છે અને એની આગળની બાબુએ નવો તૈયાર કરેલો સુંદર બગીચો આવેલો છે. તેની જમણી બાબુએ રસ્તાથી થોડેક દૂર લાકડાંના ઢગલા મારી મુકેલા છે. આગ ત્યાંજ લાગી હતી. મદારી નોટલુકમાં એનો મેં જેવો તેવો નકશો દોરેલો છે તે ઉપરથી તને સમજ પડશે. આડાબી બાબુએ ખારી છે, તે રતનજીના ખંડમાં પડે છે. રસ્તાપરથી એમાં જોઈ શકાય છે. મદને જરા સંતોષ થાય એવું એ એકજ પ્રમાણ મળ્યું છે. હું ગયો ત્યારે જમશેદજીની સ્વારી ત્યાં ન હતી. એટલે એના ‘હેડ કોન્સ્ટેબલે’ મદને આવકાર આપ્યો. તે લોકોએ મદાભારત શોધ કરી હતી. એમણે બળી ગયેલાં બટન શોધી કહાડેલાં હતાં. એ બધું મહેં ધ્યાન દઈને જોયું. પછી બગીચો પણ તપાસ્યો, કોઈ ભારે ચીજ ઘસડીને લઈ ગયા હોય એ સિવાય બીજી કોઈ પણ ચીજનું નિશાન મદને મદારી આખીયે તપાસ દરમિયાન જણાયું નહિ. પછી મહેં પેલા લોહીના ડાઘ તપાસ્યા, તે તદ્દન નહિ જેવા હતા. છતાં તાગ્મજ હતા. લાકડી ઉપર ત્રણ લોહીનાં આછાં નિશાન હતા. લાકડી આપણા અસીલની હતી એ બાબતમાં તો શંકા કરવા જેવું હતુંજ નહિ. એ પણ એ વાત કબુલ કરે છે. એ માણસનાં પગનાં નિશાન સાદડી ઉપર જણાતાં હતાં. પણ ત્રીજા માણસની કંઈ પણ નિશાની ન હતી.

‘પછી મહેં તીજેરીમાંથી પોલીસે બહાર કાઢીને રાખેલી બધી ચીજો તપાસી. એ બધી ટેબલપર પડી હતી. કેટલાક કાગળો પાકી-ટોમાં સીલ કરીને રાખેલા હતા. એમાં એએક પાકીટો પોલીસે ઉઘાડ્યાં હતાં પણ તેમાં કંઈ કિંમતી કાગળો જણાતા ન હતા. મરનારની બેંકની ચોપડી જોતાં એની પાસે ઝાઝો પૈસો હોય એમ

જાણતું ન હતું. પણ મ્હને એમ લાગ્યું ખરું કે અધાં કાગળીયાં ત્યાં ન હતાં, કેટલાંક કિંમતી કાગળીયાં ને દસ્તાવેજો જેના વિષે બીજા કાગળોમાં નોંધ હતી તે જડતાં ન હતાં. આ હકીકત જો આપણે પુરવાર કરી શકીએ તો એ જમશેદજીના અનુમાનો વિરુદ્ધ જાય છે, કારણ કે પોતે થોડા વખતમાંજ વારસ તરિકે જે ચીજ મેળવનાર છે તે ચીજ શા માટે ચોરી કરીને લઇ જાય ?

‘છવટે મહે’ એની રસોધયણને મળીને એ જે જાણતી હોય તે પૂછવા વિચાર કર્યો. એનું નામ દીવાળી હતું, અને એ જમાનાની ખાદેલી તથા પહોંચેલી માયા લાગતી હતી. મ્હારું માનવું છે કે એ કાંઈક વધારે જાણે છે અને ધારે તો પ્રકાશ પાડી શકે એમ છે પણ એ બીડી ખંધી લાગે છે. એણે કહ્યું કે સાડા નવના સુમારે કોઈક અજાણ્યા ગૃહસ્થને—જેની એના શેઠ વાટ જોતા હતા, તેને—ઘરમાં લીધો હતો. અને મોડે સુધી એના શેઠ એ અજાણ્યા ગૃહસ્થ સાથે વાત કરતા હતા. એનો ઉંઘવાનો વખત થવાથી એ સાડા દશેક વાગે સુઈ ગઈ હતી. રાતના આગ આગની ખુમો સાંભળી તે જાગી ઉઠી હતી. પછી એને ખબર પડી કે એના શેઠને કોઈએ મારી નાખ્યા હતા. ‘એને કોઈ સાથે અદાવત હતી?’ એમ મહે પૂછતાં એણે કહ્યું કે: ‘અદાવત તો સહુનેય હોય છે પણ મારા શેઠ એવા સીધા માણસ હતા કે પોતે ભલા ને પોતાનું કામ ભણું. કોઈની સાથે ઝાઝી લપ્પન છપ્પને નહી.’ પછી મેં પેલાં બધાં ગયેલાં બટન બતાવ્યાં ત્યારે એણે કહ્યું કે એના શેઠ પહેરેલા પહેરણનાંજ તે બટન હતાં. લાકડાં ઘણા દીવસથી તપેલાં હોવાથી ભડભડાટ લાગી ગયાં હતાં અને એ ત્યાં ગઈ ત્યારે તો ભડકે ભડકા નીકળતા હતા. એને એવું લાગ્યું ખરું કે અંદર કંઈક મડદા જેવું બળતું હોય. એવીજ કાંઈ ગંધ આવતી હતી એમ એને ને બીજા માણસોને પણ લાગેલું. કાગળીયાંની કે મરનારની ખાનગી વાતોની એને કંઈ ખબર નહતી.

‘એટલે નટવર, આપણે તો લીલે તોરણે પાછા ફર્યા છીએ.

મહારી ખાત્રી છે કે આખોએ કેસ ખોટો છે. મીં મીત્રી તદ્દન નિર્દોષ છે છતાં બધાએ પુરાવા એની વિરુદ્ધ જાય છે ! પેલી હરામખોર રસોઈયણુ જરૂર જે જાણે છે તે બધુંયે સાચું કહેતી નથી પણ હરકત નહિ, બધુંયે ધીમે ધીમે આપણે શોધી કાઢીશું.’

‘પણ પેલો તો ઝપાટાબંધ કામ લે છે અને આપણે ઉતાવળ નહીં કરીએ તો મીં મીત્રીની બીચારાની ગરદન મરાઈ જશે. એની સામે મજબુત પુરાવા છે અને જ્યુરીના મન પર એ ઠસાવી એને ગુન્હેગાર ઠરાવવા માટે એથી વધુ વિગતો કે પુરાવાની જરૂર નથી.’

‘પણ નટવર ! પેલા ગુમ થતા કાગળોની વાત ધ્યાનમાં રાખી આપણે અનુમાનો બાંધીએ તો ? એની બેંકની ચોપડી જોતાં મ્હને એમ લાગ્યું કે એણે દ્વારકાંદાસ નામના ગૃહસ્થને ગયે વર્ષે ઘણી મોટી રકમના ચેક આપ્યા હતા. અને એને લીધેજ એની સ્થિતિ નબળી પડી ગઈ હતી. એ દ્વારકાંદાસ કોણ છે ? અને એની સાથે મરનારનો શો ધંધો ચાલતો હતો ? તેમજ એ એનો કેવી રીતે લેણદાર થયો હતો ? તે જો ખચર પડે તો ઘણી ગુંચ ઉકલે. આ કામમાં એનો હાથ હોય એ સંભવિત છે ખરું. દ્વારકાંદાસ વખતે કોઈ દલાલ હોય, પણ એવું કંઈ ખાત્રીપૂર્વક કહી ના શકાય. મ્હારો વિચાર બેંકમાં જઈને એ ચેકોને લગતી તપાસ કરવાનો છે અને ચેકોનાં નાણાં કેવી રીતે પગાર કરવામાં આવ્યાં હતાં, તે જાણવાનો છે. અલખત, આ રીતે કામ લેતાં ઘણા વખત વહી જશે અને તે દરમિયાન વખતે પેલો જમશેદજી ઉતાવળો થઈને કોર્ટમાં ન દોડી જાય તે પણ જોવાનું છે.’

તે રાત્રીએ જયંતને ઉંઘ આવી દશે કે કેમ તેની પણ મ્હને શંકા છે; કારણ કે સવારમાં મ્હા પીતી વખતે એના મ્હોઠા ઉપર શીકાશ હતી. અને આંખો ભારે થઈ હતી. ટેબલ ઉપર એક ચિટ્ટી પડેલી હતી તે એણે મ્હને આપી. અને પૂછ્યું : ‘આ ઉપરથી તું શું ધારે છે ? નટવર !’

એ લક્ષ્મીનગરથી જમશેદજીએ લખી હતી અને નીચે પ્રમાણે હતી:

‘ધન્ની અગતની કેટલીક નવી વિગતો મલી છેજ અને તેથી મીં
મીં સામેનો કેસ આસાનીથી પુરવાર કરી શકાશે. આશા રાખુ છું જે
તમે હવે ખાલી તકલીફ નહીં વઠાવશો—જમશેદજી.’

‘વાત ગંભીર બનતી જાય છે.’ મહેં કહ્યું.

‘હારે! જમશેદજીને તો એવી ટેવજ પડી છે.’ જયંતે હસ્તાં
હસ્તાં કહ્યું, ‘એમ તે કંઈ લાથ લીધેલું કામ મુકી દેવાય છે! તેના
અગત્યના પુરાવા બેધારી નરવાર જેવા કેમ ના હોઈ શકે? ચાલ
જલદી નાસ્તો કરી લે. નટવર, આપણે જઈને જોઈએ તો ખરા કે
એ નામદારે કેવડો મોટો મોર માર્યો છે?’

મહેં જલદી જલદી આપાણી પતાવી લીધાં. અને અમે બંને
જણુ બનતી ઉતાવળે લક્ષ્મીનગર પહોંચી ગયા. અમને જોનાંજ
જમશેદજીએ કહ્યું: ‘કેમ મીં જયંત તમારું કામ કેટલે સુધી આવ્યું?
તમારો પેલો આદમી જડ્યો કે નહીં?’

‘હજી તો હું કંઈ નિર્ણય ઉપર નથી આવ્યો’. મહારા મિત્ર
જવાબ આપ્યો.

‘અમે અમારો નિર્ણય ગઈ કાલેજ કર્યો છે અને અમારાં
બધાં અનુમાન ખરાં પડ્યાં છે તમે જોશો એટલે તમારી પણ ખાત્રી
થયા સિવાય નહિ રહે.’

‘ખડુ સારી વાત છે.’ જયંતે હસતાં હસતાં કહ્યું.

જમશેદજીના હરખનો પણ પાર ન હતો. તેઓ પણ મોટેથી હસ્યા.

‘દરેક વખતે કાંઈ બધાં અનુમાન સાચાંજ પડ્યા કરે એવું
કંઈ ઓછુંજ બન્યા કરે છે! કેમ બોલ્યા નહિ? ડૉક્ટર સાહેબ!
જરા આ બાજુ આવો, અને હું બતાવું તે જુઓ, એટલે મીંસીએ
આ ગુ-હો કર્યો છે તે વાતની આપને ખાત્રી થઈ જશે.’

પોતાનું કામ પતાવ્યા પછી તે અમને એક હોલમાં દોરી ગયો.

‘મીં મીં પોતાની ટોપી લેવા અહીંયાં આવ્યા હોવાન જોઈએ. એવણ હેટ પહેરે છે, અને તે તથા લાકડી તેમણે અહીંયાં કેથે રાખેલાં, એટલે તે લેવાને એ આવે એ સમજી શકાય એવી વાત છે. હવે આય જુઓ’—એમ કહીને એમણે દીવાસળી સળગાવી, અને ભીંતપર એક જગ્યાએ લોહીનો આછો ડાઘ પડેલો બતાવ્યો. એ સાધારણ ડાઘ જેવો ન હતો પણ લોહીમાં બોળાયલા અંગુઠાનું બરાબર નિશાન હતું. આખા ખંડમાં પુરતો પ્રકાશ આવતો ન હતો, એટલે દીવાની મદદ સિવાય એ ડાઘ દેખાઈ આવવો મુશ્કેલ હતો.

‘તમારા સુક્ષ્મદર્શક કાચથી મીં જ્યંત એને જરા તપાસી જુઓ તો.’

‘હું એજ કરું છું.’

‘બે અંગુઠાની છાપ કદીયે એક સરખા હોતી નથી એતો તમે જાણો છોજ !’

‘એવું કંઈક સાંભળ્યું છે તો ખરુંજ.’

‘ભલે ! ખાવા ! ભલે ! ત્યારે જરા આ બે ચીજ બરાબર જોશો ? આએ મીં મીંનીના અંગુઠાનું મીણ ઉપર લેવામાં આવેલું નિશાન છે તે અને આએ ડાઘ બંને મળે છે ખરા ?’

એણે એ મીણનું નિશાન ડાઘ પાસે રાખ્યું કે તરતજ અમારી ખાત્રી થઈ ગઈ કે એ બંને નિશાન એકજ અંગુઠાનાં હતાં. અને તે પારખવાને સુક્ષ્મદર્શક કાચની મદદ લેવાની જરૂર ન હતી. મહારી ખાત્રી થઈ ગઈ કે અમારા કમનસીબ અસીલનું હવે તો આવીજ બન્યું હતું.

‘હવે તો કંઈ બાકી નથી રહેતું ને ? આ મુદ્દો પૂરતો છે.’ જમશેદજીએ કહ્યું.

‘હાજી, એ પુરાવો પૂરતો છે.’ મહેં પણ ઉમેર્યું.

‘અને એ પુરાવો છેવટનો છે.’ જ્યંતે જણાવ્યું.

એના અવાજમાં મ્હને કંઈક વિચિત્રતા લાગી, એટલે મ્હેં એના તરફ જોયું. એનો ચહેરો ચંચળ થઈ ગયો હતો અને ચમકી ઉઠ્યો હતો.

‘અરે લલા ભગવાન ! આમ કોણે ધાર્યું હતું ! ખરેખર ! બાલ્ય દેખાવો પણ માણસને એટલા બધા ભુલાવામાં નાખી દે છે કે માણસે પોતાના નિર્ણયો ઉપર વધારે પડતું વજન રાખવું જોઈતું નથી. ખરી વાતને ? મીઠું જમશેદજી !’

‘ખરી વાત કહી. વધારે પડતું વજન આપ્યાથી પાછળથી પસ્તાવું પડે છે’ એના બોલવામાં જયન્તની મીઠી મનક હતી.

‘કુદરતનો કેટલો ઉપકાર માનવો જોઈએ, કે તેણે આ જીવાન માણસને ગુન્હો કરીને પોતાના લોહીઆળા હાથના અંગુડાનું નિશાન અજાણતાંયે ભીંત ઉપર પડાવ્યું. પણ જમશેદજી, આ ડાઘ કોણે શોધી કહાડયા ?’

‘પેલી રસોઈયણ છેને, તેણે મ્હારા કોન્ટેબલનું એ તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.’

‘ક્યારે ?’

‘કાલે રાત્રે. એ વખતે એ ત્રીજેરીવાળા ખંડમાં ચોકી કરતો હતો.’

‘પણ ગઈ કાલે એ પોલીસની નજરે કેમ ના પડ્યો ?’

‘આપણને હાલમાં એવું બારીકાઈથી જોવાનું આખુંજ કંઈ કારણ મળ્યું હતું ? મુજે હાલ અંધારો, અને તેમાં વળી ડાઘ પણ એતાડી જગ્યાએ પડેલો છે.’

‘એ તો જાણે સમજ્યા ! પણ હું એમ પૂછું છું કે ગઈ કાલે એ ડાઘ હતો ખરો ?’

જયન્ત જાણે ગાંડો થયો ના હોય એવી રીતે જમશેદજીએ એના તરફ જોયું. મ્હને પણ એની રીતભાત નવાઈભરી લાગી.

‘હું નથી ધારતો કે રાતના વખતે જેલ તોડીને મીઠી અહીંયાં આવ્યો અને પોતાની વિરૂદ્ધ પુરાવાની મજબુતી માટે આએ લોહીનાં

નિશાન કરી ગયો હોય ! દુનીઆના કોઇ પણ નિબળાતને હું આબ્હાન કરું છું કે એનામાં તાકાત હોય તો તે એમ કહે કે આ નિશાન ગુન્હેગારનાં અંગુઠાનાં નથી.’

‘એ તો બેશક એના અંગુઠાનાંજ નિશાન છે.’

‘ત્યારે પછી ખાલી માથાફેડ કરવાની શી જરૂર છે ? ચાલો ખાવા, મ્હારે તો હજી મ્હારો રિપોર્ટ તૈયાર કરવાનો છે.’ એમ કહીને અમારી પાસેથી એ ગયો.

‘નટવર, હવે કંઈક આશા રાખી શકાય ખરી.’

‘શાની ?’ મ્હેં પૂછ્યું.

‘આ જમશેદજીની આખીયે ઇમારત તોડી પાડવાની.’

‘એમ ! જયંત ! એ શું સંભવીત છે ?’

‘જરૂર. હું જાણું છું ત્યાં સુધી એ નિશાન ત્યાં ન હતું. આખોએ હોલ હું તપાસી ગયો હતો. નટવર ! ચાલને જરા આટલા તેટલામાં ફરીએ’

અમે બહાર નીકળ્યા અને આમતેમ ફરવા લાગ્યા. જયંતની નજર વારે ઘડીયે અંગલાની બાંધણી ઉપર અને ખાસ કરીને ઉપરના ઓરડાઓ તરફ જતી હતી. થોડીવાર પછી અમે આખોએ અંગલો જોઈ વળ્યા.

‘નટવર ! આ કેસમાં કેટલીક વિગતો ઘણી વિચિત્ર છે. હવે આપણે આ જમશેદજી બાવાને સમજાવી લેવા જોઈએ. એવણે આપણી થોડા વખત ઉપર જરા છેડતી કરી હતી અને મનમાં ખાંડ ખાતા હતા પણ આપણે એનો બ્યાજ સાથે બદલો વાળી આપવો જોઈએ. હવે તો મ્હારાં અનુમાન જરાયે ખોટાં નથી. ચાલો જોઈએ એવણે શું કરે છે ?’

અમે ગયા ત્યારે જમશેદજીનો રિપોર્ટ લખાતો હતો.

‘કેમ રિપોર્ટ તૈયાર કરો છોને ?’

‘હાસતો.’

‘તમને એમ નથી લાગતું કે તમે બહુ ઉતાવળ કરો છો ?
લજીયે હું તો ધારૂં છું કે પુરાવા જોઈએ તેટલા મળજીત નથી.’

મદારા મિત્રના શબ્દનો શો અર્થ થતો હતો, તે જમશેદજીની
જાણ બહાર ન હતું. એની જગ્યાએ બીજો માણસ હોત તો એણે
જરા પણ કોહું આપ્યું ન હોત. એણે પોતાનું હોદ્દર બાબુએ મૂક્યું
અને મદારા મિત્ર તરફ તે ઈન્તેજરીથી જોયું.

‘તમારા કહેવાનો માયનો શું છે ? મી० જયંત.’

‘એજ કે એક મુદ્દાનો સાક્ષીજ લજી તમે નથી શોધી શક્યા.’

‘તમને જડ્યો છે ?’

‘હું ધારૂં છું.’

‘ક્યાં છે ?’

‘જ્યાં હોય ત્યાં ખરો ! તમારી પાસે અહીં કેટલા કોન્સ્ટે-
બલ છે ?’

‘ત્રણ.’

‘સરસ ! ત્રણ એ ને ત્રણ આપણે. એ ત્રણે સશક્ત અને બુલંદ
અવાજ કરી શકે એવા તો છેને ?’

‘અત્યત, મળજીત અને સશક્ત હોવાની તો ખાત્રી આપું છું
પણ, બુલંદ અવાજની શી જરૂરીયાત છે તે જરા સમજાતું નથી.’

‘સમજાશે, એ અને બીજી બધુંયે સમજાશે.’ જયંતે કહ્યું.
‘જરા એમને બોલાવો તો.’

પાંચેક મીનીટમાં ત્રણે સિપાઈઓ આવી લાગ્યા.

‘બહારની બાજુ પરાળ-લાતના પેંડાની ગંજ છે તેમાંથી બે
પેંડા લઈ આવો તો’ જયંતે એક સિપાઈને કહ્યું ને ‘બીજાને બે
એક બાલદી પાણી લઈ આવવાનું કહ્યું. ‘નટવર, ત્હારી પાસે દીવા-
સળીની પેટી તો છેને ?’

મહેં હા પાડી. એ શું કરતો હતો તે અમને સમજાતુંજ ન હતું, કોઈ જાદુનો ખેલ ખેલ કરવાનો હતો કે શું એમ મહેને લાગ્યું.

અમને એ ખીજે માળે આવેલા હાલમાં લઈ ગયો. તેની આગળની બાજુ ઓસરી હતી અને તેમાં થઈને ખીજી બાજુ આવેલા ત્રણ નાના ખંડોમાં જવાતું હતું, એ ત્રણે ખંડ તાજેતરમાં અવાવર પડેલા હતા.

‘ભીંતથી જરા છેટે પેંડા મુકો અને નટવર ! પેટી લાવ તો—’ જમશંદજીનો ચહેરો ગુસ્સાથી લાલ બમ જેવો થઈ ગયો હતો.

‘આય શું નાહ્યા પોરીયાની કાની ચેંડાં કાઢોચ મીં જયંત !’ આવો નકામો ફેરતો કરવા કરતાં જે કરવું હોય તે સીધે સીધું કરોની.’

‘જરા ધીરા પડો ! બાવા ! વખત આવે આ બધુંયે સમજશે. જરા મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ રાખનાં સીખો. જેવો જેનો વખત, હજી થોડીવાર ઉપરજ તમે અમારાં ઓછાં જાલછોતરાં કાઢ્યાં હતાં ? નટવર ! જરા આ બારી ઉઘાડ, અને પેલું ઘાસ પેટાવ.’

મહેં એમ કર્યું, અને ઘાસમાંથી ભડકા તથા ધુમાડા નીકળવા માંડ્યા.

‘હવે આપણે જોઈએ કે તમારો સાક્ષી આવે છે કે નહીં ! ચાલો, હવે હું ત્રણ કહું એટલે આગ આગની ખૂમ મારો. જુઓ, એક, બે, ત્રણ—’

‘આગ લાગીરે ! આગ લાગી !’ અમે બધીએ ખૂમાખૂમ પાડી મૂકી.

‘એમજ, જરા મોટેથી.’

‘આગ લાગીરે ! આગ લાગી !’

‘ફરી એકવાર ખુલ્લું અવાજે.’

‘આગ લાગીરે ! આગ લાગી, દોડો રે દોડો !’ અમારો ઘાંટો આખા લાક્ષ્મીનગરમાં સંભળાયો હતો.

એટલામાં એક નવાઈ જેવો બનાવ બન્યો. ઓસરીમાં એક

લીત જેવી દેખાતી જગ્યામાંનું એક છૂપું આરાણું એકાએક ઉઘડ્યું, અને તેમાંથી એક બાંધી દડીનો બુદ્ધો માણસ બહાર આવ્યો.

‘ફક્કડ !’ જયંતે કહ્યું ‘નટવર ! પાણી રેડ, પાણી રેડ, મીં જમશેદજી ! આએ તમારા મોટામાં મોટા સાક્ષી શેઠ રતનજી કોન્ટ્રાક્ટર.’

જમશેદજીએ એ નવા આવનાર તરફ જોયું. અંધારામાંથી તે એકાએક પ્રકાશમાં આવ્યો હોવાથી અરબડીયાં ખાતો હતો. એનો દેખાવ જીવંતી જગતી અદમાશી અને કીનાખોરીના નમુનારૂપ હતો.

‘તમે અહીંયા અત્યાર સુધી શું કર્યા કરતા હતા ?’ જમશેદજીએ એને પૂછ્યું. એના ગુસ્સાભર્યા દેખાવથી જરાએ ન ગભરાતાં રતનજીએ ખડખડાટ હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘મેં કંઈ નુકશાન કર્યું નથી.’

‘શું બોલ્યા ? તમારો સુધલો કેકાણે છે કે નહીં ? પેલા બીચારા નિર્દોષ માણસને ફાંસીએ લટકાવી દેવાનો તાગડો કર્યો ને કે’ઓછ કે કંઈ નુકશાન કર્યું નથી. આએ ગૃહસ્થ નહીં હોત તો તમે તમારી હરામખોરીમાં ફાવી ગયા હોત !’

‘નહિરે ખાવા ! હું તો એવળુની મશ્કરી કરતો હતો !’

‘શું બકોચ ! આવી ઘાતકી મશ્કરી ! કોન્ટ્રાક્ટર ! એવળુને નીચે લઈ જવ, મીં જયંત’ બધા ગયા પછી એણે કહ્યું, ‘મ્હારા સિપાઇઓના દેખતાં હું કંઈ બોલ્યો નહીં, પણ ખરેખર ! આજે તમે મ્હારી આબરૂ બચાવી છે; અને તે ખાતે તમારો જેટલો આભાર માનું તેટલો થોડો છે. જે આએ અદમાસ એની મુરાદમાં ફાવી ગયો હોત તો મ્હારી આબરૂના કાંકરા થયા વગર રહેત નહિ.’

જયંતે હસીને એનો ખરડો થાબડતાં કહ્યું :

‘કાંકરા થવાને બદલે, બલા માણસ ! ઉલટું તમારું નામ આએ પરાક્રમથી ઘણુંજ પંકાશે. હવે પેલા રિપોર્ટમાં થોડાક ફેરફારો કરો અને તમારું ખાતું કાનની બુટી ઝાલી કબુલ કરશે કે જમશેદજી જેવો કોઈ ચબરાક માણસ નથી.’

‘તમારૂં નામ આવે તેમાં તમને વાંધો છે ?’

‘અરે રહેવા હોને. મ્હારૂં નામ લખવાની જરૂર નથી ! કેમ નટવર, વખત આવે તું કંઈ ઓછોજ ભૂલી જવાનો છે ! ચાલો, હવે આ હરામખોર કયા દરમાં ભરાઈ રહ્યો હતો તે જોઈએ.’

પાતળાં પાટીયા અને પ્લાસ્ટરનું પાટીશન કરીને એક નાની સરખી છૂપી ઓરડી બનાવવામાં આવી હતી અને એને એક છૂપું પ્યારણું હતું. અંદર નજીવું ફરનીચર, થોડો ઘણો ખોરાક, પુરતું પાણી, પાંચ સાત ચોપડીઓ અને કેટલાંક કાગળીયાં હતાં.

‘મિલ્ટીંગ ક્રાન્ટ્રેક્ટર હોવાનો આજ મોટો ફાયદો છે ! કોઈ પણ માણસની મદદ સિવાય એણે આ છૂપાવાની જગ્યા તૈયાર કરી લાગે છે, એની રસોઈયણ એ વાત જાણે છે, છતાં એણે આપણને જરા પણ ખુલાસો કર્યો નથી. એને પણ પકડવી જોઈએ.’

‘હું એ ગોડવાણ કહું છું.’

થોડી વારે જ્યંતે કહ્યા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી જમશેદજી પાછો આવ્યો.

‘મીઠ જ્યંત તમને આ છૂપા રહેઠાણની શી રીતે ખબર પડી ?’

‘પહેલાં તો મ્હને કંઈજ સમજાયું ન હતું. જે પુરાવાથી તમે દોરવાયા હતા તે સિવાય બીજું કંઈ મ્હને જાણી શકાયું ન હતું. બધા બનાવો ગુનહેગારની વિરૂદ્ધ જતા હતા, છતાં પણ એ નિર્દોષ હોવાની મ્હારૂં મન ખાત્રી આપતું હતું; પછી આજે સવારના હોલમાં અંગુઠાનું ભીંત ઉપર નિશાન જોઈ મ્હેં કહ્યું તે તો યાદ છે ને ? એજ વખતે મ્હારા અનુમાનને વધારે મજબૂતી મળી, અને આ કામમાં જરૂર રતનજીએ કંઈક ભારે ગોટાળો કર્યો છે તેની મ્હને ખાત્રી થઈ. એ જીવતો જાગતો હોય આ મકાનમાંજ કોઈ સ્થળે ભરાઈ બેઠેલો છે એમ મ્હેં ખાત્રીપૂર્વક માન્યું, અને ભરાઈ બેસવા જેવી જગ્યા આ મકાનમાં છે કે કેમ એની પણ તપાસ કરી. એ નિશાન રાતને

વખતે પોતાની છૂપાવાની જગ્યામાંથી બહાર નીકળી રતનજીએ કહ્યું હતું, કારણ કે આગલે દીવસે એ જગ્યા મહેં તપાસી ત્યારે એવું કાંઈ પણ નિશાન લીંત ઉપર ન હતું. મ્હારી તપાસમાં બીજે માળના પેલા એ ઓરડાની વચ્ચેની લીંતની પહોળાઈ જરા અસાધારણ લાગી એટલે મ્હારી ખાત્રી થઈ કે એ ત્યાંજ ભરાઈ બેઠેલો હોવો જોઈએ અને પછી મ્હારા મગજમાં તમે સવારે ટાણો મારેલો તે વ્યાજ સાથે પાછો આપવાનો વિચાર થયો; એટલે આ ખોટી આગની ખૂમ પડાવવાનું મન સાથે ઠરાવ્યું. રતનજી ગમે તેવો સાબુત ભેજાનો માણસ હોય તોપણ જ્યાં ઉપરા છાપરી આગની અનેક ખૂમ પડે ત્યાં એની હિંમત ટકી શકે નહિ અને એ ઉંદરની માફક પોતાના દરમાંથી બહાર આવ્યા સિવાય રહે નહિ. એ પ્રમાણે બન્યું છે એ તો આપણે નજરે જોઈ ગયા. ’

‘ હવે કેટલાક ખુલાસા કરવા જેવા રહે છે તે જોઈએ. પહેલું તો ગુન્હાનું કારણ. રતનજીનો કીનાખોર ચહેરો એ પુરવાર કરવાને પુરતો છે. વરસોની વાત ઉપર એનો વિવાદ દયાળજી મીસ્ત્રીની માતા સાથે કરવામાં આવેલો પણ તે એ નામદારની ખરાબ ચાલચલગત અને ઉદ્ધત સ્વભાવને લીધે તોડી નાખીને બીજે ઠેકાણે કર્યો હતો. તે વખતનું વેર મનમાં રાખીને આટલે વર્ષે એ બાઈના આ એકના એક દીકરાને ફાંસીયે લટકાવી દેવાનો એણે તાગડો રચ્યો અને તેમાં એના સંજોગોએ એને બનતી મદદ કરી. મીં મીસ્ત્રીની હકીકત અક્ષરે અક્ષર ખરી છે, તેના બહાર ગયા પછી આ હરામખોરે પોતાનું પહેરણ અને એક બે કપડાં તથા પાડોશમાંના મીં પેદુના ભુંડનાં એકાદ બે ગલુડીયાં આગમાં હોમી દીધાં. અને આપણે જોયું તે મુજબ અધું ખરાખર ગોઠવી ભાઈસાહેબ દરમાં ભરાઈ બેઠા.

‘એનો વિચાર આખો કેસ પુરો થઈ રહે અને મીસ્ત્રીને સજા થાય પછી ધીરે રહીને અહીંયાંથી વંજે માપી જઈ દ્વારકાંદાસના બનાવટી નામથી સેન્ટ્રલએકની અમદાવાદની શાખામાં પોતે ઉઘાડેલા ખાતામાંથી પૈસા ઉપાડી કોઈ ભળતેજ ઠેકાણે જઈ ઠરી ઠામ પડવાનો

હતો. દ્વારકાંદાસને નામે એણે ગયે વર્ષે મોટી રકમના એક ફાડયા હતા તે ઉપરથી મ્હાણું ધ્યાન તે બાબતની તપાસ કરવા તરફ દોરાયું હતું.’

‘એ બધા ઉપરાંત એક અગત્યનો સવાલ તો એ હતો કે આવડા મોટા માણસનું મડદું બાળી દેવામાં આવે, તેની રાખમાંથી બટન જેવી નાની સરખી ચીજ જડે તેમજ ગઠાગઠા જેવા થોડા પદાર્થો જડે, છતાં એક પણ હાડકું નજરે ન પડે એનું કારણ શું? એવડું મોટું એનું શરીર શું હાડકાં વગરનું બનેલું હશે? એ એકજ વાત હીવા જેવી રીતે પુરવાર કરતી હતી કે રતનજીનું ખૂન થયું ન હતું અને એને આપણને સમજાવવામાં આવ્યું તેમ લાકડાની ગંજીમાં બાળવામાં આવ્યો ન હતો. હવે બીજું કંઈ પૂછવાનું રહે છે?’

‘નહિરે બાવા ! તમારો ઘન્નોજ ઉપકાર થયો.’

‘નટવર, ચાલ તો, મ્હને તો કકડીને ભુખ લાગી છે.’

શા ર દા સ દ ન

અમારા પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટના મકાનમાં અનેક માણસો આવ્યા ગયા હશે પણ જે રીતે ડૉ. હસમુખરાય અમ્મમૌલા, એમ, એ. પી, એચ, ડી. વિગેરે વિગેરે આવ્યા તે રીતે ભાગ્યેજ કોઈ આવ્યું હશે. નાના સરખા કાડમાં માથ નહિ એટલી બધી લાંબી-લાંબી એ. બી. સી. ડી. ના બધા અક્ષરો વપરાયા હોય એવી ડીઝીઓ વાળું એમનું કાડ અંદર મોકલાવીને તરતજ એ અમારા ખંડમાં દાખલ થયા. જેવું એમની પાછળ બારણું બંધ થયું તેવાજ એ એક ટેબલ સાથે અથડાઈ પડ્યા. અને ધબ દબને જમીનપર પડી ગયા. તરતજ મૂર્છા આવી. એમનું ઉંચા કાઠાનું વૃદ્ધ શરીર જમીનપર ચત્તાપાટ પડ્યું હતું.

અમે એઉજાણુ એકદમ ઉઠ્યા. જ્યંતે ઉશીકુ લાવીને માથા નીચે મુક્યુ અને મ્હેં દવા લઇને માથે ધસવા માંડી તથા થોડીક મોંઢામાં રેડી. જીંદગીમાં કવચિત આવતા ભયંકર ઝંઝાવાતમાં એ વૃદ્ધ વિદ્વાન ઝડપાયા લાગતા હતા અને એ ત્રણ દિવસની સખત ચિંતા અને

જૂખના માર્યા એ નખાઈ ગયા હતા. એજ કારણને લીધે એમને ચકરી આવીને મૂછાં આવી હતી.

‘શાથી આમ થયું ? નટવર !’ જયંતે પૂછ્યું.

‘પુષ્કળ ચિંતા, ભુખ અને થાકને લીધે.’ નાડી બહુ ધીમે ચાલતી હતી અને તેના પર હાથ રાખીને તપાસતો હું ઉભો હતો. ધીરેધીરે એની ગતિ થોડી થોડી વધતી જતી હતી.

‘માણેકપુરથી રીટર્ન ટ્રીકીટ કઢાવી છે.’ એમનું પાકીટ જોઇને જયંત બોલ્યો. ‘ત્યાંથી એ ઘણા જલદી નીકળ્યા લાગે છે. હજી હવે બાર વાગશે.’

આંખનાં પોપચાં હાલવા લાગ્યાં અને ધીરે રહીને આંખો ઉઘડી. એમણે અમારા તરફ જોયું અને પછી ધીરે રહીને ઉભા થયા. શરમને માર્યે એમનું મોં લાલલાલ થઈ રહ્યું હતું.

‘માફ કરજો મી. જયંત ! મ્હને જરા ચક્કર આવી ગયાં ! મહેરબાની કરી એકાદ પ્યાલો દુધ મંગાવો તો—મ્હને આપનું એટલું જરૂરનું કામ છે કે તારથી જોઇતી અસર નહિ થાય એનું માનીને હું જાતે જ તમારી પાસે આવ્યો છું.’

‘આપ જરા સ્વસ્થ થાવ—’

‘હવે કાંઈ દરકત નથી. મ્હને આટલી નબળાઈ શી રીતે આવી તે સમજતું નથી ! વળતી ગાડીએ મ્હારે તમને મ્હારી સાથે માણેકપુર લઈ જવા છે.’

જયંતે ડોકું હલાવ્યું.

‘મ્હારા મિત્ર ડૉ. નટવર આપને કહી શકશે કે હું કેટલો કામમાં રોકાયેલો છું. ઘણા અગત્યના કામ સિવાય મ્હારાથી મુંબાઈ છોડી બહાર જવાય એમ નથી. પોર્ટ્રસ્ટ ડૉક્યુમેન્ટસવાળો અને સાઈયેવાળો ખૂનકેસ થોડા વખતમાં નીકળશે અને એમાં મ્હારી હાજરીની અનિવાર્ય જરૂર છે.

‘તેની ના નહિ પણ મ્હારું કામ હદપારની જરૂરીઆતનું છે.

તહામે સર ધનગોપાળના એકના એક દીકરા મનમોહનલાલના હરણ વિષે સાંભળ્યું નથી ?

‘ક્યાં ? પેલા ગયે વખતે પ્રધાન હતા તે ?’

‘એજ. એ વાત બહાર ન પડે તે માટે પુરતો બંદોબસ્ત કર્યો હતો છતાં સમાચારમાં થોડી ઘણી વિગત છપાઇ ગઇ હતી. એટલે વખતે આપને ખબર પડી હોય એમ મદારી ધારણા હતી.’

જ્યંતે પોતાનો હાથ લંબાવી બુકકેસ પરથી ‘ધંની કાઇલ કાઠી અને સર ધનગોપાળની લકીકત કાઠી ને વાંચવા માંડી :

‘સર ધનગોપાળ ગિરીજપ્રસાદ દિવાન, ત્રીજા બેરોનેટ, ધનવિદ્યા ઍસ્ટેટ, ધનપુરના જગીરદાર, સરદાર કાલિકાપ્રસાદનાં પુત્રી વિન્યા-લક્ષ્મી સાથે પરણેલા. સંતતિ: પુત્ર: મનમોહનલાલ, જગીર અને મીલોની પુષ્કળ આવક, કેળવણી ખાતાના પ્રધાન, એમેમ્બલીના લીડર, એકઝીક્યુટીવના મેમ્બર—’

‘ઘણા મોટા વગવાળા અને લક્ષ્મીની સંપૂર્ણ કૃપા મેળવવા ભાગ્યશાળી થયેલા. આપના કૌશલ્ય અને ચાતુર્ય વિષે મહેં ઘણું સાંભળ્યું છે મી. જ્યંત ! અને મદારે આપને કહેવું જોઈએ કે સર ધનગોપાલે જે કોઈ એમનો પુત્ર ક્યાં છે તે જણાવે તેને સાઠ લગ્નરૂપીયાનું ઇનામ આપવાનું જાહેર કર્યું છે અને એને કોણ લઈ ગયું છે અથવા લઈ જવામાં કોનો હાથ છે એ કહેનારને પંદર લગ્નરૂપીયાનું ઇનામ આપવાનું જણાવ્યું છે.’

‘એ ઘણી સારી રકમ છે.’ જ્યંતે જવાબ આપ્યો. ‘નટવર ! આપણે ડૉ. અલ્મોહાની સાથે જઈશું ને ?’

મહેં હા કહી. એવામાં દૂધનો પ્યાલો તથા થોડો નાસ્તો આવ્યો.

‘આપ એ જરા ખાઇ લો, અને પછી શી રીતે અને કયારે એ છોકરો ગુમ થઇ ગયો તે તથા આપની શાળાને એ બનાવ સાથે શો સંબંધ છે અને ત્રણ ત્રણ દિવસથી તમારી ચિંતાનો પાર નથી એ બધી વિગતો ખુલાસેથી જણાવજો.’

અમારા મહેમાને દૂધ તથા નાસ્તો લીધો એટલે શરીરમાં થોડી ઘણી સ્ફૂર્તિનો સંચાર થયો.

‘શારદાસદન’ એ પ્રાથમિક શાળા છે.’ ડૉ. અદ્ભૌલાએ જરા ટટાર થઇને કહેવા માંડ્યું. ‘અને હું એનો સ્થાપક તથા સંચાલક છું એ શરૂઆતમાં કહેવું જોઇએ. મહારાં પુસ્તકો વિષે આપે સાંભળ્યું હશે છતાં કહેવું જોઇએ કે પ્રાથમિક શિક્ષણ અને બાલ સાહિત્યને લગતાં મહારાં અનેક પુસ્તકો ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરી રહ્યાં છે. ઘણા માબાપોની ચિંતા ટાળે એવી એ સાહિત્યની હારમાળાઓ મહેં પ્રકટ કરી છે એટલે મહારાં નામ ગુજરાતની કોઇપણ વ્યક્તિને ભાગ્યેજ અજાણ્યું હશે. આને લીધે મહારી શાળામાં ઘણા સારા માણસોના દીકરાઓ ભણવા આવે છે અને રહે છે. શાળાને અંગે ઉંચામાંઉંચી જાતની સગવડ વાળુ ઍર્ડિંગ હાઉસ છે એટલે શાળાના બધા વિદ્યાર્થીઓ તેનો લાભ લે છે. સર વિનુભાઇ, રાવ બહાદુર રામનારાયણ, સરદાર ગીરધારીલાલ વિગેરે જાણીતા માણસોના દીકરાઓ મહારી શાળામાં રહીને અભ્યાસ કરે છે. મહારી સંસ્થાનાં મહારે મોઢે વખાણુ ન કરવાં જોઇએ પણ સારા ગુજરાતમાં એ અજોડ છે એમ એને માટે કહેવાય છે. ત્રણ અઠવાડીયાં ઉપર સર ધનગોપાળે પોતાના ખાનગી મંત્રી મી. કાન્તિલાલને મોકલીને કહેવરાવ્યું કે એમનો વિચાર એમના એકના એક પુત્ર મનમોહનલાલને મહારી શાળામાં દાખલ કરવાનો છે. મહેં એ વાતની હા પાડી ત્યારે મહેને ભાગ્યેજ ખ્યાલ હતો કે એને લીધે મહારી આખર અને જીવનને સખત ફટકો લાગવાનો પ્રસંગ આવી લાગશે.

‘જનન્યુઆરીની ત્રીજી તારીખે એ આવ્યો. તે દિવસથી શાળાનું નવું સત્ર શરૂ થતું હતું. એ ઘણો મજાતાવડો છોકરો હતો અને થોડા વખતમાંજ અમારી સાથે હળી ગયો. મહારે આપને કહેવું જોઇએ—એમ કહેવામાં હું કાંઈ ખોટું નથી કરતો, કારણકે અવિશ્વાસથી ખરી સહાય મળી શકતી નથી—કે એ બિચારો ઘેર સુખી ન હતો. એ એક

જાણીતી વાત છે કે સરસાહેબનો સંસાર સુખી નથી. એમના લગ્ન પછી લેડી વિજયાલક્ષ્મી પોતાને પિયર કઢી કટમાં રહે છે. બાળક સારી રીતે સમજાણું થાય તે પહેલાંજ એ બનાવ બની ગયો હતો છતાં આખર કરે તોયે માતાની ગોદ લાગ્યેજ વિસરાય એવી હોય છે. ધનવિલા છોડ્યા પછી એ વધારે આનંદી અને મળતાવડો થયો હતો અને એવા સુધારાને માટેજ સરસાહેબે એને મ્હારી શાળામાં મોકલ્યો હતો. પંદર દિવસમાં તો એ ઘણોજ ફેરવાઈ ગયો હતો.

‘એ છેલ્લો ૧૮ મી તારીખે જણાયો હતો—સોમવારે રાત્રે એને બધાએ જોયો હતો. એનો ખંડ બીજે માળે હતો અને એક બીજા મોટા ખંડમાં થઈને તેમાં જવાનો માર્ગ હતો. એ મોટા ખંડમાં બે બીજા વિદ્યાર્થીઓ સુઈ રહેતા હતા. આ છોકરાઓએ કાંઈ પણ અવાજ સાંભળ્યો નથી એમ તેઓ ખાત્રીથી જણાવે છે એટલે એ લાઇસાહેબ એ રસ્તે થઈને ગયા હોય એમ લાગતું નથી. એ એની પથારીમાં સુઈ ગયો હતો એમ પથારી પરથી લાગે છે. જતી વખતે શાળામાં પહેરવાનાં બધાં કપડાં એણે પહેર્યાં લાગે છે. એના ખંડમાં કાંઈ દાખલ થયું હોય એમ લાગતું નથી કારણકે જરા જેટલી ગરબડ કે ખૂમ અથવા અવાજ થાય તો પણ એની જોડેના ખંડમાં સુનાર બે છોકરાઓમાંનો મોટો છોકરો ચંદુલાલ જાણ્યા સિવાય ન રહે. એ ઘણો ઓછું ઉંઘનાર અને ચાલાક છોકરો છે.

‘જ્યારે મનમોહનલાલની ગેરહાજરી વિષે મ્હને ખબર મળી ત્યારે મ્હેં બધા શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને નોકરોને એકઠા કરીને હાજરી લીધી. તે વખતે ખબર પડી કે મનમોહનલાલ ઉપરાંત બીજા પણ એક વ્યક્તિ ગેરહાજર હતી. હરખિલાસ નંદા નામનો હિંદી શિક્ષક પણ ગેરહાજર હતો. એનો ખંડ પણ બીજે માળે હતો પણ તે મકાનને બીજે છેડે હતો. એ ખંડમાંથી મનમોહનલાલના ખંડમાં નજર જાય એવું હતું. એની પથારી પણ ઉપયોગમાં લેવાયલી લાગતી હતી. પણ જતી વખતે એણે પુરતાં કપડાં પહેર્યાં ન હતાં. એ બીંત

પર ચઢવેલી વેલને પકડીને ઉતર્યો હતો અને જ્યાં એ ઉતર્યો ત્યાં એનાં પગલાં પડેલાં હતાં. થોડે દૂર એક નાના છાપરા નીચે એની સાઇકલ રાખવામાં આવતી હતી તે પણ એની સાથેજ ગઈલાગતી હતી.

‘એ છેલ્લાં એ વર્ષથી મ્હારી સાથે હતો અને ઘણી સારી ભલામણો સાથે આવ્યો હતો. એ જરા અતડો હતો અને વિદ્યાર્થી-એનો ખુબજ થોડો ચાલ મેળવી શક્યો હતો. એ બેઉની હજી સુધી કાંઈજ ભાળ નથી મળી. આજે ગુરુવાર થયો છતાં મંગળવારે સવારે જે સ્થિતિ હતી તેમાં રજ પણ ફેર પડ્યો નથી. અમે તરતજ ધન-વિલામાં તપાસ કરી. એ શાળાના મકાનથી ખુબ દૂર નથી એટલે એકાએક ઘર સાંભળવાથી એ નાસી ગયો હોય, પણ ત્યાં એ ગયોજ ન હતો. સરસાહેબ તો એ વાત સાંભળીને ઘણા ગભરાઇ ગયા છે. મ્હારી સ્થિતિ પણ ત્હમે નજરે જુઓ છો એટલે કે કહેવા જેવું નથી. મી. જયંત! તમારી શક્તિનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરીને આ કામ હાથમાં લઈ પાર પાડી આપશો તો તમારો ઉપકાર નહિ બૂલું.’

જયંતે ધ્યાન દબને બધી હકીકત સાંભળી હતી. એમાં એને રસ પડ્યો હતો અને એને ઉત્સાહ આપે એવા કેટલાક મુદ્દા આ કામમાં હોય એવું એને લાગતું હતું. એણે પોતાની નોટ કાઢી અને કેટલીક નોંધ કરી લીધી.

‘ત્હમે મ્હારી પાસે જલદી ન આવ્યા એ ઘણું ખોટું કંઈ છે.’ એણે ગંભીર પણે કહ્યું. ‘ઘણો વખત નકામો જવા દીધા પછી તમે મારી પાસે આવો છો! પેલાં પગલાં અને વેલ જોઈને મ્હને કેટલી મદદ મળી હોત તેનો ત્હમને ભાગ્યેજ ખ્યાલ આવે એમ છે!’

‘એ માટે હું ઠપકાપાત્ર નથી મી. જયંત! સરસાહેબ અને ત્યાં લગી વાત છૂપાવવા માગતા હતા. એમની કૌટુંબિક કહાણી બત્રીસીએ ચઢે એ જોવા એ રાજી ન હતા. એ વાતની એમને ઘણી ચીડ છે.’

‘પણ પોલિસ તપાસ તો થઈ હશે ને?’

‘જરૂર. અને એ તદ્દન નિષ્ફળ નિવડી છે. એ લોકો તદ્દન વિરૂદ્ધ દિશામાં કામ કરવા મંડ્યા. એમ ખબર મળી કે જોડેના સ્ટેશનપરથી એક શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થી સવારની ગાડીમાં જતા જણાવાની ખબર મળવાથી એમણે એ દિશામાં તપાસ કરી. એ લોકો લાલપુરમાં પકડાયા પણ તે તો કોઈ ભલતાજ માણસો નીકળ્યા. ગઈ કાલે સાંજે એ ખબર મળી એટલે હદપારની ચિંતામાં આખી રાત વિતાવી આજે સવારની ગાડીએ હું અહીં આવવા નિકળ્યો, અને ગાડીમાંથી ઉતરીને સીધો તમારી પાસે આવ્યો.’

‘પેલા શિક્ષકની તપાસમાં પોલિસ ગઈ તો પણ ત્યાંની તપાસ તો ચાલુ હતી ને?’

‘બીલકુલ નહિ.’

‘એટલે ત્રણ દલાડા નકામા ગયા. અને કામ ઉલટું ચુંથાયું!’

‘ખરી વાત છે પણ શું કરીએ?’

‘જે કરવું ઘટેતેસ્તો! બીજું શું? હું જાતેજ તપાસ ચલાવીશ. મીં નંદાને મનમોહનલાલ સાથે કાંઈ સંબંધ હતો?’

‘નાજી.’

‘એ એના વર્ગમાં હતો?’

‘નાજી, એક બીજા સાથે બોલવાનો વહેવાર પણ ભાગ્યેજ હશે.’

‘એ ઘણું નવાઈ જેવું છે! છોકરા પાસે સાયકલ હતી?’

‘નાજી.’

‘એ સિવાય બીજી સાયકલ ખોવાતી ન હતી?’

‘નાજી.’

‘ચોક્કસ?’

‘ખાત્રીપૂર્વક.’

‘તમે એમ તો નથી કહેવા માગતા ને કે આ હિંદી શિક્ષક એ છોકરાને બોળામાં બેસારીને સાયકલ પર બેસી નાસી ગયો?’

‘બીલકુલ નહિ.’

‘તો તમે એમના જવા વિષે શી કલ્પના કરો છો ?’

‘સાઇકલ તો બહાના ખાતર લીધી હશે. એથી કોઈ પણ ઉધે રસ્તે દોરવાય એમ માન્યું હશે અને આડી અવળી છૂપાવી બેઉ પગે ચાલી નીકળ્યા હશે.’

‘બનવાજોગ છે. પણ એ ખોટું બહાનું ગણાય. ખરૂંને ? એ સિવાય બીજી બાઈસીકલો ત્યાં ન હતી ?’

‘ઘણીયે પડી હતી.’

‘જો એ લોકો સાઇકલપર ગયા છે એમ મનાવવું હોત તો એકને બદલે બે શા માટે ન સંતાડે ?’

‘એમ પણ કરી શકે.’

‘અને કરવું જોઈએજ. એટલે બહાનાની વાત બંધબેસતી નથી. પણ એ એકજ બનાવ કામની શરૂઆત કરવા માટે પુરતો છે. અને સાઇકલ એ સહેલાઈથી છૂપાવી કે નાશ કરી શકાય એવી વસ્તુ તો નથીજને ! બીજો એક સવાલ, ગુમ થયો તેને આગલે દિવસે એ છોકરાને કોઈ મળવા આવ્યું હતું ?’

‘નાજી.’

‘કંઈ કાગળ બાગળ ?’

‘હાજી. એક કાગળ આવ્યો હતો.’

‘કોના તરફથી ?’

‘સરસાહેબ તરફથી.’

‘તમે વિદ્યાર્થીઓના કાગળો વાંચો છો ?’

‘નાજી.’

‘તો પછી એ સરસાહેબનો હતો એ શાથી જાણ્યું ?’

‘એનાપરના સરના નામના એમ્બાસિંગ પરથી અને સરસાહેબના અક્ષરો પણ ઓળખાય એવા હતા. વળી એ કાગળ લખ્યાનું એ પોતે પણ કબુલ કરે છે.’

‘એ પહેલાં એને કાગળ ક્યારે મળ્યો હતો ?’

‘પાંચસાત દહાડા ઉપર.’

‘કલીકટનો કાંઈ કાગળ હતો ?’

‘નાહ. એક પણ નહિ.’

‘મહારા સવાલનું કારણ તો સમજાયું ને ? કાંતો એને બળબળ-રીથી લઈ જવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ અથવા તો એ રાજખુશીથી ગયો હોવો જોઈએ. એ રાજખુશીથી જાય તો એવું કાંઈપણ લલચાવનાર કારણ હોવું જોઈએ. જો કોઈ એને મળવા ન આવ્યું હોય તો એવી લલચાવનારી વિગત કાગળ મારફત આવી હોવી જોઈએ. એટલે એની સાથે કોને કાગળપત્રનો વહેવાર હતો તે ખૂંધું છું.’

‘મને લાગે છે કે હું આપને ઝાઝી મદદ નહિ કરી શકું. એની સાથે સરસાહેબ સિવાય બીજા કોઈને કાગળપત્રનો વહેવાર મહારી જાણમુજબ ન હતો.’

‘અને એ ગુમ થયો તેજ દિવસે એમણે એને કાગળ લખ્યો. આપ દિકરા વચ્ચે બહુ સારો નાતો હતો ?’

‘સરસાહેબ ભાગ્યેજ કોઈ સાથે મળતાવડા હશે. એમને એમનાં રાજકારણનાં કામોમાંથી ઘણી થોડી ધૂરસદ મળે છે એટલે એની માયા ને મમતાને એમના જીવનમાં સ્થાન નથી. બાકી એના પ્રત્યે દીક લાગણી બતાવે છે.’

‘પણ છોકરો એમના કરતાં એની માતાને વધુ સંભારે છે ?’

‘હાહ.’

‘એણે એમ કહેલું ?’

‘નાહ.’

‘ત્યારે સરસાહેબે ?’

‘અરે ભલા ભગવાન ! નાહ.’

‘ત્યારે આપને શી રીતે ખબર પડી ?’

‘મ્હારે એમના ખાનગી મંત્રી કાન્તિલાલ સાથે જરા એ બાબત વાત થઈ હતી. એણે સરસાહેબની લાગણી વિષે મ્હને કેટલીક ખાનગી લકીકત કહેલી.’

‘એમ બાબત છે ! પેલો સરસાહેબનો કાગળ એના ગુમ થયા પછી એના ખંડમાંથી જડેલો ?’

‘નાહ. તે એ પોતાની સાથે લઈ ગયો લાગે છે. મીં જયંત ! હવે આપણે ઉપડવાનો વખત થવા આવ્યો છે.’

‘હરકત નહિ. આપણે પા કલાકમાં સ્ટેશને પહોંચી જઈશું. જો તમે તાર કરવાના હો તો મ્હારા સંબંધી કાંઈ લખના નહિ. લોકોને એમજ માનવા દો કે હજી લાલપુર તરફજ તપાસ ચાલે છે. એ દર-મિઆન શાંતિથી હું મ્હારી તપાસ ચલાવીશ. મ્હારા અને નટ્વર જેવા માણસોને તપાસ કરવા જેવું શાળાની નજીક નહિ મળે એમ નથી.’

એ દિવસે સાંજે અમે માણિકપુર થઈને શારદાસદનમાં પહોંચી ગયા. અમે ત્યાં ગયા ત્યારે સાંજ પડી ગઈ હતી. અમે ગયા એટલે શાળાના સેક્રેટરીએ ડૉ. અહ્મદીલાને કાંઈક કાનમાં કહ્યું તેથી એ નવાઈ પામીને બોલ્યા :

‘નામદાર સરસાહેબ અહીં આવેલા છે. એઓ પોતે અને એમના ખાનગી મંત્રી કાન્તિલાલ બન્ને વાંચનગ્રંથમાં છે. ચાલો આપણે એમને મળીએ.’

મ્હું એમનું છાયાચિત્ર અનેક વખત જોયું હતું પણ રૂબરૂમાં મળવાનો આ પહેલોજ પ્રગંગ હતો. એમના ચહેરામાં ઘણો ફેરફાર લાગતો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે એ હશે એમ મારું માનવું હતું. અમે દાખલ થઈને બેઠા એટલે એમણે ડૉ. અહ્મદીલા સામે જરા કરડી નજર કરી. એમની પાસે એક જુવાન માણસ ઉભો હતો તે એમનો ખાનગી મંત્રી કાન્તિલાલ હોય એમ લાગ્યું. એ જુવાન ચબરાક તથા ખંધો લાગતો હતો. એણેજ બોલવાની શરૂઆત કરી.

‘તમને મુંઝાઇ જતા અટકાવવા અમે આજે સવારના અહીં આવ્યા હતા પણ અમે આવીએ તે પહેલાં તમે ઉપડી ગયા હતા. તમારો ત્યાં જવાનો હેતુ આ કેસની વ્યવસ્થા મીં જયંતને આપવાનો હતો. સરસાહેબને નવાઇ લાગે છે કે એમને પૂછ્યા સિવાય આ પગલું ભરવાને તમે કેમ પ્રેરાયા ?’

‘જ્યારે મહેને ખબર પડી કે પોલિસ કાંઇ ન કરી શકી.’

‘સરસાહેબ એમ માનતા નથી.’

‘પણ મી. ક્રાન્તિલાલ—’

‘આપની જાણુઅદાર તો નથીજ કે સરસાહેબની ઇચ્છા આ કામમાં ખાલી બીરીસીએ ચઢવાની નથી. જેટલા ઓછા માણુનોના જાણુવામાં એ વાત આવે તેટલું વધારે સાફ એવી આપણે વાત થઇ હતીને ?’

‘તો પછી એનો પણ ઉપાય થઇ શકશે.’ ડૉ. અસ્મીલાએ ગભરાઇને કહ્યું. ‘જેવી રીતે જયંતરાય આવ્યા છે તેવીજ રીતે કાફ સવારની ગાડીમાં મુંઝાઇ પાછા ફરશે.’

‘એમ બનવું મુશ્કેલ છે ડૉક્ટર સાહેબ !’ જયંતે મોટેથી કહ્યું ‘એમ બનેજ નહિ. અહીંની તાજગી આપનારી હવાનો લાભ હું અહીં સુધી આવ્યો છું તો શા માટે ન લઉં ? અહીં રહીને શાંતિથી મરને રસ પડે એવું કામ કરીશ. પછી તમારે ત્યાં અથવા બીજે ગમે ત્યાં રહીને. તમને જ્યાં હીક લાગે ત્યાં.’

બિચારા વૃદ્ધ વિદ્વાનની સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવો થઇ પડી હતી. એની ગભરામણુનો પાર ન હતો. એવામાં પોતાના ઘોઘરા અવાજે સરસાહેબે કહ્યું:

‘ક્રાન્તિલાલે કહ્યું તે બરાબર છે મીં અસ્મીલા, કે તમે મહેને વાત કર્યા પછી મુંઝાઇ ગયા હોત તો હીક થાત. પણ જ્યારે મે મી. જયંતને બધી વાત કરી છે ત્યારે આપણે એમની મદદ

લેવીજ નોંધ્યો. બીજો કોઈ સ્થળે રહેવા કરતાં મીઠું જાય ત, આપ ખુશીથી ધનવિલામાં પધારશો તો મદને આપની મહેમાનગતી કરવાનો લાભ મળશે.’

‘આપની કૃપા છે એટલું પુરતું છે નામદાર!’ જાયંતે જવાબ આપ્યો. ધનવિલા કરતાં જે કામે હું આવ્યો છું તેને આ સ્થળ સાથે વધુ સંબંધ છે એટલે અહીં રહેવાથી કામને ઘણી મદદ મળશે.’

‘જેવી આપની મરજી. મદારી અથવા કાન્તિલાલ પાસેથી આપને જે મદદ નોંધતી હશે તે મળી શકશે.’

‘બનતા સુધી એ બાબત મદારે આપને ધનવિલામાંજ મળવું પડશે. એ દરમિયાન આપના પુત્રના આકસ્મિક દરણુ વિષે આપનું શું અનુમાન છે તે જણાવવા કૃપા કરશો?’

‘મોં કોઈજ અનુમાન બાંધ્યું નથી એટલે શું કહું?’

‘મદારે કેટલાક અંગત સલાહ પૂછવા પડે તે માફ કરજો નામદાર’ પણ એમ કયાં સિવાય છટકો નથી. આ કામ સાથે લેડી સાહેબને કોઈ સંબંધ હોવાનો આપને શક છે ખરો?’

મોંડાપર વિપાદની છાયા સાથે સરસાહેબે જવાબ આપ્યો:

‘નાહ.’

‘બીજું અનુમાન એમ થઈ શકે કે એનું દરણુ કોઈએ આપની પાસેથી પેસાની સારી જેવી રકમ કઢાવવા માટે કર્યું હોય. એવી કોઈ માગણી આપને કોઈએ કરી છે?’

‘નાહ.’

‘આપે જે દિવસે એ ગુમ થયો તે દિવસે એક પત્ર લખેલો?’

‘નાહ. એને આગલે દિવસે.’

‘ખરાબર છે. પણ એ મળ્યો તો ગુમ થવાને દહાડેજને!’

‘હા.’

‘એ કાગળમાં એવું તો કાંઈ નહિ હતું ને કે જેથી એને આ ખગલું ભરવાનું મન થાય ?’

‘નાથ. બિલકુલ નહિ.’

‘આપે એ કાગળ જાતે ટપાલમાં રવાના કર્યો હતો ?’

સરસાહેબ જવાબ આપે તે પહેલાં એમનો ખાનગી મંત્રી જરા ગરમ થઈને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો:

‘એ કાગળ બીજા કાગળો સાથે એમણે ટેબલપર રાખ્યો હતો અને મહેં ટપાલમાં રવાના કર્યો હતો.’

‘તમારી ખાત્રી છે કે આ કાગળ બીજા કાગળો સાથે હતો ?’

‘હા. મહેં એ જોયો હતો.’

‘આપ નામદારે તે દિવસે કેટલા પત્રો લખેલા ?’

‘વીસ થી ત્રીસ. મદારે ઘણો પત્રવ્યવહાર કરવો પડે છે. પણ આ સવાલો નિરૂપયોગી નથી જણાતા ?’

‘નહિશ.’ જયંતે જવાબ આપ્યો.

‘મહેંતો’ સરસાહેબ બોલ્યા. ‘પોલિસને તેનું ધ્યાન દક્ષિણ તરફ આપવાની સૂચના આપી દીધી છે. હું કહી ગયો કે લેડી આ કામમાં ભાગ લે એમ નથી પણ છોકરાની વૃત્તિઓ એના તરફ વધારે ખેંચાતી હતી એટલે એ પેલા હીંદી શિક્ષકની મદદ અને સંભાળ નીચે એ આજુ ગયો હોવો જોઈએ. હવે હું ધનવિદ્યા તરફ જઈશ. મીંઝ અહમૌલા.’

મહેં જોયું કે જયંતેને હજી કેટલાક સવાલ પૂછવાના હતા, પણ સરસાહેબના વર્તન પરથી જણાયું કે અમારી મુલાકાત પુરી થતી હતી. એમ પણ મદને સમજાયું કે સરસાહેબના અભિમાની આત્માને તેની અંગત આજતોની સુંથળીથી વ્યથા થઈ આવી હતી અને જયંતના નવા સવાલો એ વ્યથા વધુ ઉંડી બનાવે એવું એમને લાગતું હતુ અને એ વાત એમને પસંદ ન હતી.

સરસાહેબ અને એમનો ખાનગી મંત્રી ધનવિલા તરફ જવા રવાના થયા એટલે જ્યંત એકદમ પોતાને કામે લાગવાને ઉઠ્યો.

એણે એ છોકરાવાળો ખંડ બારીકાઈથી તપાસ્યો, અને ફક્ત એક નિર્ણય, કે એ બારી વાટે નીચે ઉતર્યો હતો તે કરવા સિવાય બીજું કંઈજ થઈ શક્યું નહિ. હિંદી શિક્ષકના ખંડમાંથી પણ કંઈ જાણવા જેવું પ્રાપ્ત ન થયું. એની બાબતમાં એક જગ્યાએ લતા મરડાઈ ગઈ હતી એ ઉપરથી એ એનું વજન ઝીલી શકવાને અશક્ત હતી એમ લાગ્યું. દિવાની મદદે અમે એ ન્યાં ઉતર્યો હતો તે જગ્યાએ એની એડીનાં નિશાન જોયાં. એ સિવાય બીજાં કંઈ ચિન્હો અમને નજરે પડ્યાં નહિ.

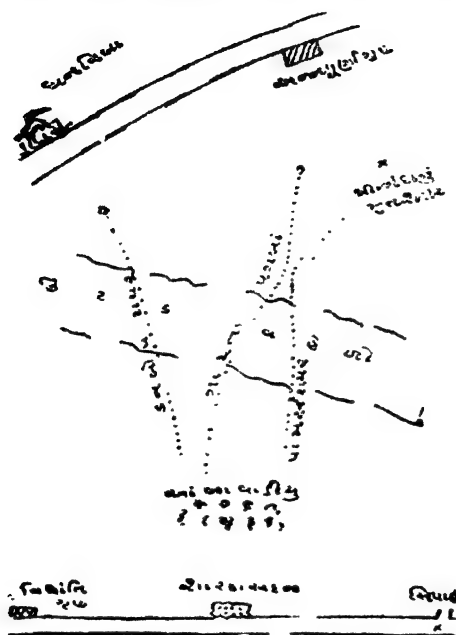
રાત અજવાળી હતી એટલે જ્યંત ઘરબહાર નીકળી પડ્યો અને રાત્રે છેક અગીઆર વાગે પાછો ફર્યો. એ દરમિયાન એણે બાબુ-બાબુની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરી લઈને કામ ચલાડી નકશો તૈયાર કરી લીધો હતો. એ લઈને તે મ્હારા ખંડમાં આવ્યો અને મ્હને સમજાવવા લાગ્યો.

‘આ કેસમાં કેટલાક રસિક મુદ્દાઓ જણાય છે, નટવર ! સૌથી પહેલાં તો આપણે ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ જોઈ લેવી જોઈએ. આપણી તપાસમાં એ અત્યંત ઉપયોગની વાત છે.’

‘આ નકશો જો.’ જ્યંતે આગળ ચલાવ્યું. ‘એમાં આ રથજો નિશાની કરી છે ત્યાં શારદાસદન આવ્યું છે. ત્યાં આગળ હું ટાંકણી ખાસુ છું. હવે આ લીટીઓ મોટો રસ્તો અથવા સડક બતાવે છે. એ શાળા પાસે થઈને પૂર્વ પશ્ચિમ જાય છે અને એકેક માઈલ સુધી બેઉ બાજુ એકેક ફાંટું નથી ફુટતું. હવે ધ્યાન દઈને જો. એ બેજણુ જો સડકને રસ્તે ગયા હોય તો આ સિવાય બીજો રસ્તો છે નહિ.’

‘બરાબર છે.’ મ્હેં કહ્યું.

‘અને નસીબજોગે એ રસ્તે એ રાતે કોણુ ગયું ને કોણુ નહિ તેની બરાબર હકીકત આપણને મળી શકે છે. આ જગ્યાએ જ્યાં

મારી આંગળી છે ત્યાં રાતના બારથી સવારના છ વાગ્યા સુધી પોલિસને પહેરો હતો અને એક સિપાઈ ચોકી કરતો હતો. એ કહે છે કે એક મીનીટ પણ એ પોતાના પહેરા-પરથી ક્યાંય ગયો નથી અને એ ખાત્રીપૂર્વક જણાવે છે કે એની નજરે પડ્યા સિવાય બાક્યેજ એવો માણસ કે છોકરો પસાર થઈ શકે. એવું કોઈ એ રસ્તે ગયુંજ નથી. મહેં હમણાંજ એની સાથે વાત કરી જોઈ છે અને

મને એ વિશ્વાસ રાખવા લાયક માણસ લાગે છે. એ હિસાબે એ રસ્તો બંધ થાય છે. હવે બીજી બાજુ જોઈએ. એ તરફ થોડે દૂર ‘વિશ્રાંતિગૃહ’ નામનું એક હોટલ છે. ત્યાં ચહા તથા નાસ્તો અને ખાવાનું તથા વખતે રહેવાનું પણ મળે છે. કમનસીબે હોટલવાળાની બેરી એ રાત્રે સખત બિમાર હતી એટલે એને સાડા ડોકટરને બોલવવા એક જણને માણેકપુર મોકલ્યો હતો અને તેની રાહ જોઈને એ લોકો જાગતા બેઠા હતા. એમનું કહેવું એમ છે કે આપણે વાત કરીએ છીએ તેવું કોઈ એ રસ્તે ગયુંજ નથી. જો એમની વાત બરાબર હોય તો એ બાજુનો રસ્તો પણ બંધ થાય છે. અને અપણો

ખાત્રીથી માની શકીએ કે આપણા માણસો એ રસ્તે નાસી ગયા નથી. બરાબર છે ને ?’

‘પણ સાયકલ છે તે ?’ મહેં કહ્યું.

‘એ વિષે પછી વિચાર કરીએ છીએ. હવે જો એ બેઠ જણે સડકનો ઉપયોગ કર્યો નથી તો કયે રસ્તે ગયા ? પુર્વ અને પશ્ચિમ દિશા જાય તો ઉત્તર કે દક્ષિણ દિશા બાકી રહે. પછી એ ઉત્તરે કે દક્ષિણે ગયા હોવા જોઈએ એમ માની શકાય. હવે એ બાબત વિચાર કરી જોઈએ. દક્ષિણ દિશાએ જોઈશું તો નાનાં મોટાં ખેતરો, કેટલીક જગ્યાએ મોટી મોટી વાડો અને આગળ જતાં કોતરો છે એટલે એ રસ્તો એમણે લીધો હોય એ સંભવિત નથી. અને તું કહે છે તેમ સાયકલ સાથે છે એટલે એનો ઉપયોગ પણ થાય એવું નથી. એ વિચાર પડતો મુકવો જોઈએ. હવે રહી ઉત્તર દિશા. આ સ્થળે આંબાવાડીયું છે. અને એની ઉત્તરે વેરાન જગ્યા છે. કોઈ કોઈ સ્થળે ઘાસ ખુબ ઉગે છે અને મેદાનમાં એક જગ્યાએ તુટક તુટક વહેળો પણ છે. આઠથી દસ માઈલ સુધી એ મેદાન લંબાયલું છે. એની એક બાજુએ ધનવિલા આવેલો છે. એ સડકને રસ્તે દસ માઈલ થાય છે પરંતુ આ મેદાન વટાવીને જઈએ તો ફક્ત છ જ માઈલ દૂર છે. એ આખું મેદાન નિર્જન છે. પાંસદસ ભરવાડના નેસ સિવાય ભાગ્યેજ બીજી વસ્તી હશે. એ લોકો પણ ઘેટાં બકરાં રાખીને પડ્યા રહે છે. ધનવિલા નજીક ચંદ્રનગર જવાની સડક છે. આ જગ્યાએ રસ્તાની એકબાજુ અન્નપુર્ણાગૃહ નામનું એક દક્ષિણીનું હોટેલ આવેલું છે. આ બાજુનાં હોટેલ ચઢા પાણી અને જમવાની સગવડ ઉપરાંત રહેવાની પણ વ્યવસ્થા કરી આપે છે એ જરાક નવાઈ જેવું છે. આ હિસાબે આપણા સજ્જનો ઉત્તર દિશામાં ગયા હોવા જોઈએ નહવર !’

‘પણ પેલી સાયકલ—’

‘જરા ધીરો પડ ભાઈ ! ધીરો પડ. સારો સાયકલીસ્ટ સડક ન

હોય તોયે જઈ શકે છે. એ મેદાનમાં પણ પગદંડા નોંધએ તેટલા છે ને વળી ચંદ્રમા બરાબર માથે હતો એટલે દરકત જેવું કાંઈ જ ન હતું. જોતો ખરો, કોણ દરવાજો ખખડાવે છે ?’

થોડી વારે ડૉ. અલ્મૌલા અંદર આવ્યા. એમના હાથમાં આ-જકના માથાની ટોપી હતી.

‘આખરે આ જડી છે ! હવે એનો પત્તો લાગતાં વાર નહિ લાગે ! આ સરસાહેબના દિકરાની ટોપી છે.’

‘એ ક્યાંથી જડી ?’

‘પેલા મેદાનમાં થોડા દહાડાપર રખારીઓ ઉતર્યા હતા. એ મંગળવારે ગયા. આજે પોલિસે એમનો નેસ તપાસ્યો તો તેમાંથી એ નીકળી આવી.’

‘એનો એ લોકોએ શા ખુલાસો કર્યો ?’

‘એ દરામખોરો જુકું બોલ્યા ! કહે છે કે એમને એ મંગળવારે સવારના મેદાનમાંથી જડી. એ બદમાશોને ખબર છે કે એ એઉજળું ક્યાં છે ? એ બધા હમણાં પોલિસના કબજામાં છે મી. જયંત ! એટલે દરકત નથી. કાયદાની ખીંકે અથવા સરસાહેબની ઉદારતાને લીધે એમને માની જવા સિવાય છૂટકો નથી.’

‘એમ થાય તો ઘણું સાફ.’ જયંતે જવાબ દીધો અને ડૉ. અલ્મૌલા ગયા પછી મ્હને કહ્યું : ‘આ વાત આપણા અનુમાનને ટેકો આપે છે નટવર ! એ લોકો મેદાન તરફ ગયા છે અને આપણી તપાસ એ બાજુ શરૂ થવી જોઈએ. પોલિસે આ રખારીઓને પકડવા સિવાય કાંઈ કર્યું લાગતું નથી. આ જો નટવર ! અહીંયાં એક વહેળો છે. એ તુટક તુટક વહે છે એટલે ઘણી જગ્યાએ કાદવ હોય છે. શાળા અને ધનવિદ્યાની વચ્ચે એ ઘણો પથરાય ગયો છે ને કાદવ પણ ફીક છે. એટલે બીજા ઠેકાણે જોવા કરતાં આપણે ત્યાં તપાસ કરવી જોઈએ. એ સ્થળ શું કહે છે તે પહેલાં સાંભળી લેવું જોઈએ સમજ્યોને નટવર ! કાલે સવારે આપણે જઈશું.’

ખીજે દિવસે સવારે મહારી આંખ ઉઘડે તે પહેલાં જ્યંત મહારી પાસે આવીને બેઠો હતો. એ બહાર જઈ આવેલો જણાતો હતો અને પાછો મૂકેને લઈને ઉપડવા માગતા હતો.

‘મહે’ સાધકિલ રાખવાનું ઠેકાણું તથા પેલું આંખાવાડીયું તપાસ્યાં છે. ચાલ હવે નટવર ! તારે વાસ્તે દૂધ તૈયાર રખાવ્યું છે, જરા જલદી કર નહિતો પછી તાપ થઈ જશે.’

એના ચહેરા પર ઉત્સાહ હતો અને પોતાનું કામ જલદી આટોપી લેવાની હૈયામાં ધગશ હતી. હું જલદી પરવાર્યો અને અમે બેઉ બહાર નીકળ્યા.

આંખાવાડીયું છોડી અમે આગળ વધ્યા એટલે મેદાન વધુ ને વધુ સપાટ થતું લાગ્યું. કોઈ કોઈ ઠેકાણે કેરડા કે ચણીખોરનાં નાનાં મોટાં જળાં સિવાય ભાગ્યેજ ખીજાં ઝાડ કે ઝાંખરાં જણાતાં હતાં. એ રસ્તે પેલા બેઉ જણ નાસી છૂટયા હોય એ સંભવિત લાગતું હતું. થોડે દૂર ગયા એટલે ધનવિલાનું ભવ્ય મકાન જરા તરા નજરે પડતું હતું. જો પેલો પોરિયો નાસી છૂટયો હોય તો આ રસ્તે ઘર તરફ ગયા સિવાય ન રહે, અને એમ જાણ્યો તો કાંધકે નિશાન જડયા સિવાય ન રહે. આગળ વહેજો હતો એટલે ત્યાં એનાં પગલાં પડ્યાં હોવાં જોઈએ; પણ એ સ્થળે પહોંચીને તપાસ કરવા છતાં એનાં કે લિંદી શિક્ષકનાં પગલાં અમને જડ્યાં જ નહિ. સેંકડો ઠેકાણે બકરાં ને ઘેટાંનાં પગલાં તથા ભરવાડનાં પગલાં પણ કોઈક જગ્યાએ જણાયાં પણ ખીજું કાંઈ જડ્યું નહિ. ગાયોનાં પગલાં પણ દેખાતાં હતાં. એ સિવાય ખીજું કાંઈ દેખાયું નહિ.

‘ચાલો જરા આગળ.’ જ્યંતે કહ્યું. આ વહેજે વહેજે આગળ વધીએ.’ અમે જરા આગળ વધ્યા એટલે જ્યંતની નજર કાદવમાં ઉંડા ઉતરેલા એક લીસોટા પર પડી.

‘આખરે આપણે ફાવ્યા !’ હું બોલી ઉઠ્યો.

‘ એમ લાગે છે છતાં જોઈએ તો ખરા. ’ જ્યંત બોલ્યો અને પાસે જઈને જોવા લાગ્યો. એણે ડોકુ ધુણાવ્યું. આનંદને બદલે ચિંતાની રેખા એના વદન પર દેખાઈ.

‘ સાઈકલ ખરી પણ આપણે જોઈએ છીએ તે સાઈકલ નહિ. જૂદી જૂદી ખેંતાલીસ જાતનાં સાઈકલોનાં ટાયરોનાં નિશાન મળે ખબર છે. આ નિશાન ઉત્તરોપ ટાયરનું છે. મી. નંદાની સાયકલનું ટાયર પામર્સનું હતું એ બાબત ગણિત શિક્ષક મી. અમુલખરાયે મળે ધ્યાન રાખીને કહ્યું હતું. એટલે આ નિશાન મી. નંદાની સાયકલનું નથી. ’

‘ ત્યારે પેલા છોકરાની સાઈકલનું હશે. ’ મહેં જણાવ્યું.

‘ એની પાસે સાઈકલ હતી એમ આપણે પુરવાર કરી શકીએ તો બનવાજોગ ખરું. પણ એ આપણે કમનસીબે પુરવાર કરી શક્યા નથી. આ નિશાન શાળા તરફથી આ બાળુ જનાર કોઈ સાયકલ વાળાનાં છે. ’

‘ કે પછી શાળા તરફ જતાં પડેલાં છે ? ’

‘ ના બાપુ ના ! આ જરા ઉંડું ઉતરેલું નિશાન પાછલા પૈડાનું છે એટલે એ શાળા તરફથી આ બાળુ જતાં પડેલાં છે. એ આપણી તપાસને લગતાં હોય કે ન હોય છતાં આપણે જરા આગળ તપાસી જોઈએ. ’

અમે એની પાછળ પાછળ ચાલ્યા પણ સો બસો વાર ગયા પછી સુકી જમીન આવી એટલે આગળ વધી શકાયું નહિ. એ નિશાન અદૃશ્ય થતાં હતાં. એટલે પાછા ફરીને આગળ વધ્યા. થોડે દૂર એનાં એજ નિશાન દેખાતાં હતાં પણ ઘણી જગ્યાએ એના પર ગાયોનાં પગલાં પડ્યાં હતાં. તે પછી બીજાં નિશાન ન હતાં. એ સાઈકલનાં નિશાન આંબાવાડિયા તરફ જતાં લાગતાં હતાં. અમે જરા આગળ ચાલ્યા અને જ્યંત વિચાર કરવા તથા જરા વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો.

‘એમ પણ બનવા ભોગ છે નટવર !’ થોડીવારે એણે કહ્યું. ‘કે કોઈ એ ઉંઘે રસ્તે દોરવવા સાઈકલનાં ટાયર બદલી પણ નાખ્યાં હોય ! એ વિચાર જેને આવ્યો હોય તેને મુખારકબાદી આપવી જોઈએ. એ વિચાર હાલ પડતો મુકી આપણે વહેળાની વધુ તપાસ કરીશું તો ફીક થશે. હજી ઘણો ભાગ જોવાનો બાકી છે.’

અમે અમારી તપાસ આગળ વધારી. થોડીવાર પછી અમને અમારી ધીરજ અને ખંતનો બદલો મળી રહ્યો.

વહેળામાં થઈને પહેલાં જોઈ ગયા તેવાજ બીજાને એક લીસોટો જતો હતો. એ જોઈને જ જયંત આનંદમાં આવી ગયો. તારના બંડલનું ગુંચળું ભાર દઈને ગબડાવ્યું હોય એવી નિશાની કાદવમાં પડેલી હતી. એ જયંતના કહેવા મુજબ પામર્સના ટાયરનાં નિશાન હતાં.

‘આ મી. નંદાની સાઈકલ લાગે છે નટવર !’ જયંત બોલી ઉઠ્યો. ‘આપણું અનુમાન બંધ બેસતું લાગે છે !’

‘એ ખાતે તને ધન્યવાદ ઘટે છે. જયંત !’

‘પણ હજી તો આપણે ઘણું શોધી કાઢવાનું બાકી રહે છે. ચાલો, આ જ્યાં દોરી જાય ત્યાં જઈએ. વખતે એ પણ બહુ દૂર જતું નહિ હોય !’

એ બાબુનો વહેળાનો વિભાગ ખુબ પથરાઈ ગયેલો હોવાથી કેકે ઠેકાણે ખાઓચીયાં અને કાદવ હતો તેથી થોડે થોડે અંતરે અમને રસ્તો જડતો રહ્યો અને ફીક ફીક આગળ વધી શક્યા.

‘તલને જણાય છે નટવર ! કે સાઈકલ પર બેસનાર ખુબ જોસથી એને દોડાવી જતો હોવો જોઈએ. એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. આ જોયું. બેઉ ટાયર સ્પષ્ટ દેખાય છે. બેઉ બરાબર સરખાં ઉંડાં પડ્યાં છે. એ શું બતાવે છે ? બેસનાર પોતાના શરીરનો ભાર હેન્ડલ પર પણ સારી રીતે નાખ્યો છે અને એમ ક્યારે કરે ? ન્યારે ખુબ જોસથી દોડવું હોય ત્યારેજ ! અરે આપરે ! એ પડી ગયો લાગે છે !’

થોડે સુધી આડી અવળા વાંકીચુંકી લાઈનો હતી. પછી થોડાં પગલાં દેખાતાં હતાં અને આગળ પાછાં ટાયરનાં નિશાન શરૂ થતાં હતાં.

‘બાળુએ પડ્યો લાગે છે !’ મહેં એ જોઈને કહ્યું.

જયંતે ડુલની એક ડાળખા તોડી. એનાં પીળાં ડુલ પર લાલ, ઘેરા કીરમજી રંગના ડાઘ હતા. રસ્તા પર અને આળુઆળુ લોહીનાં ગડપચાં પડીને સુકાયાં હોય એમ લાગતું હતું.

‘બહુ ખોટું થયું !’ જયંત બોલી ઉઠ્યો. ‘મામસો ગંભીર જણાય છે ! નટવર ! નકામાં પગલાં પાડી સુકીશ નહિ. જે આ શું દેખાય છે ? એ ધાયલ થઈને પડ્યો. ઉભો થયો. સાઈકલ પર ફરી ચઢ્યો અને આગળ વધ્યો. પણ ખીજું નિશાન જ નથી ! આ રસ્તે દોર ક્યાંથી ? એને સાંટીયાએ તો નહિ જ માર્યો હોય ! તદ્દન અસંભવિત ! ત્યારે ખીજાં નિશાન કેમ જણાતાં નથી ! ચાલો આગળ ધપ્યા જઈએ. નટવર ! હવે આ ડાઘા અને ટાયરનાં નિશાન એમ બે સાધનો થયાં, એટલે હવે ભૂલા નહિ પડીએ.’

પણ અમારે ઘણે દૂર જવું ન પડ્યું. ટાયરનાં નિશાન ફંટાતાં લાગ્યાં. એકાએક મદારી નજર કોઈ ચળકતી ચીજ પર પડી. જળામાં કંઈક ચળકતું હતું. અમે પાસે ગયા તો એ સાયકલ હતી એમ લાગ્યું. એને બદાર કાઢી. પામરનાં ટાયર હતાં, એક પેડલ વળા ગયું હતું, અને એનો આગળનો આખો ભાગ લોહીથી ખુબ ખરાડાયેલો હતો. જળાની એક તરફ એક ખાસકુ દેખાયું. અમે આગળ જઈને જળાની ખીજી બાજુ જોયું તો એ કમનસીબ સાયકલસવાર પડ્યો હતો. એ પુરતી ઉંચાઈનો, ભરજીવાન માણસ હતો. એના ચરમાનો એક ગ્લાસ ભાંગી ગયો હતો. એના મૃત્યુનું કારણ માથામાં ખુબ જેસથી પડેલો એક સખત ફટકો હતો. એનાથી એની ખોપરી તુટી ગઈ હતી. એવો સખત ફટકો પડ્યા છતાં એ આટલે દૂર સુધી આવી શક્યો એ એની સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી અને પુષ્કળ શારીરિક શક્તિની સાખીતી આપનારી વાત હતી. એણે પહેરણ અને ઘોતીયું

પહેલાં હતાં. માથે ટોપી પણ નહતી, તથા કોટ પણ નહતો. એ પેલો સિદ્ધી શિક્ષક મી. નંદા હતો એમ અમે ખાત્રીપૂર્વક માન્યું.

જ્યંતે એનું શરીર તપાસીને જોયું. થોડી વાર સુધી એણે વિચાર કરી જોયો. અને એના એ વિચારોથી અમારી તપાસમાં ઘણી મદદ મળશે એમ મને લાગ્યું.

‘કાણે આ પગલું ભર્યું હશે એ જાણવું જરા કઠણ છે નટ-વર !’ જ્યંતે કહ્યું ‘પણ મારો વિચાર આપણી તપાસ આગળ ધપાવવાનો છે, આપણે ઘણા મોડા છીએ અને એક મીનીટ પણ ગુમાવવી આપણને પોષાય એમ નથી. છતાં આ બાબતની આપણે પોલિસને ખબર આપવી જોઈએ, તથા આ ભાઈની દરદરકિયાને લગતી ગોઠવણ પણ કરવી જોઈએ.’

‘એ ગોઠવણ હું માથે લઉં છું.’

‘પણ તારી તો મારે ઘણી જરૂર છે. જરા થોભ. પેલો કોઈ લાકડાં કાપે છે એને બોલાવ તો. એને આપણે ડૉ. અલ્મૌલા પાસે મોકલીએ.’

હું એ માણસને બોલાવી લાવ્યો અને જ્યંતે એને સમજાવીને ડૉ. અલ્મૌલાપર ચીઠ્ઠી લઈને મોકલ્યો.

‘હવે નટવર ! આપણે વિચાર કરીએ. બે નિશાન આપણને આજે જડ્યાં. એક તો ‘પામર્સ’ સાઇકલનું અને એનું પરિણામ આપણે જોઈ ચૂક્યા. બીજું ડનલોપનું એની તપાસ જેવી તેવી થઈ. વધુ તપાસ કરતા પહેલાં આપણે શું જાણીએ છીએ તે વિચારી જઈએ અને બીનજરૂરી વિગતો તારવી કાઢીએ.’

‘પહેલાં તો પેલો પોરિયો પોતાની રાજખુશીથી બહાર નીકળ્યો. એ બારીએથી ઉતર્યો અને આગળ ચાલ્યો; કાંતો કોઈની સાથે કે પછી એકલો. એ વાતતો ખરાબર છેને ?’

મહેં ડોક્રં દલાવ્યું ને હા કહી.

‘હીક, હવે આ સાહેબની હાલત જોઈએ. છોકરે નાસી જતી વખતે પુરતાં કપડાં પહેર્યા હતાં એટલે શું કરતો હતો અને શું કરવાનું હતું એનું એને પુરું ભાન હતું પણ આ હિંદી શિક્ષક એમને એમ નિકળ્યો છે એટલે એને એકાએક નિકળવું પડેલું.’

‘ખરી વાત છે.’

‘તોપછી એ એમ કેમ નીકળ્યો? કારણ કે એણે પોતાની બારીમાંથી કોઈ છોકરાને નાસતાં જોયો. એને પેલા છોકરાને પકડી પાડવાનો ને પાછો ઝાલી લાવવાનો હતો એટલે વખત ગુમાવ્યો પાલવે એમ ન હતું. એ ઝટ લઇને ઉતર્યો ને પોતાની સાયકલ લઇને પાછળ પડ્યો અને એમ કરતાં મૃત્યુને ભેટ્યો.’

‘એમ લાગે છે ખરું.’

‘હવે જરા વિચાર કરવા જેવી બાબતપર આવીએ. સ્વાભાવિક રીતે એવી રીતે નાસી જતા છોકરાને એની પાછળ દોટ મુકીને પકડી પાડવાનો હોય. અને એને પકડી પાડતાં વાર ન લાગે. પણ મી. નંદા એમ ન કરતાં સાયકલ લે છે. એને મજેલી ખબર મુજબ એ બહુ સારો સાયકલીસ્ટ હતો. છોકરા પાસે નાસી જવા માટે બહુ ઉતાવળે જઈ શકાય એવું સાધન છે એવી ખાત્રી થયા સિવાય એ સાધકિલનો ઉપયોગ ન કરે એવો સમજાય છે ને?’

‘તો પછી બીજી સાયકલ હોવી જોઈએ.’

‘આપણો વિચાર આગળ ચલાવીએ. શાળાથી પાંચ માઈલ દૂર એ મરણ પામે છે. ગોળી વાગવાથી નહિ એ ધ્યાન રાખવાની વાત છે નટવર! કારણકે એટલો નાનો છોકરો પણ પિસ્તોલ ફાંટી શકે. પણ મી. નંદાનું મરણ માત્ર એક જીવલેણ દ્રટકાથી થયું છે. એ દ્રટકો મારનાર મજબુત બાંધાનો ને શક્તિ સંપન્ન માણસ હોવો જોઈએ. એટલે એ છોકરાને નસાડવામાં એવા એક માણસનો લાયકો હતો. અને એ નાસભાગ પણ ધણી ત્વરીત હોવી જોઈએ કારણ કે એ લોકોને પકડી પાડતાં એક કુશળ સાયકલીસ્ટને પણ પાંચ માઈલ

દોડ્યું પડ્યું. પણ નટવર ! આ બનાવ વાળી જગ્યાની આબુબાબુ જોઈએ છીએ તો શું દેખાય છે ? ઢોરનાં થોડાંક પગલાં. બીજી કાંઈ જ નહિ ! મેં પચાસ વાર સુધી ચારે બાજુ જોયું પણ કંઈ જ ન હતું. પેલા બીજા સાઈકલીસ્ટનો આ ખૂનમાં હાથ લાગતો નથી. એ ભયંકર બનાવવાળા સ્થાનની એકેકે બાજુ માણસનાં પગલાં બીલકુલ જણાતાં નથી !

‘ જયંત ! એ અસંભવિત જેવું નથી લાગતું ? ’

‘ ફીક કહ્યું ’ એણે જવાબ આપ્યો. ‘ એમ લાગે એવું ખરું ! હું કહું છું એ રીતે તો એમજ લાગે છે, એટલે હું કોઈ સ્થળે ભૂલ કરતો હોઈશ. એ બધું તેં પણ જોયું છે એટલે તું કોઈ બીજી અનુમાન કરી શકે છે ? ’

‘ એણે પડી જવાથી પોતાની ખોપરી તોડી નાખી હોય. ’

‘ આવી નરમ કાદવવાળી જમીનમાં ? નટવર ! ’

‘ તો તો બીજી કાંઈ સમજાતું નથી ! ’

‘ છટ છટ આવા તો કંઈક કોયડા આપણે ઉકેલ્યા છે ! આપણી પાસે પુષ્કળ વિગતો એકઠી થઈ છે. માત્ર એનો રીતસર ઉપયોગ જ કરવાનો છે. ચાલો, પામર્સ ટાયરે જે કહેવાનું હતું તે કહ્યું હવે ફરી પાછા ડનલોપને પુર સમજી લઈએ. ’

અને અમે પાછા પહેલાં હતા ત્યાં આગળ, જરા આગળ પાછળ તપાસ કરતા આગળ વધ્યા. અમને એનો છેડો ન જડ્યો. એ ઠેક ધનવિલા સુધી જઈએ તો પણ જડે નહિ એમ લાગ્યું. એની પાસે જ ચંદ્રનગર જતી સડક હતી એટલે એ ત્યાંથી આવવાનું અનુમાન થાય એમ હતું,

અમે ચાલતા ચાલતા પેલા અનપુર્ણગૃહ નજીક આવી પહોંચ્યા. જયંત એકાએક પડતો પડતો મને વળગી પડ્યો. એને પગની ઘૂંટીનું દરદર ઉપડી આવ્યું હતું અને એની શક્તિ હરાઈ જતી હતી.

ખોડંગતો ખોડંગતો એ પેલા અન્નપુર્ણગૃહના દરવાજા નજીક મહારી સાથે આવ્યો. ત્યાં આગળ જ એક બાંધી દડીનો જડો સરખો ચાળીસેક વરસની ઉંમરનો દક્ષિણી ગૃહસ્થ ઉઘાડે માથે લાફકોટનાં ખીરસાંમાં હાથ ધાલીને ઉભો હતો.

‘કાય મી. રામચંદ્રરાવ પાટીલ ! કસા આહે !’ જયંતે એને જોઈને પૂછ્યું.

‘કોણુ આહે તુમ્હી ? માઝે નાંવ તુમ્હાલા કોણી સાંગીતલા ?’ પેલા ગૃહસ્થે જરા નવાઈ પામીને પૂછ્યું. એની આંખોમાં ખંધાઈ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું.

‘તમારા માથા પરના પાટીયામાં એ લખેલું છે મી. પાટિલ ! અને ઘરનો માલિક કાંઈ ઢાંકયો રહે છે ! તમારી પાસે ગાડી-બાડીનું સાધન છે ખરું ? ભાઉ !’

‘માઝે જવળ નાલિ.’

‘મારો પગ જમીન પર મુકાતો નથી.’

‘જમીન પર નકો ઠેવા.’

‘પણ ચલાતુ નથી—’

‘તરી ઉડી મારા-કૂદકા મારો.’

મી० પાટિલની વર્તણૂક ઘણીજ અસભ્ય હતી પણ જયંતે તે હસવામાં ઉડાવા માંડી.

‘જુઓને મી. ભાઉ ! હું જરા સકંજામાં આવી ગયો છું, બાકી મ્હને કાંઈ દરકાર નથી,’

‘મ્હને પણ ક્યાં દરકાર છે ?’ ભાઉએ જવાબ દીધો.

‘પણ કામ ઘણુંજ જરૂરી છે. જો તમે મ્હને તમારી સાધકલ જરા વાપરવા દેશો તો તમને દસની નોટ આપીશ.’

ભાઉની આંખ ચમકી.

‘તમારે ક્યાં જવું છે ?’

‘ઘનવિલામાં.’

‘સર સાહેબનું કામ લશે ?’ બાડી આંખે અમારા સામે ટીકીને પૂછ્યું.

જયંતે દસીને બોલ્યો:

‘અમને જોઈને એ નામદાર ખુશી થશે.’

‘કેમ ?’

‘કારણ કે અમે એમના ગુમાયલા દિકરાના સમાચાર લખને જઈએ છીએ.’

‘કાંય ? તુમ્હી તે કામગીરી પર આહે ?’

‘હાહ. છેલ્લી લાલપુરમાં એની ભાળ મળી હતી. થોડા વખતમાં એ અહીં આવી જવો જોઈએ.’

વિજળીની ઝડપે એના ચહેરા પર કંઈક ફેરફાર થઈ ગયો. એ તરતજ અમારી સાથે નરમાશથી બોલ્યો:

‘મદારે એમની સાથે વેર ઝેર નથી. ઉલટો એમણે મદને કોઈ ભામટા બુદ્ધિચોરનું કહેવું માની કાઢી મૂક્યો હતો ! પણ એમનો દિકરો લાલપુરમાં જડ્યો સાંભળી હું થણો ખુશી થયો છું. એ ખખર ધનવિલામાં પહોંચ્યાડવા તમને જરૂર મદદ કરીશ.’

‘મોટી મહેરબાની થઈ ! મદારા સાહેબ ! પણ પહેલાં જરા નાસ્તા પાણીની ગોઠવણ કરી આપશો તો મહેરબાની થશે ! પછીથી સાધકલ આપજો.’

‘પણ મારી પાસે સાધકલ નથી.’

જયંતે દસની નોટ ધરી.

‘મી ખરાય સાંગતો. માઝે જવળ સાધકલ નાહિ. પાલિજે તર તુમ્હાલા દોન ઘોડે દેતો.’

‘ખરા, ખરા,’ જયંતે કહ્યું. ‘જરા નાસ્તાની ગોઠવણ કરો ભાઈ ! આપણે પછી વાત કરીયું.’

અમને એક ખંડમાં મુકીને મી. ભાઈ ગયા કે તરતજ જયંતન! પગની ધુંટીનું દરદ એકદમ ઓછુ થઈ ગયું. રાત પડવા આવી

હતી અને સવારના પહોરમાં બહાર નીકળ્યા પછી કાંઈ ખાધું ન હતું એટલે ભૂખ ખૂબ લાગી હતી. ખાવાનું આવ્યું અને અમે એને બરાબર ન્યાય આપ્યો. ખાતાં ખાતાં પણ એક બે વાર જ્યંત વિચારમાં પડી ગયા અને ઉઠીને બારીએ જઈ આવ્યો. એક વાર તો ત્યાં ઉભા રહીને આભુઆભુ ધ્યાન દધને નજર પણ કરી. એની પાસે વાડો હતો અને એક આભુ આધે કાઢ હતી. ખીજી આભુ તમેલો હતો. ખાઈ રહીને પાછો જ્યંત એજ બાબત વિચાર કરતો હતો તેમાંથી એકાએક ઉઠ્યો અને બોલ્યો:

‘અરે ભક્ષા ભગવાન ! નટવર ! હવે સમજાયું ! એમજ હોવું જોઈએ. ત્હને ગાયોનાં પગલાં જોયાનું યાદ છે ને નટવર !’

‘હારે ! ઘણાંય.’

‘ક્યાં ?’

‘અધેય. વહેણામાં, રસ્તે અને વળી પેલો મી. નંદા ઘાયલ થયો ત્યાં પણ.’

‘બરાબર છે, હવે નટવર ! આટલું બધું રખડ્યા પણ એકેકે ગાય તેં જોઈ ?’

‘જોયાની ખબર નથી.’

‘એ નવાઈ જેવું નથી ? નટવર ! કે ગાયોનાં અનેક પગલાં આપણે આખે રસ્તે જોઈએ છીએ છતાં ગાય જણાતીજ નથી ?’

‘હાસ્તો, નવાઈ જેવું તો ખરું.’

‘હવે નટવર, જરા યાદ કર, એ પગલાં તને બરાબર યાદ છે ?’

‘હા, ધ્યાન છે ખરું.’

‘જો એ આમ હતા, નટવર !’ એમ કહીને જ્યંતે કાંકરા ગોડવ્યા. : : : : ‘અને કેટલીક વખત આમ હતા : : : : અને આમ પણ . . . . એ ત્હને યાદ છે ?’

‘બરાબર યાદ નથી.’

‘પણ મ્હને છે. એ હું સોગંદ ખાઈને કહી શકું એમ છું. છતાં આપણે પુરસ્ક્રે જઈને એ બાબતની ફરીથી ખાત્રીથી કરી લઈશું. એ વિષે અનુમાન ન કરી શક્યો એ પણ મહારીજ મુખાંધને ?’

‘અને હવે શું અનુમાન બાંધે છે ?’

‘કે એ ગાયો બહુ નવાઈ જેવી છે કે જે ચાલે છે, દોડે છે, કુદે છે અને ઠેકડા મારે છે. આ જાતની યુક્તિ શોધનારને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. એ કાંઈ જેવા તેવા ભેજનું કામ નથી ! પેલા પોરિયા સિવાય જુએ એવું કોઈ નથી. ચાલો જરા આમ ઉતરીને જોઈએ તો ખરા.’

અમે બારી વાટે વાડામાં ગયા. લાંબ્યા તૂટ્યા તબેલામાં બે તાજા ઘોડા બાંધેલા હતા. જયંતે એકનો પાછલો પગ ધીરેથી પકડીને ઉંચકી જોયો. જોઈને ખડખડાટ હસી પડ્યો.

‘જૂના નાળ પણ ફરી જડ્યા લાગે છે ! નાળ જૂનાને ખીલા નવા ! એ પણ નવાઈ જેવું નથી લાગતું ? નટવર ! ચાલ પણ જઈએ તો ખરા !’

અમારી દરકાર કર્યા સિવાય પેલો છોકરો પોતાનું કામ કર્યે ગયો. જયંતની ચંકાર નજર આમતેમ ફરતી હતી. એકાએક પાછળ કોઈનો અવાજ મંલળાયો અને અમે જોયું તો રામચંદ્રરાવ ગુસ્સે થઈને અમારી સામે જોતો ઉભો હતો.

એના હાથમાં લોખંડની મજબુત લાકડી હતી. એ એણે એવી અપમાનજનક રીતે અમારી સામે ધરી કે મ્હને મારા ખીસ્સામાં હાથ નાખવાની અને રીવાલ્વર પકડવાની ફરજ પડી.

‘કાય બાબા ! ઇથે કાય કરતાત ?’ એણે મોટેથી પૂછ્યું.

‘કેમ લાઉ ! ગભરાવો છો કેમ ! અમે તો તમારો વાડો જોતા હતા’ જયંતે હસીને જવાબ આપ્યો.

લાઉ જરા ખમચાયો અને મોઢા પર ખોટું ખોટું સ્મિત લઈ આવ્યો. એના ગુસ્સા કરતાં પણ હસવું ઉઝડું ખરાબ લાગતું હતું.

‘ભલે, ભલે જીએને પણ મીસ્તર, મલા હે રીત અગદી પસંદ નાહી ! માત્રી રજા સિવાય ધથે ચેણ્યાચી તુમચી રીત વાઈટ આહે ! આતા તુમ્હી ખુશાલ જા.’

‘અરેઆવા ! એટલા બધા ગરમ ન થઈ જઈએ !’ જયંતે કહ્યું ‘અમે તો જરા ઘોડા જેતા હતા પણ કંઈ નહિ, છેવટે ધીરે ધીરે હું ચાલી શકીશ. બીજું શું ? ખરૂં નટવર !’

‘હાસ્તો.’

‘અને ધનવિલા કાંઈ દૂર નથીને ?’

‘દોન માઇલ અસેલ ફાર લાંબ નહિ.’ એમ કહીને અમે બહાર નીકળી રસ્તે પડ્યાં ત્યાં સુધી ભાઉ અમારા પર નજર રાખતો ઉભો રહ્યો.

અમે બહુ દૂર ન ગયા. રસ્તાનો વળાંક આવ્યો એટલે જયંતે એકદમ ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો :

‘હવે આગળ જવાની જરૂર નથી, નટવર ! આપણે ત્યાં ફીક તાળ થયા. હવે એ જગ્યા છોડી જઈએ એ ફીક નથી લાગતું.’

‘મ્હને પણ કંઈક શંકા થાય છે કે આ મીં ભાઉ બધીવાત જાણતો લાગે છે. એ બડો ખંધો અને હરામખોર માણસ જણાય છે.’

‘એમ બાબત છે ! તારો પણ એવો અભિપ્રાય અંધાય છે ? એની પાસે ઘોડા છે ને કોઢ છે. એ જગ્યા નજર રાખવા જેવી ખરી. હો ! આપણે ફરીથી એની મુલાકાત લેવી જોઈશે.’

એની નજીક ડુંગરી હતી અને જમીન બધી પથ્થરીઆ હતી અમે બાજુએ ફર્યા ને ડુંગરી પર ચઢવા લાગ્યા. ધનવિલા તરફ નજર કરી તો એક સાઇકલીસ્ટ પૂરપાટ પોતાની સાઇકલ દોડાવતો આવતો જોયો.

‘નીચે બેસ, નટવર !’ કહીને જયંતે મારો ખભો દાખ્યો, અમે નીચે બેઠા એટલામાં પેલો માણસ પૂર ઝડપે અમારી નજીક સડક

પર સાઈકલ દોડાવી ગયો. ધૂળના ગોટાની અંદર એ પાતળો અને ઉંચો માણસ હોય એમ મદને લાગ્યું. એનું મોઢું ખુલ્લુ હતુ અને આંખો ફાટેલી હતી. મી० કાન્તિલાલ—સર સાહેબના ખાનગી મંત્રીનું કોઠાએ લાસ્યરસિક ચિત્ર દોર્યું હોય એવો એનો દેખાવ હતો. એને લગુ કાલે રાત્રેજ નેચો હતો એટલે ચહેરો ખરાબર થાદ હતો.

‘સરસાહેબનો ખાનગી મંત્રી!’ જયંતે મદને કહ્યું. ‘ચાલ નટવર, નેધએ તો ખરા કે એ શું કરે છે?’

અમે કૃદતા કૃદતા હુંગરીપર આગળ વધ્યા. એક પથ્થર પરથી બીજાપર ને બીજાપરથી ત્રીજાપર. પછી એવી જગ્યાએ ખેઠા કે જ્યાંથી અન્નપૂર્ણાગૃહનું દાર ખરાબર દેખાય. પેલી સાઈકલ આરણા પાસે બીંતને અઠીંગીને રાખેલી હતી. મકાનમાં કોઈ આમતેમ ફરતુ કરતુ દેખાતુ ન હતુ, કે બારીએ પણ કોઈ દેખાતુ ન હતુ. ધીરે ધીરે અંધારૂ થતુ ગયું અને અમે ધ્વનિવિલા તરફથી બે દિવા આ તરફ આવતા નેચા. થોડી વારે થોડાની ખરીઓ સંભળાઈ, અને બહુ ઝડપથી એક ગાડી આવી.

‘એ ઉપરથી શું ધારે છે? નટવર!’ જયંતે મદને પૂછ્યું.

‘કોઈ નાસી જતું હોય એમ લાગે છે.’

‘એ ગાડીમાં એકજ માણસ હતો. એ કાન્તિલાલ તો નથી કારણકે એતો પણે ઉભો છે.’

અંધારામાંથી લાલ લાઈટ દેખાઈ અને કાન્તિલાલ બહાર દેખાયો. એ કોઠાની રાહ નેતો હોય એમ લાગ્યું. અને થોડીવારે બીજુ કોઈ આવ્યું. આરણાં અંધ થયાં અને બહાર અંધકાર છવાઈ રહ્યો. થોડીવાર પછી પહેલા માળના આગલા ખંડમાં અજવાળુ થયું.

‘આ અન્નપૂર્ણા ગૃહમાં કોઈ બેઠી બનાવ બનતો લાગે છે! નટવર!’ જયંતે જણાવ્યું.

‘બનાવજોગ છે. એનું હોટલ પેલી બીજી બાજુ છે એટલે આ તરફ શું થાય છે એ લાગેજ કોઈને ખબર પડે.’

‘ખરી વાત છે. આતો ખાસ અલગ રાખેલી જમ્યા છે. આ વખતે અને એવે ઠેકાણે પેલો કાન્તિલાલ ત્યાં શું કરી રહ્યા છે ? એને ત્યાં કોણ મળવા આવ્યું છે ? ચાલ, નટવર, જરા જોખમ તો છે પણ એ ખેડીને આપણે એટલી તપાસ તો કરવીજ જોઈએ.’

અમે બેઉ નીચે ઉતર્યા અને લપાતા ધૂપાતા દરવાજા નજીક જઈ પહોંચ્યા. સાઈકલ હજી ભીંતને અડીંગીને રાખેલી પડી હતી. જયંતે દિવાસળી સળગાવી એનાં ટાયર જોઈ લીધાં. એ ડનલોપ ટાયર હતાં. અમારી ઉપરની ખારીમાંથી પ્રકાશ પડતો હતો.

‘મ્હારે રહેજ ડોકીયુ કરી લેવું છે, નટવર ! તું જરા નમીને ભીંતને અડીંગી ને ઉભો રહે તો હું તારા ખભાપર ચઢીને ડોકીયુ કરી લઉં.’

મ્હેં એમ કહ્યું અને એના પગ મ્હારા ખભાપર ટેકાયા. એણે જરાક ડોકીયું કર્યું અને નીચો બેસી ગયો.

‘ચાલ દોસ્ત, ચાલ’ એણે કાનમાં કહ્યું. ‘આપણો શુકરવાર વળી ગયો. આપણું કામ પતી ગયું. ચાલ હવે. શાળાનું મકાન ઘણું દૂર છે એટલે જેટલા જલદી નીકળીશું તેટલા વહેલા પહોંચી જઈશું.’

એણે રસ્તે જરા પણ વાત ન કરી. અમે મેદાન વટાવી શાળાની નજીક ચંદને માણેકપુર સ્ટેશને ગયા પણ એક અક્ષરેય એ ન બોલ્યો. એણે સ્ટેશને જઈ થોડાક તાર કર્યા. રાતના મોડેથી એને ડૉ. અલ્મૌલાને આશ્વાસન આપતાં મ્હેં સાંભળ્યો. એ બિચારાને હિંદી શિક્ષકના ભેદી ખૂનથી ઘણું લાગી આવ્યું હતું. પછી એ મ્હારા ખંડમાં આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો : ‘અધુ ઠીક ચાલે છે, નટવર ! અને જો પ્રભુકૃપા હશે તો કાલે સાંજ સુધીમાં આપણે આ ભેદ ઉકેલી સુંબાઈ પાછા ફરી શકીશું.’

બીજે દિવસે સવારે અમે બેઉ જણ ધનવિલામાં ગયા. અમને એના લવ્ય દિવાનખાનામાં આવકાર આપી બેસાડવામાં આવ્યા. સરસાહેબનો ખાનગી મંત્રી કાન્તિલાલ અમારી પાસે આવ્યો. કાલે રાત્રે એના ચહેરા પર જોયેલાં ભયનાં ચિન્હો હજી પણ દેખાતાં હતાં.

‘આપ સરસાહેબને મળવા આવ્યા છો ? હું ઘણો દિલગીર છું પણ વાત એમ છે કે એ નામદારની તબીબત નાદુરસ્ત છે ! ગઇ-કાલના સમાચારથી એમને ઘણાજ આઘાત થયો છે. તમારી એ શોધ વિષે ડૉક્ટર સાહેબે કાલે ખબર મોકલાવી હતી.’

‘પણ મ્હારે એમને મળવું જ પડશે મી. કાન્તિલાલ !’

‘પણ એ એમના ખંડમાં છે—’

‘તો હું ત્યાં જઈશ.’

‘હું ધારું છું કે એ સુતા હશે.’

‘હરકત નહિ.’

‘જયંતના જવાબથી કાન્તિલાલની ખાત્રી થઈ કે એની સાથે વાદ કરવો નકામો છે એટલે બોલ્યો :

‘બહુ સારૂ મી. જયંત, આપ અહીં આવ્યા છો એ વિષેની હું એ નામદારને ખબર પહોંચાડુ છું.’

અર્થેએક કલાક રાહ જોવાવીને એ નામદાર પધાર્યા. એમનો ચહેરો નખાઈ ગયો હતો. પરમદિવસે જોયા તેમાં અને આજના દેખાવમાં આસમાન જમીનનો ફરક પડેલો જણાતો હતો. એમને એમણે માનભર્યો આવકાર આપ્યો અને પોતે પોતાના ટેબલ આગળ બેઠા.

‘બોલો, મી. જયંત !—’ એમણે શરૂઆત કરી.

જયંતની નજર એમના ખાનગી મંત્રી પર ફરેલી હતી. એ પોતાના શેઠની બાબુએ ઉભો હતો.’

‘જો આપ નામદાર ને હરકત ન હોય તો—’

‘હલે, હલે, તમે જાઓ કાન્તિલાલ, બોલો મી. જયંત ! તમારે શું કહેવું છે ?’

કાન્તિલાલ બહાર ગયો અને ખાસજી બંધ થયું ત્યાં સુધી જયંત થોભ્યો.

‘વાત એમ છે નામદાર ! કે મ્હારા મિત્ર ડૉ. નટવરને અને મ્હને ડૉ. અહમૌલાએ ખાત્રી આપી હતી કે આ કેસમાં આપ નામદારે

ઈમામ આપવાનું જાહેર કર્યું છે. એ હકીકત બરાબર છે એમ આપની પાસેથી મ્હારે જાણવું છે. ’

‘ એ વાત ખરી છે મી. જયંત ! ’

‘ અને એ ઇનામના, જે કોઈ માણસ આપનો પુત્ર ક્યાં છે તે બાબત ખરી બબર આપે તેને આપ સાઠ હજાર રૂપિયા આપવાના છો. ’

‘ એમજ. ’

‘ અને બીજા પંદર હજાર જે કોઈ માણસ આ કામમાં કોનો હાથ છે અને કોના કબજામાં આપનો પુત્ર છે એ કહે તેને આપવાના છો. ’

‘ બરાબર છે. ’

‘ બીજા ઇનામમાં એને કોણ લઈ ગયું તથા અત્યારે એ કોના કબજામાં છે એ વિષેની બબર આપવાનો સમાવેશ થાય છે. ’

‘ હા બાપુ ! ’ અધીરાઈથી સરસાહેબે કહ્યું. ‘ જો તમે તમારું કામ બરાબર કરશો મી. જયંત ! તો તમારે પૈસા સંબંધી શીકર કરવા કરવા જેવું નહિ રહે. ’

‘ આપ નામદાર કૃપા કરીને પેલી ચેકબુક લઈ પંચોતેર હજારનો ચેક લખી આપશો તો મહેરબાની થશે. કૌંસ આડરે હશે તો પણ ચાલશે. ’

સરસાહેબ જરા ટટાર થયા અને મ્હારા મિત્ર સામે ધ્યાન દઈ જોઈ રહ્યા.

‘ આ શી મસ્કરી કરવા માંડી છે મી. જયંત ! આ તે કાંઈ બનાવાનો વખત છે ? ’

‘ હું ખરું કહું છું નામદાર. મ્હારી વાત મ્હેં ગંભીરતાથી જ કહી છે. ’

‘ એટલે તમે શું કહેવા માગો છો ? ’

‘હું એમ કહું છું કે એ ઇનામો મળે મળવાં જોઈએ. આપનો પુત્ર ક્યાં છે અને એ કોના કબજામાં છે તે હું જાણું છું.’

સર સાહેબનું મોં ફીકકુ પડી ગયું.

‘ક્યાં છે?’

‘એ ગઈ કાલે રાત્રે, અહીંથી બે માઈલ દૂર, અત્રપૂર્ણાગ્રહમાં હતો અને અત્યારે પણ ત્યાંજ હોવો જોઈએ.’

સરસાહેબ સફેદ પૂણી જેવા થઈ ગયા.

‘અને તમે કોને ગુન્હેગાર ઠરાવો છો?’

જયંતનો જવાબ અજબ હતો. એ આગળ વધ્યો ને સરસાહેબને ખભે હાથ લગાડી બોલ્યો: ‘આપ નામદારને, હવે કૃપા કરી પેલો એક લખી આપવાની તસ્દી લેશો.’

એ વખતનો સરસાહેબનો ચહેરો ભૂલી જવાય એવો ન હતો. એ હજી મ્હારી આંખ આગળ દેખાયા કરે છે. થોડીવાર સુધી તો બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય બેસી રહ્યા.

‘કેટલે સુધી તમને ખબર છે?’ એમનું માથું નીચે નમાવેલું હતું તે ખીલકુલ ઉંચક્યા સિવાય છેવટે એમણે પૂછ્યું.

‘કાલે રાત્રે તમને બેઠે જણુને મ્હેં જોયા.’

‘તમારા મિત્ર સિવાય ખીજું કોઈ જાણે છે?’

‘મ્હેં કોઈને વાતજ નથી કરી.’

સરસાહેબે હોદ્દર હાથમાં લીધું અને એકમુક ઉઘાડી.

‘મ્હારા કહ્યા મુજબ હું તમને રાજ કરીશ મી. જયંત ! તમે આપો છો તે ખબર મને રૂચિકર હોય કે અરૂચિકર હોય તો પણ, જ્યારે મ્હેં એ વાત ડા. અદમ્બૌલાને કરી ત્યારે ઇનામ આપવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે જ નહિ એવી મ્હારી ખાત્રી હતી. આપના અન્ને જણુ પર વિશ્વાસ તો રાખી શકું ને?’

‘એ જરા આપ સ્પષ્ટતાથી કહેશો તો આભાર થશે.’

‘હું એમ કહું છું મી. જયંત ! કે ને આપ બે જાણુજ આ વાત જાણો છો તો ત્રીજાને કાને જવા દેવાની શી જરૂર છે ? હું ધારૂં છું કે મ્હારે આપને દોઢલાખનો એક આપવો જોઈએ. ખરું ને ?’

જયંતે હસીને ડોકું હલાવી ના કહી.

‘એમ એ દબાવી દેવાય એવું નથી નામદાર ! પેલા શિક્ષકના ખૂન વિષે વિચાર કરવાનો બાકી રહે છે.’

‘પણ કાન્તિને તો એની ખબરેય નથી. એને માટે એ ઓછો જ જોખમદાર છે ? કમનસીબે એણે રોકેલા પેલા ભામટાનું એ કામ હતું,’

‘બનવા જોગ છે. પણ નામદાર, જ્યારે એક માણસ એક કામ કરે અથવા કરાવે છે ત્યારે એને અંગે થયેલા ગુન્હાનો જોખમદાર તો તેજ દરે છે. સીધી નહિ પણ આડકતરી રીતે; કાયદાની રીતે નહિ તો નૈતિક દષ્ટિએ.’

‘નૈતિક દષ્ટિએ ખરાબર છે મી. જયંત ! પણ કાયદાની નજરે વાત જૂદી છે. જે ખૂન વખતે એક માણસ હાજર પણ ન હોય અને એ કૃત્યને એ ખરા હૃદયથી ધિક્કારતો હોય તે ખૂન બદલ એક માણસને ભાગ્યે જ ગુન્હેગાર ઠરાવી શકાય. જેવી એણે એ વાત સાંભળી તેવાજ એ મારી પાસે આવ્યો અને ખરા જીગરથી એકરાર કર્યો. અને એની સાથેનો સંબંધ તોડવાને એણે વાર પણ ન લગાડી. મી. જયંત ! તમે એને બચાવો. મ્હારે ખાતર પણ તમારે એને બચાવવો પડશે.’ એમનો ચહેરો દયાદ્રં થઈ ગયો હતો અને લાગણીઓ પરનો કાબુ જતો રહ્યો હતો. થોડીવારે જરા સ્વસ્થ થઈને એમણે જણાવ્યું : ‘તમે સીધા મ્હારી પાસે જ આવ્યા એ બાબત તમને ધન્યવાદ આપુ છું. બીજું કંઈ નહિ તો આપણે આ વાત કેટલી ટુંકી કરી શકીએ એ વિષે તો તમે સલાહ આપી શકો ખરા ને ?’

‘જરૂર.’ જયંતે જવાબ આપ્યો. ‘અને એ આપ ખુલ્લા દિલથી બધી હકીકત કહો અને હું પણ કેટલી વાત મૂકેને ખબર છે કે મહેં શાં પગલાં છે તે કહું તો જ બની શકે. મહારાથી બનતી મદદ હું આપ નામદારને આપીશ. પણ તે કરતા પહેલાં આપે સંપૂર્ણ હકીકત અને ચાલુ પરિસ્થિતિ શી છે તે કહેવું પડશે. હું ધારું છું કે આપ આપના ખાનગી મંત્રી મી. કાન્તિલાલ માટે કહો છો ખરું ને કે એ પોતે ખૂની નથી ?’

‘હાજી. ખૂની તો નાસી ગયો છે.’

જયંતે હસ્યો.

‘આપ નામદારે મહારા નામ કે કામ વિષે બહુ ઓછું સાંભળ્યું લાગે છે નહિતર એવી કલ્પના પણ ન કરત. મૂકેને થાપ આપીને નાસી જવું સહેલું નથી. ગઈ કાલે રાત્રે અગીઆર વાગે મહારી સૂચનાથી મી. રામચંદ્રરાવ પાટિલને અંદ્રનગરની પોલિસે સ્ટેશન પરથી પકડ્યો છે. એ બાબતની ખબર આજે સવારમાં જ મને તારથી મળી ગઈ છે.’

સરસાહેબે ખુરસીની પીઠ પર માથું નાખી દીધું અને જયંતે તરફ તાકીને અજબબીથી જોઈ રહ્યા.

‘તમારી શક્તિ અલૌકિક લાગે છે !’ એમણે પછીથી કહ્યું. ‘ત્યારે પાટિલ પકડાઈ ગયો ! જે એનાથી કાન્તિને નુકસાન ન થતું હોય તો એ ખબર સાંભળીને મૂકેને ખરેજ, આનંદ થાય એમ છે.’

‘આપના ખાનગી મંત્રી ?’

‘નાજી. મહારો દિકરો.’

હવે જયંતેનો અજબબી થવાનો વારો આવ્યો.

‘હું કષ્ટલ કરું છું કે એ બાબત મૂકેને ખબર નથી. આપ હવે ખુલાસા વાર કહેશો તો આભાર થશે.’

‘હું તમારાથી કંઈ જ નહિ છૂપાવું. ખુલ્લા હૃદયની વાત સિવાય ગુંચનો નિકાલ ન થાય એ આપની વાત ખરાબર છે. મ્હારી જીવાનીમાં હું એક જણને હૃદયના ખરા પ્રેમથી ચાહતો હતો. મ્હેં એ બાઈને પરણવાની સૂચના કરી પણ એણે એવા લમથી મ્હારી જીંદગી બગડશે કહીને ના પાડી. એ કૂળવાન ન હતી અને એને પરણવાથી એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થાય એ સંભવિત હતું. જો એ જીવી હોત તો હું ભાગ્યેજ પરણત. એ મરણ પામી અને અમારા પ્રેમના ફળરૂપ એક પુત્રને મુકતી ગઈ. એના સ્નેહના સ્મરણાર્થે મ્હેં એને ઉછેર્યો અને એની સંપૂર્ણ કાળજી રાખી. દુનિયાને હું એનો બાપ છું એમ ભાગ્યેજ કહી શકું એવી સ્થિતિ હતી, પણ મ્હેં એને ઉંચી કેળવણી આપી, અને પુખ્ત ઉમરનો થયો ત્યારથી મ્હારી પાસેનો પાસો રાખ્યો. કોઈ પણ રીતે એ મ્હારી ખાનગી વાત જાણી ગયો અને ત્યારથી એ મ્હારો પુત્ર હોવાનો દાવો કરવા લાગ્યો તથા જગતને જે અપરિચિત હતું તે મ્હારું ગુપ્ત રહસ્ય ખુલ્લું કરવાની મ્હને ધમકી આપવા લાગ્યો. એની લાજરીથી મ્હારા આ દિકરાને ખમતુ પડતુ હતું. ખરી રીતે એ એને—મારા કાયદેસરના વારસને ધીક્કારતો હતો. તમને એમ લાગશે કે આ જાણવા છતાં કાન્તિને મ્હેં કાઢી મુકવાને બદલે શા માટે ઘરમાં રહેવા દીધો ? પણ વાત એમ છે કે એના ચહેરામાં, ચાલ ચલણમાં અને અવાજમાં એની મરનાર માતાની એટલી બધી છાપ હતી કે એને નજર આગળથી દૂર કરવાની કે કાઢવાની મ્હારી છાતી ચાલતી નહિ. મ્હારી એ નબળાઈ પણ એ પામી ગયો હતો. મ્હને વહેમ હતો કે એ મનમોહનને કંઈ તુકસાન કરી બેસશે અને એ હિસાબે મ્હેં એને ડૉ. અલ્મૌલાની શાળામાં મોકલી આપ્યો.

‘કાન્તિ પેલા પાટિલના સંસર્ગમાં આવ્યો. એ માણસ ઘણો પાછ અને દૂષ્ટ છે. એણે કાન્તિને ભોળવ્યો અને કબજામાં લીધો.

કાન્તિ બની ગયો. એણે મનમોહનને છુપાવવાનો વિચાર કર્યો તેમાં પેલા એ મદદ આપી. તમને યાદ હશે કે મહેં મનમોહનને છેલ્લો કાગળ લખ્યો હતો. કાન્તિએ તે ઉઘાડીને એમાં એક ચીઢી મુકી દીધી. એ ચીઢીમાં એણે શાળાની પાસેની આંબરાઈમાં એને મળવા બોલાવ્યો હતો. એણે લેડીનું નામ લખ્યું હતું અને એ મળવાની ગોઠવણ કરતાં હતાં એમ જણાવ્યું હતું. મનમોહન બોળવાયો અને સાંજે જ્યારે કાન્તિ સાઈકલ પર બેસીને આંબાવાડિયા સુધી ગયો ત્યારે મળા ગયો. એણે એને સમજાવ્યું કે લેડીની ઇચ્છા મનમોહનને મળવાની હતી એટલે એ મેદાનમાં આવશે. અને રાતના બારેક વાગ્યે પોતાના એક ઘોડેસવારને ઘોડો લઇને મોકલશે. મધરાતે મનમોહનને જાનામાના આંબાવાડિયા સુધી આવવું એટલે પેલો માણસ એને લેડી પાસે લઇ જશે એવી ગોઠવણ કરી. મનમોહન બિચારો ફસાઈ ગયો. એ વખતસર આવ્યો અને પાટિલ ઘોડો લઇ ઉભો રહ્યો એટલે એની સાથે ચાલી નીકળ્યો. બેઉ જણે ઘોડા મારી મૂક્યા. એમ લાગે છે કે, બે કે કાન્તિએ તો, એ કાલેજ સાંભળ્યું પણ —એમની કોઈએ પૂઠ પકડી, અને પાટિલે એને રાંડાડી ફટકો લગાવ્યો જેથી એ મરી ગયો. એ મનમોહનને એના મકાનમાં લઇ આવ્યો અને ઉપલે માળે રાખ્યો અને એની ખરીને એની સરભરા કરવાનું સોંપ્યું.

‘ એ દિવસ પર આપણે મળ્યા ત્યારે એ સ્થિતિ હતી. ખરી વાતની મદને પણ ખબર ન હતી. આ કામમાં કાન્તિનો શો ઇરાદો હશે એ કદાચ તમે પૂછશો એનો જવાબ એ છે કે જે તિરસ્કાર હું સાધારણ સમજતો હતો તે એવો નહતો. એનો વિચાર મદારી મિલ-કનના એકલા વારસ અને માલિક થવાનો હતો. પણ એને એમ થતાં અટકાવનારા કાયદાને એ ધિક્કારતો હતો. એની એમ પણ ઇચ્છા હતી કે હું મનમોહનને કોઈપણ કારણ સર મદારા વારસામાંથી બાતલ કરું, એમ કરવું એ મ્વારી ઇચ્છાની વાત હતી અને કોઈપણ હિસાબે

સીધી રીતે નહિ તો આડકતરી રીતે એ એવું પગલું ભારી પાસે ભરાવવા માગતો હતો. એની ખાત્રી હતી કે એની સામે રાજપુત્રીથી હું પોલિસને બોલાવીશ નહિ, કે તેની મદદ માગીશ નહિ. આ બધા એના વિચારો હતો એણે કંઈક મનસુખા કરી રાખ્યા હતા પણ એમાંનું કાંઈપણ અમલ મુકવાનો વખત આવ્યો નહિ.

‘એની બધી આશાઓ અમ મુરદો તમારી પેલા શિક્ષકના ખૂનની શોધથી ભાગી પડી. એ વાત સાંભળતાંજ એ ગભરાઈ ગયો. કાલે બપોરે એ સમાચાર અલ્મૌલાએ મોકલ્યા. એનો ચહેરો જોઈને મ્હારી શંકા તાજ થઈ અને એ કામ એણે કર્યું માનીને મ્હેં એને ઉધડો લીધો. પછી એણે બધી વાત મ્હારી પાસે કબુલ કરી. અને એ વાત ત્રણ દલાડા સુધી છૂપાવવાને આજીજી કરી. એ ત્રણ દિવસમાં પેલા પાટિલ દૂર દેશાવર ચાલ્યો જાય અને એની જાંઘળી બચી શકે. દરવખતે હું હા પાડતો તેમ મ્હારે હા પાડવી પડી. અને તરતજ એ અન્નપુર્ણાગૃહ તરફ પેલાને ચેતાવવા તથા વાટ ખરચી આપવા દોડ્યો. દિવસને વખતે એવા સ્થાનમાં હું જઈ તેથી વાત થયા સિવાય ન રહે એટલે મ્હારે રાત પડતા સુધી થોભવું પડ્યું. રાત પડી કે મનમોહનને જોવા હું ત્યાં દોડી ગયો. મ્હેં એને સહી સલામત જોયો પણ એ બિચારો બહુજ ગભરાઈ ગયો હતો. મ્હારી મરજી વિરુદ્ધ, કાન્તિને આપેલા વચન મુજબ એ ભયંકર સ્થળે ત્રણ દિવસ વધારે વખત રાખવાનો મ્હારે નિર્ણય કરવો પડ્યો. એ વાત બહાર પડાય એવી ન હતી. કારણ કે પાટિલ પકડાય તો એ કાન્તિને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યા સિવાય ન રહે અને કાન્તિ ગુન્હેગાર હોય એ મ્હારાથી જોઈ શકાય એવું ન હતું. આ પરિસ્થિતિ છે અને જરાપણ છૂપાવ્યા સિવાય મ્હેં તમને કહી છે. તમે પણ એ એટલાજ ખુલ્લા દિલથી બોલશો એવી આશા રાખું છું.’

‘ઘણીજ ખુશીથી.’ જયતે જવાબ આપ્યો. ‘પહેલાં તો મ્હારે આપ નામદારને કહેવું જોઈએ કે કાયદાની નજરે આપ ઘણીજ ગું-

ચવણુ ભરેલી સ્થિતિમાં મુકાયલા છે. તમે એક ગુન્હેગારને માફી આપી છે અને એક ખૂનીને નાસી જવામાં મદદ કરી છે; કારણકે ક્રાન્તિલાલે પાટિલને આપેલી વાટખરચી આપનાજ ખી-સ્સામાંથી ગઈ હતી.’

સરસાહેબે હા પાડી.

‘એ ઘણીજ ગંભીર બાબત છે. એથી વધારે ગંભીર વાત તો આપની આપના પુત્ર તરફની વર્તણૂકની છે. આપ અને ત્રણ દિવસ સુધી એ ભયંકર સ્થળે રહેવા દેશો ?’

‘મ્હને વચન આપ્યું—’

‘એવા માણસોના વચનમાં શો વિશ્વાસ! ત્યાંથી એને ફરીથી નસાડી જવામાં નહિ આવે એની શી ખાત્રી? તમારા ગુન્હેગાર દિકરાને બચાવવા માટે આ બિચારા નિર્દોષને કાં સજા કરે છે? એ પગલું બહુજ નામોશી ભરેલું છે !’

સરસાહેબને આ જાતના શબ્દો સાંભળવાની ટેવ ન હતી. એવું કહેવાની ભાગ્યેજ આજ સુધી કોઈએ હિંમત કરી દશે!

‘હું આપને મદદ કરીશ, પણ એક સરતે અને તે એ છે કે આપ આપના માણસને બોલાવો અને મ્હને યોગ્ય લાગે તેવા એને હુકમ આપવા દો તો.’

એક શબ્દ પણ બોલ્યા સિવાય એમણે વિજળીનું બટન દાખ્યું. એક નોકર હાજર થયો.

‘મનમોહનલાલ જડયા છે એ જાણી તમને આનંદ થશે.’ જયંતે કહ્યું. ‘સરસાહેબની ઇચ્છા છે કે તમે એમને ગારી બેડાવીને બે માઈલ દૂર આવેલા અન્નપૂર્ણાગૃહમાંથી હમણાંજ તેડી લાવો.’

‘હવે’ પેલો નોકર ગયા પછી જયંત બોલ્યો. ‘ભવિષ્યની વાત સુધરે એટલે ભૂતકાળ પર જરા ઉદારતાથી નજર નાખીએ. હું કાંઈ અહીંયાં અમલદાર તરિકે નથી આવ્યો અને ન્યાંસુધી ન્યાયનો આર્ગ જળવાતો હોય ત્યાંસુધી હું જાણુતો હોઉં તે બધું કહેવાની કે

જણાવવાની મ્હને કાંઈજ જરૂર નથી. પાટિલ માટે મ્હારે કાંઈ કહેવા જેવું નથી. એને માટે ફાંસીનો માંચડો તૈયાર છે, અને એને બચાવવા હું કાંઈજ નહિ કરી શકું એ શું કહેશે તે હું ન કહી શકુ પણ આપ નામદાર એને સમજાવી શકશો કે એના લલ્લાને માટે એ મુગો રહેશે તેમાંજ એને લાલ છે. પોલિસની નજરે તો પૈસા મેળવવાની આશાએ હરણુ કર્યાનું લેખાશે. એમની અક્કલ ચાલે નહિ તેમાં આપણે શું કરીએ ! એક વાત કહી લઉં કે મી. કાન્તિલાલ આપના કુટુંબમાં જેટલો વખત વધુ રહેશે તેટલી આપની હેરાનગતિ વધશે.’

‘એ હું સમજું છું. મી. જયંત ! અને એ નક્કી થઈ ગયું છે કે એણે અહીંથી ખરમા તરફ ચાલ્યા જઈને ત્યાં જ રહેવું.’

‘આપે એ નક્કી કર્યું છે તો કહેવું જોઈએ કે આપનું જીવન એમની હાજરીથી જ કલુષિત થયું હતું તો પછી આપ કૃપા કરી લેડી સાહેબને બોલાવી લો તો—’

‘એ ગોઠવણ પણ કરી છે. આજે સવારે મહેં કાગળ લખ્યો.’

‘તો તો અમારે એકેને આવાં શુભ પરિણામો બદલ અમારી જાતનેજ અભિનંદન આપવાં રહ્યાં ! એક વાત પૂછવાની રહે છે. પેલા પાટિલે એના ઘોડાને ગાયોનાં પગલાં જેવા નાળ જડયા હતા એ એની અક્કલે કે પછી કાન્તિલાલના શીખવ્યાથી ?’

‘સર સાહેબે સહેજ વાર વિચાર કર્યો પછી એ અમને જોડેના એક ખંડમાં લઈ ગયા અને એમના સંગ્રહસ્થાનમાંથી એ વિચિત્ર જાતના નાળ બતાવ્યા.

‘એ નાળ આ મકાનનો પાયો ખોદતાં નીકળ્યા હતા. એનો ઉપયોગ સામાને બુલાવામાં નાખવા માટે કરવામાં આવતો લાગે છે. ઘોડાને બદલે ગાયો ગઈ છે એમ સામાન્ય નજરે જોનારને લાગે.’

જયંતે હાથમાં લઈને તે જોયા. એક બાજુ ચોટી રહેલો કાદવ એણે ઉખેડ્યો.

‘આભાર થયો’ એ પાછા મૂકતાં એ બોલ્યો. ‘આ સ્થળે આવીને આ બીજી નવાઈ જોઈ.’

‘પહેલી કઈ?’

જયંતે પેલો એક કાલ્યો અને ધ્યાન દબને પાકીટમાં મુક્યો. ‘હું તો ગરીબ માણસ છું.’ એમ કહીને ધ્યાન દબને પાકીટ ખીસામાં મુક્યું.

તાં ડ વ નૃ ત્ય

*

એ કામ ચીતે જયન્ત ધણા વખતથી એના ટેબલ પર નમીને એક નળામાંના કંઈક રસાયણી પ્રવાહીને તપાસતો તથા તેમાં કંઈક ઉમેરવાથી થતા ફેરફારો તપાસતો બેઠો હતો. મ્હારા તરફ એની પીઠ હતી અને એ એના કામમાં મશગુલ હોય ત્યારે એને—બોલાવવાનો કે છોડવાનો મ્હારો રિવાજ ન હતો.

‘ત્યારે નટવર!’ એકાએક એણે મ્હને કહ્યું ‘તારો વિચાર સાઉથ ઈન્ડીયન સીક્યુરીટીમાં નાણાં રોકવાનો નથી ખરું ને?’

મ્હને ધણીજ નવાઈ લાગી. મ્હારા મનના વિચાર જયન્ત શી રીતે કળી ગયો તે સ્હમજાયું નહિ. એની પ્રતિભા અને સર્ગશક્તિ

વિષે મહને સુંદર અનુભવ હતો છતાં એકાએક એ વિચાર એ શી રીતે જાણી શક્યો હશે એ મહારી કલ્પનામાં પણ આવી શક્યું નહિ. મહારા જેવા એના મિત્રને પણ એથી આશ્ચર્ય ઉપજે તો બીજાની તો વાતજ શી કરવી ?

‘એ બાબતની તને શી રીતે ખબર પડી ?’ મહેં પૂછ્યું.

હાથમાં નળા સાથે એ મહારા તરફ ફર્યો અને હસીને બોલ્યો :
‘નટવર, કેવો આબાદ પકડાઈ ગયો ! ખરી વાતને ?’

‘હારતો.’

‘તારી પાસે લખાવી લેવું જોઈએ.’

‘કેમ ?’

‘કારણકે પાંચ મીનીટ પછી તુંજ કહીશ કે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું ન હતું. સાવ સાદી વાત હતી !’

‘મહારી ખાત્રી છે કે એવું હું નહિ કહું.’

‘જોને, નટવર !’ એક પ્રોફેસર પોનાના ક્લાસમાં ભાષણ કરતો હોય એ દબે એણે મહને કહેવા માંડ્યું. ‘એક બીજાને સુસંગત એવી કલ્પનાની પરંપરા ગોઠવવી અઘરી નથી, એ તો તું કયુલ કરશે. એવી રીતે સાદા બનાવોની કડીઓ સાંકળીને સફળ અનુમાન કરી શકાય છે એવો તારો પણ અનુભવ નથી એમ તો નજ કહી શકાય. હવે એ કલ્પનાની સીડીનું પહેલું અને છેલ્લું પગથીયું એકદમ જો કાઢને કહેવામાં આવે તો જરૂર આશ્ચર્યકારક પરિણામ આવ્યા સિવાય ન રહે. તારી બાબતમાં પણ એમજ બન્યું છે. તારો અંગુઠો અને પહેલી આંગળી જોઈને હું કહી શકું છું કે તારો વિચાર ‘સાહિય ઈન્ડિયન સીક્યુરીટી’માં નાણાં રોકવાનો નથી.’

‘એ બે વચ્ચે મહને તો કંઈજ સંબંધ દેખાતો નથી.’

‘બનવા જોગ છે પણ મહારી કલ્પના પરંપરાને એ બે વચ્ચે સંપૂર્ણ સંબંધ છે. એ બે બનાવો વચ્ચેની કડીઓ આ પ્રમાણે છે :

એક તો ગર્ધ કાલે રાત્રે જ્યારે તું કલખમાંથી આવ્યો ત્યારે તારા અંગુઠા અને પહેલી આંગળા વચ્ચે ચાકની લાકડી ઝાલવાનું નિશાન હતું. બીજી જ્યારે તું બીલીયડ રમે છે સારેજ ખાસ કરીને કલખમાં ચાકનો ઉપયોગ કરે છે. ત્રીજું, નરોતમદાસ સિવાય બીજા કોઈ જોડે ભાગ્યે તું બીલીયડ રમે છે. ચોથું, થોડા દિવસ પર તેં કહ્યું હતું કે નરોતમદાસ સાઉથ ઇન્ડીયન સીક્યુરીટીમાં નાણાં રોકવાની સલાહ આપે છે અને એમાં એનો દિત સંબંધ છે. અને તો તને ભાગીદારીમાં લેવાની પણ એણે ઇચ્છા બતાવી હતી, પાંચમું, આજે નાણાં રોકવાની મુદત પૂરી થાય છે. છઠું, તારી ચેકબુક મ્હારા ખાનામાં છે અને તેં તે માગી નથી અને સાતમું, અનુમાન એ કરી શકાય છે કે તારો વિચાર સાઉથ ઇન્ડીયન સીક્યુરીટીઝમાં નાણાં રોકવાનો નથી. હવે સમજાયું ?

‘કેટલી સાદીને સરળ વાત છે !’ હું બોલી ઉઠ્યો.

‘એ તો મહેં કહ્યું જ હતું.’ હસીને જયંતે કહ્યું. ‘કે તું એમ જ કહેવાનો. તને સમજાવીએ એટલે દરેક વાત સાદી ને સરળ જ થઈ જાય છે ! કહ્યું છે ને કે જાણ્યો કાયડો કોડીનો. ચાલ જોઈએ, આ એક નવો કાયડો છે. જો તો ખરો એનો કાંઈ તને ઉકેલ જડે છે ?’ એમ કહીને ટેબલની એક બાજુએથી કાગળનો એક કકડો મ્હને આપીને એ એના રસાયણિક પ્રયોગમાં ગુંથાયો.

મહેં કકડો હાથમાં લીધો અને એનાપર કાઢેલા વિચિત્ર લીટા જોઈને એ કોઈ પોરીયાએ નવરાશની વખતે આડા અવળા લીટા કરેલા ધારીને બોલ્યો :

‘એ કોઈ એકસનું કામ લાગે છે. જયંત !’

‘એમકે ? તાર્ક એવું અનુમાન છે ?’

‘બીજું શું હોય ત્યારે !’

‘હીક. ભાણુપુરનો જાગીરદાર દયાળજી દેશાઈ એ શું છે તે જાણવા ધણો આતુર છે. એ એણે ટપાલમાં મોકલી આપ્યું છે અને

એ પોતે હમણાં આવવાનો છે. એની ગાડીનો ટાઈમ થયો છે અને હવે એ આવવો જોઈએ. જોતો ખરો, કોઈ ઘંટડી વગાડે છે. વખતે એ જ હશે.’

અને તરત જ એક ખડતલ બાંધાનો, ઉંચો અને ભરાવદાર શરીરવાળો, પચીસેક વરસનો, ખાદીનો કોટ અને ટોપી પહેરેલો જુવાન માણસ અમારા ખંડમાં આવ્યો. મુંબાઈનાં પાણી આ જવાને ઝાઝાં ચાખેલાં હોય એવું એના ચહેરા પરથી જણાતું ન હતું. એ ખુરસીપર બેઠો તેવી જ એની નજર પેલા વિચિત્ર લીટાવાળા કાગળના કકડાપર પડી. મહેં એ જોઈને ટેબલપર જ મુક્યો હતો.

‘આપનો શો અભિપ્રાય છે ? મી. જયંત ! બધા કહે છે કે તમને આવી બાબતોનો ઘણો શોખ છે અને આવી જાતના ભેદ તમારા સિવાય બીજું કોઈ ઉકેલી શકે એમ નથી. તમને પણ આથી વધારે ભેદી કાગળ કદી મળ્યો હોય એમ હું નથી ધારતો. એ તમે જોઈને કાંઈક અનુમાન કરી શકો એ હિસાબે મહેં આગળથી ટપાલમાં મોકલાવ્યો હતો. તમે એ જોઈ તો ગયાને ?’

‘જરૂર. એ ઘણો ભેદી કાગળ છે એની તો ના ન જ પડાય.’ જયંતે કહ્યું. ‘પહેલી નજરે તો કોઈ છોકરાએ લીટા કાઢ્યા હોય એવું જણાય એવી એની ગોઠવણી છે. તાંડવ નૃત્ય કરતાં માણસોના આડાઅવળા લીટા કાગળપર કાઢેલા છે એટલે કોઈએ પોતાની કુરસદનો ગેરઉપયોગ કર્યો હોય એવું લાગે, પણ તમે એને એટલું બધું મહત્વ કેમ આપો છો ?’

‘હું નથી આપતો મી. જયંત ! પણ મ્હારી પત્ની-જયાગૌરી એનાપર વધારે પડતું ધ્યાન આપે છે. એતો એને મહોત જોટલું ભયંકર ગણતી જણાય છે. એ કાંઈ કહેતી નથી પણ એનો ચહેરો જ કહી આપે છે કે એનાપર ભયનાં વાદળ ઘેરાઈ રહ્યાં છે. તેથી તો એ શું છે તે હું જાણવા માગું છું.’

જ્યંતે સુર્યપ્રકાશ કાગળપર પડે એવી રીતે ધરીને એને જોયો.
એક નોટબુકમાંથી ફાડી લીધેલા પાનીયાપર પેનસીલથી નીચે મુજબનું
એનાપર ચિતરામણ હતું:

જ્યંતે એ થોડીવાર જોઈને ગડી વાળીને પોતાના પાકીટમાં મૂક્યું.

‘આ ઘણો જ નવાઈ ભરેલો કેસ લાગે છે.’ એણે કહ્યું.
‘તમે કાગળમાં ઘણું જ ટુકાણુંમાં લખ્યું હતું મીં. દેશાઈ, પણ
એ બધી વિગતો જરા સંપૂર્ણ સમજાવો તો મ્હને અને ખાસ કરીને
મ્હારા મિત્ર ડૉ. નટવરને કામ કરતાં ફાવે.’

‘જેવી આપની મરજી’ એમ કહી પોતાના બે હાથ એકબી-
જામાં ભરાવી અમારા અસીલે પોતાની વાત શરૂ કરી. ‘જે કાંઈ
આપને ખરાબ ન સમજાય તે ખુશીથી પૂછજો એટલે હું પુરતો
ખુલાસો કરીશ. પહેલાં તો અમારી જાગીર વિષે કહી લઉં. ભાણુ-
પુરમાં અમારી બાપદાદાની જાગીર છે પણ આવક સાધારણ છે અને
વર્ષો થયાં કુળવાન કુટુંબ ગણાવાથી અમે ખરચમાં ઘણા ઘસાઈ ગયા
છીએ. અમારામાં પરકણ અને એવા કુળવાનશાહીને લગતા ઘણા
જૂના રિવાજો છે પણ મ્હને મૂળથી જ એ બાબતમાં તિરસ્કાર છે.
ખીજું હું એક રીતે ઉચ્ચ સુધારક છું એટલે નાતમાં મ્હાઈ નામ
જરા વાયડુ છે પણ તેની મ્હને ઝાઝી પરવા નથી. આ કારણોને
લીધે મ્હારી પુત્ર ઉમર થવા છતાં મ્હેં લગ્ન કર્યું ન હતું. મ્હારાં
માતાપિતા પણ મ્હારા વિચારને મળતાં હતાં એટલે ત્રણેક વર્ષપર
એ મરણ પામ્યાં ત્યાં સુધીમાં તો અનેક માગાં એમણે પાછાં ઠેલ્યાં
હતાં. અને મ્હને પણ મ્હાઈ મન ગોઠે નહિ ત્યાં સુધી પરણવાની
ધમ્મજા ન હતી.

‘ ગઈ સાલ કાંઈક કામને અંગે મ્હારે મુંબાઈ આવવાનું થતાં હું સેન્ડહર્સ્ટ રોડ પર આવેલી એક જાણીતી લોન્ગમાં ઉતર્યો હતો. ભોગળેગે તેજ અરસામાં આફ્રિકાથી અમારીજ નાતની અરાડ ઓગણીસ વષની એક ચચરાક બાળા આવીને એજ લોન્ગમાં રહી હતી. એ અમારી નાતની હતી અને વર્ષો થયાં એનાં માબાપ આફ્રિકામાં રહેતાં હતાં તેમજ એનો જન્મ પણ ત્યાંજ થયો હતો. થોડા વખત પર એનાં માબાપ મરણ પામ્યાં હતાં એટલે એ દેશમાં આવી હતી. મુંબાઈમાં કાંઈ ઓળખાણુ ન હોવાથી સાથેના ઉતાઈમાંનું કોઈ ઓળખીતું સેન્ડહર્સ્ટ રોડ વાળી લિંદુ લોન્ગમાં ઉતર્યું હોવાથી એ પણ ત્યાંજ ઉતરી હતી અને મુંબાઈ જોવાના મોહે રોકાઈ હતી. મ્હાં કામ પણ તરત આટોપાય એવા પ્રકારનું ન હોવાથી મ્હારે પણ રોકાયા સિવાય છૂટકો ન હતો.

‘ એ અજાણી બાળાનો નસિબ યોગે મ્હને પ્રસંગ પડ્યો અને અમે થોડા દિવસમાં એક બીજા સાથે દળી ગયાં. અલખેલી મુંબાઈ નગરીમાં અમે કલાકોના કલાકો સાથે ફરવામાં ગાળ્યા. મ્હાં કામ આટોપાઈ ગયા છતાંયે હું વધારે રોકાયો અને અમે સાથે હેંગીંગ ગાર્ડન્સ, ચોપારી, વાલુકેશ્વર, પાલવા, એલીફન્ટા, વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન્સ, જુહુ તથા કેનેરી કેન્જ વિગેરે સ્થળે ખુબ ફર્યા. એકાદ લટાર લોનાવલા સુધી પણ મારી આવ્યાં અને કાલી તથા ભાગની ગુફાઓ પણ જોઈ આવ્યાં. ધીરે ધીરે અમારી મૈત્રી સૌ જીવાનોની મૈત્રી જે રીતે પરિણમે છે તે પરિણામ પામી.

‘ અમારા બે વચ્ચે સ્નેહની શરૂઆત થઈ અને એક બીજાને પરણવાની સ્વયંભુ વૃત્તિ જન્મી. હું ઉચ્ચ સુધારક હતો અને એવું પગલું ભરીને નાતને બતાવી આપવાની મ્હારી વૃત્તિ હતી તે તો હું કહી ગયો છું એટલે જ્યાગૌરી સાથે લગ્ન કરવામાં એવું પગલું ભરવાનું મળશે એ પણ મ્હને એક જાતનો આનંદ હતો. અમારા બન્નેનો સ્નેહ સંપૂર્ણ વિકાસ પામ્યો હતો અને એક પુરૂષ જેટલી

આતુરતાથી એક સ્ત્રીને ચાહી શકે તેટલી હૃદયની ઊર્મિ અને આતુરતાથી હું એને ચાહતો હતો એટલે મહેં મહારો વિચાર એને જણાવ્યો. એણે મને કેટલીક જરૂરી વાત કરીને અનુમોદન આપ્યું અને અમે છાનાં માનાં એક બીજાને પરણી ગયાં. સિવિલ મેરેજના કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટ્રાર પાસે જઈને અમારાં લગ્ન નોંધાવી લીધાં. તમને આથી કદાચ નવાઈ લાગશે કે મહારા જેવો દૃઢવાન માણસ એક અજ્ઞાણી યુવતી સાથે એના દૃઢની કે સગાં વ્હાણાંની સહેજ પાણુ તપાસ કર્યા સિવાય કેમ પરણી એકો દશે પણુ ખર્ચ પૂછે તો જ્યા નરી સરળતાની મૂર્તિ છે અને એનો નિર્દોષ ચહેરો જુવો તો તમને પણુ ઘડીભર એ કહે છે તે અક્ષરે અક્ષર સાચું માનવાનું મન થઈ આવ્યા સિવાય નહિ રહે.

‘વળા મહારે કહેવું જોઈએ કે જ્યા ઘણી જ સીધી સાદીને બોળા હતી એની ના ન કહેવાય. એણે પરણતા પહેલાંજ મને કહ્યું હતું કે મહારે એના અત્યાર સુધીના જીવન વિષે પૂછવું નહિ. કેટલાક એને ન ગમતા સંજોગોમાં એ અત્યાર લગીમાં મુકાઈ ચૂકી હતી અને એ અકારી જાંઘળીનું રમરણ પણુ એને દુઃખદાયક હતું. એનું જીવન નામોશી ભરેલું ન હતું, એની એણે ખાત્રી આપી હતી. કેટલાક સંજોગો એવા હતા કે જેથી એ એનું ભૂતકાળનું જીવન સંભારવા માગતી ન હતી. કોઈ પણુ રીતે એ મહારી થયા પછી કે પહેલાં મને ખરાબ લાગે કે નીચું જોવું પડે એવું કામ એનાથી થયું ન હતું એની એણે મને ખાત્રી આપી હતી અને એ મહારે માટે પૂરતી હતી. એની હકીકત એને ફાવે તો એણે મને કહેવી અને જ્યાં લગી એનું મન એ વાત ખુલાસેથી કહેવાનું ન થાય ત્યાં સુધી ન કહેવાની મહેં એને છૂટ આપી હતી, એનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર હું સાચું માનતો હોવાથી એનામાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બંધાઈ ગયો હતો એટલે અમે પરણી ગયાં.

‘અમને પરણ્યે એક વર્ષ થઈ ગયું અને એ અમે સંપૂર્ણ

સુખમાં, ખરું કહીયે તો અવનિપર સ્વર્ગનું સુખ માણતાં પસાર કર્યું. દુઃખનું વાદળ ખરું કહું તો એક મહિના પર અમારા આકાશમાં જણાયું. એ દિવસે જ્યાના નામનો આફ્રિકાથી એક કાગળ આવ્યો. મહેં સરનામું જોઈને એ એને સોંપી દીધો. એતો એ જોઈને શીકી-ફય થઈ ગઈ! કાગળ લીધો, વાંચ્યો અને એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા. એણે એ વિષે કાંઈ વાત કરી નહિ ને મહેં પૂછ્યું પણ નહિ. મહેં એને વચન આપ્યું હતું એટલે પૂછવાનું મહને ઠીક લાગ્યું નહિ. પણ ત્યાર પછી એના મહેં પર તરવરતું સ્મિત અદશ્ય થઈ ગયું અને વિપાદની છાયા એ હસમુખા વદનને ઘેરી લેતી લાગી. એ કાંઈક દુઃખની વાટ જોતી હોય એમ લાગ્યું. એ જો એની વાત મહને કહે તો સાઈં એમ મહને લાગ્યું. પણ ન્યાં સુધી એ એની મેજે વાત ન છેડે ત્યાં સુધી એને કાંઈ કહેવું એ મહને ઠીક લાગ્યું નહિ. એના પર મ્હારો અતોનાત વિશ્વાસ છે એટલે કોઈ પણ જાતની શંકાને તો સ્થાન જ ન હતું. એના ભૂતજીવનમાં જે કાંઈ બન્યું હોય તેમાં એનો વાંક કે ભૂલ હોય એવું મ્હારા મગજમાં જરા પણ ઉતરતું નથી. અને એને દુઃખી થતી પણ મ્હારાથી જોઈ શકાતી નથી. ખીજું એને લીધે મ્હારા કૂળની આખરને કલંક લાગશે, એ પણ માની શકાતું નથી. એ મ્હારી સ્થિતિ તથા મ્હારા કુટુંબની આખરથી સારી રીતે પરિચિત છે અને એના તરફથી એ સ્થિતિને ઉત્તી આંચ પણ આવે એમ હું માનતો નથી.

‘હવે જે વિચિત્ર સંજોગોમાં મ્હારે આપની સલાહ લેવાનો નિર્ણય કરવો પડ્યો તે કહું. આશરે આઠેક દિવસ ઉપર-ગયા મંગળવારે-આ કાગળ પર છે એવાં કેટલાંક તાંડવનૃત્ય કરતાં માણસોના લીટી મ્હારી એક બારીપર મહેં જોયા. મહેં એ મ્હારા ઘોડાવાળાના પોરિયાએ કર્યા હશે એમ માન્યું ને એને બોલાવીને ધમકાવી કાઢ્યો, પણ એણે તો સોગન ખાઈને કહ્યું કે એણે લીટા કર્યાં ન હતા. ગમે તેમ પણ એ લીટા કોઈએ રાત્રે બારીપર કર્યા હતા. મહેં તે ભુસાવી

ઘોવરાવી નાખ્યા અને પછીથી જ્યાને એ વાત કરી. એને એ ઘણી ગંભીર વાત લાગી અને હવે પછી એવા લીટા એને બતાવ્યા સિવાય ઘોવરાવી ન નાખવાનો એણે મ્હને આમ્રહ કર્યો. આઠ દિવસ સુધી તો કાંઈજ જણાયું નહિ પણ કાલે સવારે આ કાગળ બગીચામાં છાયા યંત્ર પાસે પડેલો જડ્યો. પહેલાંના જેવુંજ ચિતરામણુ જોઈને એ મ્હેં જ્યાને બતાવ્યો અને એ જોતાં વેંતજ એ મૂર્છા ખાઈને પડી. એ જોયા પછી એ અરધી ગાંડા જેવી થઈ ગઈ છે. ખાવાપીવાનું કે ખોલવા ચાલવાનું એને જરા પણ ભાન નથી. એના પર બચનાં વાદળ ઝડપતાં હોય એવું મ્હારું માનવું છે અને આ સંજોગોમાં તમારા સિવાય બીજા કોઈની મદદ કામ આવે એમ નથી એવી મ્હારી ખાત્રી થવાથી કાલે સાંજનાજ એ કાગળ આપને મોકલી આપ્યો હતો અને આજે હું રૂબરૂ આવીને ખુલાસો કરું છું. આજે સવારે પણ એની સ્થિતિ રજમાત્ર સુધરેલી લાગતી ન હતી. આ વાત એવી નથી કે એમાં પોલિસની કે કોઈની પણ હું મદદ લઈ શકું. કોઈ પણ માણસ આ વિગત સાંભળીને મ્હને દસી કાઢશે, પણ મ્હારી ખાત્રી છે કે તમે એનો ભેદ શોધીને મ્હને મદદ કરશો અને એ ભેદ શોધવા માટે મ્હારી આખીયે જગીર વેચી સાડીને ખરચી નાખવા તૈયાર છું.’

એનું દારતાન ધાણું લાંબું પણ વિગતવાળું અને રસિક હતું. એ હૃદયની લાગણીથી પોતાની વાત જરા પણ મીઠું મરચું લલરાવ્યા સિવાય કહ્યું જતો હતો. એનો એની પત્ની પર પુષ્કળ વિશ્વાસ હતો. અને એને માટે એ ગમે તે કરવા તૈયાર હતો. એ વાતની એના ખોલવા પરથી ખાત્રી થતી હતી. જ્યંતે એની વાત શાંતિથી ધ્યાન દઈને સાંભળી હતી અને એ તે ઉપર વિચાર ચલાવતો હતો.

‘તમને નથી લાગતું મીઠું દેશાઈ,’ છેવટે એણે કહ્યું. ‘કે તમે જો તમારાં પત્નીને સમજવી શકો તો તમારી ઉપાધિનો અંત આવી શકે એમ છે. એ પોતાનો ભેદ તમને નહિ કહે તો કોને કહેશે ?’

‘તમારી વાત ખરી છે’ દેશાઇએ જવાબ આપ્યો. ‘પણ એ બાબત મ્હારે એને કાંઈ જ પૂછવું નથી. જ્યાં સુધી એ એની પોતાની મેળે એની રાશી ખુશીથી એ વાત ન કરે ત્યાં સુધી એક શબ્દ પણ હું પૂછવા નથી માગતો. મ્હારો રસ્તો તો મ્હારાથી બનતુ કરી એ ભેદ જાણવાનો છે.’

‘અને તેમાં હું જરૂર મદદ કરીશ.’ જ્યંતે કહ્યું ‘તમારી તરફ આજુબાજુમાં કોઈ અજાણ્યો માણસ રહેવા આવ્યો હોય એવી તમને કાંઈ ખબર છે?’

‘નાહ.’

‘તમારા તરફનો વિભાગ ઘણો શાંત છે અને કોઈ નવતર માણસ આવ્યું હોય તો વરતાયા સિવાય તો ન રહે.’

‘ખરી વાત છે. અમારી પાકોશમાં એવું છે તો ખરું પણ જરા દૂર દરિયા કિનારે કોઈ આવે જાય તેની ખબર ન પડે. ત્યાં પણ હવે તો કોઈ કોઈ વખત નવતર માણસોને જગ્યા મળી શકે છે.’

‘આ ચિતરામણમાં કાંઈક અર્થ છે અને એ સમજનાર સમજી શકે છે. એ બીજાના હાથમાં જાય તો સમજાય એમ નથી. એ એકદમ સમજવું ઘણું મુશ્કેલ છે. અલબત્ત, એનો ભેદ આપણે જરૂર પામીશું પણ આટલા નાના નમુનાથી ખત્રુ સમજવું મુશ્કેલ છે. આ નમુનો એટલો જરા જેટલો છે કે એનાથી બરાબર સમજી શકાય જ નહિ. ત્હમે કહેલી વિગતો પણ એની છે કે એમાં કોઈપણ જાતની તપાસને પણ સ્થાન નથી. મ્હારી સલાહ તો એ છે કે તમે પાછા ભાણુપુર જાવ, અને થોડો વખત રહો. તમારી બારીપર કે બીજે ક્યાંય જો આવાં બીજાં તાંડવનૃત્યનાં ચિતરામણ જુઓ તો તેની કાગળ પર નકલ ઉતારી લઈ મ્હને મોકલી આપજો. બીજુ, તમારી આજુ-બાજુ કોઈ નવતર માણસ આવ્યુ ગયુ હોય તો તેની તપાસ રાખી તે પણ મ્હને લખજો. આ બે બાબતો પર ધ્યાન દઈ કાંઈક વધારે વિગતો સાથે મ્હને ફરીથી મળજો અથવા લખજો એટલે હું મ્હારાથી

બનતુ જરૂર કરીશ. એ સિવાય બીજી કાંઈક સલાહ મ્હારે હાલ તુરત આપવાની નથી. કાંઈ નવી વિગતો મળે અથવા બનાવ બને તો તમારા તરફથી સહેજ પાલુ ખખર મળેથી ભાણુપુર આવીને તમને મળવામાં તથા મદદ કરવામાં મ્હારા તરફથી વિલંબ નહિ થાય.’

જ્યંત ધણા વખત સુધી મીં દેશાઈના ગયા પછી વિચારમાં પડી જતો તથા પેલા ચિતરામણવાળો કાગળ કાઢીને જોતો જણાયો હતો. એના પરનાં તાંડવનૃત્યવાળાં ચિતરામણ એ બારીકાઈથી જોતો હતો અને વિચાર કરતો હતો.

ઉપરના બનાવને પંદરેક દિવસ થયા છતાં કાંઈ નવી વિગત કે બનાવ વિષે સાબળ્યું ન હતું.

અપોરના હું બહાર જવા તૈયાર થતો હતો ત્યાં જ્યંતે મ્હને બોલાવીને કહ્યું:

‘જરા થોભી જા તો. નટવર !’

‘કેમ ?’ મ્હેં પૂછ્યું.

‘પેલા દયાળજી દેશાઈનો તાર આગ્યો છે. યાદ છે કે ભૂલી ગયો ? પેલા તાંડવનૃત્યના ચિતરામણ વાળો દેશાઈ. એ હમણાં જ મરીન લાઇન્સ ઉતરીને આવવો જોઈએ. એની લોકલ આવી ગઈ લાગે છે અને એ અબધડી આવતો હશે. એના તાર પરથી લાગે છે કે કાંઈક નવાણુની થઈ છે.’

ઝાઝી રાહ જોવાળ્યા સિવાય ભાણુપુરનો જીવાન જાગીરદાર સ્ટેશનેથી સીધો જ અમારી પાસે આવી પહોંચ્યો. એ ધણો ચિંતા-તુર અને નખાઈ ગયેલો લાગતો હતો, એનું મગજ ધ્રુમ થયેલું તથા આંખો ઘેરાયલી જણાતી હતી.

‘હવે તો સહન નથી થતું મીં જ્યંત !’ એ ચાક્યો પાક્યો આરામખુરશીપર ધબ દબને લેટતાં બોલ્યો. ‘અજાણ્યા અને અજાણીક આદમીઓ આપણને સતાવે તે સહેવાય પાલુ ન્યારે એમ જાણીએ કે એ જ્યાં જેવી સ્નેહાળ સ્ત્રીને રૂંવે રૂંવે શળ ભોંકીને મારી નાખવા

માગે છે ત્યારે તો સહનશીલતાની હદ આવી રહે ! એનું લોહી ઉડી ગયું છે અને મ્હારી નજર આગળ કોઇ જાદુઈ શક્તિથી ભુંડા મ્હોતે મરવા પડી છે ! એ સગી આંખે જોયા છતાં કાંઈ કરી શકાતું નથી એ પણ ધણી અફસોસની વાત છે મીં જયંત !’

‘એણે તમને કાંઈ વાત કરી ?’

‘એ જ મુશીબત છે ને બાપુ ! એ કાંઈ જ કહેતી નથી. એ કહેવા માગે છે પણ કહી શકતી નથી. કોણ જાણે શું છે તે સ્વપ્ન-જાતું જ નથી. ગયે વખતે મ્હારા ફૂળની કે એને કલંક ન લાગે એવી વર્તણૂક એનાથી થઈ નથી કે યશ નહિ એવું હું જોલી ગયો હતો પણ વાત કાંઈક જૂદી જ નીકળે છે. એ વિષયને લગતું કાંઈ જ નથી.’

‘તમને કાંઈ બીજી વિગતો મળ્યા ?’

‘ઘણીયે મીં જયંત ! પેલાં તાંડવનૃત્યનાં બીજાં વધુ ચિત્ર-રામણ મળ્યાં છે અને એની નકલો તમારે માટે ઉતારી લીધી છે. અને વધુ અગત્યની વાત તો એ છે કે મ્હેં એને જોયો—’

‘શું ? જો એ ચિત્રરામણ કાઢે છે તેને ?’

‘હાજી, મ્હેં એને ચિત્રતાંજ પકડ્યો. પણ એ બધું તમને વિગતવાર અનુક્રમે કહીશ. અહીંથી ગયો તેને બીજે જ દલાડે-નવું ચિત્રરામણ તમેલાના આરણાપર ચાકથી કરેલું જોયું. મ્હેં એની નકલ લઈ લીધી. આ રહી તે’ કહીને એણે નકલનો કાગળ જયંતને આપ્યો. તેમાં નીચે મુજબ લખાણ હતું.

ક્રીક ક્યુ ! જયંતે કહ્યું. ‘પછી—’

‘એની નકલ ઉતારીને ચિત્રરામણ ભુંસી નાખ્યું પણ પાછું બે દિવસ પછી ત્યાં જ નવું ચિત્રરામણ દેખાયું. એની નકલ આ રહી:—’

જયંતે ખુશી થઈને અદબ વાળી: ‘મામલો ગંભીર થતો લાગે છે.’ એણે ઉમેર્યું.

‘ત્રણ દિવસ પછી છાયાચંત્ર પાસે એક પથરા નીચેથી ગડી વાળેલો એક કાગળ મળ્યો. આ રહ્યો તે. એમાંનું ચિતરામણ છેલ્લી નકલને આપાદ મળતું આવે છે. એ જોયા પછી મહેં એ ચિતર-નારને પકડવાનો અને એની રાહ જોઈને બેસી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને મ્હારી રિવાજ્વર પાસે રાખીને મ્હારા ખંડમાં જગતો બેઠો. સાંથી બગીચામાં અને આજુબાજુ બરાબર નજર પડે એવું છે. રાત્રે બે વાગે જ્યાં ધીમે પગલે પાછળથી મ્હારી પાસે આવી અને મ્હને એવી રીતે જાગરણ કરવા કરતાં સુઈ જવાને આગ્રહ કર્યો. મહેં એને મ્હારો ધરાદો જણાવ્યો. એણે કહ્યું કે એ કોઈ મુખીનાં અટકચાળાં છે અને એનાપર વધારે પડતું ધ્યાન આપવાની જરૂર ન હતી.

‘તમને જો એનાથી ત્રાસ થતો હોય તો આપણે જત્રા જઈ આવીએ. તમનેય આરામ થશે ને આ પીડા પણ પતી જશે.’ એણે કહ્યું.

‘શું ? આવા અજાણનાં અટકચાળાંથી ડરીને આપણે ભાગી જઈએ ? એમ કરીએ તો તો બધાં આપણી મુખીય પર પેટ પકડીને હસે. ’ મહેં જવાબ આપ્યો.

‘હરકત નહિ. ચાલો સૂઈ જઈએ. હું ત્હમને બધી વાત કરીશ.’

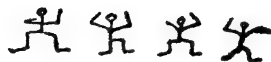
‘ પણ જેવું એ બોલી તેવોજ એનો શીક્ષો ચહેરો એકદમ વધુ શીક્ષો થઈ જતો મહેં ચંદ્રના પ્રકાશમાં જોયો. એણે મ્હારે ખભે નાખેલો હાથ તણુતો લાગ્યો. તમેલા તરફ કાંઈક જતું લાગ્યું. ધીરે રહીને ભાગતી એક કાળી વ્યક્તિ તમેલાના દરવાજા નજીક મહેં જોઈ!

મહારી રિવોલ્વર લઇને હું બહાર દોડવા લાગ્યો ત્યાં તો જ્યાએ આવીને પોતાના બન્ને હાથ મહારે ગળે ભરાવ્યા અને બહાર ન જવાની મહેને આજીજી કરી. મહેં એને ફેંકી દઇને જવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં હું ફાવ્યો નહિ. છેવટે એને છોડી-તરછોડીને હું ગયો પણ ત્યાં પહોંચું એટલામાં પેલી વ્યક્તિ પસાર થઇ ગઈ હતી. એની હાજરીની નિશાનીરૂપ તાંડવનૃત્યનું ચિતરામણુ એ મુક્તી ગઇ હતી. જે ચિતરામણુ કાગળમાં હતું તેનું તેજ એણે ત્યાં ચિતર્યું હતું. એ સિવાય એની બીજી કાંઇજ નિશાની ન હતી. હું ચારે બાજુ રખડ્યો પણ એનો પત્તો લાગ્યો નહિ; છતાં નવાઇની વાત તો એ હતી કે એ એટલામાંજ આખો વખત ક્યાંક ભરાઇ રહેલો હોવો જોઇએ. કારણ કે જ્યારે મહેં સહવારે ફરીથી ચિતરામણુ જોયું ત્યારે એણે બીજું વધારે ચિતરામણુ કાઢેલું જોયું. પહેલી લાઇન હતી તેની નીચે નવું ચિતરામણુ હતું.’

‘એની ત્હમે નકલ લીધી છે ?’

‘હાજી. એ ઘણું ડુંકું હતું છતાં એની પણ નકલ લીધી છે.’

એમ કહીને એણે કાગળની કાપલી આપી. નવું તાંડવનૃત્ય આ જુજી હતું:

એ પહેલા ચિતરામણુમાં ઉમેરો કર્યો હોય એવું દેખાતું હતું ? જયંતે પૂછ્યું. એની આંખો એ ખુબ રસ લઇને પૂછતો હોય તેમ ચળકતી હતી. ‘કે પછી તદ્દન જૂદા જેવું જણાતું હતું ?’

‘એ બારણાના બીજા પાટીયાપર હતું. તમેલાના દરવાજાને મોટાં મોટાં ચોકડાં પાડેલાં છે તેમાંના એકપર પહેલું ચિતરામણુ હતું અને બીજા પર નવું ચિતરામણુ હતું.’

‘ ફક્કડ ! એ ઘણી જરૂરની વિગત છે. મહારા અનુમાનને એ બરાબર બંધબેસતી આવે છે. હવે તમારૂં દાસ્તાન આગળ ચલાવો મી० દેશાઈ ! ’

‘ હવે આજુ કહેવાનું નથી રહેતું. મી० જયંત, હું જયા ઉપર ધણો ગુસ્સે થઈ ગયો હતો કારણકે જ્યારે પેલા હરામખોરને હું પકડી શકુ એમ હતો ત્યારે એણે મહને જતાં અટકાવ્યો હતો. એણે એમ કહ્યું હતું કે એ રીતે મહારા જવાથી મહને હાની થવા સંભવ હતો. ધડીકવાર તો મહને એમ પણ થઈ આવ્યું કે એ મહારા જવાથી પેલા માણસને હાની થવા સંભવ હતો એમ કહીને વારતી હતી કારણકે એ પેલા માણસને ઓળખતી હોવાની મહારી ખાત્રી થઈ ચુકી હતી. શા કારણથી એ આવાં ચિતરામણ રાતને વખતે કાઠી જતો હતો તેની પણ એને ખબર હતી. પણ એના શબ્દો, એની વાતચીત અને એનું સ્નેહપૂર્ણ નિર્દોષ મુખ જોઈને મહારી એ શંકા નિર્મૂળ થઈ ગઈ. એ એવી રીતે બીજા માટે બોલેજ નહિ. એના કહેવાનો ભાવાર્થ એમજ હતો કે મહારા બહાર જવાથી મહને જ નુકશાન થવા સંભવ હતો. અત્યારે આટલે સુધી વાત આવી છે હવે શું કરવું તે બાબતની તમારી સલાહ અને સૂચના મહને જોઈએ છીએ. મહારો વિચાર તો એવો છે કે આજુબાજુ આઠ દસ જણને છૂપાવી રાખુ અને એ ભાઈસાહેબ આવે કરે તો એચીંતા પકડાવીને ઠેકાણે પાડી દઉં એટલે હમેશની નિરાંત થઈ જાય. ’

‘ એવો સહેલો સાદો ઉપાય કારગત લાગે એમ જણાતું નથી. ’ જયંતે કહ્યું. ‘ તમે અહીં કેટલો વખત રોકાવાના છો ? ’

‘ આજેજ મહારે પાછા ફરવું જોઈએ. રાતના વખતે જ્યાંને આવી સ્થિતિમાં એકલી રાખવી મહને ઠીક લાગતું નથી. એ ઘણી નખાઈ ગઈ છે અને આજેજ કોઈપણ સંજોગોમાં પાછા ફરવાનો એણે મહને આગ્રહ કર્યો છે. ’

‘ તમારી વાત ખરી છે તેની ના ન પડાય, પણ જો તમે થોભી ગયા હોત તો હું એક બે દિવસમાં તમારી સાથે જ ભાણપુર આવ્યો હોત. હરકત નહિ, તમે આજે જવ. આ કાગળો મ્હારી પાસે રહેવા દો. થોડા વખતમાં હું ભાણપુર આવીશ અને આનો બેદ શોધી કાઢીશ. ’

મીં દેશાઈ ગયા ત્યાં સુધી જયંત સ્વસ્થ બેસી રહ્યા પણ અંદરખાને એ ઘણો જ અસ્વસ્થ થઈ ગયો હતો એ હું સ્હમજી શકતો હતો. એનો એવો સ્વભાવ જ છે કે જ્યારે એક વાતમાં એ બરાબર રસ લે છે ત્યારે એનું મગજ વિજળીની ઝડપે કામ કરે છે. જેવા મીં દેશાઈ બહાર ગયા તેવો જ એ ટેબલ પાસે ગયો અને પેલા કાગળ બરાબર ગોઠવી તેના ઉપરનાં વિચિત્ર ચિત્રામણ બારી-કાંધથી જોવા લાગ્યો.

એ કલાક સુધી એવાંજ ચિત્રામણ બીજા કાગળો પર કાઢતો અને માથાફેડ કરતો મ્હેં એને જોયો. એ એના કામમાં એટલો મશગુલ હતો કે હું એની પાસે બેઠો બેઠો જોયા કરતો હતો તેનું પણ એને લાન ન હતું. કેટલીક વખત એ તાનમાં આવી જતો અને સી-સોટી વગાડતો તથા ગાતો પણ. કેટલીક વખત એ ઘણાજ વિચારમાં ગુંથાઈ જતો અને હાલતો પણ નહિ. છેવટે વદન પર સંતોષના સ્મિત સાથે એ ઉઠ્યો અને આંટા મારવા લાગ્યો. પછી એણે એક લાંબો કેબલ ગ્રામ-પરદેશ ખાતે મોકલાતો તાર-લખ્યો.

‘ મ્હાં અનુમાન બરાબર નીવડે અને આનો જવાબ સંતોષ-કારક આવે તો તારે નોંધવા જેવો એક સુંદર કેસ તને મળશે. નટ-વર ! ’ જયંતે તાર લખીને કહ્યું. ‘ હું ધાં ફું કે આપણે કાલે ભાણપુર જઈ શકીશું અને મીં દેશાઈને કાંઈક નિશ્ચયાત્મક હકીકત કહી શકીશું—જો આનો જવાબ વખતસર આવી જાય તો—’

મ્હારે કબુલ કરવું જોઈએ કે એની એ વાતથી મ્હને નવાઈ લાગી. પણ હું જાણતો હતો કે જયંત પાસે કોઈપણ વાતનો અધ-

વચથી ખુલાસો માગવો અને એ એવી રીતે ખુલાસો કરે એમ બનવું અસંભવિત હતું એટલે બ્યાંસુધી એ એની પોતાની મેળે વાત ન કરે ત્યાં સુધી થોભી જવું એ મહેને દીક લાગ્યું.

પણ એ તારનો જવાબ આવવામાં ઘણી ઢીલ થઇ. એ દિવસ નીકળી ગયા છતાં જવાબ પાછો ફરી વળ્યો નહિ. એ એ દિવસ જયંતને એ વરસ જેવડા થઇ પડ્યા. સહેજ પણ અવાજ થાય કે ઘંટડી વાગે તો તારનો જવાબ આવ્યો માની જયંત અધીરાઇથી જોતો હતો. બીજે દિવસે સાંજના મીઠા દેશાઇ તરફનો કાગળ મળ્યો. ખાસ કાંઈ નવાણુની ન હતી એવું એમનું લખવું હતું. ફક્ત એક નોંધવા જેવે બનાવ બન્યો હતો અને તે એ હતો કે પેલાં તાંડવ નૃત્યનાં ચિતરામણની એક નવી હારમાળા છાયા યંત્ર નજીક દોરાયલી હતી. તેની નકલ એમણે બીડી હતી. એ નીચે મુજબ હતી:

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૨ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ૧૦૭ ૧૦૮ ૧૦૯ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫ ૧૧૬ ૧૧૭ ૧૧૮ ૧૧૯ ૧૨૦ ૧૨૧ ૧૨૨ ૧૨૩ ૧૨૪ ૧૨૫ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮ ૧૨૯ ૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૫ ૧૩૬ ૧૩૭ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૪૨ ૧૪૩ ૧૪૪ ૧૪૫ ૧૪૬ ૧૪૭ ૧૪૮ ૧૪૯ ૧૫૦ ૧૫૧ ૧૫૨ ૧૫૩ ૧૫૪ ૧૫૫ ૧૫૬ ૧૫૭ ૧૫૮ ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧ ૧૬૨ ૧૬૩ ૧૬૪ ૧૬૫ ૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૧ ૧૭૨ ૧૭૩ ૧૭૪ ૧૭૫ ૧૭૬ ૧૭૭ ૧૭૮ ૧૭૯ ૧૮૦ ૧૮૧ ૧૮૨ ૧૮૩ ૧૮૪ ૧૮૫ ૧૮૬ ૧૮૭ ૧૮૮ ૧૮૯ ૧૯૦ ૧૯૧ ૧૯૨ ૧૯૩ ૧૯૪ ૧૯૫ ૧૯૬ ૧૯૭ ૧૯૮ ૧૯૯ ૨૦૦ ૨૦૧ ૨૦૨ ૨૦૩ ૨૦૪ ૨૦૫ ૨૦૬ ૨૦૭ ૨૦૮ ૨૦૯ ૨૧૦ ૨૧૧ ૨૧૨ ૨૧૩ ૨૧૪ ૨૧૫ ૨૧૬ ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૧૯ ૨૨૦ ૨૨૧ ૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૪ ૨૨૫ ૨૨૬ ૨૨૭ ૨૨૮ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૧ ૨૩૨ ૨૩૩ ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭ ૨૩૮ ૨૩૯ ૨૪૦ ૨૪૧ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦ ૨૫૧ ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮ ૨૫૯ ૨૬૦ ૨૬૧ ૨૬૨ ૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૨૬૮ ૨૬૯ ૨૭૦ ૨૭૧ ૨૭૨ ૨૭૩ ૨૭૪ ૨૭૫ ૨૭૬ ૨૭૭ ૨૭૮ ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨ ૨૮૩ ૨૮૪ ૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮ ૨૮૯ ૨૯૦ ૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૩ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯ ૩૦૦ ૩૦૧ ૩૦૨ ૩૦૩ ૩૦૪ ૩૦૫ ૩૦૬ ૩૦૭ ૩૦૮ ૩૦૯ ૩૧૦ ૩૧૧ ૩૧૨ ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૧૭ ૩૧૮ ૩૧૯ ૩૨૦ ૩૨૧ ૩૨૨ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૫ ૩૨૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૦ ૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૫ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯ ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૨ ૩૪૩ ૩૪૪ ૩૪૫ ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૪૯ ૩૫૦ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩ ૩૫૪ ૩૫૫ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯ ૩૬૦ ૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૮ ૩૬૯ ૩૭૦ ૩૭૧ ૩૭૨ ૩૭૩ ૩૭૪ ૩૭૫ ૩૭૬ ૩૭૭ ૩૭૮ ૩૭૯ ૩૮૦ ૩૮૧ ૩૮૨ ૩૮૩ ૩૮૪ ૩૮૫ ૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮ ૩૮૯ ૩૯૦ ૩૯૧ ૩૯૨ ૩૯૩ ૩૯૪ ૩૯૫ ૩૯૬ ૩૯૭ ૩૯૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૦૧ ૪૦૨ ૪૦૩ ૪૦૪ ૪૦૫ ૪૦૬ ૪૦૭ ૪૦૮ ૪૦૯ ૪૧૦ ૪૧૧ ૪૧૨ ૪૧૩ ૪૧૪ ૪૧૫ ૪૧૬ ૪૧૭ ૪૧૮ ૪૧૯ ૪૨૦ ૪૨૧ ૪૨૨ ૪૨૩ ૪૨૪ ૪૨૫ ૪૨૬ ૪૨૭ ૪૨૮ ૪૨૯ ૪૩૦ ૪૩૧ ૪૩૨ ૪૩૩ ૪૩૪ ૪૩૫ ૪૩૬ ૪૩૭ ૪૩૮ ૪૩૯ ૪૪૦ ૪૪૧ ૪૪૨ ૪૪૩ ૪૪૪ ૪૪૫ ૪૪૬ ૪૪૭ ૪૪૮ ૪૪૯ ૪૫૦ ૪૫૧ ૪૫૨ ૪૫૩ ૪૫૪ ૪૫૫ ૪૫૬ ૪૫૭ ૪૫૮ ૪૫૯ ૪૬૦ ૪૬૧ ૪૬૨ ૪૬૩ ૪૬૪ ૪૬૫ ૪૬૬ ૪૬૭ ૪૬૮ ૪૬૯ ૪૭૦ ૪૭૧ ૪૭૨ ૪૭૩ ૪૭૪ ૪૭૫ ૪૭૬ ૪૭૭ ૪૭૮ ૪૭૯ ૪૮૦ ૪૮૧ ૪૮૨ ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૮૫ ૪૮૬ ૪૮૭ ૪૮૮ ૪૮૯ ૪૯૦ ૪૯૧ ૪૯૨ ૪૯૩ ૪૯૪ ૪૯૫ ૪૯૬ ૪૯૭ ૪૯૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૦૧ ૫૦૨ ૫૦૩ ૫૦૪ ૫૦૫ ૫૦૬ ૫૦૭ ૫૦૮ ૫૦૯ ૫૧૦ ૫૧૧ ૫૧૨ ૫૧૩ ૫૧૪ ૫૧૫ ૫૧૬ ૫૧૭ ૫૧૮ ૫૧૯ ૫૨૦ ૫૨૧ ૫૨૨ ૫૨૩ ૫૨૪ ૫૨૫ ૫૨૬ ૫૨૭ ૫૨૮ ૫૨૯ ૫૩૦ ૫૩૧ ૫૩૨ ૫૩૩ ૫૩૪ ૫૩૫ ૫૩૬ ૫૩૭ ૫૩૮ ૫૩૯ ૫૪૦ ૫૪૧ ૫૪૨ ૫૪૩ ૫૪૪ ૫૪૫ ૫૪૬ ૫૪૭ ૫૪૮ ૫૪૯ ૫૫૦ ૫૫૧ ૫૫૨ ૫૫૩ ૫૫૪ ૫૫૫ ૫૫૬ ૫૫૭ ૫૫૮ ૫૫૯ ૫૬૦ ૫૬૧ ૫૬૨ ૫૬૩ ૫૬૪ ૫૬૫ ૫૬૬ ૫૬૭ ૫૬૮ ૫૬૯ ૫૭૦ ૫૭૧ ૫૭૨ ૫૭૩ ૫૭૪ ૫૭૫ ૫૭૬ ૫૭૭ ૫૭૮ ૫૭૯ ૫૮૦ ૫૮૧ ૫૮૨ ૫૮૩ ૫૮૪ ૫૮૫ ૫૮૬ ૫૮૭ ૫૮૮ ૫૮૯ ૫૯૦ ૫૯૧ ૫૯૨ ૫૯૩ ૫૯૪ ૫૯૫ ૫૯૬ ૫૯૭ ૫૯૮ ૫૯૯ ૬૦૦ ૬૦૧ ૬૦૨ ૬૦૩ ૬૦૪ ૬૦૫ ૬૦૬ ૬૦૭ ૬૦૮ ૬૦૯ ૬૧૦ ૬૧૧ ૬૧૨ ૬૧૩ ૬૧૪ ૬૧૫ ૬૧૬ ૬૧૭ ૬૧૮ ૬૧૯ ૬૨૦ ૬૨૧ ૬૨૨ ૬૨૩ ૬૨૪ ૬૨૫ ૬૨૬ ૬૨૭ ૬૨૮ ૬૨૯ ૬૩૦ ૬૩૧ ૬૩૨ ૬૩૩ ૬૩૪ ૬૩૫ ૬૩૬ ૬૩૭ ૬૩૮ ૬૩૯ ૬૪૦ ૬૪૧ ૬૪૨ ૬૪૩ ૬૪૪ ૬૪૫ ૬૪૬ ૬૪૭ ૬૪૮ ૬૪૯ ૬૫૦ ૬૫૧ ૬૫૨ ૬૫૩ ૬૫૪ ૬૫૫ ૬૫૬ ૬૫૭ ૬૫૮ ૬૫૯ ૬૬૦ ૬૬૧ ૬૬૨ ૬૬૩ ૬૬૪ ૬૬૫ ૬૬૬ ૬૬૭ ૬૬૮ ૬૬૯ ૬૭૦ ૬૭૧ ૬૭૨ ૬૭૩ ૬૭૪ ૬૭૫ ૬૭૬ ૬૭૭ ૬૭૮ ૬૭૯ ૬૮૦ ૬૮૧ ૬૮૨ ૬૮૩ ૬૮૪ ૬૮૫ ૬૮૬ ૬૮૭ ૬૮૮ ૬૮૯ ૬૯૦ ૬૯૧ ૬૯૨ ૬૯૩ ૬૯૪ ૬૯૫ ૬૯૬ ૬૯૭ ૬૯૮ ૬૯૯ ૭૦૦ ૭૦૧ ૭૦૨ ૭૦૩ ૭૦૪ ૭૦૫ ૭૦૬ ૭૦૭ ૭૦૮ ૭૦૯ ૭૧૦ ૭૧૧ ૭૧૨ ૭૧૩ ૭૧૪ ૭૧૫ ૭૧૬ ૭૧૭ ૭૧૮ ૭૧૯ ૭૨૦ ૭૨૧ ૭૨૨ ૭૨૩ ૭૨૪ ૭૨૫ ૭૨૬ ૭૨૭ ૭૨૮ ૭૨૯ ૭૩૦ ૭૩૧ ૭૩૨ ૭૩૩ ૭૩૪ ૭૩૫ ૭૩૬ ૭૩૭ ૭૩૮ ૭૩૯ ૭૪૦ ૭૪૧ ૭૪૨ ૭૪૩ ૭૪૪ ૭૪૫ ૭૪૬ ૭૪૭ ૭૪૮ ૭૪૯ ૭૫૦ ૭૫૧ ૭૫૨ ૭૫૩ ૭૫૪ ૭૫૫ ૭૫૬ ૭૫૭ ૭૫૮ ૭૫૯ ૭૬૦ ૭૬૧ ૭૬૨ ૭૬૩ ૭૬૪ ૭૬૫ ૭૬૬ ૭૬૭ ૭૬૮ ૭૬૯ ૭૭૦ ૭૭૧ ૭૭૨ ૭૭૩ ૭૭૪ ૭૭૫ ૭૭૬ ૭૭૭ ૭૭૮ ૭૭૯ ૭૮૦ ૭૮૧ ૭૮૨ ૭૮૩ ૭૮૪ ૭૮૫ ૭૮૬ ૭૮૭ ૭૮૮ ૭૮૯ ૭૯૦ ૭૯૧ ૭૯૨ ૭૯૩ ૭૯૪ ૭૯૫ ૭૯૬ ૭૯૭ ૭૯૮ ૭૯૯ ૮૦૦ ૮૦૧ ૮૦૨ ૮૦૩ ૮૦૪ ૮૦૫ ૮૦૬ ૮૦૭ ૮૦૮ ૮૦૯ ૮૧૦ ૮૧૧ ૮૧૨ ૮૧૩ ૮૧૪ ૮૧૫ ૮૧૬ ૮૧૭ ૮૧૮ ૮૧૯ ૮૨૦ ૮૨૧ ૮૨૨ ૮૨૩ ૮૨૪ ૮૨૫ ૮૨૬ ૮૨૭ ૮૨૮ ૮૨૯ ૮૩૦ ૮૩૧ ૮૩૨ ૮૩૩ ૮૩૪ ૮૩૫ ૮૩૬ ૮૩૭ ૮૩૮ ૮૩૯ ૮૪૦ ૮૪૧ ૮૪૨ ૮૪૩ ૮૪૪ ૮૪૫ ૮૪૬ ૮૪૭ ૮૪૮ ૮૪૯ ૮૫૦ ૮૫૧ ૮૫૨ ૮૫૩ ૮૫૪ ૮૫૫ ૮૫૬ ૮૫૭ ૮૫૮ ૮૫૯ ૮૬૦ ૮૬૧ ૮૬૨ ૮૬૩ ૮૬૪ ૮૬૫ ૮૬૬ ૮૬૭ ૮૬૮ ૮૬૯ ૮૭૦ ૮૭૧ ૮૭૨ ૮૭૩ ૮૭૪ ૮૭૫ ૮૭૬ ૮૭૭ ૮૭૮ ૮૭૯ ૮૮૦ ૮૮૧ ૮૮૨ ૮૮૩ ૮૮૪ ૮૮૫ ૮૮૬ ૮૮૭ ૮૮૮ ૮૮૯ ૮૯૦ ૮૯૧ ૮૯૨ ૮૯૩ ૮૯૪ ૮૯૫ ૮૯૬ ૮૯૭ ૮૯૮ ૮૯૯ ૯૦૦ ૯૦૧ ૯૦૨ ૯૦૩ ૯૦૪ ૯૦૫ ૯૦૬ ૯૦૭ ૯૦૮ ૯૦૯ ૯૧૦ ૯૧૧ ૯૧૨ ૯૧૩ ૯૧૪ ૯૧૫ ૯૧૬ ૯૧૭ ૯૧૮ ૯૧૯ ૯૨૦ ૯૨૧ ૯૨૨ ૯૨૩ ૯૨૪ ૯૨૫ ૯૨૬ ૯૨૭ ૯૨૮ ૯૨૯ ૯૩૦ ૯૩૧ ૯૩૨ ૯૩૩ ૯૩૪ ૯૩૫ ૯૩૬ ૯૩૭ ૯૩૮ ૯૩૯ ૯૪૦ ૯૪૧ ૯૪૨ ૯૪૩ ૯૪૪ ૯૪૫ ૯૪૬ ૯૪૭ ૯૪૮ ૯૪૯ ૯૫૦ ૯૫૧ ૯૫૨ ૯૫૩ ૯૫૪ ૯૫૫ ૯૫૬ ૯૫૭ ૯૫૮ ૯૫૯ ૯૬૦ ૯૬૧ ૯૬૨ ૯૬૩ ૯૬૪ ૯૬૫ ૯૬૬ ૯૬૭ ૯૬૮ ૯૬૯ ૯૭૦ ૯૭૧ ૯૭૨ ૯૭૩ ૯૭૪ ૯૭૫ ૯૭૬ ૯૭૭ ૯૭૮ ૯૭૯ ૯૮૦ ૯૮૧ ૯૮૨ ૯૮૩ ૯૮૪ ૯૮૫ ૯૮૬ ૯૮૭ ૯૮૮ ૯૮૯ ૯૯૦ ૯૯૧ ૯૯૨ ૯૯૩ ૯૯૪ ૯૯૫ ૯૯૬ ૯૯૭ ૯૯૮ ૯૯૯ ૧૦૦૦

જયંત થોડીવાર સુધી આ વિચિત્ર હારમાળા જોઈ રહ્યા પછી નવાઇ પામતો હોય તેમ એ એકદમ ઉભો થયો. એના ચહેરાપર ચિંતાની છાપ હતી.

‘ આપણે આ વાત ઘણી લંબાવા દીધી. નટવર ! ’ એણે કહ્યું ભાણુપુર તરફ હવે કંઈ ગાડી જાય છે ? ’

મહેં ટાઇમટેબલ જોવા માંડ્યું. છેલ્લી ગાડી હમણાંજ ગઈ હતી. બીજી ટ્રેન સવારના પહોરમાં સાડા પાંચે ઉપડતી હતી.

‘ હરકત નહિ. આપણે સહવારના જલદી નાસ્તો કરીને ઉપડીશું. ’ જયંતે કહ્યું. ‘ આપણી હાજરીની ત્યાં ઘણી જરૂર છે. ચાલો, તારનો જવાબ આવી ગયો છે. દીક થયું. મહેં ધાર્યું હતું એમજ લાગે છે. હવે આપણે જલદી જવાની બેવડી જરૂર છે. મીઠા દેશાઈને પરિસ્થિતિથી માહિતગાર કરવામાં જરા પણ વિલંબ ન કરવો જોઈએ. એ બિચારો ભયંકર બળમાં ફસાયો છે. ’

અને એમજ બન્યું. બાલિશ લીટા લાગતા કાગળમાંથી હવે પછી હું લખવાનો છું તે ગંભીર અને ભયંકર પરિણામ આવશે એવી કલ્પના પણ કોઈ ભાગ્યેજ કરી શકે. મહેં આશા રાખી હતી કે મહારા વાંચનાર મિત્ર પાસે હું સર્વ રીતે સંતોષકારક અને આનંદજનક હકીકત રજુ કરીશ પણ મહારી એ આશા નિષ્ફળ ગઇ છે અને હવે પછી એક દુઃખદાયક વિગત લખવાનું દુર્ભાગ્ય મહેને પ્રાપ્ત થાય છે. એ વિગત જે રીતે બની તેજ રીતે વર્ણવવી ઠીક થઇ પડશે.

જેવા અમે નાનપુરના સ્ટેશને ઉતર્યા અને અમારે ભાણુપુર જવું છે એમ સ્ટેશન માસ્તર સાથે વાત કરી તેવુંજ એણે અમને પૂછ્યું: ‘ હું ધારું છું કે આપ મુંબાઈના છૂપી પોલિસ ખાતા તરફથી આવતા હશો. ખરું કે નહિ ? ’

જરાક અણગમानी લાગણી જયંતના ચહેરા પર દેખાઇ.

‘ શા ઉપરથી તમે એમ માનો છો ? ’ એણે પૂછ્યું.

‘ કારણ કે નવસારી વાળા મીઠા મહેરવાનજી ઇન્સ્પેક્ટર હમણાંજ ભાણુપુર ગયા. તમે આવ્યા તે પહેલાંજ એ ગાડી ગઈ. વખતે તમે ડોક્ટર હશો. બાઇ હજી મરી નથી ગઇ એટલે એની સારવાર માટે પણ તમને બોલાવ્યા હોય. એ મરી નથી ગઇ એટલે તમે એને બચાવી પણ શકો. બચે કે ન બચે બધુય સરખું છે. જીવશે તોય ફ્રાંસીયે જઇને જૂંડે હાલે મરવાની. ’

જયંતને નવાઇ લાગી. એ જરા અધીરો બન્યો.

‘ અમારે ભાણુપુર જવું છે એ વાત તો હું કરી ચુક્યો છું પણ ત્યાં શો બનાવ બન્યો છે તેની અમને ખબર નથી. ’

‘ બહુ ભયંકર બનાવ બન્યો છે. ભાણુપુરના જાગીરદાર કયાલજી દેશાઈ તથા તેમનાં પત્ની જયાગૌરી બેઉ ધાયલ થયાં છે. બાઇએ પહેલાં ઘણીને ગોળા મારીને પછી પોતાના તરફ ફેંટી

નોકરો તો એમ વાત કરતા હતા એવું સાંભળ્યું છે. ખરી ખોટી પ્રભુ જાણે ! જાગીરદાર તો ખીચારો મરી ગયો. અરે ભલા ભગવાન ! કેવું આઅરદાર કુટુંબ હતું ! છોકરા ઉદ્ધત પાક્યા તે જાત કળત લાવીને સંઘરી ને આ નતીજે આવ્યો !

જરા પણ ખોલ્યા સિવાય જયંત દોડ્યો અને ગાડીમાં બેઠો. હું પણ તેની પાછળ ગાડીમાં ચડ્યો. સાત માઇલની લાંબી મુસાફરીમાં એ એક અક્ષર પણ ખોલ્યો નહિ. એણે સવારનાં છાપાં વાંચ્યાં હતાં પણ કાંઈ જાણવા જોગ ન હતું. છેલ્લા મળેલા સમાચારે એને ઘણો ગુંચવાડામાં નાખી દીધો હતો. આજુબાજુનો રણીઆમણો અને ખુશનુમા દેખાવ એના પર કાંઈજ અસર કરતો ન હોય એમ મને લાગ્યું.

ગુજરાતનો એ બાજુનો વિભાગ ઘણોજ ફગાડ્યો છે અને ખારે માસ જૂદે જૂદે સ્વરૂપે ટકતી હરીઆળી આંખને આનંદ આપે એવી છે. મુંબાઈના જીવનમાં ન જણાય એવી કુદરતની કરામત અને છૂટા હાથની બક્ષીસ પ્રભુએ એ પ્રદેશમાં વેરી હતી છતાં જયંતનું એ તરફ જરા પણ લક્ષ ન હતું.

આખરે અમે ભાણપુર પહોંચ્યા અને જાગીરદારને બંગલે જતાં વાર ન લાગી. મીં દેશાઈએ વાત વાતમાં કહેલાં છાયાચંત્ર તથા તખેલા પાસે થઈ અમારી ગાડી બંગલામાં જઈને આગળના ભાગમાં ઉભી રહી. અમારી આગળજ એક પારસી પોલિસ ઈન્સ્પેક્ટર ઉતર્યા લાગતા હતા. એ મીં મહેરવાનજી હોવાનું મહેં અનુમાન કર્યું. એણે જ્યારે મ્હારા મિત્રનું નામ સાંભળ્યું ત્યારે એની અજાયબીનો પાર ન રહ્યો.

‘ઘણી તાજુખીના વાત લાગેચ મીં જયંત ! કે ગુનહો રાતના તન વાગે થયો અને તેની તમને મુંબાઈમાં ખબર મલી ને હું આવું તેટલામાં તો તમે આવી લાગીયા !’

‘મહે’ ગુન્હો થવાનું આગળથી અનુમાન કર્યું હતું. હું એ થતો અટકાવવાની આશાએ આવ્યો હતો.’

‘ત્યારે તો આપની પાસે ઘણી અગત્યની વિગતો હોવીજ ને-ઈએ. એ બેઉ વચ્ચે પુષ્કળ બનાવ હતો એમ ચારે બાજુ સંભળાય છે.’

‘વાત ખોટી નથી. મ્હારી પાસે તો તાંડવનૃત્ય કરતા ચિત્ત-રામણનાં કાગળીયાંની વિગતો છે.’ જ્યંતે જણાવ્યું. ‘અને એ તમને પછીથી સમજાવીશ. તે દરમિયાન, જ્યારે આ બનાવ બનતો અટકાવી શકાયો નથી ત્યારે ન્યાયની રીતે જે કરવું ઘટતુ હોય તે કરવા માટે મ્હારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો મ્હને જરૂરનો લાગે છે. તમે મ્હારી સાથે સહકારથી કામ કરવા માગો છો કે મ્હારે એકલાજ મ્હાફ કામ કરી લેવાનું છે?’

‘આપની સાથે કામ કરવું ઉલટું હું તો ઘણું માન ભરેલું સમજી છું.’ મહેરવાનજીએ જવાબ આપ્યો.

‘એમ હોય તો જરા પણ વખત ગુમાવ્યા સિવાય જે હકીકત અને વિગતો મળી શકે એમ હોય તે મેળવવામાં વિલંબ કરવો ન જોઈએ. ચાલો, આપણે આ મકાન તપાસી લઈએ.’

મી૦ મહેરવાનજી મ્હને ઘણો ભલો માણસ લાગ્યો. એણે જ્યંતને દીક લાગે તે રીતે વર્તવા દીધો અને એને મદદ કર્યા કરી. જ્ઞાનો સ્થાનિક ડોક્ટર-એક પાકેલી ઉમરનો ગૃહસ્થ એટલામાં જ્યા-ગૌરીના ખંડમાંથી બહાર નીકળ્યો. તેણે કહ્યું કે બાઈનો ધા ભયંકર હતો પણ પ્રાણુધાતક ન હતો. મગજની આગળની બાજુને ઘસાઈને ગોળી ચાલી ગઈ હતી. અને થોડા વખતમાં એ સ્વસ્થ થઈ જશે એવો એનો અભિપ્રાય હતો. ગોળી કોઈએ મારી હતી કે બાઈએ જાતેજ પોતાને મારી હતી એ વિષે પૂછતાં કાંઈજ નિશ્ચયકારક અભિપ્રાય પોતે આપી શકે એમ નથી એવું એણે જણાવ્યું. એક

વાત એણે ખાત્રીથી કહી કે ગોળા તદ્દન નજીકથી મારવામાં આવી હતી. એ ખંડમાંથી ફક્ત એક પીસ્તોલ જડી હતી અને તેમાંથી બે ગોળા ફેડવામાં આવેલી હતી. મીં દેશાઈનું હૃદય વીંધીને ગોળા ગઈ હતી. જે રીતે જ્યાગૌરીના સંબંધમાં અનુમાન કરવામાં આવતું હતું તેજ રીતે મીં દેશાઈ વિશે પણ અનુમાન કરી શકાય એમ હતું કે એણે પોતાની પત્નીને ધાયલ કરી પોતે જાતેજ પીસ્તોલથી આત્મઘાત કર્યો હતો. રીવાજ પર બન્ને જાણતી વચ્ચે જમીન પર પડી હતી.

‘એને ખસેડ્યો તો નથી ને?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘જ્યાબાઈ સિવાય કશાને કોઈ અડચું નથી. એમને એવી સ્થિતિમાં રાખવાં એ ફીક ન હતું.’

‘કેટલા વખતથી તમે અહીંયાં છો?’

‘રાતના ચાર વાગ્યાનો.’

‘બીજું કોઈ છે?’

‘હાજી. અહીંનો પોલિસ કોન્સ્ટેબલ છે.’

‘અને આપ કશાને અડચા નથી?’

‘નાજી.’

‘આપે ધણું સારું કર્યું છે એમ મ્હારે કહેવું જોઈએ. આપને કોણે અહીંયાં બોલાવેલા?’

‘કામવાળા બાણીઆઈએ.’

‘ગોળાખંડાર થયો તે વખતે એ દોડી આવેલી?’

‘એ અને કાશીઆઈ કરીને રસોઈચણ છે તે બેઉ જણ.’

‘એ હમણાં ક્યાં છે?’

‘રસોડામાં હશે.’

‘તો તો આપણે એમની વાત પહેલાં સાંભળી લઈએ.’

જુના હોલમાં અમે અમારી તપાસ સમિતિ ભરીને કામ શરૂ કર્યું. જયંતે એક જૂની ખુરસીમાં વચ્ચે બેઠો. એના ચહેરાપર જે અસીલને એ મરતાં ન બચાવી શક્યો તેનું મર્યા પછી વેર વાળવાનો

તથા એના બેદનો પાર પામવાનો દૃઢ નિશ્ચય જણાતો હતો. એની બાજુમાં ઇન્સ્પેક્ટર મહેરવાનજી, પેલા બુઢા ડોક્ટર, હું અને ત્યાંનો સ્થાનિક કૉન્સ્ટેબલ એમ બેઠા કે ઉભા અને અમારું કામ શરૂ કર્યું.

બન્ને બાઈએએ પોતાની વિગતો સ્પષ્ટ જણાવી. રાતની શાંત નિદ્રામાંથી પીસ્તોલના એકાએક થયેલા ધડાકાથી તે બેઉ જાગી ઉઠી હતી, થોડી વાર પછી બીજો ધડાકો પણ સંભળાયો. એ બેઉ પાસે પાસેના ખંડોમાં સુઈ રહેતી હતી એટલે કાશીબાઈ ભાણીબાઈના ખંડમાં દોડી ગઈ અને બેઉ જાગી સાથેજ નીચે ઉતરી. એમના શેઠના વાંચનગૃહનું બારણું ઉઘાડુ હતું અને ટેબલપર મીણબત્તી બળતી હતી. શેઠ ઓરડા વચ્ચે છતા પાટ પડ્યા હતા. એ મરી ગયા હતા. બારીની નજીક બાઈ પડેલી હતી અને એનું ગળુ બોલતું જણાતું હતું. એ સખત ધાયલ થઈ હતી અને એનું માથું લોહીથી લાલ લાલ થઈ રહ્યું હતું. એ કાંઈ બોલી શકે એવી સ્થિતિમાં ન હતી. રસ્તો તથા ખંડ ધુમાડાથી ઘેરાયેલા હતા અને દારૂ પ્રટવાની વાસ આવતી હતી. બારી અંદરથી બંધ કરીને આંકડી મારેલી હતી. એ બાબતજ બેઉ જણે ભાર દબને ખાત્રી આપી હતી. એમણે તરતજ ઘોડાવાળાને ડોક્ટરને તથા પોલિસ કૉન્સ્ટેબલને બોલાવવા મોકલ્યો હતો. અને એના છોકરાની મદદથી બાઈને બીજા ઓરડામાં ખસેડી હતી. બન્નેની પથારી ઉપયોગમાં લેવાયેલી હતી. એ ખંડમાંથી કોઈ પણ ચીજ ખસેડવામાં આવી ન હતી. એમની જાણ મુજબ ઘણી ઘણીઆણી વચ્ચે એમનાં લગ્ન પછી આજ સુધીમાં કોઈ દિવસ કંઈયે થયો ન હતો. બન્ને વચ્ચે પુષ્કળ પ્રેમ હતો એવી આજ સુધી એમને પુરેપુરી ખાત્રી હતી.

એમની જીબાનીની મુખ્ય વિગતો ઉપર મુજબ હતી. ઇન્સ્પેક્ટર મહેરવાનજીના સવાલના જવાબમાં એમ પણ એમણે કહ્યું કે બંગલાનાં બારી બારણાં અંદરની બાજુથી બંધ કરેલાં હતાં અને કોઈ બહાર નાસી જવા પામ્યું હોય એવો જરા પણ સંભવ ન હતો.

જયંતના સવાલના જવાબમાં કહ્યું કે એ ઉપરથી નીચે ઉતરી તે વખતથીજ દારૂના ધુમાડાની વાસ એમને આવી હતી. એમના ખંડ ઉપલે મળેલે હતા અને ત્યાં સુધી વાસ ગઈ હતી.

‘એ વિગત પર તમારું ધ્યાન ખેંચુ છું. મી. મહેરવાનજી !’ જયંતે જણાવ્યું ‘કે આ બેઉ જણને દારૂના ધુમાડાની વાસ આવી. હવે આપણે એ ખંડ તપાસીયે તો સારું.’

વાંચનગૃહ બહુ મોટો ચોરડો ન હતો. એની લગભગ ત્રણ બાજુઓએ પુસ્તકો ગોઠવાયેલાં હતાં અને એક બાજુ બારી આગળ ટેબલ હતું. એ બારી બગીચામાં પડતી હતી. અમારી પહેલી નજર મીંઠ દેશાર્ધના એ ખંડની વચ્ચેવચ પડેલા મૃતદેહ પર પડી. એનો અસ્તવ્યસ્ત પહેરવેશ એ ઉંઘમાંથી અચાનક જાગ્યો હોય એ પુરવાર કરતો હતો. ગોળી એની સામેથીજ ફેડવામાં આવી હતી અને એ એનું હૃદય વિદીર્ણ કરી અંદરજ રહી હતી. એનું મૃત્યુ જરા પણ વેદના સિવાય અને તત્ક્ષણજ નિપજેલું હતું. એનાં કપડાં કે હાથપર દારૂના જરા પણ ડાઘ ન હતા. ડોક્ટરના કહેવા મુજબ બાઈના મ્હોં પર દારૂ ઉડવાના ડાઘ હતા પણ એના હાથ સારૂ હતા.

‘એ ડાઘ નથી એનો કાંઈજ અર્થ નથી. એ હોત તો ઘણું સારૂ હતું.’ જયંતે કહ્યું. ‘કારતુસ સારો ન હોય તોજ દારૂ ઉડે છે બાકી જરા પણ ડાઘ પડ્યા સિવાય જોઈએ તેટલા કારતુસ ફેડી શકાય છે. હવે મીંઠ દેશાર્ધનું શબ ખસેડવામાં દરકત નથી. હું ધારૂં છું, ડોક્ટર, કે આપનાથી બાઈના શરીરમાંથી ગોળી કઢાઈ નથી.’

‘એમ કરતા પહેલાં ગંભીર વાદ કાપતી જરૂર છે. પણ પીસ્તોલમાં હજી ચાર કારતુસ છે અને તેમાંના બે વપરાયા છે ને બે જણાં ધાયલ થયાં છે—’

‘એમ લાગે એ બનવા જોગ છે’ જયંતે કહ્યું. ‘એ રીતે તો પેલી બારીની ધારને લાગીને ગયેલી ગોળી માટે પણ તમે ખુલાસો કરી શકશો ખરા !’

એ તરતજ પાછો ફર્યો અને પોતાની આંગળીવતી ખારીના ચોકડાની નીચલી ધારમાં પડેલુ એક ચોયુ-કાણું બતાવ્યુ.

‘યા પુરવર દેગાર!’ મહેરવાનજ બોલી ઉઠ્યા. ‘તમે એ શી રીતે શોધી કાઢ્યું?’

‘કારણકે મહેં એને માટે તપાસ કરી.’

‘નવાઇની વાત છે!’ ડૉક્ટરે જણાવ્યું. ‘આપની વાત ખરી છે સાહેબ! એ હિસાબે તો ત્રીજી ગોળા પ્રુટી લાગે છે અને તે કોઈ ત્રીજા માણસની હાજરી પુરવાર કરે છે. એ કોણ હશે અને શી રીતે નાસી ગયો હશે?’

‘એજ આપણે શોધી કાઢવાનું છે.’ જ્યંતે જવાબ આપ્યો. ‘તમને યાદ છેને મીં મહેરવાનજ, મહેં પેલા દારૂના ધુમાડા વિષે કહ્યું હતું કે બન્ને બાઇઓ ઉતરી કે તરત તેમને વાસ આવી, એ વિગત ઘણી અગત્યની છે.’

‘હાજી. પણ એ હું બરાબર સમજી શક્યો નથીજ.’

‘એ પુરવાર કરે છે કે જ્યારે ગોળાખાર થયો ત્યારે ખારો અને ખારણું બન્ને ખુલ્લાં હતાં. એમન હોય તો દારૂનો ધુમાડો એટલો જલદીથી ત્યાં પહોંચી ન જાય. એ માટે પવનના ઝપાટાની જરૂર હતી અને ખારી ઉઘડ્યા સિવાય પવન એ રીતે જઈ શકે નહિ. એથી સમજાતું નથી કે ઘડીભર માટે પણ ખારી અને ખારણું બન્ને ખુલ્લાં હતાં?’

‘ઘડીવાર?’

‘હારતો. વધુવાર ખુલ્લાં રહ્યાં હોય તો મીણુબત્તી રેલાય. બુઓને એ રહેજી પણ રેલાઈ નથી એટલે જરા વારજી ખારીને ખારણું ઉઘાડાં રહ્યાં હોવાં જોઈએ.’

‘ખરી વાત! ખરી વાત!’ મહેરવાનજએ કહ્યું.

‘ગોળાબાર વખતે બારી પણ ખુલ્લી હતી એ ખાત્રી થયા પછી આ કામમાં ત્રીજા માણસનો હાથ હોવો જોઈએ એવા નિર્ણય પર આવી શકાય. એ નહાસી ગયો એટલે બહાર ઉભા રહીને એણે પીસ્તોલ ફેડેલી. એના તરફ ફેડવામાં આવતી ગોળા અહીંયાં અથડાયા સિવાય ન રહે. અથડાય નહિ તો વાગે અને વાગે તો એ નાસી જઈ શકે નહિ. એ નાસી ગયો છે એટલે ગોળા અથડાઈ હોવી જોઈએ. આ અનુમાન પરથી મ્હેં એ ગોળા માટે જોયું અને એણે પાડેલું કાણુ મ્હને જડયું.’

‘તો પછી પાછળથી બારી બંધ કરેલી ને આંકડી મારેલી કેમ જોવામાં આવી ?’

‘બાઈએ પહેલું કામ એ કર્યું હોય એ બનવા જોગ છે. પણ આ શું ?’

એ એક ન્હાની સરખી ‘હેન્ડ-૲ગ’ હતી. જ્યાંબાઈની ળગ તરિકે એ ભાણીબાઈએ ઝોળખાવી. જ્યંતે તે ઉઘાડી અને એમાંની ચીજો બહાર કાઢી. સો સો રૂપિયાની સો નોટોનું એક બંડલ એમાં હતું.

‘આ જુબાની માટે જાળવી રાખવું જોઈએ. મીં મહેરવાનજી !’ કહીને એણે ળગ તથા નોટોનું બંડલ ઇન્સ્પેક્ટરને આપ્યાં. ‘હવે આપણે આ ત્રીજા ગોળા માટે તપાસ કરવી જોઈએ. કાશીબાઈને જરા બોલાવો તો.....કાશીબાઈ, તમે જે અવાજ સાંભળ્યો તે મોટો હતો કે ન્હાનો ? તમે કહી ગયાં કે અવાજ જબરો હતો તે પહેલો અવાજ બીજા કરતાં વધારે હતો એમજ ને ?’

‘પહેલેજ ધડાકે હું ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠી એટલે હું બરાબર ખાત્રીથી ન કહી શકું, પણ એ ઘણો મોટો અવાજ હતો.’

‘જે બાર એકી સાથે કરવામાં આવ્યા હોય એવું તમને નથી લાગતું ?’

‘મ્હારાથી કંઈ ખાત્રીપુર્વક કહી ન શકાય, સાહેબ !’

‘હું ધાર છું કે એમજ હતું. હરકત નહિ. જાવ જવું હોય તો. મીં મહેરવાનજી, આ ઓરડો જે જીખાની આપી શકે તે આપણે મેળવી છે હવે તો આજીખાજી ને બાગમાં જઈએ. બાગ શુ દર્શાવે છે તે તો જોઈએ.’

એ બારીની બહારની બાજુએજ ઝૂલ ઝાડનો ક્યારો હતો. એની નજીક ગયા કે અમને બધાને નવાઈ લાગી. બધા છોડ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયેલા હતા અને કોઈએ ક્યારાની માટી ખુંદી હોય એવું લાગતું હતું. કોઈ મોટા કદના માણસનાં પગલાં ચારે બાજુ પડ્યાં હતાં. પગનું ચાપુ મોટું, પહોળું અને ઉંડું ગયેલું હતું એટલે એ કોઈ પુરૂષનાં—મજબુત બાંધાના પુરૂષનાં—પગલાં હોવાનું અનુમાન થઈ શકતું હતું. જ્યંતે ચારે બાજુએ આમતેમ નીચા નમીને જોયું. એક પક્ષી કંઈક શોધવાને પાંદડાં ને ઘાસ ઉંચું નીચું કરે તેમ એ કરી વળ્યો. છેવટે એણે કંઈક ઉંચકી લીધું અને ઉભો થઈ ગયો.

‘મ્હારી ખાત્રી હતી’ એણે કહ્યું. ‘આ રહી ત્રીજી ગોળીની ટોટી. હવે આપણી તપાસ પુરી થાય છે મીં મહેરવાનજી.’

જ્યંતની તપાસની રીત અને તેની કામ કરવાની રીતભાત જોઈને મીં મહેરવાનજીના અચંબાનો પાર રહ્યો ન હતો. પહેલાં તો જરા જેટલું પણ એને એની પદવીનું અભિમાન હતું પણ હવે તો એ સાવ ગળી ગયો હતો, અને જ્યંત જે કહે તે કરવા તૈયાર હતો.

‘તમને કોના ઉપર શક આવે છે?’ એણે પૂછ્યું.

‘એ હું પક્ષી કહીશ. હજી કેટલાક મુદ્દા હું બરાબર સમજી શકું એમ નથી. જ્યારે આટલે સુધી વાત આવી છે ત્યારે જરા મ્હારી રીતે આગળ વધીને કામ ખતમ કરી પક્ષી આપણે વાત કરીશું.

‘જેવી આપની મરજી.’

‘મ્હારે બેદ જાણવી રાખવાની જરૂર નથી પણ આ ક્ષણે લાંબી વાનને અવકાશ નથી એટલે એ વિષે પક્ષી વાત કરીશું. જયાગૌરી

નગૃત થાય તો ઠીક છે નહિ તો પણ એની મદદ સિવાય ગઇ કાલનો ખનાવ દિવા જેવો દેખાઇ આવે છે. પહેલાં તો આટલામાં કોઈ જગ્યાએ ‘અમરતવાડી’ છે કે નહિ તે મ્હને કહો.’

એ વિષે નોકરોને પૂછપાછ કરવામાં આવી પણ કોઇએ હકારમાં જવાબ આપ્યો નહિ. એ રથળ આ બાળુ નજીકમાં હોવાની કોઇને ખબર ન હતી. છેવટે ઘોડાવાળાના છોકરાએ જણાવ્યું કે રામપુરને સીમાડે ‘અમરતવાડી’ આવેલી હોવાની એને ખબર છે.

‘એ બહુ એકાંત જગ્યા છે?’

‘ઘણીજ એકાંત અને એકલવાઈ. સાહેબ!’

‘અહીંયાં રાત્રે શું થયું તેની ત્યાં ખબર નહિ પડી હોય?’

‘ખતવા ભોગ છે કે ખબર ન પડી હોય. એ જગ્યાજ એવી છે.’

જયંતે જરાવાર વિચાર કર્યો પછી હસીને બોલ્યો:

‘હું આપુ એ ચીઢી ઘોડા પર જઈને તું ત્યાં આપી આવ.’

‘ભલે, સાહેબ!’ કહીને એ ઘોડો પસાણુવા ગયો.

એણે પોતાના પાકીટમાંથી તાંડવનૃત્ય કરતા ચિતરામણુવાળાં કાગળીયાં કાઢ્યાં અને એમની મદદથી એણે થોડાંક એવાંજ ચિતરામણુ એક કાગળ પર કાઢ્યાં. એ ચિતરામણુવાળી ચીઢી એણે પેલા છોકરાને આપી અને તે ‘અમરતવાડી’માં જઈને ‘અમરવિદરાય’ નામના માણસને હાથોહાથ આપવા કહ્યું. એના સિવાય બીજા કોઇને આપવાની નથી નથી એ પણ ખરાખર સમજાવ્યું. અને એની સાથે પણ જરા પણ વાતચીત કરવાની કે ગઇ કાલે રાતના ખનાવની વિગત આપવાની એને ના પાડી.

‘અને મી. મહેરવાનજી, ત્હમે પોલિસપાટીને માટે તાર કરો. મ્હારી ગણુત્રી ખરી હોય તો તમારે એક ભયંકર ગુન્હેગાર સાથે કામ પાડવાનું છે. આ છોકરો તાર કરતો જશે. તમે એને લખી આપો. અને નટવર! બપોરની મુંબાઇ જવાની ગાડી હોય તો આપણે એમાં પાછા ફરીએ. મ્હારે એક રસાયણીક પ્રયોગ આજે સાંજન કરવાનો છે. અહીંના મામલો પતી જાય છે એટલે હવે હરકત નથી.

પેલો છોકરો ગયો એટલે જ્યંતે બધા માણસોને બોલાવીને સૂચના આપી દીધી કે કોઈ પણ માણસ જ્યાંબાઘની તબીબત વિષે પૂછતો આવે તો તેને કાંઈપણ ખબર આપ્યા સિવાય દિવાનખાનામાં મોકલવો. એ વાત ખાસ કરીને દરેકના મગજ પર એણે ઠસાવી અને અમે દિવાનખાનામાં આવીને બેઠા. એણે કહ્યું: ‘જે વાત આપણા હાથમાં નથી તે પર વિમાસતા બેસવાની જરૂર નથી. ચાલો આપણે આપણા સમયનો સદુપયોગ કરી લઈએ.’

ડૉક્ટર પોતાના દરદીઓને તપાસવા ઉપડી ગયા હતા અને કોન્સ્ટેબલ બહાર હતો. હું તથા મી. મહેરવાનજી હાજર હતા.

‘સાધારણ રીતે આપણને કલાકેક થોભવું પડશે.’ જ્યંતે શરૂ કર્યું. ‘એટલો વખત આપણે સારી રીતે ગાળી શકીએ એમ છે.’ એમ કહીને એણે પોતાના પાકીટમાંથી તાંડવનૃત્યવાળાં ચિતરામણ કાઢ્યાં. ‘તારી ધીરજ માટે ધન્યવાદ આપવો જોઈએ નટવર! મી. મહેરવાનજી, આપને પણ આપના ધંધાને લગતું ઘણું જાણવાનું મળશે.’ એમ કહીને અત્યાર સુધી બનેલી મી. દેશાઈએ જણાવેલી વિગતો એણે મહેરવાનજીને ટુંકામાં કહી.

‘હવે આ બધાં ચિતરામણ જોઈને કોઈપણ એને છોકરાંની રમત ગણી કાઢી ધ્યાન ન આપે પણ આ ગુન્હો બનવાની આગાહી એમણે મૂકે આપી હતી અને તે બનતો અટકાવવા અમે અહીં આવ્યા હતા પણ કમનસીબે જરા મોડા આવ્યા! છૂપીલીપી અને તેના ઉપયોગો વિષે હું ઘણું જાણું છું અને આશરે સાડેક છૂપીલીપીઓ હું ઉઠેલી શકુ છું. મહેં એ વિષે એક પુસ્તક પણ લખેલું છે પણ આ જાતની લીપી મહેં બીલકુલ જોઈ ન હતી. જેણે એ શાધી હશે તેનો હેતુ એજ હોવો જોઈએ કે ગમે તે અબળધ્યાને હાથ એ લખાણ જય તોપણ બાલિશ રમત જાણીને ધ્યાન ન આપે.

‘એક વખત ખાત્રી થઈ કે એ ચિતરામણો કોઈ અક્ષર કે કાના માતર માટે કરવામાં આવેલાં છે એટલે એ બાબતને લગતા

નિમ્નોથી મેં કામ લેવા માંડ્યું. પહેલો સંદેશો કાંઈપણ નિર્ણય પર આવવા માટે ઘણો ટુંકો હતો. એનાપરથી એક વાત સમજાઈ કે

એમાં વારે વારે આવેલી નિશાની ‘અ’ની હતી. એના ઉપરના

ફેરફારથી ‘આ’ કે ‘ઇ’ થતાં હશે એમ મેં અનુમાન કર્યું હતું. એકલ ‘અ’ ઉપરથી આખું વાક્ય સમજાવું મુશ્કેલ હતું એટલે વધારે નિશાનીઓની જરૂર હતી. ગુજરાતી ભાષામાં વ્યંજન કરતાં સ્વરને ઉપયોગ વિશેષ છે એટલે સ્વર વધારે પ્રમાણમાં આવવા જોઈએ એ ઉપરથી ‘અ’ ઓળખાયો એટલે બીજા અક્ષરો પણ ઓળખાશે એવી મદારી ખાત્રી હતી પણ એને માટે ધીરજની અને વધુ ચિત્ત-રામણોની જરૂર હતી. બીજી વખત ન્યારે મી. દેશાઈ મળ્યા ત્યાં એમણે બે ટુંકાં અને એક લાંબુ એમ ત્રણ નવાં ચિત્તરામણો આપ્યાં એમાં બીજી મૂલને વધારે મદદ રૂપ થઈ પડ્યું. ‘અ’ના જમણા હાથમ પાંખુ કરી ‘આ’ કરેલો તે સમજાયું અને નસીબયોગે તેની જોડેન નિશાની ‘વ’ને કંઈક મળતી લાગી તે ઉપરથી ‘આવ’ એટલું બેસાડ્યું. તે પછી ત્રણ નિશાની હતી અને પાછું ‘આવ’ હતું. એટલે વચ્ચેની ત્રણ નિશાની કોઈ વ્યક્તિનું નામ હોવું જોઈએ. ત્રીજી નિશાનીનો જમણો ને ડાબો હાથ બેઉ લંબાવેલા હતા તે ‘આ’ આં ‘કાના’નો ફેરફાર સુચવવા હોય એમ લાગ્યું. છોડે આવાળું ‘જય’ નામ હોવું જોઈએ એ કલ્પના આ સંજોગોમાં આવ્યા સિવાય નહોતી રહે. ‘આવ’ એવું એ આગંતુકને કોને કહેવાનું હોય ? એટલે એ રીતે સંદેશો બેસાડ્યો: ‘આવ, જયા, આવ.’ ધનવાળું નિશાન શાળા પુરો થતો હતો એમ બતાવતું હતું. આ રીતે મને ‘અ, આ, જ, અને ય તથા કાનો’ સમજાયાં.

‘તે પછીનો ટુંકો સંદેશો લીધો એ નીચે મુજબ ગોઠવે છે નિશાની નવી હતી તેને ઠેકાણે લીટી દોરી ને જે વંચાઈ તે લખ

—૧ જ—

‘મહારા અનુમાન મુજબ એ જ્યાં તેણે આપેલા આમંત્રણનો જવાબ હતો અને તે ‘હા’ને બદલે ‘ના’ હોય એ અનુમાન વધારે સચુકિતક હતું. એ રીતે પહેલી અને છેલ્લી નિશાની ‘ન’ તથા ‘હસ્વ ઇ’ની છોતક લાગી.

‘આટલે આવ્યા પછી ફરી પાછો પહેલો સંદેશો હાથમાં લીધો તે નીચે મુજબ બેઠો:

અ-ની આ વ ય- - - અ-વી -

‘આવય’ની પછીની નિશાની ‘ઓ’ની હોય એ સમજાય એવું હતું એટલે એ રીતે ‘આવ્યો’ શબ્દ મળ્યો. તો પછી તેની પહેલાં અ અને ઈની વચ્ચે ‘હ’ હોવો જોઈએ અને ‘ઈ’ ના પગે કરેલુ ટપકુ અનુસ્વાર બતાવતુ હોવું જોઈએ. ‘અહીં’ આવ્યો’ પછી ‘હું’ અથવા ‘છે’ એમ હોય એ સંભવિત છે. ‘છે’ને બદલે ‘હું’ નો પ્રયોગ વધુ બંધ બેસતો હતો. હવે ‘અ’ અને ‘વી’ ની પાછળ એકેકેક અક્ષર ઉમેરવાનો હતો. એ લખનારનું નામ હોવાની મહારી માન્યતા હતી એટલે નામો શોધી વળ્યો તો ‘અરવીંદ’ બંધ બેસતુ લાગ્યું. એ સંદેશો ‘અહીં આવ્યો છું. અરવીંદ.’ એમ બેસાડ્યો અને એ રીતે ‘હ, છ, ર તથા દ અને કાનો માત્ર તથા અનુસ્વાર’ મેળવ્યાં.

‘તે પછી બીજો નાનો સંદેશો બેસાડવા માંડ્યો. એ નીચે મુજબ ઉકલતો હતો:

અ - ર - વા - ૧ -

‘એ કોઈ ઠેકાણાનું નામ લાગતુ હતુ ‘વા’ અને દીર્ઘ ‘ઈ’ની વચ્ચેની નિશાની ‘ડ’ની હોવી જોઈએ તોજ ‘વાડી’ થાય તે પછીના ‘િ’ ની વચ્ચેની નિશાની ‘મ’ની હોય તો ‘વાડીમાં’ વંચાય. એજ નિશાની ‘અ’ પછી વપરાય હતી એટલે ‘અમર’ થયું તે પછીની નિશાની કઈ હોવી જોઈએ એ વિષે વિચાર કર્યો તો છેવટે ‘ત’ હોવાનું મ્હાફે

અનુમાન થયું અને એ રીતે એ સંદેશો ‘અમરતવાડીમાં’ એ મુજબ વંચાયો, એમાં ‘મ, ત અને ડ’ નવા હતા.

ત્યારબાદ છેલ્લો અને લાંબો સંદેશો મળ્યો. ઉપરના જ્ઞાનને આધારે એ નીચે મુજબ વંચાયો.

જયા દિવ- -રાધ - યા - । - - છ -

‘દિવ’ પછીની નિશાની સ’ ની હોય એ સમજાય એવું છે, અને ‘રાધ’ની પહેલાં ‘ધ’ ‘મ’ કે ‘લ’ હોય તો અર્થ બેસે. ‘દિવસ’ પછી ‘ભરાધ’ જ લખાય. ‘મરાધ’ કે ‘વરાધ’ અથવા ‘હરાધ’ ન લખાય. ‘ભરાધ’ ને ‘યા’ની વચ્ચે ‘ગ’ હોય એ સમજી શકાશે અને ‘જયા દિવસ ભરાધ ગયા’ એટલું વંચાયા પછી કાનો અને બીજા ‘ગ’ની આગળ પાછળ ‘લ’ અને ‘એ’ હોય તો ‘લાગે’ થાય. ‘ગ’ની પછીની નિશાની ‘છ’ની પછી આવતી હતી એટલે એ ‘છે’ વંચાયું. એ ઉપરથી એ સંદેશો ‘જયા, દિવસ ભરાધ ગયા લાગે છે’ એમ વંચાયો અને ‘સ, લ, ગ, લ તથા એક માત્ર’ સમજાયાં.

આખી બારાખડી હજી સમજાઈ નથી પણ ખપ જોગી નિશાનીઓ બરાબર જોળખાઈ તેથી મ્હને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે. તે દરમિયાન એ ભાઈ સાહેબ વિષે તપાસ કરવી જરૂરી હતી. જયા આફ્રિકાથી આવી હતી. છેલ્લો કાગળ પણ આફ્રિકાનો હતો એટલે આ નામદાર પણ આફ્રિકાથી આવ્યા હોવા જોઈએ. એમનું નામ મળ્યું હતું એટલે મ્હેં મહારા મિત્ર મી. જ્યોર્જ વિલ્સનને મોં-બાસા તાર કર્યો. કેનીયામાં એનું નામ ને કામ ધણું જાણીતાં છે. અને અમે જરૂર હોય ત્યારે એક બીજાની મદદ લઈએ છીએ. એનો જવાબ જરા મોડો આવ્યો. આ રહ્યો એ. ‘કીસુમુનો ધણોજ લયંકર બદમાશ.’ એટલુંજ એ લખે છે અને એ ધણુંજ અર્થ સાધક છે. એ મળતાંજ અમે અહીં આવવા નીકળ્યા પણ જરા મોડા પડ્યા. એ પછી શું થયું તેની તમને ખબર છે.’

‘આપના જેવા બાહોશ માણસ સાથે રહેજ પણ કામ પાડવું

એ ખુશનસીથી છે મહારા સાહેબ ! ' મહેરવાનજી બોલી ઉઠ્યા. 'આપને કહું તો ખોટું ન લગાડશો પણ મહારે મહારા ઉપરીએને સંતોષકારક વર્તન બતાવવું જોઈએ. આ મીઠા અમરવિંદાને અમર-તવાડીમાં છે તો આપણે એને જઈને શા માટે ગીરફતાર ન કરવો ? આપણે વાત કરતા બેઠા છીએ એ દરમિયાન એ ભાઈ રકુચકર થઈ નહિ જાય એની શી ખાત્રી ? '

' તમારે ગભરાવાની જરૂર નથી. એ એવો પ્રયત્ન કરશે જ નહિ. '

' શા ઉપરથી તમે કહો છો ? '

' એમ કરેતો એનો ગુન્હો પકડાઈ જાય એમ છે. '

' તો પછી આપણે એને પકડવા જઈએ તો શું ખોટું ? '

' એ પોતેજ હમણાં અહીં આવવો જોઈએ. '

' શા વારતે એ આવશે ? '

' કારણ કે મહેં એને અહીં આવવા લખ્યું છે. '

' એ સમજતું નથી મી. જયંત ! કે તમે એને બોલાવો અને તમારા ઇજ્જતને માન આપીને એ અહીંયાં શી રીતે આવે ! ઉલ્લુ એ ઇજ્જત મળતાં તો એ રકુચકર થઈ જાય. '

' એજ ભૂલ છે. એને શી રીતે ને શું લખતું તે મદને બરાબર ખબર છે. મહારી ભૂલ થતી લાગતી નથી. દૂરથી પેલો કોઈ મારતે ઘોડે આવતો લાગે છે. '

દૂરથી એક માણસ મારતે ઘોડે આવતો જણાતો હતો. તે ભારે હાડનો મજબૂત બાંધાનો, પાકા રંગનો જુવાન માણસ હતો અને જરૂરને કામે પવન વેગે આવતો હોય એમ લાગતું હતું.

' આપણે હવે બારણાની પાછળ સંતાઈ જવાની જરૂર છે. ' જયંતે કહ્યું. 'આવા માણસો સાથે કામ પાડતી વખતે સંપૂર્ણ સાવચેતી રાખવી જોઈએ મીઠા મહેરવાનજી ! તમે તમારી હાથ કડીઓ તૈયાર રાખો. હું ઈસારત કરું કે તરતજ પહેરાવી દેજો. તમારે કોઈએ બોલવાની જરૂર નથી. '

જ્યંતની સૂચના મુજબ અમે સંતોષ ગયા અને શાંતિથી એક બે મીનીટ વિતાવી. બે મીનીટ ઘણી લાંબી લાગી. પછી બારણું ઉઘડ્યું અને પેલો માણસ અંદર આવ્યો. તરતજ જ્યંતે પોતાની રિવોલ્વર એના કપાળે અડાડી અને ઇસારત થતાંજ મહેરવાનજીએ ઝાંઝરીયાં પહેરાવી દીધાં. એ એટલી તો ઝડપ અને ચપળતાથી થઈ ગયું કે શું થાય છે તે પણ પેલો માણસ સમજી ન શક્યો. એણે એની કાળી ભમર આંખો અમારા તરફ એક એક પછી ફેરવી અને છેવટે ખડખડાટ હસી પડ્યો.

‘આ વખતે તમે મહેને હરાવ્યો મહારા મહેરવાન ! પણ દરકત નહિ ! હું જ્યાગૌરીની ચીકી મળવાથી અહીં આવ્યો છું. મહેને ફસાવવામાં એનો હાથ છે એમ તો તમે કહેતા નથી ને ?’

‘જ્યાબાઈ ભયંકર રીતે ધાયલ થઈને મૃત્યુના મોઢામાં પડ્યાં છે, એમાંથી બચે ત્યારે ખરું. જ્યંતે જણાવ્યું.

એ સાંભળી એણે એકદમ હાથ મારીને ઘર ગળવી મુક્યું.

‘તમે લખાડ છો મહારા સાહેબ ! પેલો ધાયલ થયો હતો. એ નહિ. એના તરફ ઘા કર્યોજ નથી. કયો ગધેડો ગરીબ જ્યાને ધાયલ કરે ? મહેં એને ધમકાવી હશે એની ના નહિ પણ એના વાળને પણ ઇજા કરવાની મારી નેમ ન હતી. તમે કદાચ ખોટું કહેના હશે. એ બનવું સંભવિત નથી.’

‘એના મૃત પતિની પાસે ભયંકર રીતે ધાયલ થઈને એ પડી હતી.’

એ ફરીથી હાથ મારીને નીચે બેસી ગયો ને બેઉ હાથો વડે પોતાનું મહેં ઢાંકવા પ્રયત્ન કર્યો. પાંચ મીનીટ સુધી એ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. પછી જરા સ્વસ્થ થઈને એણે કહ્યું :

‘મહારે કશુંજ છૂપાવાનું નથી. મહેં જો ઘા કર્યો હોય તો એમાં કાંઈ ખોટું નથી. પહેલી એને મહારી સામે પીસ્તોલ ફેંડી એટલે મહેં

પણ એના ઉપર નેમ તાકી અને એમાં કાંઈ મહેં ગુન્હો કર્યો નથી. પણ જો તમે એમ માનતા હો કે જ્યાગૈરીને મહેં ધાયલ કરી છે તો તમે એને કે મહને પીછાનતા નથી. મ્હારે કહેવું જોઈએ દુનીયામાં કોઈએ નહિ ચાહી હોય એટલા સ્નેહથી હું જ્યાને ચાહતો હતો. એને મેળવવાનો—પરણવાનો મ્હારો અધીકાર હતો. અમે સાથે ઉછર્યા હતાં અને એના બાપે મ્હારી સાથે એનો વિવાહ કર્યો હતો. શા માટે આ માણસ વચ્ચે આવ્યો? મ્હારે એનું લઈ જવાનું નહતુ પણ મ્હારી પોતાની વિવાહ કરેલી—યુવતી મેળવવાની હતી. એણે વચ્ચેજ શા માટે લગ્ન કરી લીધું?'

‘ એણે જ્યારે જાણ્યું કે તમે કેટલા અસરાક માણસ છો ત્યારે ખીચારી અહીં લાગી આવી ’ જયંતે કહ્યું. ‘આક્રિકાથી નાસીને એ અહીં પોતાની જાંઘળી સુખમાં વિતાવવા આવી. એને આખરની દર-કાર હતી એટલે અહીં આવીને પણ સારે ફેકાણે પરણી. તમે એની પુદ પકડી અને અહીં આવીને એના સુખમાં ખલેલ નાખી. એને તમારી સાથે નાસી જવા તથા પતિનું ઘર છોડી દેવા સમજાવી, આ-ગ્રહ કર્યો અને ધમકી આપી. એ એના સ્નેહાળ પતિને છોડીને તમને—કે જેને એ ખરા જીગરથી ધીક્કારતી હતી તેની સાથે શા માટે આવે? અને તમારી એ જીદનું પરિણામ શું આવ્યું? એક આખ-રૂદાર કુટુંબ તમે નિર્વંશ કર્યું અને એના પતિને મારી નાખ્યો તથા એને આપઘાત કરવા જેવી સ્થિતિમાં મુકી દીધી. આ તમારું કામ મીઠું અમરવિંદ! તમારે એનો જવાબ આપવો પડશે. સમજ્યાને!’

‘જો જ્યા મરી જાય તો મ્હારું શું થશે તેની મહને રજમાત્ર પરવા નથી.’ એણે કહ્યું. એણે પોતાની મુઠી ઉઘાડીને એમાંનું કાગ-ળાયુ જોયું ‘ અને જ્યા ધાયલ થઈને પડી છે તો આ કોણે લખ્યું? બધી બનાવટ છોડી દઇને ખરી વાત કરો મ્હારા સાહેબ! જ્યા સિવાય ખીજી કોઈ આ રીતે લખી શકે છે એ માનવાની હું સાક ના પાડું છું.’

‘એવી ખાંડ ખાવાની જરૂર નથી. એ ચીટ્ટી મહેં લખી છે.’

‘તમે લખી છે ? દુનિયાના પડમાં પણ અમારા મંડળ સિવાય તાંડવ નૃત્યનું રહસ્ય જાણનાર કોઈ છે નહિ ! તમને એનું રહસ્ય શી રીતે માણુમ પડયું કે આટલું લખી શક્યા ?’

‘આખર કરો તોયે એ માણુસાઈ ભેદ છે. એક જાણુ જે ભેદ તૈયાર કરે છે તે બીજો ઉકેલી શકે છે, સમજ્યાને.’ જયંતે કહ્યું.
‘તમને લઈ જવાને માટે સાધન તૈયાર રાખ્યાં છે મીંડ અરવિંદ, એ આવી જાય એટલામાં થોડીક વાત કરી લઈએ. તમને ખબર છે કે હું અહીં ન આવ્યો હોત તો જયાગૌરી પર એમના પતિનું ખુન કરવાનો આરોપ ઘડવાની તૈયારી હતી ? તમારા તાંડવનૃત્યનું રહસ્ય હું પામી ન શક્યો હોત તો એને ફાંસીને લાકડેજા જવાનો વારો હતો. એટલે તમારાથી અને તો એટલું સ્પષ્ટ કરો કે જે ગુન-હો થયો છે તેમાં એનો હાથ ન હતો અને આ દુઃખદાયક અંતની જ જવાબદારી તમારે માથે હતી.’

‘મ્હારે કાંઈ ઉમેરવા કરવાનું નથી. જે હકીકત બની છે તે અક્ષરે અક્ષર કહેવામાં મ્હને વાંધો નથી.’

‘તમે જે કાંઈ કહેશો તેનો ઉપયોગ તમારી સામે જુબાનીમાં કરવામાં આવશે.’ મીંડ મહેરવાનજીએ કાયદેસરની સૂચના આપી દીધી.

અરવિંદે પોતાના ખબા દલાવ્યા. એની એને રજા પાણુ પરવા ન હતી.

‘હરકત નહિ ! પહેલાંતો મ્હારે ફરીથી કહી લેવું જોઈએ કે જયાને હું ન્હાનપણથી ઝોળખું છું. અમારા મંડળમાં સાત જાણુ હતા અને જયાના બાપ અમારા આગેવાન હતા. એ ધણુજ ચાલાક અને બુદ્ધિશાળી હતા. એમણેજ પેલી લીપી શોધી કાઢી હતી અને મંડળના સભ્યોને શીખવી હતી. જયા પણ એ શીખી હતી. અમારા

રીત રિવાજથી એ માહિતગાર થઈ હતી અને એના પ્રત્યે એને આલુગમો હતો તે એ છૂપાવતી ન હતી. એના પિતાએ એનું વાગ્દાન મહારી સાથે કર્યું હતું અને જો એ વધુ હુબ્બા હોત તો લગ્ન પણ કરત. એમના મરણ પછી છૂપી રીતે જ્યાં અહીં નારી આવી અને આ જગીરદારને પરાગી. મહેં બીજે ધંધો લીધા હોત તો એ મદને પરણ્યા સિવાય રહેત નહિ એવી મહારી ખાતો છે. કેટલી મહેનતે મદને એનું સરનામું તથા લક્ષની ખબર મળી. મહેં એને લખ્યું પણ જવાબ ન મળ્યો એટલે અહીં આવ્યો અને એ વાંચી શકે એવે રથને સારો સંદેશો છૂપી લીપીમાં લખ્યો.

‘ મદને અહીં આવ્યે એક મહિનો થવા આવ્યો. આવ્યો ત્યારથીજ હું અમરનવાડીમાં રહ્યો હતો. એ રથજ એકલવાયુ છે અને મદને એવી જગ્યા મળી હતી કે ત્યાંથી રાતના હું કાંઈને પણ ખબર પડ્યા સિવાય બહાર દરી ફરી શકું તથા વળી આવી શકું. મહારા સંદેશો જ્યાં વાંચતી હતી. એક વખત તો એણે એની નીચે જવાબ પણ લખ્યો હતો. પછી મહારો મીઠનજ ગયો. મહેં એને લમણી આપવા માંડી. એણે મદને કાગળ લખ્યો અને જતા રહેવાની આજીજ કરી. એના ધણી પર આદત આવશે તો એનું હવત ધુળધાણી થઈ જશે માટે દયા કરીને ચાલ્યા જવું એવું પણ એણે લખ્યું હતું. કાલે રાત્રે ત્રણ વાગે ત્યારે એનો ધણી ભર ઉઘમાં દરે ત્યારે વાંચનગ્રહતી બારી આગળ આવી મહારી સાથે એ વાત કરશે એમ પણ વધારામાં જણાવ્યું હતું. એ મુજબ નહીં કરેલે વખતે ને બારી આગળ આવી અને પોતાની સાથે નાણાંની સારી જેમી રકમ પણ લઈ આવી. પાછા જવાને લક્ષ્યાવદા ખાતર એ રકમ એ મદને આપવા તૈયાર હતી. આથી મહારો પોતા ઉકળ્યો. મહેં એનો લાથ પકડ્યો. અને બહાર ખેંચી. એ વખતે લાથમાં રિયોશ્વર લઈને એને ધણી દોરી આવ્યો. જ્યાં નીચે બેસી ગઈ અને અમે એક બીજાના ઉપર વેર લેવા તલસતા ઉભા. હું કાંઈપણ નુકશાન કર્યા સિવાય નારી જવા તૈયાર

થયો. એવામાં એણે પિસ્તોલ ફેડી અને એનો બાર ખાલી ગયો. એજ વખતે મહેં પણ રિવોલ્વર ફેડીને મદારી ગોળી લાગતાં વેંતજ એ ગયડી પડ્યો. હું બાગમાં થઇને નાસી છૂટ્યો. જતાંજતાં બારી બંધ થયાનો અવાજ પણ મહેં સાંભળ્યો. ખરી દુઃખીકત આ છે એમાં એક અક્ષર પણ ખોટો નથી. તે પછી શું બન્યું તે આલી ચાલ્યો ચાલ્યો આવીને પકડાયો ત્યાં સુધી મદને ખખર નથી. ’

એ વાત કરતો હતો એટલામાં પોલિસની પાર્ટી સાથે મોટર આવી ગઈ હતી. ઇન્સ્પેક્ટર મહેરવાનજીએ એ વિષેની અમને ખખર આપી અને એમના કેદીને કહ્યું:

‘હવે જવાનો વખત થયો છે. ’

‘મદારે જયાને મળવું છે. ’

‘એ બને એમ નથી. હજી એની મૂર્છા વળી નથી. મીં જયંત! હવે કદાચ મદારે કોઈ અગત્યનો કેસ હાથ ધરવાનો હશે તો આપની મદદ લીધા સિવાય નહિ રહે. આપની મદદ ભૂલાય એવી નથી. ’

અમે બારી આગળ ઉભા ઉભા મોટર હંકારાઈ જતી જોઇ. હું પાછો ફર્યો તેવી મદારી નજર અરવિંદે નાખી દીધેલા કાગળીયા પર પડી. જયંતે એને લખેલી એ ચીકી હતી.

‘તારાથી વંચાતી હોય તો વાંચી જો. નટવર! ’ જયંતે હસીને કહ્યું.

એ તાંડવ નૃત્યની છૂપી લીપીમાં નીચે મુજબ હતી:

૫ ૪ ૩ ૨ ૧ ૦ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫

‘મહેં’ સ્વમજનવ્યુ તે મુજબ વાંચશે તો એ ‘આલી જલદી આવો’ એમ વંચાશે. મદારી ખાત્રી હતી કે એ આમત્રણને માન આપીને એ આવ્યા સિવાય નહિજ રહે. અને એ જ્યાં સિવાય બીજાએ લખ્યું હશે એ એની કલ્પનાની બદારની વાત હતી. આખરે એ આવ્યો અને આપણે આપણા અસીલને ન્યાય અપાવવામાં

ફતેહમંદ થઇ શક્યા. આપણી ગાડીનો વખત થવા આવ્યો છે એટલે વખતસર પહોંચી જવું જોઈએ. ચાલ, હવે ગાડીની ગોઠવણ કર તો.’

અમે વખતસર ટ્રેન પર આવી પહોંચ્યા.

છેલ્લે એક બે બાબતો નોંધવાની રહે છે.

અરવિંદને જીલ્લાની સેસનકોર્ટમાં ફાંસીની સજા થઇ હતી પણ તે હાઇકોર્ટ ફેરવીને જન્મદેશ નિકાલની કરી હતી. પહેલો બહાર મી. દેશાઇએ કર્યો હતો એ મુદ્દાપર હાઇકોર્ટ સજામાં ફેરફાર કર્યો હતો.

જયાગીરી થોડા વખતમાં સાજી થઇ ગઇ હતી અને હજીએ એ એક આદર્શ વિધવા તરિકે પવિત્ર જીવન ગાળી પોતાનો સમય ગરિબોની મદદમાં તથા દુઃખ ટાળવામાં ગાળે છે.

એને થયેલો ઘા પડતાં પડતાં મી. દેશાઇના હાથમાંથી રિવોલ્વર છટકીને પડતાં અકસ્માત થોડો દબાઇ ગયાથી થયો હતો.

સ કે દ ઠ ગ

*

જે વાત હું લખું છું તે બની ગયાને ઘણાં વર્ષ થયાં પણ હજી તે બાંધે હમણાંજ બની હોય એટલી તાજ છે, છતાં ઘણા લાંબા વખત સુધી એને લખવાનું મ્હારે મુલતવી રાખવું પડ્યું હતું કારણકે એની કેટલીક વિગતો બહાર ન કરાય એવી ન હતી. એ કામની મુખ્ય મુખ્ય વ્યક્તિઓ પ્રભુના દરબારમાં પહોંચી ગઈ છે અને એ ઓળખાવાનો બહુ ઓછો સંભવ છે એટલે મુદ્દાની વિગતો ચર્ચા-ને એ વાત રજુ કરું છું. મ્હને અને જયંતને એ કામમાં ઘણા નવાઈ ભરેલો અનુભવ થયેલો અને અમારે પણ વિચિત્ર રીતે વર્તવું પડેલું. એ હકીકત ક્યાં અને ક્યારે બની એ વિષેની ખરી હકીકત બદલીને લખવા માટે આશા છે કે વાંચનાર મ્હને માફ કરશે.

શિયાળાની એક સાંજે હું તથા જયંત આમ તેમ રખડીને છ વાગે ઘેર આવી ગયા હતા. જયંતે એના ટેબલ પરની બત્તી

ઉંચી કરી એટલે અમારી નજર ટેબલ પર પડેલા એક કાડ પર પડી. જ્યંતે એ જોધને બધાં ચઢાવ્યાં ને તિરસ્કારથી એને નીચે ફેંકી દીધું. મેં ઉપારીને જોયું તો એના પર નીચે મુજબ લખ્યું હતું.

અ નં ત રા ય સી. બ ક્ષી

દરિયા મદાત: વરલી

મું બા ધ

એન્ટ.

‘એ કોણ છે?’ મહેં પૂછ્યું

‘મુંબાઈમાં સૌથી દુટમાં દુટ માણસ.’ જ્યંતે ખુરશી પર એસીને જવાબ આપ્યો. ‘પાછળ છે કે કે?’

મહેં પાછળ જોયું.

‘સાડા છ વાગે આવીશ. અ. સી. બ.’ મહેં વાંચ્યું.

‘એમ! તો તો હમણાં આવવો જોઈએ. નટવર! રાણીના આગમાં ઝુંઘાડા મારતા અજગોશના પાંજરા પાસે ઉભા રહેતાં તને કઈ જાનની લાગણી થાય છે? તે જાનની લાગણી અનંતરાયને જોધને મદને થાય છે. મદારે આજમુખી પચાસ ખૂનીઓ સાથે કામ પાડવું પડ્યું છે એમાંનો હરામખોરમાં હરામખોર માણસ પણ મદને એના જેટલો અળખામણો નહિ હોય! અને છતાંય મદારે એની સાથે કામ પાડવું પડે છે! એ મદારા બોલાવ્યાથીજ આવેલો છે.’

‘પણ એ છે કોણ?’

‘હું તને કહીશ. નટવર! ધમકી દઈનેપેસા કઢાવવાનો ધંધો કરનારાઓનો એ રાજ છે મોટામાં મોટો સકેદ હા છે. અનંતરાયના સકંજમાં જે કોઈ સ્ત્રી કે પુરૂષની આખર જકડાય તેને ખુદા ખચર કરે! હસ્તે મોઢે અને પથર જેવા હુદયે એ એને એવો તો નીચોવશે એવો તો નીચોવશે કે બીચારો જરાકેય લીલો નહિ રહે! એના ધંધામાં એ ઉસ્તાદ છે. એ એણે કેળવી જાણ્યો છે પણ ખરો ખીન્ને કોઈ ધંધામાં પડ્યો હોત તો એણે નામ કાઢ્યું હોત. એની

રીત આમ છે આખરદાર અથવા પૈસાપાત્ર માણસો—સ્ત્રી કે પુરુષના
 ગુપ્ત રહસ્યને લગતા કાગળો એ ઘણી સારી કિંમતે ખરીદે છે એવું
 એ જાણાવે છે અને એવા કાગળો એ ખરીદે છે. એવી રીતે આપ-
 નારમાં તો લલકા દરબજના નોકરો, વિશ્વાસઘાતી આયાઓ, ધાટણો,
 રસોઈયાઓ અને એવા માણસો તથા ભામટાઓ હોય છે. જેવું
 રહસ્ય તેની એ કિંમત આપે છે. સાધારણ રીતે એની કિંમત ઘણી
 ભારે હોય છે. બે લીટીની એક ચીટીનાં એણે એક લમાલને દસ
 લખ્ખર રૂપિયા આપ્યાની મદને ખબર છે. એ ચીટીનું પરિણામ એ
 આવ્યું કે એક ખાનદાન કુટુંબ એકદમ પાવખાસ થઈ ગયું ! એની
 પાસે એ રીતે ઘણા જાણુ જન્ય છે અને આ મોટા શહેરમાં
 સંકટો માણસો એનું નામ સાંભળી સંદેહ પુણી જેવા થઈ જાય
 છે. એનો પંતે ક્યાં અને ક્યારે પડશે તે કાંઈ જાણનું નથી.
 એ છે પણ માલદાર અને જેવા તેવામાં લાય નથી નાખતો. ખરાબર
 દાવ આપ્યા સિવાય એ સોગડી મારતો નથી. વરસો સુધી એક વાત
 એ છૂપાવી રાખે છે અને ખરાબર વખત આવ્યે સામા માણસને
 ખુબ દમ ભીડાવી મન માનતી રકમ એકાદે છે. મહેં કલું કે એ
 ઘણોજ દુષ્ટ માણસ છે અને તુંજ કહેને નટવર ! કે એની લોહી
 તરસ્યા ખૂની સાથે પણ શી રીતે સરખામણી કરી શકાય ? પેસો તો
 એકે ફટકે માણસને સાફ કરે છે જ્યારે આતો એને નિચોવી નિચો-
 વાને, એનું હૃદય ચીરીને લસતે મોઢે મારી નાખે છે રીઆવી
 રીઆવીને હૃદય લગ્ન કરીને મારી નાખે છે અથવા તો પૈએ પે
 પડાવી લે છે અને એના છલકાઈ જતા ખગ્નનામાં ઉમેરો કરે છે.’

મદારા મિત્રને આટલી બધી ઉલટાઈ જતી લાગણીથી બોલતો
 મહેં ભાગ્યેજ બીજે પ્રગંગે સાંભળ્યો દશે.

‘ પણ જ્યંત ! ’ મહેં કલું. ‘ એ કાયદાના સપાટામાં આવી
 જતો હોવો જોઈએ.’

‘ માત્ર વિચાર કરીએ તોજ. ખરી રીતે નહિ કારણ કે જો પોતાની આખી જીંદગી કે ભવિષ્ય ખગડતુ હોય તો કયો માણસ આગળ પડીને એને ચાર છ મહિનાની સજા કરાવા બહાર પડે ? એની સામે સોગંદી ખેલવાની એના શિકારની તાકાત નથી ! જો એ કોઈ નિર્દોષ માણસને હેરાન કરે તો એ સપડાય એની ના નહિ પણ એ તો બડો સેતાન છે. એની સામે લડવાને આપણે કોઈ નવો રસ્તો શોધવો પડશે નટવર ! ’

‘ એ અહીં શા માટે આવે છે ? ’

‘ કારણ કે એક ખાનદાન અસીલે એનો કેસ મારા હાથમાં સોંપ્યો છે. સરયુખાલા મજમુદારનું નામ તેં સાંભળ્યું હશે ?—’

‘ હા પેલી પહેલી એમ. એ. થઈ તે ને ? ’

‘ એજ. એનું લગ્ન થોડા વખતમાં સર પુરષોત્તમરાય ખરમોદરાય ઝાલા સાથે થવાનું છે. આ ભાઈ સાહેબ પાસે કેટલાક મુખર્ખી ભયો કાગળો છે. મુખર્ખી ભરેલા એટલુંજ, વધારે પડતું કંઈ નહિ પણ ફક્કડ રીતે લખાયેલા કાગળો છે. એ મીસ મજમુદારે કોલેજ જીવનમાં એક જીવાન ગ્રેજ્યુએટને લખેલા. એ જો સર પુરષોત્તમરાયના હાથમાં જાય તો એ લગ્ન અટક્યા સિવાય રહેજ નહિ એવા એ છે કારણ કે સર પુરષોત્તમરાય જરા સાંકડા મનના અને જૂના સંસ્કારના માણસ છે. પૈસાની સારી જેવી રકમ અનંતરાયને આપવામાં ન આવે તો તે એ બધા કાગળો સર પુરષોત્તમરાયને મોકલવાની ધમકી આપે છે. મીસ મજમુદારે મળે એને મળીને એની સાથેની સરતો નક્કી કરવાનું સોંપ્યું છે અને બે તોટલી ઉદાર સરતો મ્હારે કરાવવી છે. ’

નીચે ગાડી આવવાનો ખડખડાટ થયો. ‘ મ્હેં ’ જોયું તો એક ભવ્ય અને દમામવાળી ગાડી આવી હતી. એના ઘોડા ૩૪ પુષ્ટ હતા અને બધો ઠાઠમાઠ બાદશાહી દબે હતો. હમાલે એનું બારણું ઉઘા-

ડયુ એટલે એક બાંધી દીનો માણસ એમાંથી બહાર આવ્યો. એક મીનીટમાં એ અમારી પાસે આવી પહોંચ્યો.

અનંતરાય બક્ષીને આશરે પચાશક વર્ષ થયાં લાગતાં હતાં. એનું માથું તાલ પડીને બોલું થઈ ચકચકતુ હતુ. એનું મોઢું હસમુખ હતુ અને એટલી ઉમરે પણ એનામાં પુરતી સ્ફૂર્તિ હતી.

એણે શાન્તિથી પોતાની બેઠક લીધી અને મ્હારા તરફ જોયું-
‘આ સાહેબ છે તે—’ એણે મ્હને બતાવીને જયંતને કહ્યું.
‘ડૉ. નટવર મ્હારા મિત્ર અને ભાગીદાર છે.’

‘બહુ સારૂ મી. જયંત ! તમારા અસીલના લાભ ખાતર મ્હેંતો કહ્યું હતું. વાત ઘણી નાબુક છે—’

‘ડૉ. નટવર એ ક્યારનાય જાણે છે.’

‘તો તો આપણે આપણું કામ શરૂ કરીએ. તમે કહો છો કે તમે મીસ મઝમુર વતી કામ કરો છો. એમણે મ્હારી સરતો કબુલ કરવાની તમને સત્તા આપી છે ?’

‘તમારી શી સરતો છે ?’

‘પચીસ લગ્નર રૂપિયા.’

‘નહિ તો ?’

‘મ્હારા સાહેબ ! મ્હને ઠીક નથી લાગતું છતાં કહેવું પડે છે કે એનું પરિણામ લયંકર જ આવે. ૧૪ મી તારીખે એ રકમ મ્હને નહિ મળે તો ૧૮ મી તારીખે લગ્ન નહિ થાય એની ખાત્રી રાખજો.’

એનું હાસ્ય મોહક થયું. જયંત વિચારમાં પડ્યો.

‘તમે બહુ ખાત્રીથી બોલો છો એ જરા વધારે પડતું છે’ જયંતે કહ્યું. ‘એ કાગળમાં શું લખેલું છે તે હું જાણું છું; અને મ્હારા અસીલને મ્હારામાં શ્રદ્ધા હોય એ દેખીતું છે. એ મ્હારી સલાહ મુજબ ચાલશે. હું એને એ સલાહ આપીશ કે એ વાત એ

પોતાના લવિષ્મના પતિને જણાવે અને એની ખાનદાની પર વિશ્વાસ રાખે.’

અનંતરાય હસી પડ્યો.

‘ત્યારે તમે સર પુરુષોત્તમરાયને ઓળખતા નથી !’

જયંતના મોં પરથી સમજાતું હતું કે એ એને ખરાબર ઓળખતો હતો.

‘એ કાગળોમાં એવું તે શું છે ?’

‘એ ઘણા લહેજતદાર કાગળો છે. લખનાર પણ ઉગતી જુવાની-માં હોઈ નવી કેળવણી અને નવા વિચારનો ઉત્સાહી થવ છે. લખ્યા છે પણ ફક્ત રીતે પછી લહેજતદાર કેમ ન હોય ! પણ એની લહેજત સર પુરુષોત્તમરાય માણી શકે એમ નથી. એમના પેટમાં એ લહેજત દુઃખે એવી છે. છતાં જો તમારી એવી જ મરજી છે તો આપણે ક્યાં આગ્રહ કરીએ છીએ ? એતો કામની વાત છે. જો તમને એમ લાગતું હોય કે એ કાગળોની તમને જરૂર નથી અને સર પુરુષોત્તમરાય વાંચે તેમાં દરકત જેવું નથી તો પછી નાલક પૈસાનું પાણી કરવાની જરૂર પણ શી છે ?’ એમ કહીને એ ઉઠ્યો.

જયંતના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો.

‘જરા થોભો.’ એણે કહ્યું. ‘તમે બહુ ઉતાવળ કરો છો. આવી નાનુક આખતમાં આમોશ રાખીને કામ લેવું જોઈએ.’

અનંતરાય પાછો બેઠો.

‘મ્હારી ખાતરી હતી કે તમે સમજદારીથી કામ લેશો.

‘કોણ ના કહે છે ! પણ તમને ખબર છે કે મીસ મઝમુદાર કંઈ પૈસા પાત્ર નથી ! હું ખાતરીથી કહું છું કે દશ લગ્નર રૂપિયા એકઠા કરવા એમને આકાશ પાતાળ એક કરવાં પડશે તો પછી તમે કહો છો એટલા તે શી રીતે આપી શકે ! એટલે આશા રાખું છું કે તમે જરા ઉદાર થઈને દસલગ્નર રૂપિયા લઈને એ કાગળો પાછા સોંપશો એથી વધારે આપવાની એમની શક્તિ નથી.

અનંતરાય હસ્યો એની આંખો ચળકી ઉઠી.

‘તમે કહો છો તે મ્હારી જાણુઆર નથી પણ લગ્ન એ એવો પ્રસંગ છે કે જે વખતે સગાં વહાલાં અને ભાઈબંધ દોસ્તદારની કસોટી થઈ શકે છે, મીસ મઝમુદારને એ રીતે પૈસા એકઠા કરતાં વાર લાગે એમ નથી. અને એ બધાંની ભેટ સોગાદો કરતાં કાગ-જોનું આ નાનું સરખું બંડલ એને દુનીયાપારનો આનંદ આપ્યા સિવાય નહિ રહે.’

‘એ તદ્દન અસંભવિત છે.’

‘એ શું બોલો છો મ્હારા સાહેબ ! ખરેખર ! માણસોને ખરાખર સલાહ આપવામાં આવતી નથી એ એમનું કમ નસીબ છે ! આ જરા જુઓ—’ એમ કહીને પાકીટ કાઢીને એણે એક ચીટી ખનાવી. ‘એ નામ કહેવાની જરૂર નથી. પણ એક મોટા માણસની છે કાલે સવારે એ ચીટી પેલાં બાઈ સાહેબના પતિદેવના હાથમાં પહોંચી જશે, જે મ્હને બાર દબ્બરની નજીવી રકમ એ લોકો તરફથી નહિ મળે તો. એ બાઈ સાહેબ ધારે તો પોતાના દારમાંના બે હીરા વટાવીને પણ એટલી રકમ આપી શકે એમ છે પણ શું કરીએ ; એને ખરાખર સલાહ ન મળે તેમાં આપણો તે કાંઈવાંક છે ! તમને મીસ શીરીન કામા અને ખાનબહાદુર ખરસેદજી બાંમોટનાં લગ્ન એકાએક અટકી પડવાની વાત ખબર છે ને ? લગ્નની બે દિવસ આગમય ‘સાંજ’ માં એક પેરેગ્રાફ પ્રકટ થયો હતો અને લગ્ન અટકી ગયું હતું. એ શાથી થયું ? સમજ પડે છે ? વીસ દબ્બરમાં એ બધું પતાવવા હું તૈયાર હતો પણ એમની અક્કલ ઠેકાણે નહિ તે હું શું કરું ? અને છતાંય તમારા જેવા ભણેલા ગણેલા હોશીયાર અને ચતુર માણસ તમારા અસીલવતી એનું ભવિષ્યનું જીવન જોખમમાં છે તે વખતે મ્હારી સાથે સરતો કરવા માગે છે કે એ પણ નવાઈ જ છે ને ! ખરેખર ! મી. જયંત ! મ્હને ઘણી અજબબી લાગે છે !’

‘ મહે’ કહ્યું એ બરાબર કહ્યું છે.’ જ્યંત બોલ્યો. પેસાની ગોઠવણ થઈ શકે એવી સ્થિતિ નથી. તમને આપુ છું તે રકમ ઓછી નથી એ લઘને રાજ થાવને. શા માટે એનું જીવન ધૂળ-ધાણી કરો છો ? એમ કરવાથી તમને રાત્રી પાછ મળવાની છે ?’

‘ત્યાંજ તમારી જૂલ થાય છે. મી. જ્યંત ! એવાત બહાર પડે તેમાં મ્હને ખમણો લાભ છે. સીધો નહિ પણ આડકતરો. આજ જાતના આઠથી દસેક કેસ હમણાં હાથ ઉપર છે તેમજ પાકવાની તૈયારીમાં છે. એ બધાને જો ખબર પડે કે મીસ મઝમુદારને મહે’ બરાબર પાઠ શીખવાડ્યો છે અને ન માનવાથી બરાબર ખબર લીધી છે તો એ બધા ઠેકાણે આવી જાય અને મ્હને ઘણી સારી રકમ માગતાં વેંતજ આપે. હવે તમે સમજ્યાને ?’

જ્યંત ખુરસી પરથી એકદમ કુદ્યો.

‘ એમની પાછળ જા. નટવર ! બહાર જવા ન દેતો; ચાલો હવે તમારા પાકીટમાં શું છે તે બતાવો તો—’

પણ અનંતરાય એકદમ ભીંત સરસો સરકી ગયો અને ખીસ્સા-માંથી એક મોટી રિવોલ્વર બહાર કાઢી. ‘ તમે કાંઈ નવાજુની કરશો એ હું ધારતોજ હતો. આવા પ્રસંગો તો ઘણા આવી ગયા મી. જ્યંત ! એનાથી શા ફાયદો થવાનો હતો ? હું હમેશાં તૈયારજ હોઉં છું. એટલી ચપળતા ન હોય તો આ ધંધો ન થાય. હું હમણાં રિવોલ્વર ચલાવું તોયે કાયદો મ્હને મદદ કરશે, તમને નહિ. સમજ્યાને ! અને કામના કાગજો લઘને હું અહીં આવું એવો મુખ નથી ! મ્હારે હજી એક બે સ્થળે મુલાકાત લેવાની છે એટલે સાહેબજી !’ કહીને એ ધીરે ધીરે બારણાની નજીક ગયો. એ બોલતો હતો ત્યારે મહે’ ખુરસી ઉપાડીને મારવાનો વિચાર કર્યો હતો પણ જ્યંતે ધસારતથી ના પાડી હતી. જરાક માથુ હલાવી, આંખ મચકાવી તથા હસીને એ ભાઈ સાહેબ બહાર પડ્યા. થોડીવારે એની ગાડી જવાનો અવાજ આવ્યો.

જયંતે અર્ધા કલાક સુધી શાંત ચિત્તે વિચાર કર્યા કર્યો. પછી કાંઈ નિર્ણયપર આવ્યો હોય તેમ ઉઠ્યો. અને થોડી વારે અમારા મકાનમાંથી એક તાત્યારાવ બહાર પડ્યા. ‘હમણાં હું આવું છું નટવર !’ કહીને જયંત ગયો તે છેક રાતના મોડો પાછો ફર્યો. એણે અનં-રાય સામે પોતાનું કામ શરૂ કર્યું હતું એમ મ્હને લાગ્યું પણ એમાં એને તાત્યારાવનો પોપાક અને દેખાવ શી મદદ કરશે તે સમજાયું નહિ.

કેટલાક દિવસ સુધી જયંત એ ડ્રેસમાં ગયો અને આવ્યો. ઘણુંખરુંએ સાંજનાજ જતો અને વરલી ખાતે લટાર મારતો એ શું કરતો હતો તેની મ્હને ખબર પડતી ન હતી. છેવટે એક રાત્રે ફરીને આવીને પોતાનો એ પોપાક અને દેખાવ દૂર કરીને મ્હારી પાસે બેસીને ખુબ દસ્થો.

‘ નટવર ! તને એમ નહિ લાગે કે હું પરણાવાનો હોઈશિ ! ’
‘ ના રે ! ’

‘ તને સાંભળીને નવાઈ લાગશે ! પણ અમે પરણાવવાનું નક્કી કર્યું છે ’

‘ અરે બાપરે ! ત્યારે તો મ્હારે— ’

‘ અનંતરાયની આયા સાથે. ’

‘ અરે ભગવાન ! એ શું જયંત ! ’

‘ મ્હારે ખબર મેળવવી હતી. નટવર ! ’

‘ પણ એ તો બહુ વધારે પડતું કહેવાય ! ’

‘ છતાં એમ કરવાની જરૂર હતી. હું પ્લંબરનો ધંધો કરું છું. સારા ભવિષ્યની અને બે પૈસા રળવાની આશા અને સગવડવાળો છું મ્હાં નામ આનંદરાવ છે. અમે બેઉ રોજ સાંજે સાથે ફરવા જઈએ છીએ, અને ટોળટપ્પા મારીએ છીએ. કાંઈ વાતો કરીએ છીએ નટવર ! તને તો ખ્યાલેય નહિ આવે. પણ મ્હને જે જોઈતું હતું

તે મળી ગયું છે. અનંતરાયનું મકાન અને એની રહેણીકરણી મહને દીવા જેવી દેખાય છે.’

‘પણ પેલી આયાનું શું?’

એણે ખભા ઉંચા કર્યા.

‘દુનીયા એમજ ચાલે છે, નટવર! આપણે વખત આવે એવો વેષ પણ લજવવો પડે છે. છતાં એમાં પણ મ્હારો હરીફ છે અને એ જ્યારે ત્યારે ફાવી જશે. શી મઝાની રાત છે! નટવર.’

‘તને કાંઈ બહુ મઝા પડતી લાગે છે!’

‘પડેજ ને. મ્હારા કામ માટે જેવી જોઈએ તેવી રાત છે અને વાતાવરણ પણ એવુંજ છે. મ્હારો વિચાર અનંતરાયના મકાનમાં ચોરી કરવાનો છે.’

એ સાંભળતાં મહને ધ્રુગરી આવી. જ્યંત આ જાનનું પગલું લે એ ધાગું નવાઈ જેવું લાગ્યું. રાત્રિના ગાઠ અંધકાર છાયા વાદળ ઘેરા પ્રદેશને વિજળીનો એક ચમકાર દેખાડે તેમ એના છવતના આ અંધકારમય પ્રદેશનાં મહને દર્શન થતાં લાગ્યાં. અનંતરાય જેવાના મકાનમાં એ ચોરી કરતાં પકડાયા સિવાય રહે નહિ. એ પકડાય એટલે એની આખર પાણીમાં જાય. અને એની જ્યંત કારકીર્દિનો અંત આવે. એવે વખતે અનંતરાયની દયાપર છવવાનો વખત પણ આવી લાગે.

‘પ્રભુને ખાતર પણ એ વિચાર કરવાની જરૂર નથી જ્યંત! મહેં ખરા છગરથી એને વારવા માંડયો.

‘અરે બાપુ! મહેં બધો વિચાર કર્યો છે. તારે ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી. મહેં ચારે બાજુના રસ્તા તપાસી જોયા છે અને બીજો એક પણ સહીસલામત લાગ્યો હોત તો આ રસ્તો લેવાની વાત હું કરતેજ નહિ. તને એમ લાગતું હોય તો આપણે બેઉ ફરી વિચાર કરી જોઈએ. બહારથી અથવા કાયદાની દૃષ્ટિએ મ્હાં કામ વાંધા

ભયું હોવા છતાં નૈતિક દૃષ્ટિએ વ્યાજબી છે એમ તને નથી લાગતું? એના ઘરમાં જઈને ચોરી કરવી એ જોર જીલમથી એની નોટણક પડાવી લેવા કરતાં ઘણું વધારે પડતું નથી. એવો જોરજીલમ કરવામાં તું પણ કયાં સામેલ થયો નહોતો?’

એ પ્રસંગ મ્હારી નજર આગળ તથો.

‘ખરાબર છે.’ હું બોલ્યો. ‘આપણું કામ નીતિની નજરે વાંધા ભર્યું નથી કારણ કે જે કાગળોનો એ દુરુપયોગ કર છે તે સિવાય બીજું કાંઈ લેવાની આપણી ઇચ્છાજ નથી.

‘એમજ ગણવું જોઈએ. જોકે એ નૈતિક નજરે ખરાબર છે તોપણ અંગત જોખમનો વિચાર પણ કરવાનો રહે છે. અને એક સ્ત્રી અસીલની હાંદગીનો સવાલ હોય ત્યારે મ્હારા જેવા માણસે એના અંગત જોખમને વધુ મદત આપવું એ શોભારૂપ નથી.’

‘પણ તારી સ્થિતિ કંઈક નહિ થાય.’

‘એમ પણ અને છતાં એ સિવાય પેલા કાગળો પાછા મેળવવાનો બીજો રસ્તો નથી. એ બિચારી પાસે કમનસીબે પુરના પૈસા નથી અને કાઠની પાસેથી પૈસા લાવી શકે અને વિશ્વાસથી પોતાની કંઈક સ્થિતિ જાળાવે એમ પણ નથી. કાલે છેલ્લો દિવસ છે. એટલે જે આજે રાત્ર કાગળો લાથમાં ન આવે તો આવતી કાલે સવારનાજ એણે પોતાની જીવનલીલા સમાપ્ત કરવીજ જોઈએ. આખર જીમારની જીવવા કરતાં મરવું એ દગ્ગર દરજ્જે બહેનર માને છે તો પછી કાંતો આપણે એને એના નરીબને આધારે છોડી દેવી અથવા આ છેલ્લો પાસો ફેંકવો, અને નટવર! બાજી રસપર ચઢી છે એટલે અનંતરાયને મ્હાત કરવા પણ હું આ પગલું લેવા લલચાઉં છું. મ્હારી આખરને ખાતર પણ મ્હારે લટી લેવું જોઈએ એમ તને નથી લાગતું?’

‘પણ મ્હને—’

‘અરે જવા દેને હવે !’

‘હીક ! તારી એવી મરજી છે તો, આપણે ક્યારે જવાનું છે ?’

‘તારે નથી આવવાનું.’

‘તો તારે જવાનું પણ નથી. મ્હને સાથે નહિ લઈ જાય તો ખાત્રીથી માનજે કે જેવો તું અનંતરાયના ધર તરફ ગયો તેવોજ હું જમને પોલિસને એતાવી આવીશ. આપણે સાથે કામ કરીએ છીએ એટલે તારે મ્હને લઈજ જવો જોઈએ.’

‘પણ તું મદદ કરી શકે એવું કાંઈ નથી.’

‘તે તારે જોવાનું નથી. શું થશે કે શું નહિ તેની તને ઓછીજ ખબર છે ? ગમે તેમ પણ મ્હેં તો તારી સાથે આવવાનું નક્કી કર્યું છે અને તે ફેરવવાનો મ્હારો વિચાર નથી. તારા સિવાય બીજાને પણ દુનિયામાં સ્વમાનનો ખ્યાલ હશે એ જૂલવું જોઈતું નથી.’

જ્યંતને જરા ચીઠ ચટ્ટી પણ થોરી વારે એનાં ભવાં મંડલાયાં એ શાંત થયો ને મ્હારો વાંસો થામડી બોલ્યો :

‘લલે બાપુ ! લલે. તુંયે આવજે. આપણે સાથે રહ્યા છીએ ને સાથેજ રહીશું. બધું સીધું ન ઉતરે ને મોસાળ જતું પડે તો ત્યાં પણ તારા જેવો સાથીદાર ક્યાં મળવાનો હતો ! તારી પાસે કબુલ કરવામાં શરમ નથી નટવર ! કે બે મ્હેં સંદેહગ થવાનું પસંદ કર્યું હોત તો પોલિસને બોંય ભારે થયા સિવાય રહેત નહિ. આજે એ વિચાર કંઈક અંશે અમલમાં મુકવાનો પ્રસંગ આવે છે એથી આનંદ થાય છે. આ બે.’ એમ કહીને તેણે મ્હને એક ખાનામાંથી ચામડાની નાની પેટી ઉધારીને ખતાવી. એમાં કેટલાંક ચળકતાં હથીઆરો હતાં. ‘આ પહેલા નંખરને! ચારોપંચાગી સામાન છે. આ હથીઆરો ધર ફાડવામાં થણાં ઉપયોગી છે. છેલ્લામાં છેલ્લી શોષ મુજબનાં આ હથીઆરોથી ધર ફાડતું સહેલ છે. તારી પાસે રખરના છુટ છે ?’

‘ટેનીસ શુઝ છે. તેની નીચે રખરનાં સોલ છે.’

‘ચાલશે. ચાલ જરા થોડું ખાઈ લઇએ. સાડાનવ થયા છે. અગીઆર વાગે આપણે ઉપડીશું. મહાલક્ષ્મી સુધી ખનના સુધી ગાડી કરી લઇશું. ત્યાંથી અનંતરાયનું મકાન બહુ દૂર નથી. પાએક કલાક ચાલવું પડશે. મધરાત પહેલાં તો આપણે કામે લાગી જઇશું. અનંતરાય નિયમીત રીતે સાડાદશે સુઈ જાય છે. એ જખરા ઉંઘણુસી છે. ગમે તે દિસાએ આપણે એ વાગે તો પાછા ફરીશું અને કોઈપણ બોગે સરયુઆલાના કાગળો લેતા આવીશું.’

સિનેમામાંથી ઘેર જતા હોય તેમ અમે અગીઆર વાગે નાકાપરની અગિઆરી આગળથી ટૅક્સી કરી લીધી અને મહાલક્ષ્મીને દરિએ ગયા. શિયાળાની રાત હતી અને દરિઆનો પવન જોસથી ધુંકાતો હતો એટલે ઠંડી સખત લાગતી હતી. દરિઆ કિનારે અમે વરલી તરફ ચાલ્યા.

‘આ પણ અનુભવ મેળવવાનો હશે નટવર ! નહિ તો આવી ઠંડીમાં આપણે ઓછાજ ફરવા નીકળવાના હતા. પેલા કાગળો અનંતરાયે એના વાંચનગૃહની તિજોરીમાં રાખ્યા છે અને એની જોડેજ એનો શયનખંડ છે. એ ભાઇસાહેબ જખરા ઉંઘણુસી છે એટલે હરકત જેવું નથી. સુશીલા કહે છે કે નોકરો વાતો કરે છે કે શેઠને જગાડવા એ મહાભારત કામ છે. એનો એક ખાનગી મંત્રી છે અને તે આખો દિવસ વાંચનગૃહમાં કામ કર્યો કરે છે એટલે દિવસે આપણો લાગ ફાવે નહિ તેથી આ વખત પસંદ કરવો પડ્યો છે. ખીજુ એણે એ મોટા કુતરા પાળેલા છે અને રાતના વખતે એમને ખાગમાં છૂટા મૂકી દે છે. એ દિવસથી સાંજના ઘણો મોડો હું સુશીલાને મળવા જઈ છું એટલે એ કુતરાઓને ખાંધી રાખે છે. પેલુ એનું મકાન. એની આજુબાજુ વિશાળ ખાગ છે. આપણે છાનામાના પેલે નાને દરવાજે થઇને જવાનું છે. અજવાળુ નથી એટલે કોઈ જાગતુ નહિ હોય.’

અમે કાળા કપડાના નાના ઘુરખાથી મેં ઢાંકી દીધાં અને ધીરથી ધ્યાન દઇને આગળ વધ્યા. ખરેખર! અમે અત્યારે તો પહેલા નંબરના ચોર કે બદમાશજ લાગતા હતા. અમે મકાનની લગોલગ જઈ પહોંચ્યા. એની આગળની બાજુએ ટાઇલ્સ જડેલી એસરી હતી. તેમાં પુષ્કળ બારીઓ તથા બે બારણાં પડતાં હતાં.

‘પેલો એનો શયનખંડ’ જયંતે બહુજ ધીમેથી મ્હને કાનમાં કહ્યું. ‘આ બારણે થઇને વાંચનગૃહમાં જવાય છે. આપણા કામ માટે એ ઠીક છે, પણ એ અંદરથી બરાબર બંધ કરેલું છે એટલે અવાજ બહુ થાય માટે કામનું નથી. જરા આગળ ચાલ. પેલી બારી એના દિવાનખાનામાં પડે છે.’

અમે આગળ વધ્યા. એક બારી જયંતે પસંદ કરી. એ અંદરની બાજુથી બંધ હતી. જયંતે એનો કાચ જરાપણુ અવાજ કર્યા સિવાય કાપી કાઢ્યો ને અંદર હાથ નાખી આંકડો ઉઘાડી. બારી ઉઘડી અને અમે બેઠે જણુ અંદર દાખલ થયા. એણે અંધારામાં મ્હારો હાથ પકડ્યો અને ગલ્લેરીમાં મુકેલાં મોટાં કુંડાઓની પાછળ થઈને મ્હને આગળ દોર્યો. એની શક્તિઓ અજબ હતી. અંધકારમાં આપણા જૂના કવિઓ કહે છે તેવા સોયપણુ ન ખુંપે તેવા અંધકારમાં જોવાની શક્તિ જયંતે કેળવી હતી—બિલાડીનું દૂધ પીને કે શી રીતે એ કદાચ કોઇ પૂછશે પણ તે મ્હને ખબર નથી—એટલે અમે આગળ વધ્યા. એણે એક બારણું ઉઘાડ્યું અને અમે એક મોટા ખંડમાં દાખલ થયા. એમાં થોડા વખત પરજ ‘કોઈએ સીંગાર પીધી હોય એમ એની હવા પરથી મ્હને લાગ્યું. એ ફરતીચર વિગેરેનું બરાબર ધ્યાન રાખીને આગળ વધ્યો ને મ્હને પણ દોર્યો. બીજું એક બારણું ઉઘાડ્યું. અને અમે આગળ વધ્યા એટલે બંધ કર્યું. અમે એક નાની ગલ્લેરીમાં આવ્યા હતા એમ મ્હને લાગ્યું. અમે આગળ વધ્યા. જયંતે જમણા હાથ તરફ એક બારણું ઉઘાડ્યું. એમાંથી અમારાપર કંઈક કુદ્યુ. મ્હારો તો ઝવ ઉડી ગયો કે ‘હાય! મુવા!’ પણ સહલાગ્યે એ

બિલાડી નીકળી. ‘મ્યાઈ’ કરીને એ નાહી, અમે હસ્યા. મોટેથી નહિ પણ મનમાંજ. જરા દરવા આવેલી સગડી એ ખંડમાં બળતી હતી અને કોઈએ સીંગાર પીધી હોય એવી એની હવામાં વાસ આવતી હતી. અંગુઠાનાં ટેરવાં પર વજન રાખી જ્યંત આગળ વધ્યોને મહેને પણ ધીરેથી ચાલવા જણાવ્યું. ધીરેથી એણે બારણું બંધ કર્યું. અમે અનંતરાયના વાંચનગૃહમાં આવી પહોંચ્યા હતા. એની એક બાજુનો પડદો શયનગૃહનું દ્વાર ઢાંકતો બૂલતો હતો.

સગડી હજી ઠીક ઠીક બળતી હતી. એનો પ્રકાશ ચારે બાજુ પડતો હતો. દરવાજા પાસે વિજળીના દિવાનું બટન ચકચકતું હતું. એનો ઉપયોગ કરવો એ એ સ્થિતિમાં મુખાંધનું કામ હતું. એક બાજુની બારીએ પડદો હતો અને તે બારી જ્યંતે બહારથી બતાવી હતી. બીજી બાજુનું બારણું ઓસરીમાં પડતુ હતું. વચ્ચે એક લખવાનું ટેબલ અને તેની પાસે ચારે બાજુ ફરે એવી ખુરશી પડ્યાં હતાં એની સામે છુક કેસ પર થોડી ચોપડીઓ હતી. એક ખુણામાં તિબેરી હતી એના પાંચિશ કરેલા હેન્ડલ ચક ચકતા હતા. જ્યંતે ધીરે રહીને નજીક જઈને એ જોયા. પછી એણે શયનખંડના બારણા આગળ કાન ધર્યાં. કોઈ જાતનો અવાજ આવતો ન હોય એમ એને લાગ્યું. એટલામાં મહેને ઓસરીમાં પડતુ બારણું પાછા જવાને કામ આવશે એમ લાગવાથી તે જોવાનું મન થયું. અને નવાઈની વાત તો એ હતી કે એ અંદરની બાજુથી બિલકુલ બંધ કરેલું ન હતું. આંકડી સુદ્ધાં મારેલી ન હતી. મહેને જ્યંતને ખભે હાથ મુકી બારણા તરફ આંગળી કરી સૂચના કરી. મહેને એને અજાણ્ય થતાં જોયા. મહારી પેઠે એને પણ નવાઈ લાગી હતી.

‘એ બરાબર સમજાતુ નથી કે શાથી એ ઉઘાડુ રહી ગયું છે.’ છેક મહારા કાનની લગોલગ ઓઠ લાવી બહુજ ધીરેથી જ્યંતે કાનમાં કહ્યું. ‘પણ વખત ગુમાવવાની જરૂર નથી નટવર !’

‘મહેને શું કામ સોંપે છે ?’

‘ ખારણા પાસે ઉભો રહે. બહારથી કોઈ આવતુ લાગે તો અંદરથી બંધ કરી દેજે એટલે જે રીતે આવ્યા તે રીતે ચાલ્યા જમશું આવનાર કોઈ બીજો રસ્તે આવી લાગશે તો એ રસ્તો આપણને કામમાં લાગશે. અથવા વખત નહિ હોય તો પેલી મોટી બારીના પડદા પાછળ સંતાઈ જશું. સમજ્યોને ? ’

મેં હા કહી અને ખારણા પાસે ઉભો રહ્યો. ભયની લાગણી હવે ઉઠી ગઈ હતી અને હવે મદને પણ રસ પડતો જણાતો હતો. કાયદાના સહાયકને બદલે અત્યારે તો અમે ભંજકજ થયા હતા; છતાં પણ અમારા કાર્યનું ઉચ્ચ ધ્યેય, અમારો આદર્શ અને સામા પક્ષની દુષ્ટ વલણ એ બધું મારા ઉત્સાહને પાતો ચઢાવવામાં મદદ કરતું લાગ્યું. જ્યંત એક પછી એક પોતાનાં હથીઆરો પસંદ કરતો અને શાંતિથી તેમને અજમાવતો હતો. જ્યંતે જુદાં જુદાં ઓળાર અને ચાવીઓનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. હું ખારણા પાસેજ એણે કહ્યા મુજબ ધ્યાન દઈ ઉભો હતો અને કાન સાવ ખુલ્લા રાખ્યા હતા. અધાં કલાક સુધી જ્યંતે મહેનત કરી અને છેવટે તિજેરીનું વજનદાર ખારણુ ઉઘડતું લાગ્યું. અંદરની બાજુ બરાબર ગોઠવેલાં કાગળોનાં કેટલાંય બંડલો હતાં. જ્યંતે એક કાઢીને જોયું પણ પુરતા પ્રકાશના અભાવે એ કોનું દશે એ કહી શકાય એમ ન હતું, એટલે પોતાના ચોર ફાનસ વડે એણે જોયું. એકાએક એ અટક્યો. બીજી પગે એણે તિજેરીનું ખારણુ બંધ કર્યું, પોતાનાં ઓળારો ઉપાડ્યાં અને પેલી બારીના પડદા પાછળ છૂપાયો. મદને પણ તેની પાછળ જવાની ઇસારત કરી.

હું એની પાસે જઈને ઉભો ત્યાં તો કોઈનાં પગલાંનો અવાજ દૂરથી આવતો હોય એમ સંભળાયો. જ્યંતે એ સાંભળ્યો હોવો જોઈએ. તેથીજ એણે પોતાનું કામ બંધ કર્યું લાગતું હતું. થોડે દૂર ખારણુ ઉઘડવાનો અવાજ આવ્યો. પછી કોઈ ભારે પગે આવતું હોય એવો અવાજ સંભળાયો. જોડેની ગેલેરીમાંથી એ અવાજ આવ્યો.

આરણ્ય આગળ એ અટક્યો અને આરણ્ય ઉધડતુ સંભળાયુ. પછી વિજળીનું બટન દબાવાનો અને કોઇના આમ તેમ આંટા ફેરા મારવાનો અવાજ આવ્યો. સિગારની ધુણી પણ આવી. કોઇ આંટા ફેરા મારતુ ફરતુ હોય એમ લાગ્યુ. પાછો પગલાંનો અવાજ બંધ થયો. પછી ખુરસીની કમાનનો અટકો થયો અને થોડી વારે કાગળીયાનો ખખડાટ થયો. અત્યાર સુધી રહેજ પણ જોવાની મ્હેં હિંમત કરી ન હતી પણ હવે પડદાની ફાટમાંથી નજર નાખી. જ્યંત પણ જોતો હતો. અમારી સામેજ અનંતરાયની પીઠ હતી અને એ જાગતોજ બેઠો બેઠો કંઈક કાગળીયાં તપાસતો હતો. અમે એની હીલચાલ વિષે અનુમાન બાંધવામાં ભૂલ કરી હતી એ ખુદ્દુ જણાઇ આવતું હતું. એ સૂધ ગયોજ ન હતો. એ કોઇ દૂરના ખંડમાં જાગતો બેઠો હતો અને એ ખંડ બીજી બાજુ હશે એટલે એનું અજવાળું અમારા જોવામાં આવ્યુ નહિ હોય. એનું બોડકુ માથુ વિજળીના પ્રકાશમાં ચકચકતુ હતું. લાંબા પગ કરીને એ ખુરસી પર ઝુકીને પડ્યો પડ્યો વાંચતો હતો. એ કાગળો કાટને લગતા હોય એવું એના વચ્ચેથી લાંબા પાડેલા સડને લીધે તથા બાજુમાંની લીલી દોરી ઉપરથી લાગતુ હતું. એણે વાંચતાં વાંચતાં વચ્ચે સીગારેટ પીતી ચાલુ રાખી હતી. એના શાન્ત અને સ્વસ્થ ચિતે બેસવા ઉપરથી કામ જલદી પતે એવું લાગતુ ન હતું.

જ્યંતનો લાથ મ્હારા ખભા પરજ હતો અને તે એણે દાખ્યો ને મ્હને સમજાવ્યું કે કાંઈ વાંધા જેવુ હતું નહિ. મ્હને એક જ વાતની ગડલાંગ હતી. અમારી સામેની બાજુએ તિજોરીનું આરણ્ય અદ-ખોલુ વસાયુ હતુ એના ઉપર જો અનંતરાયની નજર પડે—અમારી પડતી હતી તેવી રીતે—તો કાંઈ નવા જૂની થયા સિવાય ન રહે. એની નજર કઈ ઘડીયે પડે એ નક્કી ન હતું પણ જો એ તે જોઇ જાય તો તરતજ કુદીને મ્હારો કોટ એના મોઢા પર ઢાંકી દઇ એને સીધો કરવાનું કામ જ્યંતને સોંપું એવો મ્હેં વિચાર કરી રાખ્યો હતો અને

બારીકાઈથી એના ઉપર નજર રાખતો હતો. પણ અનંતરાયે આખર સુધી એ જોયું નહિ. પેલા કાગળનાં પાન એક પછી એક એ ઉથલાવતો જ ગયો. એ દસ્તાવેજની ભાષા અને લખાણમાં એને અજબ રસ પડ્યો હોવો જોઈએ. મહેં ધાર્યું કે એ વાંચી રહીને એ સુધ જશે ખરો પણ એ દસ્તાવેજ પુરો વંચાઈ રહે તે પહેલાં એવો બનાવ બન્યો કે અમારા સાહસનો અણધાર્યો અંત આવ્યો.

કેટલીયે વખત અનંતરાય પોતાના હાથ પરના ઘડીઆળ સામે જોતો હોય એમ મૂકે લાગ્યું. એક વખત તો એ ઉંચો થઈને પાછો બેઠો. કશી વાતની એને અધીરાઈ આવતી હોય એમ લાગ્યું. ઓસરીમાંથી કોઈનાં પગલાંનો ધીરો અવાજ આવ્યો ત્યાં સુધી આવે ન ધારેલે વખતે એને કોઈ મળવા આવવાનું હશે એવી કલ્પના સુદ્ધાં મૂકે આવી નહિ. અનંતરાયે કાગળો બાજુએ મૂક્યા અને ખુરસીમાં શાંત બેઠો. અવાજ જરા વધ્યો અને પછી કોઈએ બારણું ખખડાવ્યું. અનંતરાયે ઉઠીને બારણું ઉઘાડ્યું.

‘તેં અરધો કલાક મૂકે ખોટી કર્યો.’ અનંતરાયે જરા તોછડાઈથી કહ્યું.

બારણું ખાલી બંધ હતાં તેનું હવે કારણ સમજાયું. સ્ત્રીનાં કપડાં પવનમાં ફરફરવાનો અવાજ આવ્યો. આવનાર સ્ત્રી હતી અને મોટું ઢાંકેલું હતું. અનંતરાયે મોટું ફેરવ્યું તેવીજ પડદાની ફાટ બંધ કરીને હું સ્વસ્થ થઈ ગયો, પણ જેવો એ ખુરસી પર બેઠો તેવું જ મહેં પાછું પહેલાંની માફક જોવા માંડ્યું. એ બેઠો બેઠો હજી પણ લહેરથી સીંગાર પૂકતો હતો. એની સામે એક ઉંચી અને પાતળી સ્ત્રી પોતાના શરીરને ખુરખાથી ઢાંકીને ઉભી હતી. એના પર વિજળીનો પૂર્ણ પ્રકાશ પડતો હતો અને એમાં એનો રેશમી ખુરખો ચળકી ઉઠતો હતો. એનો શ્વાસોશ્વાસ ઉતાવળથી અને મોટેથી ચાલતો હતો. તે લાગણીની કે શરમની અથવા સંકોચની મારી ધ્રુજતી હોય એમ લાગ્યું.

‘ મહારી ઉંઘ બગાડી, ’ અનંતરાયે કહ્યું તારું કામ એટલું અગત્યનું ને કિંમતી છે ખરુંને ? બીજો વખતે તું આવી શકે એમ નથી ? ’

પેલી બાઇએ માથુ હલાવી ના કહી.

હરકત નહિ. જા લેડીસાહેબના ભેજમાં બહુ રાઈ હોય તો એ હવે ઝાઝો વખત નહિ ટકે. પણ ધ્રુજે છે કેમ ? હાં—બરાબર જરા સ્વસ્થ થા. ચાલ આપણે હવે કામની વાત કરીએ.’ એણે ટેબલના ખાનામાંથી નોટ શુક લીધી. ‘ તું લખે છે કે તારી પાસે લેડીસાહેબના પાંચ ખાનગી કાગળો છે. તારે એ વેચવા છે મારે એ લેવા છે. એ તો જાણે નક્કી છે. હવે ફક્ત એની કિંમત ઠરાવવાનું રહે છે. અલબત્ત, એ નક્કી કરતા પહેલાં મહારે કાગળો જોવા જોઈએ. જો એ જોઈએ તેવા હોય તો—અરે બહા ભગવાન ! ’

એક શબ્દ પણ બોલ્યા સિવાય પેલી સ્ત્રીએ પડદો ઉઘો કરી પાછો નાખી દીધો હતો. એનો ચહેરો ઘણાજ સોદામણો દર્શે પણ હમણાં તો એના પર પ્રલયનાં સ્મિત હતાં.

‘ હવે ઓળખીને ? ’ એ તિરસ્કારથી બોલી. ‘ એજ—જેનું જીવન તેં ધૂળ મેળવ્યું છે તે. ’

અનંતરાય હસ્યો. એના હાસ્યને અંતરની બહીકે સંયમી કર્યું, ‘ હું શું કરું ! મહેં તો બહુએ ઉદારતાથી વર્તવા માંડ્યું પણ તેં માન્યું નહિ. હું તો મરતાને પણ મેર ન કહું એવો છું પણ લોકો જ્યારે મહેને હેરાન કરે ત્યારે શું કરવું ? મહેં તારાથી અપાય એવીજ કિંમત આંકી હતી પણ તેં ન આપી તેમાં હું શું કરું ? ’

‘ એટલે તેં એ કાગળો મહારા પતિને મોકલી આપ્યા ! અને એ પ્રભુના અવતાર જેવો દેવાંશી જીવ હૃદયભગ્ન થઈ મરણ પામ્યો. તને ખબર છે કે તે રાત્ર મહેં તારી પાસે દયા માટે કેટલી આજીજી કરી હતી ? છતાં તું હસ્યે ગયો. અને હમણાં પણ તું હસે છે !

મારી ખાત્રી હતી કે તું સીધી રીતે મ્હને મળવાનો નહિ તેથી એ વખતે જે રીત અજમાવી હતી તેનો ફરીથી ઉપયોગ કર્યો. મ્હારે તને રૂબરૂ મળવું હતું. બોલ, હવે તારે શું કહેવું છે ?’

‘એમ દમ પર સુમાર રાખવાની જરૂર નથી.’ એણે ઉભા થતાં જવાબ દીધો. ‘હું જરાક ઉંચે સાદે બોલીશ ત્યાં તો મ્હારા માણસો દોડી આવી તને પકડી લેશે. તને ચુસ્સો આવ્યો હોય એ સમજી શકાય એવું છે પણ બહુ થયું. મ્હારે હવે વધુ વાત નથી કરવી માટે સિધારી જા.’

એજ પ્રલયના સ્મિત વાળું વદન છુરખો ઉંચો કરી દેખાડતી પોતાના હાથ કમખાનાં બટન પાસે રાખતી એ બોલી: ‘હવે પછી તું કોઈનું જીવન ખરાબ નહિ કરી શકે. મ્હારી માફક બીજાને હુદય ભંગ થવાનો પ્રસંગ નહિ આવે. તારા જેવા નરાધમથી ધરતી ભારે મરે છે, માટે ચાલ રસ્તો માપ! રસ્તો માપ! રસ્તો માપ! રસ્તો માપ!’

એણે પોતાના બદનમાં છુપાવેલી એક ઉંચી જાતની નાની સરખી રિવાલ્વર કાઢી એક પછી એક ચાર પાંચ બાર અનંતરાય સામે કર્યા. એ એની તદ્દન નજીકજ ઉભી હતી એટલે અનંતરાય સારી રીતે ધવાઈને ટેબલ પર ઝુકી પડ્યો. પછી એણે પગ ઉંચક્યો. બીજે ઘા ઝીલ્યો અને ‘તું માથાની મળી’ કહીને જમીન પર ગબડી પડ્યો. પેલી સ્ત્રીએ તે જોયું અને જરા પણ દરકાર કર્યા સિવાય એના મોં પર તતડાવી ને એક લાત લગાવી. એણે ફરીથી જોયું પણ કાંઈ અવાજ ન સંભળાયો. બારણાનો જરાક ખખડાટ થયો અને જેવી આવી હતી તેવીજ એ ચાલી ગઈ.

અમારી કોઈ પણ જાતની દરમ્યાનગીરી એને ખ્યાલવાને સફળ ન થાત; પણ જ્યારે અનંતરાય પર એક પછી એક ગોળીઓ એણે છોડવા માંડી ત્યારે મ્હને જરા દયા આવી અને હું કુદવાની અણી પર હતો પણ જ્યારે મ્હને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. હું એની સૂચના

સમજી ગયો અને એ અમારૂં કામ ન હતું એમ માની મુગો મુગો બેસી રહ્યો. અનંતરાય એના મોતે મરતો હતો તેમાં નાહકના વચ્ચે પડીને અમારૂં કામ વણસાડવાની જરૂર નહતી. પણ જેવી પેલી સ્ત્રી બારણું બંધ કરી ગઇ તેવોજ જયંત ઉઠ્યો અને અંદરની બાજુથી બારણું બંધ કરી દીધું. બીજા બારણું પણ બંધ કર્યો. દૂર માણસોની હીલચીલ થવા લાગી હતી. રિવોલ્વરના અવાજથી માણસો ઉઠ્યાં લાગતાં હતાં. શાંતિથી જયંત તિબેરી પાસે ગયો અને એમાંનાં કાગળીયાં લાવીને પેલી સગડી પર નાખ્યા અને ચારે બાજુથી પેટવ્યાં. ફરીથી બીજા કાગળીયાં આણ્યાં અને તેને પણ હોમ્યાં. પેલો ટેબલ પર પડેલો અનંતરાયના લોહીથી ખરાડયેલો કાગળ પણ એણે હોમ્યો. પછી એણે મ્હને બહાર નીકળવા ઇસારત કરી. એ પાછળથી આવ્યો અને બારણું બરાબર બંધ કર્યું તથા આગળો દીધો. ‘આ બાજુ, નટવર !’ એ બોલ્યો. ‘આ તરફ આપણે દિવાલ કૂદીને જઇ શકીશું.’

બહુ ઝડપથી માણસો ધુમરાણ કરી મુકશે એવો મ્હને ખ્યાલ ન હતો પણ અમે થોડે ગયા નહિ હોઇએ એટલામાં આખા મકાનમાં ઝળઝળાટ લાઇટ થઇ ગઇ. મુખ્ય દ્વાર ઉઘડ્યું હતું અને કેટલાંક માણસો ગભરાઈને આમ તેમ દોડતાં હતાં. બાગમાં પણ માણસો દોડવા લાગ્યાં. એક જણ અમારી પાછળ પડ્યો અને જેવો હું દિવાલ કૂદવા ગયો તેવોજ એ મારો પગ પકડવા કૂદ્યો પણ સારે નસીબે હું બચી ગયો. અને પેલાને મારા પગની લાત લાગી તે પડ્યો. હું પણ બીજી બાજુ પડ્યો છતાં જયંતે મ્હને તરતજ ઉભો કર્યો અને અમે બેઠે જણ ખૂબ દોડ્યા, આશરે એકાદ માઇલ દોડ્યા પછી અમે ઉભા અને પાછળ કોઈ નથી આવતું એની ખાતરી થઇ એટલે ધીરે ધીરે પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ સુધી ચાલતા આવ્યા.

ઉપરનો બનાવ બન્યા પછી ત્રીજે દિવસે અમે ચહા પીતા હતા તે વખતે ઇન્સ્પેક્ટર જમશેદજી માદન ધીરે રહીને આવ્યા અને ધૂણવા લાગ્યા.

‘કેમ જયંત ! હમણાં કાંઈ બહુ કામ છે કે ?’

‘તમને ના પાડવા જેટલું કામનું દબાણ નથી.’

‘એમ બાબત છે ! મહેં ધાર્યું જ હતું. બે દિવસ પર વરલી ખાતે એક નવાઇ જેવો બનાવ બન્યો—’

‘શું થયું વળી ?’ જયંતે અબળપ્પા થઇને પૂછ્યું.

‘ખૂન. બીજું શું ? પણ બહુ નવાઇ જેવું ખૂન. તમને રસ પડે એવો કેસ છે. જરા આવીને જોઇ જાવ તો સાહે. એ સાધારણ ગુન્હો નથી. અનંતરાય સી. બક્ષી નામના ગૃહસ્થનું કોઇએ ખૂન કર્યું છે. અનંતરાય પર અમારી નજર હતી અને એ જરા એવોજ માણસ હતો. મોટા માણસોના કાગળો ખરીદીને સપડાવતો હતો. એ બધા કાગળો કોઈએ બાળી નાખ્યા છે. પૈસા ટકાને હાથ બી લગાડ્યો નથી. ગુન્હેગારો સારા ખાનદાન માણસો હતા. એમનો ઉદ્દેશ લોકોને બે આબરૂ થતા બચાવવાનો લાગે છે.’

‘ગુન્હેગારો ?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘હારે ! બે જણ હતા. એક તો પકડાતો પકડાતો રહી ગયો. એમનાં પગલાં આમ તેમ પડેલાં છે. એમનું વર્ણન પણ છે. એક જણ તો ઘણો જ ચાલાક હતો બીજો જરા મધ્યમ કદનો ટુંકી ગર-દનનો અને મજબુત બાંધાનો હતો તે પકડાતાં પકડાતાં નાસી દૂટ્યો. બેઉ જણને અમે શોધ્યા ચિના રહેવાના નથી.’

‘સારી વાત છે ! બાકી તમે વર્ણન કરો છો તેવું શરીર તો ડૉ. નટવરનું પણ છે.’

‘હારે ; એવનને પણ એમજ કહી શકાય !’

‘ખરે જ મી. માદન ! હું ઘણોજ દિલગીર છું કે એ કેસ હું હાથ ધરી શકતો નથી. વાત એમ છે કે એ અનંતરાયને હું બાળખું છું અને એ પહેલા નંબરનો સફેદગ હતો એટલે એમાં મ્હારો

હાથ નાખવાનો વિચાર નથી. કોઇને વેર ઝેર હશે અને એનો એણે બદલો લીધો હશે.’

❖

જ્યંત એક અક્ષર પણ તે રાતના બનાવ વિષે જોઈયો ન હતો પણ સરયુબાલાનાં લગ્ન નિર્વિઘ્ને પસાર થયા પછી એક દિવસએ મહને કોટના પ્રખ્યાત આર્ટિસ્ટ મેસર્સ મીસ્ત્રી એન્ડ મીસ્ત્રીના ગંબવર રટ્ટીઓમાં લઈ ગયો અને ત્યાં આગળ ટાંગેલા અનેક ફોટોગ્રાફોમાંથી એક મહને બતાવ્યો. તે પેલી રમણીનો ફોટો હતો અને તેની નીચે લખેલું વાંચીને હું તો છક્કજ થઈ ગયો.

‘એ ?’ અબ્બયબીથી હું જોલવા જતો હતો પણ જ્યંતે મહને અટકાવ્યો. એણે મદારી સાથે પોતાની નજર મેળવી અને નાકે આંગળી લગાડી.

❖

નૂ રે — આ લ મ

અમારા ધંધાદારી સંગ્રંધીઓમાં વિનોદરાય ઝાલાનું સ્થાન અને સંગ્રંધ ધણું સારું ગણી શકાય. એ અવારનવાર સાંજ સવાર આવતા અને જયંત સાથે ટોળ ટપ્પા કરતા તથા કોઈ રસિક કેસ હોય તો કહેતા અથવા પૂછવા જેવું હોય તો જયન્તની સલાહ લેતા. કેટલીક વખત તો એમની વાતમાં જયંત રસ લેતો અને વણુ માગ્યે સલાહ કે સૂચના આપી મી. ઝાલાને પ્રોત્સાહન આપતો.

જે દિવસની એમની મુલાકાત વિશે હું લખુ છું તે દિવસે સાંજના અમે બધા વાતો કરતા બેઠા હતા. એવામાં વિનોદરાય કંઈક વિચા-

રમાં હોય એમ લાગ્યું. જ્યંતે એમના તરફ જોયું અને પૂછ્યું:

‘કંઈ જાણવા જેવું છે કે શું?’

‘નારે! એવું ખાસ છે નહિ-’

‘જે હોય તે કહો તો ખરા!’

વિનોદરાય હસ્યા.

‘ખરી વાત છૂપાવવાની જરૂર નથી જ્યંત! એમ છે કે વાત એવી નજીવી દેખાય છે કે એ વિષે તમને હેરાન કરવાની મ્હારી ઇચ્છા ન હતી. એમ છતાં ઉપરથી નજીવી દેખાતી એ વાત અંદરખા-નેથી નવાઈ જેવી છે, અને મ્હારી ખાત્રી છે કે તમારો શોખ અ-સાધારણ ચીજ પ્રત્યે વધુ છે એટલે હું વિચારમાં પડ્યો હતો કે બોલવું કે ન બોલવું? એમ પણ લાગે છે કે આપણા કરતાં એ કેસ ડૉ. નટવરના ખાતાનો છે.’

‘કેં દરદની વાત છે?’ મ્હેં પૂછ્યું.

‘ગાંડપણ તો ખરું. અને ગાંડપણ પણ વિચિત્ર જાતનું. તમને કલ્પના પણ આવે છે કે આ દિવસે એવું માણસ જીવતું હોય કે જેને છત્રપતિ શિવાજી પ્રત્યે એટલો તિરસ્કાર કે વૈર હોય કે એમની પ્લાસ્ટરની પ્રતિમા જ્યાં જુએ ત્યાંથી તોડીને ફેંડી નાખે!’

જ્યંત ખુરસીમાં સ્વથતાથી બેઠો.

‘એ આપણું કામ લાગતું નથી.’ એણે કહ્યું.

‘એમજ છે. હું એમજ કહેતો હતો. પણ જ્યારે એ ભાઈ સાહેબ એવું પુતળુ ભાગવાને કોઈના ઘરમાં પેસીને ચોરી કરે ત્યારે એ વાત ડૉક્ટર નટવરના ખાતામાંથી આપણા ખાતામાં આવે એવી નથી લાગતી?’

જ્યંત બેઠો થયો ને બોલ્યો: ‘ચોરી કરે? વાત રસિક લાગે છે! જરા વિગત વાર કહો તો.’

વિનોદરાયે પોતાની નોટબુક કાઢી અને એને લગતી નોંધ વાંચી લીધી.

‘ ચાર દિવસ પહેલાં પહેલી વખત ખૂમ આવી, ’ એમણે કહેવા માંડ્યું. ‘ સેન્ડહસ્ટરૌડ પર મન્વંતરૌય મહેતાની અનેક પ્રકારનાં પુતળાંઓ અને પ્રતિમાઓ વેચવાની દુકાન છે તેમણે ફરીઆદ નોંધાવી કે જ્યારે એમનો માણસ આગળના ભાગમાંથી અંદર ગયો ત્યારે કોઈકે બહારથી આવીને અનેક પુતળાંઓમાંથી શિવાજીનું પ્લાસ્ટનું પુતળું ઉંચકીને તોડીને કકડા કરી નાખ્યા હતા. એ બિચારો દોડ્યો પણ રસ્તે જનાર સેંકડો માણસમાંથી કોઈ એ પુતળાના ભાગનારને ખતાવી શક્યું નહિ. અવારનવાર કોઈ હરામખોર પોતાના હાથની ચળ ભાગવાને કંઈક પરાક્રમ કરે છે એવું આ પણ પરાક્રમ હશે એમ ધારીને એ વિષેની ખબર પોલિસ ચોકી પર આપવામાં આવી. એ પુતળાની કિંમત ચાર પાંચ રૂપીયાથી વધુ ન હતી અને વાત પણ નજીવી લાગતી હતી એટલે પોલિસે કંઈ તપાસ કરી ન હતી.

‘ બીજો કેસ એના કરતાં વધુ ગંભીર પ્રકારનો ને નવાઈ જેવો હતો. તે કાલે રાત્રેજ બન્યો.

‘ સેન્ડહસ્ટરૌડ પર મન્વંતરૌય મહેતાની દુકાનથી થોડે દૂર ડૉ. દલાલનું મકાન છે. એમની વાલકેશ્વર અને નેપીઅન સી પર ધીકતી ગ્રેકટીસ છે. એમનું રહેવાનું અને મુખ્ય દવાખાનું સેન્ડહસ્ટરૌડ પર છે તથા બીજી એક શાખા ચોપાટી પર છે. ડૉ. દલાલ શિવાજીના પૂજક છે અને એમણે એમને લગતું સાહિત્ય અને સ્મરણા વશેષો તથા સાધનો સંગ્રહ્યાં છે. એમનું સંગ્રહસ્થાન મુખ્યત્વે શિવાજીને લગતું છે એમ કહીએ તોપણ ચાલે. થોડા વખત પર એમણે મન્વંતરૌય મહેતાને ત્યાંથી પ્રખ્યાત મૂર્તિકાર મહાત્રેએ બનાવેલી મૂર્તિ પરથી પ્લાસ્ટરનાં તૈયાર કરેલાં બે પુતળાં ખરીદ્યાં હતાં. એક એમણે પોતાના રહેવા ઘરના હોલમાં અને બીજું ચોપાટીવાળી શાખામાં એમ રાખ્યાં હતાં. આજે સવારના ડૉ. દલાલને ખબર પડી કે રાતના વખતે એમના મકાનમાં કોઈએ દાખલ થઈને શિવાજીના

પુતળાની ચોરી કરી હતી. બીજી કિંમતી વસ્તુઓ રહેવા દધને એ એકજ ચીજ પસંદ કરવામાં આવી હતી છતાં એ બહાર લઇ જઇને કંપાઈડની દિવાલ સાથે અફાળી તોડી ફેડી નાખેલી હતી એ જોઇને ચોરની વિચિત્રતા પર નવાઈ લાગતી હતી.’

જયંતે હાથ મસખ્યા.

‘એ જરા નવાઇ જેવું ખરું.’ એણે કહ્યું.

‘મહેં ધાર્યું હતું કે તમને રસ પડશે. પણ હજી હું કેં નિર્ણય પર નથી આવ્યો. ડૉ. દલાલ એમની શાખામાં ચાર વાગે જાય છે. ત્યાં જઇને જુએ છે તો રાતના વખતે તેની ખારી તોડીને કોઇએ અંદર દાખલ થઈ પેલા પુતળાને તોડી ફેડીને કકડે કકડા કરી નાખ્યા હતા. બન્ને કેસમાં એ વિચિત્ર પ્રકારના ગાંડા માણસની વિગત કે તે પકડાય એવી કોઈ પણ નિશાની મળતી નથી. તમારો શો મત છે ડૉ. નટવર!’

‘એમાં બહુ વિવેકજાળતા નથી.’ જયંતે કહ્યું. ‘ડૉ. દલાલ તથા મી. મહેતાની દુકાનમાં ભંગાયલાં ત્રણે પુતળાં એકજ જાતનાં હતાં?’

‘એ બધાં એકજ ‘મોલ્ડ’ પરથી તૈયાર થયાં હતાં.’

‘તો પછી એમ માણસને શિવાજી સાથે અંગત વૈર છે કે તિરસ્કાર છે એ માનવાને કારણ નથી. એમ હોય તો મુંબઈશહેરમાં છત્રપતિ શિવાજીનાં અનેક પુતળાં છે તે બધાં ભાંગવા ફેડવાને બદલે એ ગાંડો માણસ અમુકજ પ્રકારનાં પુતળાં તોડે અને એ તોડવા ચોરી કરે એમાં એનો કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ હોવો જોઈએ. એવો ગાંડો માણસ એકજ પ્રકારનાં પુતળાં તોડવાનું ગાંડપણ દાખવે એ માનવામાં આવતું નથી.’

‘મહેને પણ એવો વિચાર આવ્યો હતો.’ વિનોદરાયે કહ્યું. ‘મન્વંતરેણ મહેતા પોતાના ધંધામાં નિષ્ણાત છે અને છેલ્લાં

કેટલાંય વર્ષથી આવી જાતનાં ત્રણ પુતળાં સિવાય બીજાં વધુ પુતળાં સુંબાધના એ લતામાં કોઇએ તૈયાર કરાવરાવ્યાં નથી. એટલે શિવાજીનાં સેંકડો પુતળાંમાં આ જાતનાં માત્ર ત્રણજ પુતળાં હતાં તેથી એ બાજુ રહેતો કોઈ ગાંડો માણસ એમનાથી શરૂઆત કરે એમ પણ નથી મનાતું ? તમે શું કહો છો ડૉ. નટવર !

‘ માનસિક ઉન્માદને લઈને માણસ શું કરે ને શું નહિ તેની કાંઈ હદ હોતી નથી. ’ મહેં જવાબ આપ્યો. ‘ એ જાતની સ્થિતિને ફ્રેંચ ફ્રાઇકોલોજિસ્ટો Idee fixe કહે છે. એ ગાંડપણ હોય છે નજીવુ પણ વિચિત્ર હોય છે અને એની અમુક બાબત સિવાય બીજી દરેક બાબતમાં માણસ સંપૂર્ણ ભાન રાખીને વર્તે છે. શિવાજી વિષે જેણે પુષ્કળ વાંચ્યું હોય અથવા એના તરફથી પોતાના કુટુંબને પારાવાર નુકશાન થયું હોય એવો કોઈ માણસ એ જાતના દર્દથી પટકાઈ પડે એ અસંભવિત નથી. ’

‘ એ ન ચાલી શકે નટવર ! તારી વાત માનીએ અને એવું ગાંડપણ આવે એ કબુલ કરીએ પણ એ પુતળાંઓ ક્યાં છે ને કેમ છે તે એ જાતનો દરદી જાણે અને પછી દર્દ ઉભરે એ મનાય નહિ. ’

‘ તો તું શું અનુમાન કરે છે ? ’ મહેં પૂછ્યું,

‘ મ્હારે અનુમાન બાંધવાને વાર છે. હું તો હાલ એટલું કહું કે એના ગાંડપણમાં પણ એક જાતની નક્કી કરેલી રીતબાત છે. દાખલા તરીકે ડૉ. દલાલના હાલમાં, જ્યાં જરાક પણ અવાજથી માણસો જાગી ઉઠે એમ હતું ત્યાં એ પુતળા બહાર લઈ જઈને તોડવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે એમની ચોપાટીની શાખામાં એ હતું ત્યાંજ ફોડવામાં આવ્યું હતું. હજી વાત નજીવી લાગે છે પણ હુંતો એની નોંધ લઉં છું અને એ શું વળી લેશે તે કાણ કહી શકે એમ છે. મ્હને તો લાગે છે કે એ પણ એકાદ રસિક કેસ નિવડશે. પેલા વિજયકર કુટુંબના કેસની વાત યાદ છે ને નટવર ! કેવી નજીવી વિગત ખરથી એ પકડાઈ આવી હતી ? એટલે મી. વિનોદરાય ! તમારાં ભાં-

ગેલાં પુતળાં અથવા ઢોળાયેલી છાશ પર વિભાસવુ કે હસવુ મ્હને કીક નથી લાગતું. ન્યારે પણ આ કેસને લગતી નવી હકીકત આપને મળે ત્યારે કૃપા કરી મ્હને જણાવશો તો આભાર થશે.’

જે તાજી ખબર માટે મ્હારા મિત્રે આશા રાખી હતી તે એણે ધારીયે ન હોય એવી રીતે અને ઓર્ચીતીજ આવી પહોંચી.

ખીજે દિવસે સવારના પહોરમાં હું પથારીમાંથી ઉઠું તે પહેલાં જ્યંત એક ચીઠ્ઠી લઇને મ્હારી કને આવ્યો.

‘નં. ૧૩૧ કિંગ લેન-ઓરા બબ્બર-કોટમાં તરતજ આવો. વિનોદરાય’

‘પણ છે શું?’ મ્હેં પૂછ્યું.

‘મ્હને ખબર નથી; પણ કેંક હશે રતો! પેલા પુતળાંવાળા કેસને લગતુ જ કેં હોવાની મ્હારી માન્યતા છે. એમ હોય તો તારો ગાંડો માણસ હવે ખીજ લતામાં પરકયો લાગે છે! ચાલ તૈયાર થા નટવર! મ્હેં ટંકસી બોલાવી છે અને તે બોડી થાય છે. મોઢું સાફ કર અને કોફી પી લે.’

પા કલાકમાં તો અમે કોટમાં આવી પહોંચ્યા. ઓરાબબ્બરની કિંગલેન શાન્ત જગ્યા હતી. નં. ૧૩૧ વાગુ મકાન અમે શોધી કાઢ્યું એની પાસે ધણીજ ગીરદી હતી. કેટલાંય માણસો ત્યાં એકઠાં થયાં લાગતાં હતાં. જ્યંતે નવાઇથી સિતકાર કર્યો.

‘અરે ભલા ભગવાન! આખરે ખૂન પર વાત આવી! છાપા વાળાને આજે તડાકો! ચાલો પેલા વિનોદરાય દેખાય.’

અમને વિનોદરાયે સારી રીતે આવકાર આપ્યો. એ બાઈ ગંભીર ચહેરે બેઠા હતા, એમની પાસેજ એક પાકટ ડિમરનો માણસ આમથી તેમ આંટાફેરા કરતો હતો. એ તે ઘરનો માલિક હતો એમ વિનોદરાયે કહ્યું અને અમારૂં તેની સાથે ઓળખાણ કરાવ્યું. એનું નામ અમુલખ ડી. સરૈયા કરીતે હતું અને એ ‘તરણુ ભારત’ નામના દૈનિક પત્રનો તંત્રી હતો.

‘ફરી પાછી શિવાજીના પુતળાનીજ મ્હોકાણુ છે !’ વિનાદરાયે કહ્યું. ‘કાલે તમે ઇતેજરી બતાવી હતી મી. જયંત ! એટલે એ વાતે આવો ગંભીર ઉથલો ખાધો હોવાથી તમે જાતે હાજર હો તો ઠીક એમ ધારીને તરતજ તમને ખબર આપી હતી. ઠીક થયું કે તમે આવી ગયા.’

‘કેવો ઉથલો ખાધો ?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘ખૂન. મી. સરૈયા, જરા આમને બધી વિગતો જેમ બની તેમ જણાવશો ?’

બહુજ ગંભીર ચહેરે મી. સરૈયાએ અમારા તરફ ફરીને કહ્યું : ‘નવાઈની વાત તો એ છે કે આખી જીંદગી સુધી બીજા-ઓના સમાચાર હું મેળવતો અને છાપતો રહ્યો છું પણ જ્યારે મ્હારા ઘર આગળ જાણુવા જેવો બનાવ બને છે ત્યારે તે તાજા સમાચાર લખવાની મ્હારી સ્વસ્થતા રહી નથી. મ્હારૂં મગજ એવું તો ધ્રુમ થઈ ગયું છે કે કાંઈજ લખી શકાતુ નથી. જો હું અત્યારે એક પત્રકાર તરિકે આવ્યો હોત તો મ્હેં મ્હારી પોતાનીજ મુલાકાત લીધી હોત અને આસો બે ત્રણ કલાકમને રિપોર્ટ બહાર પાડ્યો હોત પણ કમનસીમે મ્હારાથી લખાતુ નથી અને આ ઉપયોગી સમાચાર મ્હારે બીજાઓને આપવા પડે છે ! હું એનો મ્હારા લાભાર્થે ઉપયોગ નથી કરી શકાતો ! ગમે તેમ પણ મી. જયંતરાય ! મ્હેં આપનું નામ સાંભળ્યું છે અને આ વિચિત્ર વાતનો બેદ આપ ઉકેલશો તો આપને એ બધું કહેવાનો બદલો મળી ગયો માનીશ.’

જયંત સ્વસ્થ બેઠો અને ધ્યાન દધને સાંભળવા લાગ્યો.

‘ચારેક મહિના પર મ્હેં પેલું શિવાજીનું પુતળું લીધું હતું તેને લીધે આ બધું થયું લાગે છે. ગિરગામ પરની દેસાઈશ્રીધર્મની દુકાનમાંથી મ્હેં એ ઘણી સસ્તી કિંમતે ખરીદ્યું હતું. ઘણું ખર્ચે મ્હારૂં લખવાનું કામ હું રાતના મોડે સુધી કરું છું અને કેટલીકવાર તો છેક સવાર સુધી પણ કામ કર્યું રાખું છું. શાંત રાત્રિએ વિચા-

રની પરંપરા આવે જ્ય તોમ બિલકુલ ખલેલ સિવાય લખી શકાય છે. આજે રાત્રે પણ એજ રીતે હું લખતો બેઠો હતો. હું મહારા ખંડમાં—જે ઉપરને માળે છે ત્યાં—બેઠો હતો. આશરે ત્રણેક વાગે મહેને નીચેથી કંઈ અવાજ આવતો હોવાનો ભાસ થયો. મહેં ખ્યાન દધને સાંભળવા માંડ્યું પણ ફરીથી કંઈ સંભળાયું નહિ એટલે એમ ધાર્યું કે બહાર કંઈ ખડખડાટ થયો હશે. પછી એકાએક પાંચ મીનીટ પછી એક કારમી કીકીયારી સંભળાઈ. એવો ભયંકર આર્ત-નાદ મહેં મહારી જીંદગીમાં કદીયે સાંભળ્યો નથી મી. જયંતરાય ! હજીએ એના રણુકાર અને બણુકાર મહેને આવ્યા કરે છે. એક બે મીનીટ સુધી ભયનો માર્ગો હું બેસી રહ્યો. પછી તો સળીયો લધને હું નીચે ઉતર્યો. જ્યારે આ ખંડમાં આવ્યો ત્યારે મહેં બારી ખુલ્લી જોઈ અને શિવાજીનું પુતળુ એના સ્થાનપરથી ગુમ થઈ ગયું હતું. કોઈ પણ ચોર એને શા માટે લઈ જાય એ સમજી શકાતું નથી ! એ એટલી નજીવી કિંમતનું હતું કે એને ચોરવા માટે આટલી જહેમત એ બલા આદમીએ શા માટે ઉઠાવી હશે તેજ હું સમજી શકતો નથી.

‘ તમે જોઈ શકશો કે એ બારીએ થઈને આગલે દરવાજો જવા માટે ધાણું ચાલવું પડે એવું છે. છતાં એ ભાઈ સાહેબે એ રસ્તો લીધો છે. મહેં એ જોયું અને ફરીને બારણુ ઉઘાડ્યું. અંધારામાં પગલાં મુકતાં એકાએક કથુક અડફટમાં આવવાથી હું ગબડી પડ્યો. એ કોઈક માણસ પડ્યું હોય એમ લાગવાથી હું દિવો લેવા દોડ્યો. દિવો લધને જોયું તો આ માણસ ગળામાં મોટો ધા લાગવાથી પડ્યો હતો અને એની પાસે લોહીનું ખામોચીયું ભરાયું હતું. એનો જીવાત્મા ઉડી ગયો હતો. એનું મ્હોદું એવું તો ભયંકર લાગતું હતું કે સ્વપ્નામાં પણ હું એ જોઈને જીણી જઈશ. પછી મહેં પોલિસને બોલાવી અને એમ લાગે છે કે મહેને પણ મૂર્છા આવી ગઈ હશે કારણ કે જ્યારે મહેને બાન આવ્યું ત્યારે મહારા હાલમાં પોલિસનો સિપાઈ મહારી સારવાર કરતો ઉભો હતો. ’

‘ ઠીક. મરનાર કોણ છે તે તમને ખબર છે ! ’ જયંતે પૂછ્યું.

‘ એ કોણ છે એ બતાવવાનાં કે જાણવાનાં કંઈ સાધનો કે નિશાનીઓ નથી. ’ વિનોદરાયે જવાબ આપ્યો. ‘ આપને એનું શરીર તપાસવું હોય તો એને ‘પોસ્ટ મોર્ટમ’ કરવા મોકલાવ્યું છે ત્યાં જોઈ શકાશે. એ કોઈ કોંકણી મુસલમાન લાગે છે. કદે ઉંચો, રંગે સ્થામ, મજબુત બાંધાનો, ખડતલ દેખાવનો ત્રીસેક વરસની ઉંમરનો માણસ લાગે છે. કપડાં ફાટયાં તૂટયાં છે છતાં મજબૂર જેવો લાગતો નથી. એની પાસેજ શિંગડાના હાથાવાળું મોટું ચાકુ પડ્યું હતું. એ ચાકુથી એનું ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું કે પછી એ મરનારની માલેકીનું જ હતું તે મ્હને ખબર નથી. એનાં કપડાં પર કંઈ નામ બામ ન હતું એનાં ખીસ્સામાંથી એક જમફળ, દોરી, તથા મુંબાઈનો નકશો અને એક ફોટોગ્રાફ સિવાય બીજું કંઈ જડ્યું નથી. પેલો ફોટોગ્રાફ મ્હોં મ્હારી પાસે રાખ્યો હતો. આ રહ્યો એ. ’ એમ કહીને એમણે જયંતને ફોટોગ્રાફ આપ્યો.

એ નાના કેમેરાથી ર્નેપશોટથી લીધેલો ફોટોગ્રાફ હતો. એ માણસનો ચહેરો બહુનવાંદરાને માણસનું રૂપ આપીએ અને જરા ટાપટીપ કરીએ એવો દેખાતો હતો. કુદરતની વિચિત્રતાના નમુના રૂપ એને ગણી શકાય એમ કહું તો વધારે પડતું નથી.

‘ અને પેલા પુતળાનું શું થયું ? ’ પેલો ફોટોગ્રાફ ધારી ધારીને જોયા પછી જયંતે પૂછ્યું.

‘ આપ આવ્યા તે પહેલાં થોડીકજ વારે એની ખબર અમને પડી. એ નાકા પરના બાગમાંથી જડ્યુ છે. એના દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા છે, એ જોવા હું જતો હતો એટલામાં તમે આવ્યા. ચાલો આપણે એ જોઈ આવીએ. ’

‘ ચાલો, પણ જરા હું અહીં થોડુક જોઈ લઉં પછી જઈએ. ’ જયંતે કહ્યું.

એણે પેલી બારી અને આંબુઆંબુની જગ્યા જોઈ.

‘આ બારીએ પહોંચવું અને ઉઘાડવું એ હાંસી ખેલ નથી નટવર ! પાછા ફરવું એટલું અધર નથી પણ ચઢવાનું અધર હતું. ચાલો વિનોદરાય, આપણે પેલા કકડા જેવા જઈએ. તમે આવો છો મી. સરૈયા !’

નખાઈ ગયેલો પત્રકાર એક ટેબલ પર બેઠો બેઠો કાગળ બગાડતો હતો.

‘મહેને થોડું ઘણું લખવા દો. બીજાં છાપાંની એક્કેકી આવૃત્તિ ક્યારનીયે ખલાસ થઈ ગઈ હશે. મહારે આંગણે ખૂન થાય અને એની વિગત મહારાજ પત્રમાં ન આવે એ બહુ ખરાબ ગણાય. આપ જોઈ આવો.’

અમે બહાર નીકળ્યા તે વખતે એનું હોદ્દર કાગળ પર જોસ બંધ ચાલતું હતું.

જે સ્થળેથી પુતળાના કકડા જડ્યા તે બહુ દૂર ન હતું. બહુ બહુ તો ચારસો પાંચસો વાર દૂર હશે. ખૂન કરવા સુધી હિંમત કરનાર એ વિચિત્ર માણસે એટલી જહેમતે ચોરીને તોડેલા પુતળાના કકડા અમે જોયા. ઘાસમાં એ આમતેમ વેરાયલા પડ્યા હતા. જ્યંતે કેટલાક કકડા ઉચકી વીધા અને તેમનું ધ્યાન દબને નિરીક્ષણ કર્યું. એના ચહેરા પરથી મહેને લાગ્યું કે એને આખરે કંઈક કામ લાગે એવું હાથ લાગ્યું હતું.

‘કેમ ?’ વિનોદરાયે પૂછ્યું.

જ્યંતે ખભા ચઢાવ્યા.

‘હજી તો ઘણું બાકી રહે છે. છતાં કેટલીક વિગતો પર આપણે અનુમાન બાંધી કામ કરી શકીએ એવું છે ખરું. એ પુતળાની હિંમત ગુન્હેગારની નજરે માણસની જાંદગી કરતાં વધારે હતી. એ એક મુદ્દાની વાત છે. બીજી વાત એ છે કે એણે એને પેલા મકાનમાં લાગ્યું નથી. એમાંથી નીકળીને તરતજ લાગ્યું નથી એ ખતાવે છે કે લાગી નાખવું એ એકલીજ એની આકાંક્ષા ન હતી.’

‘ પણ એને પેલા માણસે અટકાવ્યો એટલે—’

‘ એ બનવા ભેગ છે, છતાં આ સ્થાનની સ્થિતિ પણ ધ્યાન રાખવા ભેગ છે. ’

વિનોદરાયે ધ્યાન દધને ભેયું.

‘ અહીં એને એમ લાગ્યું હશે કે અવાજથી કોઇનું ધ્યાન નહિ ખેંચાય. ’

‘ બીજુ પણ કારણ છે. રસ્તામાં એક ખાલી મકાન, ગયું ત્યાં પણ એ ભાગી શકાત છતાં આટલે દૂર-પ્રત્યેક પગલે ભય ઝડપતો હોવા છતાં-એ આવ્યો એનું કારણ સમજાતું નથી? ’

‘ નાજી. ’ વિનોદરાયે કહ્યું.

જ્યતે અમારા માથા ઉપર દેખાતા ફાનસ તરફ આંગળી કરી.

‘ એ શું કરતો હતો તે આ ઠેકાણે ભેવાય એમ હતું ન્યારે પણ ભેવાનું સાધન ન હતું. એ કારણ હતું. ’

‘ ખરી વાત છે! ’ વિનોદરાયે બોલી ઉઠ્યા. ‘ હવે મહને સમજાય છે કે ડૉ. ફલાલવાળુ પુતળુ પણ પ્રકાશની નજીકજ ભાંગવામાં આવ્યું હતું. પણ જ્યંતરાય ! એ વિગતોનો આપણે શી રીતે ઉપયોગ કરી શકીશું? ’

‘ યાદ રાખવાની-નોંધી લેવાની બીજું શું? બીજી વળી હવે પછી મળશે તે એકડી કરીશું અને જે અનુમાન બંધાય તે બાંધવાનું. આપ શું પગલાં લેવા ધારો છો? ’

‘ મહારા હિસાબે તો મરનાર માણસને ઓળખાવવો ભેદએ અને પછી આગળ તપાસ કરવી ભેદએ. એને ઓળખાવવામાં ઝાઝો ત્રાસ નહિ પડે. એ ખબર પડી એટલે એના સાથીદારો શોધી કાઢીશું અને કાલે રાત્રે એ આ લતામાં શું કરતો હતો તેની પણ તપાસ કરીશું અને એને એવો કોણ મળ્યો કે જેણે એકાએક એનું ખૂન કર્યું તે બાબત પણ પૂછપરછ કરીશું. તમને એ ઠીક નથી લાગતું? ’

‘તમારી ગોઠવણ બરાબર છે. છતાં એ રીતે હું કામ લેવા માગતો નથી.’

‘ત્યારે તમે શું કરવા માગો છો ?’

‘એ બાબત હજી મહેં નિર્ણય કર્યો નથી. આપ આપની રીતે કામ ચલાવો અને હું મહારી રીતે ચલાવીશ. પછી આપણે એક બીજાનું કામ કેટલે આવ્યું અને શું કરવું ને શું નહિ તે નક્કી કરીશું.’

‘બહુ સાહે.’ વિનોદરાયે જવાબ આપ્યો.

‘તમે જો કિંગલેનમાં જતા હો તો મી. સરૈયાને ખાસ કરીને કહેજો કે મહેં મહારો મત એવી રીતનો આપ્યો છે કે આ કામ કોષ્ટ ગાંડા અને ધુતી માણસનું છે અને એના મગજમાં શિવાજી માટે કાંઈકે વિલક્ષણ તિરસ્કાર હોવાથી એ આવાં કામ કરતો ફરે છે. એ હકીકત એમના પત્ર માટે ઘણી ઉપયોગી નિવડશે.’

વિનોદરાય એના સામુ જોઈ જ રહ્યા.

‘પણ આપનો એવો અભિપ્રાય નથી લાગતો !’

જયંત હસીને બોલ્યો:

‘એમ ! ભલેને ન લાગે પણ મહારી ખાત્રી છે કે એ વાતથી મી. સરૈયાને આનંદ થશે અને એમના પત્રનું મહત્વ પણ વધશે. અને નટવર ! આપણે આજે ખુબ ગદ્દાવૈતર કરવાનું છે. સાંજે છ વાગે આપ મહેને પ્રીન્સેસસ્ટ્રીટમાં મહારે ઘેર મળશો તો મહેરબાની થશે મી. વિનોદરાય ! ત્યાં સુધી મરનારના ખીસ્સામાંથી મળેલો આ ફોટોગ્રાફ મહારી પાસે રાખું છું. વખતે આજે રાત્રે આપણે બહાર જવાનું પણ થાય અને આપને સાથે આવવું પણ પડે એટલે એ બધી તૈયારી રાખજો. મહાઈ અનુમાન બરાબર હશે તો હરકત નહિ આવે. ચાલો સાહેબજી ! ફતેહ કરો !’

જયંત અને હું ત્યાંથી ગિરગામમાં ગયા અને દેસાઈ બ્રધર્સની દુકાન શોધી કાઢી. એજ દુકાનેથી મી. સરૈયાએ શિવાજીનું પુતળ

ખરીલું હતું. એક જુવાન કારભારીએ અમને કહ્યું કે મી. દેસાઈ બપોરે મળી શકશે. એ પોતે તાજેજ રહ્યો હોવાથી અમને કાંઈ ખબર આપી શકે એમ ન હતું, જયંતના મ્હેરા પરથી એને અધીરાઈ અને કંટાળો આવ્યાં હોય એમ લાગતું હતું.

‘બધું આપણે ધારીયે છીએ તેમ ઓછુંજ બન્યે જાય છે ? નટવર !’ છેવટે એણે કહ્યું. ‘આપણે બપોરે આ તરફ આવીશું. બીજું શું ? મ્હારો વિચાર આ પુતળાં ક્યાં બન્યાં ? ને ક્યાંથી આવ્યાં તે શાંધી કાઢવાનો છે. એમાં જરૂર કંઈ બેદ છે અને તે પામવા માટે એનું મૂળ તપાસવાની જરૂર છે. ચાલો આપણે મન્વંતરોય મ્હેતાની દુકાને જઈએ. એ લોકો પાસેથી પણ કાંઈ લકીકત મળે તો ફીક છે.’

અમે મન્વંતરોયની દુકાને આવ્યા. એટલા નસીબદાર કે મન્વંતરોય પોતે દુકાનપર હાજર હતા. એ બહુ બોલકા લાગતા હતા. એક વખત જીલ છૂટી પછી રેશન ક્યારે કરશે તે નક્કી ન કહેવાય !

‘હારે સાહેબ ! એજ ઠેકાણે સાહેબ ! એણે પુતળું તોડી નાંખ્યું ! સરકાર કર લે, ટેકસ લે અને આપણા જન માલનું રક્ષણ ન કરે તો શા કામની ? હરામખોરો આવીને આમ અફરાતફરી કરે ને એમનો પત્તો ન લાગે તો પોલિસનું કામ શું ? ચોક્કસ એ કોઈ છૂપી ટોળકીનું કામ હોવું જોઈએ. હશે કોઈ ભામટા ભુટ્ટાઓ ! વખતે આદેશવિકો પણ હોય ! હમણાં હમણાં એ બહુ વધી પડ્યા છે સાહેબ ! એ પુતળાં ક્યાંથી ખરીદ્યાં ? એનું તમને શું કામ પડ્યું તે સમજાયું નહિ. હશે ! પણ તમારે ક્યાં વેપાર કરવો છે તે છૂપાવું ? જુઓને, માટુંગામાં ગીલ્ડર એન્ડ કંપનીનું કારખાનું છે. ત્યાંથી મ્હેં તો ખરીદ્યાં હતાં. એ લોકો બહુ જૂના અને જાણીતા છે. વીસ વરસથી કારખાનું ચાલે છે. ઘણા માણસો છે. મ્હારી પાસે કેટલાં પુતળાં હતાં ? ત્રણ-એ અને એક ત્રણ. બે ડૉ. દલાલને વેચેલાં અને એક અહીં રાખેલું. ત્રણેનો કોઈ ભામટાએ કહે છે કે ભાંગીને ચુરો

કીધો છે ! કેટલું નવાઈ જેવું ! એ ફાટાવાળો કાણ છે ? મહને શી ખબર ! અરે હારે ! એને તો હું ઓળખું છું. એ તો પેલો હુસેનીયો લાગે છે ! એ સારો કારીગર હતો. દુકાનમાં પણ એણે ઠીક કામ કરેલું. એ જરા કેતરી બોતરી બાળતો પણ ખરો. આઠેક દહાડા પરજ નોકરી છોડી ગયો સાહેબ ! પછી તો ક્યાં ગયો તે સાંભળ્યું નથી. ક્યાંથી આવ્યો હતો તે પણ ખબર નથી. એણે નોકરી બરાબર કરી હતી. એટલે મહારે કંઈ કહેવા જેવું નથી. પેલું પુતળું ભંગાયું તેની બે દિવસ આગળ એણે નોકરી છોડી.’

‘એથી વધારે મન્વંતરૈય પાસેથી મળવાની આશા ન હતી.’ જેવા અમે દુકાનમાંથી બહાર નીકળ્યા તેવું જ્યંતે જણાવ્યું. ‘આ હુસેન હવે ધ્યાન દેવા બેગ લાગે છે. આપણે હવે માટુંગા જવું બેઘશે, નટવર ! ગીલ્ડર કંપનીમાંથી જે હકીકત મળે તે મેળવવી બેઘએ. ત્યાંથી જરૂર આપણને ઉપયોગી હકીકત મળ્યા સિવાય નહિ જ રહે !’

અમે જલદી જલદી મુંબાઈના અનેક વિભાગ વટાવ્યા. ફેશનેબલ મુંબાઈ, હોટેલ, નાટક અને સિનેમાવાળું મુંબાઈ, વ્યાપારી મુંબાઈ, મીલોવાળું મુંબાઈ જે ગણીએ તે મુંબાઈના જૂદા જૂદા લતા વટાવતા આગળ ચાલ્યા. છેવટે અમે માટુંગા આવી લાગ્યા. ગીલ્ડર કંપનીનું કારખાનું શોધી કાઢતાં વાર ન લાગી. એની બહારની બાજુએ મોટું કંપાઉંડ હતું અને તેમાં અનેક પુતળાં સુકાવા મુક્યાં હતાં. અંદરની બાજુ મોટા મોટા ખંડો હતા તેમાં કારીગરો પુતળાંઓ ‘મોલ્ડ’ પર તૈયાર કરતા હતા. આશરે પચાસેક કારીગર કામ કરતા હતા. મેનેજર ઘણો સીધો સાદો અને ભલો ગૃહસ્થ હતો તેણે અમને સારી રીતે આવકાર આપ્યો અને વિવેકસર જવાબ દીધા. મહાત્ત્રએ બનાવેલી શિવાજીની આરસપહાણની મૂર્તિના મોલ્ડ પરથી સેંકડો પ્લાસ્ટરનાં પુતળાં તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં એમ એની નોંધ પરથી જણાતું હતું. એકાદ વરસ ઉપર

મન્વંતરોય મહેતાને વેચેલાં ત્રણ પુતળાં વિષેની નોંધ જોતાં જણાયું કે એકંદર એ વખતે છ પુતળાં તૈયાર કરાયેલાં તેમાંના ત્રણ મન્વંતરોય મહેતાને અને ત્રણ દેસાઈ અધસને વેચવામાં આવેલાં. એ છએ મુંબાઈમાં જૂદે જૂદે ઠેકાણે વહેંચાઈ ગયાં હોય તો નવાઈ નથી. એજ મોઢ પરથી તૈયાર થયેલાં સેંકડો પુતળાં કરતાં એ છ નંગમાં કાંઈજ વિશિષ્ટતા ન હોય એમ એનું કહેવું હતું. એમને ભાંગવાનું કાંઈને ગાંડપણ હાલે એ એના માનવામાં પણ ન આવ્યું. એ વિચારજ એણે દસી કાઢ્યો. એની જથાબંધ વેચાણના ભાવે બે અઢી રૂપીઆ કિંમત હતી. છૂટક વેચનાર પાંચ સાત પડાવે બીજું શું ? પુતળાના એ મોઢ હતા. ચહેરાની જમણી બાજુનો એક ને ડાબી બાજુનો બીજો. બન્ને જૂદા જૂદા તૈયાર કરી તેમને જોડી દબને સુકાવા મુકતા. ઘણા ખરા કારીગરો કોંકણી કે મદ્રાસી હતા. સુકાઈ જાય એટલે સ્ટોર હાઉસમાં મોકલતા કે આર્ડર હોય તે મુજબ વેપારીને રવાના કરતા. એ સિવાય વધારે કાંઈ એને કહેવાનું ન હતું.

પણ પેલા ફેટાએ એના પર જાદુઈ અસર કરી. એ એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો અને બોલ્યો :

‘ અરે એતો પેલો ભામટો ! હુસેનીયો ! એને તો હું ઝોળખું છું. મ્હાં કારખાનુ આખા લતામાં ઘણું જાણીતુ છે અને કારીગરો શાંત સ્વભાવના છે. કાયદાને માન આપનારા છે છતાં જો પોલિસને કોઈપણ વખતે કારખાનામાં પગ મુકવો પડ્યો હોય તો એ હુસેનને લીધે હતો. એ વાતને વરસ કરતાં વધારે વખત થઈ ગયો. એણે એક જણને રસ્તાપર ચાકુ ખોસી દીધુ હતુ અને કારખાનામાં નાસી આવ્યો હતો. પોલિસ એની પાછળ પડી હતી. એ પકડાયો. ગમે તેમ પણ ઘણા હોશીયાર અને મહેનતુ કારીગર હતા એની ના ન પડાય.’

‘ એને શી સજા થઈ ? ’

‘ એક વરસ ઠોકાઈ ગયો. પેલો માણસ સાંજે થઈ ગયો હતો

એટલે એને બહુ સજ્જ ન થઈ. અત્યારે તો એ છૂટી પણ ગયો હશે. આ તરફ ફરકવાની એણે હિંમત નથી કરી. એનો એક પિતરાઈ ભાઈ અહીં છે અને એ ક્યાં હશે તેની એને ખબર હશે ખરી.’

‘ના રે !’ જ્યંતે કહ્યું. ‘એને એક શબ્દ પણ કહેતા નહિ. જરા પણ ન બોલતા. એટલી મહેરબાની કરજો. વાત ઘણી મહત્વની છે અને જેમ જેમ હું તપાસ કરતો જાઉં છું તેમ તેમ એ એવી ગહન થતી જાય છે કે ન પૂછો વાત ! તમે જ્યારે તમારા ખાતામાં પેલાં પુતળાંના વેચાણની નોંધ જોઈ ત્યારે મહેં જોયું તો એ ૩૭ જૂને વેચાયાં હતાં. તમે એ કહી શકશો કે હુંસેન ક્યારે પકડાયો ?’

‘હું પગારપત્રક જોઈને આશરે કહી શકું.’ એમ કહીને એણે પગાર પત્રક જોવા માંડ્યું. થોડાંક પાનાં ઉથલાવ્યા પછી કહ્યું : ‘છેક છેલ્લો એને ૨૦મી મેને દિવસે પગાર આપ્યો હતો.’

‘આભાર થયો !’ જ્યંતે જણાવ્યું. ‘આપનો કિંમતી વખત વધુ લેવાની હવે જરૂર નથી. તસદી માફ કરજો.’ એમ કહી ફરી પાછા આ વાત હુંસેનના પિતરાઈ ભાઈને ન કહેવાની ખાસ સૂચના આપી જ્યંતે ઉઠ્યો. અમે સ્ટેશને આવ્યા અને ચનીરોડની ટીકીટ લઈ લોકલમાં બેઠા.

લગભગ સાંજ પડવા આવી હતી. અને ભૂખ તો કકડીને લાગી હતી. ઘેર જવા જેટલો વખત ન હતો એટલે ચનીરોડ ઉતરી ગિરગામ જંકશન જઈ વેલણકરના ઉપાદાર ગૃહમાં ભૂખ ભાગવાનો વિચાર કર્યો. નાકા પરજ છાપાવાળો છોકરો ‘તરૂણ ભારત’ ‘તરૂણ ભારતની ઑફિસ આગળ ખૂન’ ‘એક ભેદી મામલો’ એમ મોટું પ્લેકાર્ડ ગળે લટકાવીને જુઓ મારતો હતો. એની પાસેથી અમે એક નકલ ખરીદી. આખરે અમુલખરાય સરૈયાએ તાજ સમાચારનો કમાવા માટે ઉપયોગ કર્યો હતો.

જ્યંતે નાસ્તો કરતાં કરતાં એના પર નજર ફેરવીને સંતોષની લાગણી સાથે બોલ્યો :

‘હીક લખ્યું છે. નટવર ! જો સાંભળ.’ એમ કહીને એણે વાંચવા માંડ્યું :

‘ અને સંતોષની વાત તો એ છે કે સી. આઈ. ડી ખાતા વાળા જાણીતા અમલદાર મી. વિનોદરાય ઝાલા તથા પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટવાળા બાહોશ અને નિષ્ણાત ગુન્હા શોધક મી. જયંતરાય એ નિર્ણય પર આવ્યા છે કે આ વિચિત્ર બનાવો કે જેનું પરિણામ ખૂન સુધી ગયું છે તે ગુન્હો કરવાની વૃત્તિને બદલે એક જાતના ગાંડપણને લીધે બને છે. અને માનસિક અસ્થીરતા સિવાય બીજું કોઈપણ કારણ એને માટે આપી શકાય એમ નથી. ’

‘ જો આપણને આવડતું હોય તો-’ જયંતે આગળ ઉમેર્યું. ‘ છાપાંમા એ એવું સાધન છે કે આપણને બહુજ ઉપયોગી અને કિંમતી મદદ વખત આવ્યે આપી શકે છે. આપણે હવે દેસાઈ અધર્સની દુકાને જઈએ તો હીક. ’

એ દુકાન બહુ દૂર ન હતી. એનો માલિક પણ સીધો સાદો અને હાજર જવાબી તથા બોલકણો લાગ્યો.

‘ હા સાહેબ, મહેં ‘તરણભારત’ હમણાં જ વાંચ્યું. મી. સરૈયા અમારા માનવંતા ગ્રાહક છે સાહેબ ! અમેજ એમને એ પુતળ વેચ્યું હતું. એ જાતનાં ત્રણ પુતળાં અમે ગીલ્ડર કંપની-માંથી મંગાવ્યાં હતાં એ બધાંય ક્યારનાંય વેચાઈ ગયાં છે. કોને કોને વેચ્યાં ? ઉભા રહો, સેલ રજીસ્ટર જોઈને હમણાં કહું છું. જુઓને, એક તો મી. અમુલખરાય સરૈયાને, બીજી મી. જનુભાઈ જે. માંકડ-શાંતિકુંજ-ગામદેવી-એમને અને ત્રીજી મી. રૂપ્રસાદ સી. મંકોડી-લાલાજી રોડ-સાંતાકુઝ એમ ત્રણજણને વેચ્યાં છે. નારે ! મહેં એ ફોટાવાળા માણસને જોયો નથી. એનું મોઢુંજ એવું છે કે એકવાર જોયા પછી ભૂલાય નહિને ! અમારે ત્યાં કોઈ કોંકણી મુસલમાન કારીગર છે ? હારે ! ધણાખરા કારીગરોએ તરફનાજ આવે છે. એ ને મદ્રાસી એ સિવાય બીજા બરાબર કામ નથી આપતા. હાજી. એમને જોવું હોય તો રજીસ્ટરમાં જોઈ શકે છે. એ પર

અમે બહુ ધ્યાન નથી આપતા. હારે! બહુ નવાઈ જેવી વાત છે. કાંઈ જાણવા જેવું હોય તો મહેરબાની કરી ખબર આપજો.’

જયંતે એની જુઓની દરમિયાન ઘણી વિગતો નોંધી લીધી હતી. અને એનાથી એને ઘણો સંતોષ થયો લાગતો હતો. ઉતાવળ નહિ કરીએ તો વિનોદરાયને નાહક ખોટી થવું પડશે એ સિવાય એણે મહેને કાંઈજ કહ્યું નહિ. અમે ઘેર ગયા તો વિનોદરાય આવી ગયા હતા અને અમારી રાહ જોતા બેઠા હતા. એમણે કાંઈ શોધ કરી હોય એવું એમના મોઢા પરથી અને અધીરાઈથી ફરતા હતા તે પરથી મહેને લાગ્યું.

‘કેમ જયંતરાય ! શું કરી આવ્યા ?’ એમણે પૂછ્યું.

‘અમારે બહુ આથડવું પડ્યું.’ જયંતે જણાવ્યું. ‘અમે છુટક વેચનારા અને કારખાનાવાળા, બેઠે જણાવે મળી આવ્યા. હવે દરેક પુતળાની વિગત મળી આવે છે.’

‘અરે બાપરે ! પુતળાંની વાત કરો છો !’ વિનોદરાયે હસીને કહ્યું. ‘હરકત નહિ. તમારી રીત તમને મુખારક પણ મહેને લાગે છે કે મ્હાર કામ ઠીક થયું છે. મ્હે પેલા મરનારનાં નામ ઠામ મેળવ્યાં છે.’

‘એમ !’

‘અને ગુન્હાનું કારણ પણ શોધી કાઢ્યું છે.’

‘સરસ !’

‘અમારે ત્યાં એક ઇન્સ્પેક્ટર છે એ કાંકણીઓને ઘણી સારી રીતે ઓળખે છે. મરનારના શરીર પરની કેટલીક નિશાની પરથી એ કાંકણી મુસલમાન લાગ્યો એટલે મેં પેલા ઇન્સ્પેક્ટરને એ કામ સોંપ્યું. એને જોતાં વેંતજ એણે ઓળખ્યો અને વિના વિલંબે એનો ઇતિહાસ કહ્યો. એનું નામ મહમદ છે. એ પહેલા નંબરનો ગળાં કાપુ છે. એને પેલી જમાત સાથે છે અને એ જમાત એક ભયંકર સંસ્થા છે તે તો તમે જાણતા હશે. એનો ગુન્હો કરનારને મૃત્યુની

સળ કરવા માટે એ જાણીતી છે. હવે બધું સમજાય છે ? પેલો બીજો માણસ પણ કાંકણી કે જમાતનો સભ્ય હોવો જોઈ એ. એણે જમાત નો કાંધ ગુન્હો કર્યો હશે અને મહમદને એને સળ કરવાનું કામ સોંપાયું હશે. એના ખીરસામાંથી જડેલો ફેટોગ્રાફ પણ કાંધ કાંકણીનોજ છે. એજ ગુન્હેગાર હોવો જોઈએ અને એને સહેલાઈથી ઓળખી શકે માટે એને ફેટો આપવામાં આવ્યો હશે. મહમદ એને જુએ છે, પુઠ પકડે છે અને એને આ ઘરમાં દાખલ થતો નિહાળે છે એટલે લાગ જોઈને છૂપાઈ જાય છે. પેલો બહાર આવે છે એટલે એક વચ્ચે ઝપાઝપી થાય છે અને તેમાં મહમદ ખપી જાય છે. એમ માનવા જેવું લાગે છે કે નહિ જ્યંતરાય !’

જ્યંતે તાળી પાડી કહ્યું:

‘શાબાશ ! ઘણુંજ સરસ કામ કર્યું મી. વિનોદરાય ! પણ પુતળાં લાંગવા વિષેના ખુલાસો નથી મળતો.’

‘પુતળાં ! તમારા બેજમાં હજી એ બરાબ રહ્યાં છે ! એ તો નાનો સુતો ગુન્હો છે. બહુ બહુ તો છ મહિના ટીપાય. આપણે તો ખૂનની તપાસ કરવી જોઈએ. મોટા ગુન્હા આગળ નાનો ગુન્હો શા હિસાબમાં ! અને હવે ખૂનીને પકડવો કાંધ બારે નથી. મહેં બધી તૈયારી રાખી છે.’

‘એમ ?’

‘હાર્ટો. પેલા ઇન્સ્પેક્ટર સાથે એ લોકોના લતામાં જઈને ફેટા-વાળા માણસને પકડ્યો એટલે પતી ગયું. એજ ખૂની છે એમાં શક નથી. તમે સાથે આવશો ?’

‘મહારો વિચાર નથી. એ કરતાં ઘણી સહેલાઈથી આપણે એનો નિકાલ કરી શકીશું. હું ખાત્રીથી નથી કહેતો પણ એ બધું એક ગણતરી પર અવલંબે છે. અને એ ગણતરી આપણા કાણુમાં નથી. છતાં મહેને આશા છે કે આપણે ઘણું ખર્ચ આજે રાત્રે જો તમે મહારી સાથે આવો તો ખૂની અને ગુન્હેગારને પકડી શકીશું.

‘કોંકણીલતામાં જવાનું છે ?’

‘ના જી. ત્યાં નહિ પણ ગામદેવીમાં ધણું ખર્ચ આપણે એને પકડી શકીશું. જો આજે મ્હારી સાથે રાતને વખતે આપ ગામદેવી આવશે તો કાલે સવારે આપ કહેશે ત્યારે આપણે કોંકણીલતામાં સાથેજ જઈશું. એક રાતમાં કાંઈ ખાટુંમોળું થઈ જવાનું નથી ! આપણે રાત્રે અગીઆર વાગે અહીંથી નીકળવાનું છે અને પાછા ફરતાં વખતે સવાર પણ પડી જાય માટે થોડું ધણું ઉંઘવું હોય તો એ પહેલાં ઉંઘી લઈએ, ચાલો વિનોદરાય ! અહીંઆંજ જમી લો ચાલશે હવે સમજ્યાને ! નટવર ! મ્હારે એક બે ટેકાણે ખડું જરૂરી ચીટીઓ પહોંચાડવી છે તે જરા બંદોબસ્ત કર તો.’

જયંતે તે પછીનો ધણો વખત છાપાંની જૂની ફાઇલો જોવામાં વિતાવ્યો. એ જ્યારે એમાંથી પરવાર્યો ત્યારે એના હસતા મ્હેરા પરથી લાગતું હતું કે જે બાબતની એ તપાસ કરતો હતો તે વિગતો એને મળી ચૂકી છે. અલખત, એ વિષે એક શબ્દ પણ એણે મ્હને કે વિનોદરાયને કહ્યો નહિ. હું તો એ કંઈ રીતે કામ લેતો હતો તે સમજી ગયો હતો. અને ધીરે ધીરે એણે બધી વિગતો કેવી રીતે મેળવી હતી અને કઈ રીતે ગોઠવી હતી તે પણ મ્હારાથી અનુભવું ન હતું. પેલા છ પુતળામાંથી ચાર પુતળાં ભંગાયાં હતાં અને બાકી રહેલાં બેમાંથી ગામદેવીમાં વેચાયલા પુતળાને તોડવાનો પ્રયત્ન પેલો ગુન્હેગાર કરશે એવી જયંતની માન્યતા હતી. અને અમારો ત્યાં જવાનો હેતુ એને એતું કામ કરતાં પકડવાનો અને સપડાવવાનો હતો એ પણ સહમતજ એવું હતું. જે ખંધાઈ અને ચક્રાવર્તી જયંતે મી. સરૈયાને પોતાનો ખોટો અભીપ્રાય છાપવાની સલાહ આપી હતી તે પણ હું પામી ગયો હતો. એનો હેતુ એ ખબરથી ગુન્હેગારને ઉંઘે રસ્તે દોરવાનો હતો. એની વાત કોઈ જાણતું નથી એમ માનીને એ પોતાનું કામ ચાલુ રાખે અને બનતી ઉતાવળે ખતમ કરે એ પણ બનવા જોગ હતું. આ પરિસ્થિતિ હતી એટલે જ્યારે અમે જવા

નીકળ્યા ત્યારે જયંતે રિવોલ્વર સાથે રાખવાની સૂચના કરી તેથી મહેને નવાઈ ન લાગી. એણે પણ પોતાની માનીતી પિસ્તોલ ભરી લીધી હતી.

અગીઆર વાગે અમે ગાડીમાં બેસીને ફ્રેંચ બ્રીજ સુધી આવ્યા. ગાડીવાળાને ત્યાં ઉભા રહેવાની સૂચના આપી અમે આગળ ચાલ્યા. થોડે દૂર ગયા એટલે અમે ‘શાંતિકુંજ’ આગળ આવી લાગ્યા. રસ્તાપરના દિવાના પ્રકાશમાં એ નામ વાંચી શકાતું હતું. એના રહેવાસીઓ ઉઠી ગયા હતા અને બધુ સુમસામ હતું અમે એની એક બાજુએ બરાબર ઠેકાણું જામને સંતાયા.

‘વખતે જરા વધુ વખતપણ થોભવું પડે, કંઈ કહેવાય નહિ.’ જયંતે કાનમાં કહ્યું. એટલું સાંઝે છે કે વરસાદ નથી પડતો. નહિતો આપણી પુરી કમબખ્તીજ થાત ! પણ નસીબ જોગે બધુ સીધુ પાંસર પાર પડે તો ઠીક.’

અમારે ઝાઝું થોભવું ન પડ્યું. જયંતની શંકા શંકાજ રહી. અમારી ધીરજ ખુટવાનો પ્રસંગ આવે તે પહેલાંજ એ બનાવ બન્યો.

થોડીવાર પછી બિલકુલ અવાજ ક્યાં સિવાય અત્યંત ચુપ કીટીથી એક જણે બગીચાનું બારણું ઉઘાડ્યું અને અંદર આવ્યો. એણે કાળાં કપડાં પહેર્યા હતાં અને અંધકારમાં પણ એ ચાલાક હોય એમ એના વર્તનપરથી જણાતું હતું. એ મકાનની અડોઅડ જામને અંધકારમાં લીન થઈ ગયો. થોડીવાર સુધી કાંઈ જ અવાજ ન થયો. અમારો શ્વાસ પણ રખેને સાંભળવામાં અંતરાય આવે એ શંકાથી અમે રોકી રાખ્યો. થોડીવારે કંઈક તુટવાનો રહેજ અવાજ આવ્યો. બારી ઉઘાડવામાં આવી હોય એમ મહેને લાગ્યું. અવાજ બંધ થયો અને પછી કેટલીક વાર સુધી સંપૂર્ણ શાંતિ પથરાઈ રહી. નજીકના ખંડમાં એકાએક ચોર કાનસનો કાજળકાળાં વાદળમાં વિજળીની સુવર્ણ રેખા પ્રકાશે એવો ચમકારો જોયો. એ ચમકાર ફરીથી નજરે પડ્યો.

‘ પેલી ખુલ્લી બારી નજીક ચાલો. આપણે એને ત્યાંજ ધરેણું પહેરાવી દઇશું. ’ વિનોદરાયે કાનમાં સૂચના કરી.

પણ અમે કાંઈ પગલાં લઇએ તે પહેલાં તો એ બહાર આવ્યો અને ધીરે પગલે બહાર નીકળ્યો. રસ્તાના આછા પ્રકાશને લીધે એના હાથમાં કોઈ સફેદ ચીજ હોય એમ દેખાયું. એણે ચારે બાજુ શંકાથી નિહાળીને ખાતરી કરી કે કોઈ એને જોતું તો નથી. રસ્તાની શાન્તિ અને નિરવતાએ એને નિર્જનતાની ખાત્રી આપી. અમારા તરફ પીઠ રાખીને એણે પેલી સફેદ ચીજ નીચે મુકી. એ પેલું શિવાજીનું પુતળું હતું. પછી કંઈક ફુટવાનો તથા તુટવાનો અવાજ આવ્યો. એ એના કામમાં એટલો મશગુલ હતો કે અમે ઘાસ પર ચાલીને લગભગ એની નજીક પહોંચ્યા ત્યાંસુધી એને અમારો અવાજ કે ધસારો પણ સંભળાયો નહિ. વાઘ પોતાના શિકારપર અચૂક તરાપ મારે તે રીતે જયંતે એનાપર તરાપ મારી અને મ્હેં તથા વિનોદરાયે એના બેડે હાથે ધરેણું પહેરાવી દીધાં-એને ચતુર્ભુજ બનાવી દીધો. એના સામે જોતાંજ મ્હને લાગ્યું કે એ પેલો ફોટોગ્રાફવાળોજ માણસ હતો. એ ચહેરો એકવાર જોયા પછી ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં ન ભૂલાય એવો હતો.

પણ જયંતે અમારા કેદી તરફ ધ્યાન આપતો ન હતો. એનું ધ્યાન અમારા કેદીની માફક આડાઅવળા પડેલા પુતળાના ટુકડાઓમાં હતું. પહેલાં જોયા હતા તેવાજ આ પુતળાના પણ કંકડા કરવામાં આવ્યા હતા. જયંતે એક પછી એક બારીકાઈથી તેમને જોયા પણ એમાંથી કાંઈજ જાણવા જેવું મળી આવ્યું નહિ. એણે એની તપાસ પુરી કરી એટલામાં તો આખા મકાનમાં લાઇટ થઇ ગઇ અને બારણું ઉઘાડીને ધરનો માલીક બહાર આવતો જણાયો. એ ખુશ મિજાજ લાગતો હતો.

‘ જનુલાઇ માંકડ, ખડ્ડને ? ’ જયંતે હસીને પૂછ્યું.

‘ હાજી અને આપ, હું ન ભૂલતો હોઉં તો પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટવાળા

જયંતરાય ! ખરી વાતને ! આપની ચીટ્ટી વખતસર મળી, અને આપની સૂચના મુજબ મ્હેં બધી ગોઠવણ કરી હતી, બધાં બારી બારણાં અંદરથી બંધ કર્યાં હતાં અને શું થાય છે તે ધ્યાન દઇને જોતા હતા. આપે એ હરામખોરને પકડ્યો તે જોઇને હું બહુ ખુશી થયો છું. ચાલોને સાહેબ ! જરા ચઢા તો લો—’

વિનોદરાય એમના કેદીને લઇને જવાને ઉતાવળ કરતા હતા તો પણ અમે મી. માંકડની ચઢાને ન્યાય આપ્યો. ગાડીવાળાને બોલાવી મંગાવ્યો અને અમે ચારેબજુ પોલિસ ચોકી તરફ જવા નીકળ્યા. અમારા કેદીએ એક હરફ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. એણે તો કતરાતી નજરે અમારા તરફ જોયાંજ કર્યું. એનો ઉરાંગઉટાંગ જેવો ચહેરો એ વખતે ઘણો ભયંકર લાગતો હતો. એની જડતી પોલિસે લીધી પણ ખાસ કાંઈ નીકળ્યું નહિ. એનાં ખીરસાંમાંથી થોડુંક પરચુરણ અને એક લાંબા છરા સિવાય કશુંજ મળ્યું નહિ. છરાના હાથાપર લોહીનાં તાજાં નિશાન હતાં.

‘હવે હરકત નહિ.’ અમે છૂટા પડતી વખતે વિનોદરાય બોલ્યા. ‘હવે હરકત નથી. પેલો બધુંય શોધી કાઢશે. એ નામ નહિ કહે તો પણ વાંધો નહિ આવે. એનો બધોયે ઇતિહાસ એ તો કહેશે. મ્હારી ખાત્રી છે કે જમાત વાળી વાત ઘણી કામ આવશે અને જરાયે તકલીફ નહિ પડે. ખરેખર ! જયંતરાય ! તમે એને જે ચપળતાથી પકડ્યો તે ચપળતા માટે ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. આ બધી હકીકત શી રીતે મળી ને તમે કંઈ રીતે જાણી શક્યા તે તો હજીયે મ્હને સમજાતું નથી.’

‘અત્યારે તો બહુ મોડું થઈ ગયું છે ને ઉંધ પણ ખાટી થાય છે વિનોદરાય ! વખત આવે બધુંયે કહીશ ને ખુલાસો કરીશ. હજી એક બે બાબતોનો નિર્ણય થવો બાકી રહ્યો છે તેનો નિકાલ આવે એટલે વાત કરવામાં હરકત નથી, છતાં જો કાલે સવારે સાત વાગે તમે મ્હારે ત્યાં આવશો તો તમને કાંઈક નવાઈ જેવું જોવા જાણવાનું મળશે ખરૂં અને આ બધાનો બેદ પણ જાણાશે. અને નટવર ! તારે

માટે પણ એ પ્રસંગે જાણવા જેવું હશે ખરૂં. તને દહેરથી લખવા જેવો આ કેસ થાય તો નવાઈ નથી.

*

બીજે દિવસે સવારે અમે મળ્યા ત્યારે વિનોદરાય અમારા કદી વિષે ઘણી વિગતો મેળવી આવ્યા હતા. એનું નામ હુસેન હતું. એને એ આખા લતામાં કોઈની સાથે બનતું ન હતું. એક વખત એ ઘણો કુશળ મુર્તિકાર હતો અને પ્રમાણિક પણે જીવન ગુજારતો હતો. પણ આખરે એ ખરાબ રસ્તે ચઢી ગયો હતો અને બે વખત મોસાળ પણ જઈ આવ્યો હતો. એક વખત સાધારણ ચોરી માટે અને બીજી વખત આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ એના જતીલાને ઘાયલ કરવા માટે. એ ગુજરાતી તથા મરાઠી ફક્કડ રીતે લખી વાંચી જાણતો હતો. પુતળાં બાંગવા ફેડવામાં એનો શો હેતુ હતો તે હજી જણાયું ન હતું. એ બાબતના સવાલનો જવાબ આપવાની એણે ધસીને ના પાડી હતી. પોલિસે એનું અનુમાન કર્યું હતું કે એ પુતળાં એણે પોતે એ જ્યારે ઝીંદર કંપનીના કારખાનામાં કામ કરતો હતો ત્યારે બનાવ્યાં હશે. આ બધી હકીકત—જેમાંની ઘણી તો અમે જાણતા હતા.—જ્યારે વિનોદરાયે રસબેર કહી ત્યારે જ્યંતે ધ્યાન દઇને સાંભળી પણ મ્હારી ખાત્રી હતી, કે એનું ધકધ્યાન બીજેજ હતું. એની એ બાહ્ય શાંતિમાં અંદરખાને પણ થોડી ઘણી આતુરતા અને અધીરાઈ છે એ મ્હારાથી છુપુ ન રહ્યું. થોડીવારે કોઈએ ખારણાની ધંટડી મારી. જ્યંતે અધીરાઈથી ઉઠ્યો. એનો ચહેરો પ્રફુલ્લિત થતો લાગ્યો. જરા વારમાં એક પચાસ પંચાવન વર્ષની ઉંમરનો ગૃહસ્થ જેવો દેખાતો માણસ અમારા ખંડમાં આવ્યો. એના જમણા હાથમાં એક જૂની ઢબની મોટી હુંડબગ હતી. એણે તે ટેબલ પર મૂકી.

‘જ્યંતરાય છે કે ?’ એણે પૂછ્યું.

મહારો મિત્ર નમીને હસ્યો.

‘રૂપ્રસાદ મંકોડી. ખરે ?’

‘હાજી. માફ કરજો જરા મોડો થયો હોઈ તો. જરા ગાડી-ઓનો ગોટાળો હતો. વિજળીની ગાડીઓ થયા પછી છાશવારે કે દરરોજ ગોટાળો થયેજ નય છે ! આપે શિવાજીના પુતળા વિષે પૂછાવ્યું હતું ?’

‘હાજી.’

‘આપનો પત્ર મળ્યો. આપ લખો છો કે’ મહારી ઇચ્છા મહાત્રેની કળાના નમુનારૂપ શિવાજીનું પુતળું લેવાની છે અને તે આપની પાસે છે એમ મ્હને પાછે પાયે ખબર મળી છે. જો આપની વેચવાની મરજી હોય તો હું એના સવાસો રૂપીઆ આપવા તૈયાર છું.’ એ હકીકત બરાબર છે ?’

‘જરૂર.’

‘મ્હને આપનો પત્ર મળ્યો ત્યારે ઘણી નવાઇ લાગી કારણકે એવું પુતળું મહારી પાસે છે એ આપ શી રીતે જાણી શક્યા ?’

‘આપને નવાઇ લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પણ એનો ખુલાસો ઘણોજ સારો છે. દેસાઇ અધર્મ વાળા મી. દેસાઇએ એ આપને વેચ્યું હતું અને એમની પાસે એવું બીજું પુતળું છે નહિ. એમણેજ મ્હને આપનું સરનામું આપ્યું હતું.’

‘એમ વાત છે—એમ બાબત છે ! એની મ્હેં શી કિંમત આપી હતી તે પણ એમણે કહ્યું હશે ?’

‘નાજી. એ મ્હેં પૂછ્યુંજ ન હતું.’

‘ઠીક. પણ હું તો સરળ માણસ છું. એના કે’ મ્હેં એટલા પૈસા આપ્યા નથી. ફક્ત પંદર રૂપીઆમાં મ્હેં ખરીદ્યું છે. આપની પાસેથી સવાસો રૂપીઆ લઈ તે પહેલાં એ જણાવવાની મહારી ફરજ છે.’

‘એ આપની ખાનદાની બતાવે છે મી. મંડોરી ! બાકી મહેં જે કિંમત કહી છે તે આપવા હું તૈયાર છું. એમાં ફેરફાર કરવાની કે ઓછુવત્તું કરવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી.’

‘એ આપની ઉદારતાની વાત છે સાહેબ ! આપની સૂચના મુજબ એ પુતળું હું લેતો આવ્યો છું. આ રહ્યું.’

એમ કહીને એણે પોતાની હૃડબેગ ઉઘાડી અને જે પુતળાંના ટુકડે ટુકડા અત્યાર સુધી જોયા હતા તેનો સંપૂર્ણ કળાયુક્ત નમુનો પહેલીજ વાર અમારી નજરે પડ્યો.

જ્યંતે પોતાના ખીસ્સામાંથી એક કાગળ કાઢ્યો અને સવાસો રૂપિયાની નોટો મી. મંડોરીના હાથમાં આપી.

‘કૃપા કરીને આ કાગળપર સહી કરી આપો અને વિનોદરાય ! આપ તથા નટવર સાક્ષી કરજો. એ પુતળાને લગતા સર્વ હક્ક આપ મ્હને સ્વાધીન કરો છો એ સિવાય બીજું કંઈ એમાં નથી લખ્યું મી. મંડોરી. હું તો જૂદાજ પ્રકારનો માણસ રહ્યો એટલે સાવચેતીને ખાતર પણ લખાવી લીધેલું સાઈ. પાછળથી શું થાય ને શું નહિ તેની કોને ખબર છે ! થેંક્યુ ! મી. મંડોરી ! આ આપની રકમ. હાથ લેલે પધારો.’

મી. મંડોરી બહાર ગયા તેવીજ જ્યંતની રીતભાત ધ્યાન દેવા જોગ થઈ પડી. એણે પોતાના ખાનામાંથી એક સફેદ લુગડાનો કકડો ટેબલપર પાથર્યો. પછી એણે હમણાંજ ખરીદેલું પુતળું એની વચ્ચેવચ્ચે ગોઠવ્યું. એણે પોતાની માનીતી પિસ્તોલ લીધી અને પુતળાના માથામાં ધડદબને મારી. ફટકો પડતાંજ એના કકડે કકડા થઈ ગયા. જ્યંતે એ ધ્યાન દબને જોવા માંડ્યા. આનંદના ઉદ્દગાર સાથે એણે એક કકડો હાથમાં લીધો અને એમાંની એક ચીજ પર અમારું બધાનું ધ્યાન ખેંચાવ્યું.

‘વિનોદરાય ! તમે દીપુ સુલતાનના ગૂરે-આલમનું નામ સાંભળ્યું છે ?’ એણે પૂછ્યું.

‘ હાથ. ’

‘ પણ એ જોયો નહિ હોય. સુલતાનનો એ બેનમુન હીરો આ રહ્યો ! એમ કહીને એણે તે અમને આપ્યો. અમારી અભયબીનો પાર ન હતો. જ્યંતના ગાલ પર રતાશ આવી ગઈ હતી અને અને અમારાં અભિનંદનથી તેમાં વધારો થયો. ’

‘ આપને નવાઇ લાગે એ સ્વભાવિક છે, ’ એણે ખુલાસો કરવા માંડ્યો. ‘ મહેને પણ એ મળી આવવાની આશા સુધ્ધાં ન હતી. છેક છેલ્લો એ તાજમહાલ હાઉસમાંથી ભૂદુર્ગની બેગમ પાસેથી ચોરાયો હતો. તે પછી એને આ પુતળાંમાંના એકમાં સંતાડવામાં આવેલો અને હવે આપણને હાથ લાગે છે. એ જગજગદેર અને બેનમુન હીરો આ રીતે આપણે હાથ ચઢશે એની કલ્પના સુધ્ધાં ન આવી શકે એ સમજી શકાય એવી વાત છે. એ જ્યારે ચોરાઇ ગયો ત્યારે તમે બધાએ એની પાછળ કેટલી મહેનત લીધી હતી તે યાદ છેને વિનોદરાય ! મહારી પોતાની સલાહ પણ લેવામાં આવી હતી, છતાં કાંઇજ સંતોષકારક પરિણામ આવ્યું ન હતું. બેગમની દાસી રૌશન પર શક હતો છતાં ખાત્રી લાયક પુરાવાને અભાવે કાંઈ થઈ શકે એમ ન હતું. એ રૌશનનો પેલો મરનાર મહમદ લાઇ થતો હોવો જોઇએ એવી મહારી ખાત્રી થઈ છે. મહેં વર્તમાનપત્રોની ફાઇલો બ્યાન દબને તપાસી છે. એ હીરો ચોરાયા પછી બે દિવસે ગીલ્ડર કંપની આગળ મારામારીના ગુન્હાસર હુસેન પકડાયો હતો અને એજ અરસામાં આ પુતળાં તૈયાર થયાં હતાં હવે બધા બનાવ કેમ બન્યા તે સહેજ સમજીશો. મહારે છેલ્લી કડી મેળવ્યા પછી બીજી કડીઓ મેળવીને ગોઠવવી પડી હતી. હુસેન પાસે હીરો આવ્યો, —કઇ રીતે આવ્યો તે અનુમાન કરી શકાય છે કે એણે એ મહમદ પાસે થી તફાડવ્યો હશે કે ચોરી લીધો હશે અથવા એ મહમદનો સાથી પણ હોય—એ વાત ચોક્કસ છે. એવું પણ અનુમાન થઇ શકે કે રૌશને એ એને મહમદને પહોંચાડવા આપ્યો હોય ને એણે મહમદને

આપવાને બદલે પોતાના ખીસ્સામાં મુક્યો હોય. શું થયું ને શું નહિ એ ખાત્રીથી ન કહી શકાય પણ હીરાને લીધે મહમદ અને હુસેનને તકરાર થઇ અને મારામારી પર આવી ગયા.

‘ મુખ્યવાત એ છે કે હુસેન પાસે હીરા હતો. અને તે પણ એવે વખતે કે જ્યારે પોલિસે એનો પીછો પકડ્યો હતો. એ તરતજ કારખાનામાં દોડ્યો. એની પાસે ઘણો થોડો વખત એ બેનમુન અને મુસ્લમાન ચીજ સંતાડવાને હતો જરા પણ વાર થાય તો પોલિસ એને પકડે અને તપાસ કરે અને કપડાં લતાંની જડતી લે તો એ પોલિસને હાથ ગયા સિવાય ન રહે. એને એક વિચાર આવ્યો. શિવાજીનાં છ પ્લાસ્ટરનાં પુતળાં ત્યાં આગળ તૈયાર થઇને સુકાવા મુક્યાં હતાં એમાંનું એકાદ હજી તો તાજુજ હોઇ નરમ હતું. એક ક્ષણવારમાંજ હુસેને એના ઉપરના ભાગમાં કાણુ પાડી તેમાં પેલો હીરા નાંખ્યો અને પોતાની કુશળતાથી એ કાણુ પ્લાસ્ટરથી પુરી દીધું. એની કારીગરીને લીધે એ રહેજ પણ જાણાય એવું ન હતું એને છૂપાવવાની એ સારામાં સારી જગ્યા હતી, કોઇને પણ એની ગંધ ન આવે એ સ્વભાવિક હતું. એ દરમિયાન પોલિસ આવી લાગી અને હુસેન પકડાયો. એને એક વરસની જેલ મળી અને પેલાં છ પુતળાં મુંબાઇમાં ઠેક ઠેકાણે વેચાઇ ગયાં. એ છ પુતળાંમાંના કયાની અંદર એણે હીરા છૂપાવ્યો હતો તે એ જાતે પણ કહી શકે એમ ન હતું. પુતળુ હલાવ્યાથી એ ખખડે એમ ન હતું. કારણકે લીલા પ્લાસ્ટરમાં એવી રીતે પડેલી ચીજ ચોટી જાય એ સ્વભાવિક હતું અને એ રીતેજ બન્યું હતું એ આપણે જોયું છે. હુસેન હિમત હાથેો નહિ. એણે પોતાની તપાસ ચાલુ રાખી. એની ખંત અને ધીરજ પ્રશંસનીય હતાં. પોતાના પીતરાઇ ભાઇ પાસે તપાસ કરાવી એણે ગીલ્ડર કંપનીમાંથી એ છ પુતળાં ક્રોને વેચાયાં હતાં તે ખખર મેળવી અને પછી પોતે જાતે મનવંતરોય મહેતાને ત્યાં રહ્યા અને એમને ત્યાં ગયેલાં ત્રણ પુતળાં ક્યાં ક્યાં હતાં તે ખખર મેળવી

એ રીતે એણે એ ત્રણ પુતળાં ભાંગી નાખ્યાં છતાં હીરો જડ્યો નહિ પછી કોઈ જાતભાઈની મારફત બીજાં ત્રણ પુતળાં ક્યાં ક્યાં ગયાં તેની પણ તપાસ કરી. પહેલું મી. સરૈયાને ત્યાં ગયું હતું એ ત્યાં ગયો અને તે વખતે એના સાથીદાર મહમદે એના પીછો પકડ્યો. મહમદે એની પાસેથી હીરો માગ્યો અને બેઉ જણુ વચ્ચે તકરાર થઇ તેમાં મહમદ મરાયો.

‘મહમદ એનો સાથીદાર હોય તો ખીસામાં ફોટો શા માટે રાખે ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘બીજા માણસને પૂછવું હોય તો બતાવવા કે ઓળખાવવાં કામ લાગે તે સાર. ખાસ કરીને ફોટો રાખવાનું એ કારણ હોવું જોઈએ. મહમદના ખૂન પછી હુસેન ઠંડો પડવાને બદલે પોતાની તપાસ જલદીથી પુરી કરી નાંખશે એવું મહાઈ અનુમાન હતું. એને શંકા હતી કે વખતે પોલિસને એનો ભેદ જડી આવે અને એમ થાય તે પહેલાં પોતાનું કામ પતાવી લેવાની એની ઈચ્છા હતી. મહારી ખાત્રી ન હતી કે એને જે ચીજ શોધવી હતી તે સરૈયા વાળા પુતળામાંથી મળી કે નહિ. એ કંઈ ચીજ હતી તે પણ હું જાણતો ન હતો. પણ કોઈ કિંમતી ચીજ છે એવું મહાઈ અનુમાન હતું કારણકે એ પુતળાં ભાંગતી વખતે પ્રકાશ હોય એવું સ્થાન પસંદ કરતો હતો. સરૈયાવાળુ પુતળું ત્રણમાંનું એક હતું એટલે મહારી ખાત્રી ન હતી કે એ એને આપણે પકડ્યો તેમ પકડાશે. છતાં મહેં ધાર્યું હતું કે જો એને જોઈતી ચીજ મળી નહિ હોય તો સાંતા ક્રુઝ જવાને બદલે એ પહેલો ગામદેવી જશે અને તે ઉપરથી મહેં મી. માંકડને આગળથી ચેતવણી આપી હતી તથા શું કરવું તે પણ કાગળમાં બરાબર સમજાવ્યું હતું. બીજો કાગળ મહેં સાન્તાક્રુઝ લખ્યો હતો અને મી. મંકોડી તમારી રૂબરૂ મળી ગયા એટલે કાંઈ વધુ કહેવાનું રહેતું નથી. પેલા બે કાગળો લખ્યા ત્યારે મહારી ખાત્રી થઈ હતી કે જે ચીજ માટે હુસેન તપાસ કરે છે તે ચીજ દીપુ સુલતાનનો જગવિખ્યાત ‘નૂરે-આલમ છે.’

અમે એ ખુલાસો સાંભળી જરાવાર શાંત રહ્યા.

‘મહે’ આપને આજસુધી ઘણા કેસમાં કામ કરતાં જોયા છે.’
વિનોદરાયે કહ્યું. ‘પણ એકપણ કેસમાં આટલી સરસ રીતે કામ પાર
પડેલું જોયું નથી ! ખરેખર ! તમારી ચાલાકીથી કોઈ પણ માણસ
મુગ્ધ થઈ ને પ્રસંશાના ઉદ્દગાર કાઢ્યા વિના ન રહે. જયંતરાય !’

‘આપની એ સહજાવના બદલ આભાર. ’ જયંત હસીને
બોલ્યો. ‘એ હીરો તીજોરીમાં રાખ નટવર ! અને પેલા અનંતરાયના
કેસના કાગળો લાવ તો. ફરીથી આવી જાતનું કાંઈ કામકાજ હોયતો
બેલાશક ફરમાવજો. વિનોદરાય !’

સ્કંદ લ ર શી પ

*

દુષ્પારનું કામ કરીને થાકી ગયા પછી, એ વરસે અમે જરા આશા એશ લેવા મણિપુર ગયા હતા અને બેચાર મહિના ત્યાં રહેવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. મણિપુર એક નાનું સરખું પણ ઘણું ઉદ્યોગી અને ઉપયોગી શહેર છે. એ નાના શહેરમાં પણ એક ઘણીજ નામીઝી કૌલેજ છે એ એ નગરની વિદ્યાપ્રિયતા પુરવાર કરવાને પુરતી છે. અમારા ત્યાંના વસવાટ દરમિયાન અમારે આ કામમાં ભાગ લેવાનો પ્રસંગ આવ્યો. એ વાત બની ગયે ઘણાં વર્ષો વહી ગયાં છે અને એમાં ભાગ લેનાર અત્યારે જૂદે જૂદે ઠેકાણે વહેંચાઈ ગયા છે તેમજ કેટલાક તો અખંડ નિદ્રામાં સુતા છે એટ-

લે ઉચિત ફેરફાર અને ઘટિત સંગોપન સાથે એ હકીકત રજુ કરવામાં મહેને કાંઈ હરકત જેવું જણાતું નથી.

અમારું રહેઠાણ અમે ત્યાંના પુસ્તકાલયની નજીક રાખ્યું હતું. એ વખતે જ્યંત ‘આપણા દેશનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અને તે નકકી કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાનાં મૂળભૂત સાધનો’ વિષેનાં પુસ્તકો ધ્યાન દર્દીને વાંચતો હતો. ભવિષ્યમાં કદાચ એ વિષે પણ મ્હારે કાંઈક લખવાનો પ્રસંગ આવે તો નવાઈ નથી. આ સ્થળે એક દિવસે સાંજે અમને પ્રો. વસવાણી મળવા આવ્યા. અમારો એમને નામથી પરિચય હશે એમ એમની વાતચીત દરમિયાન લાગ્યું. એ મણિપુરની હિંદુ કૌલેજના પ્રોફેસર હતા અને પાલી તથા માગધી ભાષા શિખવતા હતા. એ ઉંચા આંધાના, પાતળા સરખા તથા જલદીથી ચીઢાઈ જાય એવા સ્વભાવના માણસ હતા. એમનો સ્વભાવ અધીરીયો હોય એમ પણ લાગતું હતું. અમને મળ્યા તે વખતે તો એની પરિસીમાજ આવી રહી હતી એમ કહીએ તો વધારે પડતું નથી. એમનું વર્તન કહી આપતું હતું કે કંઈક અસાધારણ બનાવ બન્યો છે અને એ બનવાની એમને કલ્પના સુદાં ન હતી.

‘મહેરબાની કરીને આપ મ્હારે ખાતર થોડા વખત મ્હારા કામ પાછળ ગાળીને આભારી કરશો, મી. જ્યંતરાય ! અમારે ત્યાં એક નવાઈ જેવો બનાવ બન્યો છે. નવાઈ જેવાને બદલે દુઃખદાયક કહું તો ખોટું નથી. આપ અત્રે છો એટલે મહેને મદદની આશા રહે છે બાકી મ્હારી શી સ્થિતિ થઈ હોત તે કલ્પનામાં પણ આવતું નથી. ખરેખર ! એ સંજોગોમાં હું શું કરત ?’

‘આપને ખબર નહિ હોય પણ હાલ હું મ્હારી શોધખોળ પાછળ રોકાયેલો છું અને તેમાંથી મ્હારું ધ્યાન ખીજી બાજુ રોકવા માગતો નથી.’ મ્હારા મિત્રે જવાબ આપ્યો. ‘આપ કૃપા કરી સ્થાનિક પોલિસની મદદ લેશો તો ઉપકાર થશે.’

‘ ના, ના ! ભાઈ સાહેબ ! એમ થવું તદન અસંભવિત છે. એક વખત એ જૂત જગાડુ તો પાછુ ઠેકાણે જોસાડવુ મુશ્કેલ. અને આ કામ એવું છે કે કૉલેજની પ્રતિષ્ઠા ખાતર પણ પોલિસની મદદ લેવાની મ્હારી વૃત્તિ નથી. આપની શક્તિ અને અભિપ્રાય માટે મ્હને ઘણું માન છે અને મ્હને કોઈ મદદ કરી શકે એમ હોય તો આપના સિવાય બીજું કોઈપણ નથી, માટે કૃપા કરીને આપ આ કામ હાથ ધરી ઉપકૃત કરશોજ. ’

મ્હારા મિત્રને પુરતી આશાએશ મળી ન હતી અને તેમાં વળી અમે પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટના અમારા રહેઠાણમાં ન હતા એટલે ત્યાં જે સગવડ હતી તેનો અહીં તદન અભાવ હતો. તેથી પણ એનું મન કોઈપણ કામ હાથ ધરવાને ખંચાતુ હોય તો સ્વાભાવિક છે એમ મ્હને લાગ્યું. પણ જયંતના જવાબની ઝાઝી દરકાર કર્યા સિવાય પ્રોફેસરે પોતાની વાત બનતી ઉતાવળે અને પુર ઝડપે કહેવા માંડી. એમની વાણીનો અરખલિત પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. બીજે એ પોતાના કલાસમાં હોય અને હું તથા જયંત એમની કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ ન હોઈએ !

‘ મ્હારે આપને કહેવું જોઈએ સાહેબ ! કે આવતી કાલે ‘ સર અનંતરાય ભાવનગરી સ્કૉલરશીપ ’ માટે લેવાતી પરીક્ષાનો પહેલો દિવસ છે. હું પરીક્ષક મંડળમાં છું અને મ્હારો વિષય પાલી તથા માગધી સાહિત્ય છે. મ્હારા સવાલોમાં વિદ્યાર્થીએ ન જોઈ હોય એવી કોઈક કંડિકા મુકી તેનું ભાષાંતર કરાવવાનું આવે છે અને એ જો કોઈ આગળથી જોઈ જાય તો પરીક્ષા માટે તૈયાર થઈ શકે તેમજ વધુમાં વધુ ગુણ મેળવી શકે. આ કારણને લીધે સવાલ પત્રકો સાધારણ રીતે બહુજ ધ્યાન પૂર્વક તૈયાર કરવામાં તથા જાપવામાં આવે છે.

‘ આજે બપોરે ત્રણેક વાગ્યે મ્હારા સવાલનાં મુક જાપખાનામાંથી આવ્યાં. મ્હારી પસંદગીની કંડિકા ઘણી લાંબી હતી. એ ધ્યાન દબને

જોવાની તેમજ જરા પણ ભૂલ ન રહી જાય એની કાળજી રાખવાની જરૂર હતી. તે ઉપરાંત મૂળ લખાણ સાથે ધ્યાન દઇને એ સરખાવી જોવાની હતી. એટલે મુક્ર સુધારતાં મદને સાડાચાર થયા પણ પાર ન આવ્યો. મહેં સાડાચાર વાગ્યે મહારા મિત્રને ત્યાં ચઢા પીવા જવાનું વચન આપેલું એટલે આ કામ અધુર મુકી મુક્રને ટેબલ પર રાખીને હું ચઢા પીવા ગયો. લગભગ એકાદ કલાક હું એમને ત્યાં રોકાયો મહારા ખંડનાં બારણાં ખેંચ્યાં છે. એક અંદરથી બંધ કરાય એવું અને બીજું બહારથી. જેવો હું બહારના બારણા આગળ આવ્યો તેવોજ એની કળમાં ચાવી ભરાવેલી જોઇ નવાઇ પામ્યો. ક્ષણેકવાર તો એમજ લાગ્યું કે હું મહારી ચાવી ભૂલી ગયો હોઇશ પણ મહારૂં ખીરસુ દબાવતાં એ જણાઈ આવી એટલે મહારી નવાઇનો પાર ન રહ્યો. મહારા ખંડની બીજી ચાવી માત્ર મદારા નોકર ગરબડ પાસે રહેતી અને આવી ભૂલ ગરબડ કદીએ કરે એ મહારા માનવામાં ન આવે એવી વાત હતી. એ વૃદ્ધ નોકરે આજ સુધી કદી પણ આવી ભૂલ કરી હોય એ મદને યાદ નથી. છેલ્લાં દસ વરસથી એ મહારે ત્યાં કામ કરે છે અને એના જેવો પ્રમાણિક માણસ મહેં બીજો કોઇ જોયો નથી. મદને લાગ્યું કે એ ચાવી તો એનીજ હોવી જોઇએ. મહારો ચઢાનો વખત થવાથી વખતે એ પૂછવા માટે અંદર આવ્યો હશે અને ભૂલથી કે બેદરકારીથી ચાવી લીધા સિવાય ગયો હશે. એની એ ભૂલ બીજો કોઇ પ્રસંગે ધણી નજીવી ગણાત પણ આ વખતની બેદરકારીનું પરિણામ ધણું ગંભીર અને દુઃખદાયક આવ્યું છે.

‘ મહારી નજર ટેબલ પર પડતાં મહારી ખાત્રી થઈ ગઇ કે કોઇએ મહારા ટેબલ પરના કાગળોને હાથ લગાડ્યો છે. મુક્ર ત્રણ લાંબા કાગળો પર છાપેલાં હતાં. મહેં એ ત્રણે એક સાથે ગોઠવીને રાખ્યાં હતાં. મહેં જોયું તો એક ટેબલ પર હવુ, બીજું

બારી પાસેના નાના ટેબલ પર પડ્યું હતું અને ત્રીજી જમીન પર પડી ગયું હતું.’

જ્યંતે પહેલી વાર ધ્યાન આપ્યું.

‘પહેલું જમીન પર, બીજી બારી પાસે ને ત્રીજી જ્યાં મુક્યું હતું ત્યાં ખરે ?’ એણે પૂછ્યું.

‘હાજી, એમજ. આપ એ શી રીતે જાણી શક્યા ?’

‘મહેરબાની કરી આપની હકીકત પુરી કરો.’

‘ક્ષણેકવાર મહને એમ લાગ્યું કે ગરબડે મહારા કાગળો સાથે આ રીતે માફ ન થાય તેવી અને ઘણી વધારે પડતી છૂટ લીધી હતી. મહેં એને પૂછ્યુતો એણે તો ઘસીને ના પાડી અને એણે ખરે-ખરું કહ્યું હતું એમ હું માનું છું. એટલે હવે એ અનુમાન કરવું રહ્યું કે જતાં આવતાં કોઇએ બારણામાં ચાવી જોઈ હશે અને ઉઘાડીને અંદર આવી હું બહાર ગયો છું એ ખાત્રી થતાં આ કાગળો જોયા હશે. સ્કૉલરશીપ ઘણી મોટી રકમની-વરસે દલાડે બે હજાર રૂપિયાની, ત્રણ વરસ સુધી મળે એવી છે અને કોઈ ખંધો માણસ એ મેળવવા માટે આવું પગલું ભરે તો નવાઈ નથી. એમ ન હોત તો આટલી કાળજી રાખવાની હું દરકાર ન કરત પણ આ સંજોગોમાં પુરેપુરી તપાસ કર્યા સિવાય છૂટકો નથી કારણ કે મહારી જરા જોટલી બેદરકારીથી ખરા હકદારને એ સ્કૉલરશીપ ન મળતાં કોઈ ભળતાજ માણસના હાથમાં જવાનો સંભવ છે.

‘આ વાતથી ગરબડ પણ ઘણો ગભરાઈ ગયો હતો. જ્યારે અમને લાગ્યું કે કોઇએ કાગળોને હાથ લગાડ્યો છે ત્યારે એ ગભરાઈને ફસડાઈ પડ્યો હતો. મહેં ધ્યાન ન આપ્યું હોત તો એને મૂર્છા આવી જત. મહેં એને દવા આપી અને ખુરસીમાં પડી રહેવા દીધો અને મહારા ખંડની તપાસ કરવા માંડી. તરતજ મહને જણાયું કે પેલા માણસે પોતાના ત્યાં આવવાની નિશાની પણ મૂકી હતી. બારી પાસેના ટેબલ આગળ એણે પેન્સીલ છોલેલી તેનાં છોડીયાં

પડ્યાં હતાં, તેમજ ભાગેલી અણી પણ પડેલી હતી. વખતે એ હરામખોરે મુકની બહુ ઝડપથી નકલ કરવા માંડી હશે અને તેમ કરતાં અણી ભાંગી ગઇ હશે એટલે એને બીજી અણી કાઢવી પડી હશે.’

‘ફક્કડ!’ જયંત હવે જરા ખુશ મિનનમાં આવતો હતો તે બોલી ઉઠ્યો. પહેલાં કરતાં એનું ધ્યાન હવે સાંભળવામાં વધારે હતું અને એ રસપૂર્વક હકીકત સાંભળતો હતો. ‘તમે નસીબદાર તો ખરા!’

‘એ ઉપરાંત બીજી પણ નિશાનીઓ હતી. ખારી પાસેનું ટેબલ તદ્દન નવું છે અને એના પર સુંદર ચકચકિત લાલ ચામડું મઢેલું છે. હું અને ગરબડ સોગન ખાઈને કહી શકીએ એમ છીએ કે એ પોલિશ કરેલું, સુંવાળું તથા ચકચકિત હતું. હવે જોઈએ છીએ તો એના ઉપર ખારસો ત્રણ ઈંચ લાંબો એક જગ્યાએ કાપો પડ્યો છે. સાધારણ ધસરકો હોત તો ફીક હતું પણ આનો કાપ પડ્યો છે. એ ઉપરાંત ટેબલ પર માટીનો એક વિચિત્ર આકાર પડેલો હતો. એના ઉપર રેતી ચોટેલી હતી. મ્હારી ખાત્રી છે કે આ કાપ તથા માટીનો નમુનો પેલા હરામખોરેજ રહેવા દીધેલાં હતાં. એ સિવાય બીજી કોઈ નિશાની કે પગલાંનાં નિશાન ન હતાં કે જેથી એ કોણ છે ને કોણ નહિ તે સમજી શકાય. હું ઘણાંજ ગભરાઈ ગયો હતો અને શું કરવું એનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં આપના અત્રે હોવાની વાત મ્હને યાદ આવી એટલે તરતજ હું આપની પાસે આવ્યો અને આ હકીકત રજુ કરું છું. મ્હને મહેરબાની કરીને મદદ કરો જયંતરાય! મ્હારી સ્થિતિ અને સંકડામણનો જરા ખ્યાલ કરો. કાંતો મ્હારે એ માણસને શોધી કાઢવો જોઈએ કે પછી પરીક્ષા મુલતવી રખાવવી જોઈએ કારણકે નવા પ્રશ્નપત્રો તૈયાર કરતાં વખત તો લાગેજ. પરીક્ષા મુલતવી રાખવાની વાત આ હકીકત જાહેરમાં મુક્યા સિવાય બીજી નહિ અને એ બધું જાહેરમાં મુકતાં

કોલેજની પ્રતિષ્ઠાને ઘોઠો લાગે એમ છે એટલે જેમ અને તેમ શાંતિથી આતું નિરાકરણ થઈ જાય એવી મ્હારી ઇચ્છા છે અને આશા છે કે આપ એ રીતે મ્હને મદદ કરી આપનો હંમેશનો ઓર્શીંગણુ કરશો.

‘હું બધી વિગતો તપાસીને આપને યોગ્ય લાગે તે સલાહ અને સૂચના આપીશ.’ જ્યંતે ઉભા થઈને કપડાં પહેરતાં કહ્યું ‘અલબત્ત, તમારો કેસ સાવ નિરસ નથી એટલે દરકત નથી. એ મુદ્દ આવી પછી તમને કોઈ મળવા આવ્યું હતું?’

‘હા. દૌલતરાય મજમુદાર કરીને એક વિદ્યાર્થી જે મ્હારી ઉપરના ખંડમાં રહે છે તે પરીક્ષા સંબંધે થોડી ઘણી માહિતી પૂછવા આવ્યો હતો.’

‘આ પરીક્ષામાં એ બેઠો છે?’

‘હા.’

‘અને આ મુદ્દ તમારા ટેબલ પર હતાં?’

‘હું બૂલતો ન હતું તો એ ગોળ વીંટાળેલાં હતાં.’

‘પણ મુદ્દ તરિકે ઓળખી શકાય તો ખરાંને?’

‘બનવા બેગ છે.’

‘બીજું કોઈ આવ્યું હતું?’

‘ના.’

‘આ મુદ્દ ત્યાં લશે એની બીજા કોઈને ખબર હતી?’

‘છાપનાર સિવાય કોઈને નહિ.’

‘આ તમારો ગરબડ જાણતો હતો?’

‘નારે ના ! એને ખબરજ ન હતી?’

‘ગરબડ હમણાં ક્યાં છે?’

‘એ તો ફસડાઇ પડ્યો હતો. આવવાની ઉતાવળમાં મ્હેં એને એ ખંડમાં જ પરી રહેવા દીધો છે. ખુરસીમાં લથડીયું ખાઈને એ પરી ગયો હતો.’

‘તમે તમારા ખંડનાં આરણ્ય ઉધાડાં મૂક્યાં છે ?’

‘એ કાગળો પહેલાં ટેબલના ખાનામાં મૂકીને ચાવી મારી છે.’

‘તો તો પછી એમ હર્થુ કે જે પેલા દોલતરાયે એ કાગળોને પ્રુફ તરિકે ન ઓળખ્યા હોય તો જેણે એની સાથે ધાલગેલ કરી તે માણસ આકસ્મીક રીતેજ એ પ્રુફ ત્યાં હશે એ પાકકે પાયે જાણ્યા સિવાય આવી ચઢ્યો હોવો જોઈએ.’

‘મદને પણ એમજ લાગે છે.’

જયંત જરા હસ્યો.

‘ભલે ચાલો. આપણે જઈએ. તારે લાયક કેસ નથી લાગતો નટવર ! દર્દ માનસિક છે. શારીરિક નથી સમજ્યોતે ! દરકત નહિ, તારે આવવું હોય તો મહારી કાંઈ ના નથી. ચાલો પ્રાઈસર સા-
હેબ ! આપની સેવામાં હવે અમે બેઠિજણુ લાગર છીએ.

*

કૌલેજનું ભવ્ય મકાન અને એની જોડેના બંગલા તથા મકાનો ધણી જૂની ઢખનાં હતાં. અમારા અસીલના ખંડની એક તરફની બારી કૌલેજના કંપાઉડમાં પડતી હતી. એનું આરણ્ય બીજી બાજુ ઉઘડતું હતુ અને તેનાથી થોડે દૂર ઉપર જવાનો દાદર હતો. એ મકાન ત્રણ માળનું હતું. અને પ્રાઈસર ભોંય તળીએ રહેતા હતા. ઉપરના ત્રણ માળ પર ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા. દરેક માળ પર અકકેક જણુ. અમે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે સંધ્યાકાળ થઈ ગયો હતો. જયંત ધારે રહીને બારી પાસે ગયો. એની નજીક જઈને પગનાં ચાપાં ઉપર ઉભા રહી એણે અંદરની બાજુ જોવા માંડ્યું.

‘એ આરણ્ય વાટેજ અંદર આવ્યો હોવો જોઈએ. એ સિવાય બીજો રસ્તો નથી.’ અમારા વિદ્વાન સાથીદારે એને એમ જોતો જો-
ધને કહ્યું.

‘એમ છે!’ એમના તરફ ફરીને જાય તે કહ્યું. ‘તો તો આપણે એ તરફ જ જઈએ.’

અમે બીજી બાજુ ગયા અને ખંડમાં દાખલ થયા. અમે ઉભા હતા તેટલામાં તો જાય તે પોતાની તપાસ શરૂ કરી.

‘પગલાંનું કે એવું કંઈ નિશાન આ દિવસે જણાય એમ નથી લાગતું.’ જાય તે કહ્યું. ‘નમારો માણસ સાંજે થઈ ગયો લાગે છે. તમે એને ખુરસીમાં પડ્યો મૂકી આવ્યા હતા ખરેખર ? કઈ ખુરસી ?’

‘પેલી બારી પાસેની.’

‘એમ! પેલા નાના ટેબલ પાસે ખરેખર ? આવોને અંદર આવો, હવે કંઈ દરકત નથી. ચાલો હવે આ નાનું ટેબલ જોઈએ. એને શું કહેવાનું છે તે તો સાંભળીએ. શું થયું તે તો સમજાય એવું છે. પેલા ભાઈ સાહેબ અંદર આવ્યા, કાગળો જોયા અને એક પછી એક એણે વચલા ટેબલ પરથી ઉપાડ્યા. તે આ નાના ટેબલ આગળ આવ્યો કારણકે અહીંથી તમે આવતા હોય તો જોઈ શકાય અને જતા રહેવું હોય તો જતા પણ રહેવાય.’

‘એમ બની શકે એવું ન હતું.’ પ્રોફેસરે કહ્યું. ‘કારણ કે હું બાજુના નાના દરવાજે થઈને આ તરફ આવ્યો. સામી તરફથી આવ્યો હોત તો એની નજર પડત એ વાત ખરી છે.’

‘ચાલો, એ પણ ફીક થયું. ગમે તેમ પણ એનો અહીં બેસવામાં એ હેતુ હતો. પેલાં મુઠ્ઠા જોઈ. આંગળાંના ડાઘ બાધ તો નથી ને—નથી! ફીક. એ આ પહેલું લઈને અહીં બેઠો ને ઉતારી લીધું. પુર ઝડપથી પણ આજુબાજુ ધ્યાન દઈને જોતાં જોતાં એ ઉતારી લેતાં કેટલો વખત લાગે? આજામાં આજો પા કલાક તો સહેજ લાગે. પછી એણે એ બાજુએ મુક્યું અને બીજી લીધું. એ એણે અડધું ઉતાર્યું એટલામાં તમે આવી લાગ્યા. અને એને બહુ ઝડપથી—સમજ્યા ને—બહુ ઝડપથી નાસી જવું પડ્યું. એ ધીરેથી ગયો હોત તો આ

કાગળો ઠેકાણે મૂકીને જાત. પણ એમને એમ રહેવા દધને જવું પડ્યું એટલે અણધારેલી રીતે તમે આવ્યા અને નાસવું પડ્યું. તમે આવ્યા ત્યારે કોઈ ઝડપથી દાદરો ચઢવું લાગ્યું હતું ?’

‘ નાજી. મહેને ધ્યાન નથી. ’

‘ ઠીક. પણ એણે એટલી ઝડપથી લખ્યું છે કે એની પેન્સીલની અણી લાગી ગઈ અને તમે કહો છો એમ એને બીજી અણીયું કાઢવું પડ્યું. આ જરા ધ્યાન દેવા જેવી બાબત છે નટવર ! એ પેન્સીલ સાધારણ કદની ન હતી પણ કંઈક અસાધારણ હતી. સાધારણ પેન્સીલ કરતાં એ જરા વધારે જડી હતી અને એના ઉપરનો રંગ લાલ હતો તથા રૂપેરી અક્ષરોથી એના ઉપર એના બનાવનારનું નામ લખેલું હતું. અને બાકી રહેતો કકડો કે જેનાથી એણે આ બધું પૂર ઝડપે લખ્યું હતું તે ચારેક ઈંચનો હોય એમ લાગે છે. આવી પેન્સીલની તપાસ કરો : એટલે એનો પત્તો લાગશે સમજ્યાને મી. વસવાણી ! એ ઉપરાંત બીજી એક વિગત નોંધવા જેવી છે એની પાસે એક મોટું પણ ખુટું થઈ જવા આવેલું ચપ્પુ છે. ’

આ સાંભળીને પ્રાફેસર તો નવાઈ પામ્યા. ‘ બીજી વાત તો હું સમજ્યો. ’ એમણે કહ્યું. ‘ પણ લંબાઈ તથા—’

જ્યોતે પેન્સીલનાં છોતરાંમાંથી એક અમને બતાવ્યું. એના ઉપર ઈંગ્રેજીમાં NN એમ બે અક્ષરો હતા અને પછી થોડી જગ્યા હતી.

‘ આ જોયું ? ’

‘ હજીપણ નથી સમજાતું—’

‘ નટવર ! તને હું અન્યાય કરું છું ! ચાલ કહે જોઈએ આ NN નો શો અર્થ છે. એ બે અક્ષર એક શબ્દને છોડે આવેલા છે અને પેન્સીલ બનાવનારા મોટામાં મોટા વેપારી તરિકે આવેરિયા વાળા જૉન ફ્રેઅરનું નામ જાણીતું છે. હવે એ અક્ષરો પછી શું

આવે છે તે જોઈએ. એની પછી પેન્સીલનું નામ અને બીજી બાબત
 ‘ આવેરીયાની બનાવટ ’ એ શબ્દો આવે છે. અને પછી થોડી જ-
 યા કેરી રહે છે. આ જાતની પેન્સીલ ઘણી મોટી તથા લાંબી હોય
 છે અને બીજી સાધારણ કદના કરતાં એની લંબાઈ બમણી હોય છે.
 સાધારણ કદની પેન્સીલનાં આ છેતરાં હોત તો પાછળ રહેલો ભાગ
 એક કે દોઢ ઇંચથી વધારે ન હોત પણ આ એ જાતની નથી એટલે
 એની પાછળ રહેતો ભાગ ચારેક ઇંચનો હોવાનું હું કહું કહું છું. એ
 પેન્સીલ મ્હારા અનુમાન મુજબ જૉન ફ્રેઝરની ‘ જાયન્ટ પેન્સીલ ’
 છે અને તે બરાબર ચૌદ ઇંચ લાંબી આવે છે. ’ પછી એણે એ
 ટેબલ પર વિજળીનો પ્રકાશ પડે એવી રીતે રાખીને જોયું. ‘ ના,
 એના પર કંઈ ઘસરકા નથી પડ્યા. એણે લખતી વખતે પાતળો
 કાગળ વાપર્યો હોય કે નીચે કંઈ પુટું કે ચોપડી ન રાખ્યાં હોય તો
 આ ચકચકીત ચામડા પર લીટા કે ઘસરકા પડ્યા સિવાય ન રહે.
 એથી વધુ આ ટેબલ પરથી જાણવાનું મને એમ નથી. આ માટીનો
 નમુનો જરા નવાઈ જેવો ખરો. એમાં રેતી પણ જણાય છે. અને
 આ ચીરો તો એકાએકજ પડ્યો લાગે છે. આ તરફથી ઘસરકા
 થવા માંડ્યો અને અહીં આવતાં સુધીમાં આરપાર કાણું પડી ગયું.
 આ કેસ તરફ મ્હારું લક્ષ્ય ખેંચવા માટે આપનો આભાર માનવો
 જોઈએ મી. વસવાણી ! ખરેખર ! વાત ઘણી રસિક થતી લાગે છે.
 પેલુ બારણું કંઈ બાબત પડે છે ? ’

‘ મ્હારા શયનખંડમાં. ’

‘ આ બનાવ બન્યા પછી તમે ત્યાં ગયા છો ? ’

‘ નાજી. હું તરતજ આપના તરફ આવ્યો. ’

‘ એ ખંડ પણ તપાસવો જોઈએ. કેવો મઝાનો જૂની ઢબનો
 આ ખંડ છે ! એ બરાબર જોઈ ત્યાં સુધી જરા થોભો તો—દરકત
 નહિ. જમીન પર કંઈ નિશાન નથી. આ પડદો જોઈએ. તમે એની
 પાછળ કપડાં ભરવો છો ખરેખર ? કાઢને આ ખંડમાં છૂપાઈ જવું

હોય તો અહીંયાં જ સંતાપ શકે. પલંગ નીચો છે અને ખીજ કાઠ સંતાવા લાયક જગ્યા નથી. પડદા પાછળ તો કંઈ નથી ને ? ’

જયંતે પડદો બાબુએ ખેંચ્યો. એની સાવધાની અને ચાલાકીથી એટલું જણાતું હતું કે અણુધાર્યા દેખાવ માટે એણે તૈયારી રાખી હતી, પણ એવો વખત આવ્યો નહિ. પડદા પાછળ વખતે કાઠ હોય ને એકાએક હુમલો કરે એ સ્વાભાવિક છે એટલે એવા પ્રસંગે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. જયંતે આમ તેમ ફર્યો અને નીચા નમીને જમીન પરથી કંઈક ઉંચકી લીધું.

‘આ અહીં ક્યાંથી ? ’ એ બોલી ઉઠ્યો.

ટેબલ પરથી માટીનો જે વિચિત્ર નમુનો મળ્યો હતો તેવો જ ખીજે આ નમુનો હતો. એ પણ કાળી માટીનો બનાવેલો હતો અને એમાં એક બાબુ રેતી હતી. જયંતે તે દ્વાયમાં લઈને વિજળીના પ્રકાશમાં જોવા માંડ્યો.

‘તમારા મહેમાને અહીં પણ નિશાન રાખ્યાં લાગે છે ! એમની સવારી અહીં પણ આવી ગઈ છે ! ’

‘અહીં શું કામ લશે ? ’

‘સમજી શકાય એવી વાત છે ! તમે અણુધારેલે રસ્તે આવ્યા એટલે છોક બારણા પાસે આવ્યા ત્યાં લગી એને ખબર ન પડી. બારણુ ખખડયું એટલે એ શું કરે ? જેનાથી એની ચોરી પકડાય એવું હતું તે બધું ઝડપથી ઉપાડી લીધું અને આ ખંડમાં સંતાવા દોડ્યો. અહીં આવીને છૂપાઈ બેઠો. ’

‘અરે ભલા ભગવાન ! આપ એમ કહો છો કે જ્યારે હું ગરબડ સથે માથાફેડ કરતો હતો ત્યારે એ માણસ મ્હારો કેદી હતો ? જો મ્હેં તપાસ કરી હોત તો હું પકડી શકત એમજ ને ? ’

‘બધી વિગતો એ રીતે વાંચી શકાય છે. ’

‘વખતે એમ ન પણ હોય. આપે પેલી બારી જોઈ ? ’

‘ હાજી. એ રસ્તે થઇને માણસ જઇ શકે છે. ’

‘ અને એ રસ્તેથી ગયો હોય એ બનવા જોગ છે. મહેને આવતો જોઇએ અહીંયાં આવ્યો હોય અને એ બારીએથી કૂદી પડ્યો હોય એ પણ સંભવિત છે. ’

જયંત જરા અધીરો થતો લાગ્યો.

‘ હશે. પણ આપણે હવે આગળ પગલાં લઇએ. તમે કહો છો કે આ દાદરનો ઉપયોગ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે અને તમારા બારણા આગળ થઇને એમના સિવાય બીજા કોઇ બારે ઘડીએ જતુ નથી ? ’

‘ હાજી. ’

‘ અને એ ત્રણે જણ આ પરીક્ષામાં બેઠા છે ? ’

‘ હાજી. ’

‘ તમને એ ત્રણમાંથી કોઇનાપર શક જવાનું કારણ છે ? ’

‘ એ જરા નાણુક સવાલ છે. કોઇ પણ જાતના પુરાવા સિવાય શક લઈ જવો એ વ્યાજબી નથી. ’

‘ પણ શક હોય તો જણાવોને. પુરાવા હું શોધી કાઢીશ. ’

‘ એ ત્રણ જણની ચાલ ચલગત તથા નીતિરીતિ હું દુકામાં કહી જાઉં. પહેલે માળે વિજયુખણદાસ ધીયા કરીને સુરતી વિદ્યાર્થી રહે છે. એને ક્રિકેટનો અને બીજા રમતોનો બારે શોખ છે. હનુમાન કુદકાની હરીફાઈમાં એ ઇનામ જીતી ગયો હતો અને એની હરીફાઈ કોઇ બાગ્યેજ કરી શકે એમ છે. એનો બાપ ઘણો જાણીતો માણસ હતો. સર જેકીસન ધીયાનું નામ તમે સાંભળ્યું હશે. એમચંદ રાયચંદ વાળા ધુમ સદામાં એ ખુવાર થઈ ગયેલા. એ બિચારો ઘણો ગરીબ છે અને મહેનતુ તથા ઉદ્યોગી વિદ્યાર્થી છે. ’

‘ બીજે માળે દોલનરાય મજમુદાર કરીને એક કાઠિયાવાડી જુવાન રહે છે. એ ખડતલ પણ લપલપીઓ છે અને બાણવામાં જરા ધીરો છે. પાલી અને માગધી બેઠામાં ઘણો પાછળ છે. ’

‘છોક ઉપરને માળે જનવંતરાય અંતાણી કરીને કચ્છ ભુજનો નાગર રહે છે અને એ ધણોજ ચાલાક તથા બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થી છે. એનામાં થોડાંક અપલક્ષણ છે તેથી એનું કામ દીપી આવતું નથી. એ જરા અસ્થીર મગજનો અને રખડેલ છે. ગયા વર્ષે એ કશાકમાં સંડોવાયો હતો અને હમણાં બહુ રખડે છે એટલે પરીક્ષામાં શું ઉકાળશે તે સવાલ છે !’

‘ત્યારે તમે અંતાણી પર શક લઈ જવ છો ?’

‘એ તો કેમ કહેવાય, પણ ત્રણમાં એ જરા વાંધાવાળું માણસ છે !’

‘હીક. હવે તમારા માણસને જરા બોલાવો તો.’

પ્રોફેસર સાહેબે ગરબડને બોલાવ્યો. એની ઉમર નહિ નહિ તોયે પંચાવનથી સાઠ વરસની હતી. માથાના વાળ બધા પાકી ગયા હતા તથા દાંત લગભગ પડી ગયા હતા. એના હાથનાં આંગળાં ધ્રુજતાં લાગતાં હતાં.

‘ગરબડ, અમે પેલી વાતની તપાસ કરીએ છીએ.’ પ્રોફેસરે કહ્યું.

‘હા.’ એણે જવાબ આપ્યો.

‘મ્હેં સાંભળ્યું.’ જયંતે કહ્યું, ‘કે આજે તે તારી ચાવી બારણામાં જ રહેવા દીધી હતી ?’

‘હાહા.’

‘ન્યારે આ કાગળો અહીં ઉઘાડા પડ્યા હતા ત્યારે જ તે ચાવી એમ રાખી મુકી એ નવાઈ જેવું ન લાગે ?’

‘એ મ્હારી બેદરકારી ગણાય પણ કોઈ કોઈ વખત એ રીતે મ્હારાથી ચાવી રહી જતી ખરી.’

‘તું ક્યારે આવ્યો હતો ?’

‘સાડાચાર વાગ્યા હશે. પ્રોફેસર સાહેબ એ વખતે રોજ ચહા પીએ છે.’

‘ કેટલોક વખત ઉભો હઈશ ? ’

‘ મહેને લાગ્યું કે સાહેબ બહાર ગયા છે એટલે હું તરતજ બહાર નીકળ્યો. ’

‘ તેં ટેબલ પરથી આ કાગળો ઉઠામ્યા હતા ? ’

‘ નાજી. જરાય પણ નહિ. ’

‘ કુંચી શી રીતે બારણામાં રહી ગઈ ? ’

‘ મહારા હાથમાં ચહાની ‘ ટ્રે ’ હતી એટલે ચાવી રહેવા દેવી પડી. મહેં ધાર્યું કે હમણાં આવીને લઈ લઉં છું પણ પછી ભૂલી ગયો. ’

‘ બહારના બારણાને સ્પ્રીંગનું તાણુ છે ? ’

‘ નાજી. ’

‘ તો તો એ આખો વખત ઉઘાડુજ રહ્યું હતું ? ’

‘ હાજી. ’

‘ ખંડમાં કોઈ ભરાયું હોય તો બહાર જઈ શકે ખરું ને ? ’

‘ હાજી. ’

‘ પ્રોફેસર સાહેબે તને બોલાવ્યો ત્યારે તું ખુબ ગભરાઈ ગયો હતો ? ’

‘ હાજી. આવો બનાવ અહીં કદી બન્યો નથી. દસેક વરસથી હું અહીં છું પણ આવું કદી સાંભળ્યું નથી. મહેને લગભગ મૂછાં આવી ગઈ. ’

‘ એ મહેં સાંભળ્યું. તને ચક્કર આવવા મંડ્યાં ત્યારે તું ક્યાં ઉભો હતો ? ’

‘ હું ક્યાં ઉભો હતો એ પૂછો છો ? અહીં દરવાજા પાસેજ હતો સાહેબ ! ’

‘ તો પછી એ નવાઈ જેવું નથી લાગતું કે તું છેક પેલી ખુરસી પર જઈને ફસડાઈ પડ્યો ! આ બીજી ખુરસીઓ તો વચ્ચે હતી. ’

‘ મહેને કંઈ સમજતું નથી. હું તો જે ખુરસી નજરે પડી તે પર બેઠો. ’

‘ એ વિષે હું નથી ધારતો કે એણે કંઈ વિચાર કર્યો હોય. બીચારો હદપાર ગભરાઈ ગયો હતો. ’ પ્રોફેસરે વચ્ચે ઉમેર્યું.

‘ પ્રોફેસર સાહેબ બહાર ગયા ત્યારે પણ તું અહીંઆંજ બેસી રહ્યો હતો ? ’

‘ એક બે મીનીટજ. પછી તો હું બારણું વાસીને બહાર ગયો. ’

‘ તને કોના પર શક આવે છે ? ’

‘ એતો કેમ કહી શકાય સાહેબ ! હું નથી ધારતો કે આવી રીતે કાગળો ઉથલાવીને કોઈ લાભ મેળવવાની આશા રાખતું હોય ! એ બાબત મને કશી ગમ પડતી નથી. ’

‘ હરકત નહિ. પેલા ત્રણ વિદ્યાર્થીમાંથી કોઈને તેં આ વાત તો નથી કરીને ? ’

‘ નાજી. રજ પણ નહિ. ’

‘ એમને મળ્યો પણ નથી ? ’

‘ નાજી. ’

‘ બહુ સારૂ. હવે મી. વસવાણી ! આપણે જરા આમતેમ બહાર ફરીએ. ’

અમે બહાર નીકળી બાગમાં જઈને બેઠા. ત્રણ જણાના ખંડોમાં બત્તી બળતી હતી અને એ વાંચતા હોય એમ લાગતું હતું.

‘ ત્રણ પક્ષી માળામાં જ છે. ’ જયંતે કહ્યું. ‘ એમાંનું એક તો પેલા કવિઓ કહે છે તેમ ભયવિન્નતા લાગે છે ! ’

ઠેાઠતરાય આમતેમ ફરતો ને માથુ ધુણાવતો હોય એમ બારી પરના કાચમાં પડતા એના કાળા પડછાયા પરથી લાગ્યું.

એ ત્રણેના ખંડમાં ડોકીયુ કરીને જોઈ લેવાની મારી ઇચ્છા છે. જયંતે કહ્યું. ‘ એમ કરવામાં હરકત તો નથીને ? ’

‘ નારે ના ! એમાં હરકત શાની ? આ વિલાગ કોલેજમાં ધણો જૂનો છે અને એનું બાંધકામ બહુ જ જૂની ઢબનું છે એટલે એની

બાંધણી જોવા પણ અવાર નવાર કોષક કોષ આવે છે. ચાલોને, હુંજ તમને લઈ જઈ એટલે હરકતજ નહિ.’

‘અમારૂં નામ કહેવાની જરૂર નથી.’ જયંતે સૂચના આપી.

પ્રોફેસર અમને મી. ધીઆના ખંડમાં લઈ ગયા. એણે ખખડાવતાં વેંતજ બારણું ઉઘાડ્યું. અમે શા માટે આવ્યા હતા એ પ્રોફેસરે કહ્યું એટલે એ ધણો ખુશી થયો. એ ખંડની બાંધણી જરા ધ્યાન ખેંચે એવી હતી. જયંતે એમાં ધણો રસ પડ્યો. એણે તો પોતાની નોટ બુકમાં એનો સ્કેચ દોરવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને દોરવા બેઠો. એ સ્કેચ દોરતાં પેન્સીલની અણી પણ ભાગી નાંખી અને મી. ધીઆની પેન્સીલ વાપરવા લીધી. એ ન ફાવી એટલે એની પેન્સીલ છોલવા સારૂ ચપ્પુ માગ્યું અને પાછી અણી કાઢી.

ત્યાંથી બીજે માળે ગયા એટલે ત્યાં પણ એજ રીતે જયંતે સ્કેચ કાઢતાં પેન્સીલની અણી ભાગી, ઉછીની માગી અને ના ફાવ્યું તે અણી કાઢવા ચાકુ માગ્યું.

બેઉ જગ્યાએ જયંતે જે વિગતોની આશા રાખતો હતો તે મળી હોય એમ મદને ન લાગ્યું. અમે ત્રીજે માળે ગયા અને બારણું ખખડાવ્યું. અંદરથી ગાળોનો વરસાદ વરસતો લાગ્યો. ‘એ સાળો કોણ અત્યારે આવી મુલો છે ! અલી’ કોણ ઉઘાડવા નવરૂ બેઠું છે ? જે હોય તે જાય જલ્દનમની ખાડમાં. કાલે પરીક્ષા છે ને આજે આ શી પંચાત !’

‘સાવ અવિવેકી છે.’ પ્રોફેસર સાહેબે અમને કહ્યું એમનો. મિનજ ગયો લાગતો હતો. ‘એને ખબર ન હતી કે આપણે બારણું ઠોકતા હતા. પણ એકંદરે એ બહુ ઉદ્દત છે. અને આ સંજોગોમાં એનું વર્તન ઘણુંજ શંકાસ્પદ છે.’

જયંતે કંઈક બીજોજ વિચાર કરવા લાગ્યો.

‘એની ઉચ્ચાઈ તમે કહી શકશો ?’

‘ખરેખર ! એ કંઈ ખાત્રીથી ન કહી શકાય પણ એ દૌલત-

રાય કરતાં ઉંચો છે. ધીઆ જેટલો ઉંચો નહિ. વખતે પાંચ ફુટ છ એક ઇંચ હશે.’

‘એ જરા નોંધવા જેવી વિગત ખરી.’ જયંતે જણાવ્યું.
‘હવે મી. વસવાણી ! અમે રજા લઇશું.’

પ્રાઇસર તો નવાઇ પામીને એકદમ રડી ઉઠ્યા:

‘પણુ બાઈ સાહેબ ! તમે મ્હને આ સ્થીતિમાં મૂકીને તો નહિ જાવને ! આમ એકાએક જતા રહો તે કેમ ચાલે. જરાકતો મ્હારી સ્થીતિનો ખ્યાલ કરો ! કાલે તો પરીક્ષા છે. આજે રાત્રેજ મ્હારે જે તે નિર્ણયપર આવવું જોઈએ. આ સંજોગોમાં મ્હારે પરીક્ષા લેવા શી રીતે દેવી ? જે તે એક વાતનો નિકાલ તો કરવો જોઈએને.’

‘ગભરાવાની જરૂર નથી. તમારે કંઈ કરવાનું નથી. જેમ છે એમને એમ બધુ રહેવા દો અને ચાલે છે એમ ચાલવા દો. કાલે સવારના તમને મળીશું અને શું કરવું તેનો ખનતા સુધીનો નિર્ણય કરી નાખીશું. ત્યાં સુધી કંઈજ કરતા ના. સમજ્યાને—’

‘બહુ સાર મી. જયંત !’

‘શાંતિ રાખજો જરા. અમે જરૂર કંઈ પણ રસ્તો કાઢી આપીશું. પેલા માટીના નમુના હું લઇ જઈ છું અને પેન્સીલનાં છોતરાં પણ સાથે રાખું છું. ચાલો, સાહેબજી.’

અમે જરા બદાર નીકળ્યા એટલે મહેં પાછી એ મકાન તરફ નજર નાખી. દૈવતરાય હજી આમતેમ આંટા ફેરા કરતો હતો. બીજા બેઉ શાંત હતા, અને દેખાતા ન હતા.

‘તું શું ધારે છે ? નટવર !’ જયંતે અમે જરા આગળ આવ્યા એટલે પૂછ્યું. ‘નાની સરખી રમત છે. પતાંની રમત જેવી સ્તોને ! ત્રણ જણુ છે, અને એમાંનો એક હોવાજ જોઈએ. તું પસંદ કર જોઈએ. તારી મહેરબાની કોના પર ઉતરે છે ?’

‘મહને તો પેલો છેલ્લા મજલાવાળો બટક બોલોજ હરામ-ખોર લાગે છે. એનો ઇતિહાસ પણ શંકાસ્પદ છે. પેલો હૈલતરાય પણ પકડો લાગે છે. શા વાસ્તે એ એટલા બધા આંટાફેરા કરતો હશે ?’

એમાં શક લાવવા જેવું કાંઈ નથી. કોઈ કોઈને એવી ટેવ હોય છે. કોઈ વાત બહુજ ધ્યાન દઇને કે ગોખીને મોઢે કરવા માટે ઘણાંયે એમ કહે છે.

‘એણે આપણને જરા વિચિત્ર રીતે આવકાર આપ્યો-’

‘તું પણ એ સંજોગોમાં એમ કરે. આવતી કાલે પરીક્ષા આપવાની હોય અને મીનીટે મીનીટ જ્યારે ઘણી કિમતી હોય ત્યારે એકાએક અજાણ્યા માણસોનું ટોળું ધુસી આવે ને નકામો વખતનો ભોગ માગે ત્યારે તારાથી પણ એમજ વર્તીઈ જવાય. નટવર ! એ બાબતમાં શકને સ્થાન નથી. પેન્સીલ, ચાક્ર બધું સંતોષકારક હતું. પણ પેલો જરા મહાર ધ્યાન ખેંચે છે.’

‘કોણ ?’

‘બીજો કોણ ? ગરબડ સ્તોતે. એણે શી ગરબડ કરી છે તે સમજાતું નથી. એનો કાંઈ સ્વાર્થ હશે ?’

‘મહને તો એ તદ્દન પ્રમાણિક લાગ્યો.’

‘મહને પણ એમજ લાગ્યું. અને એજ નવાઇની વાત છે ! એના જેવા પ્રમાણિક માણસે-કંઈ નહિ. આ અહીંના મોટા રેશનર કાગળ પેન્સીલ વિગેરેના વેપારીની-દુકાન આવી. આપણે અહીંથી તપાસની શરૂઆત કરીએ તો કેમ ?’

‘બહુ સારું.’

એ ન્હાના સરખા શહેરમાં ચાર જાણીતા રેશનરસ હતા. એ દરેક ઠેકાણે જયંતે પેલાં પેન્સીલનાં છોતરાં બતાવ્યાં અને એ જાતની જાચન્ટ પેન્સીલ માગી. તેમજ એને માટે બમણી ત્રણ ગણી કિંમત આપવાનું પણ કહ્યું. ચારે જાણીએ કહ્યું કે એમના રેટોકમાં એ ન હતી પણ ઑડરથી મંગાવી આપવા તેઓ તૈયાર હતા કારણ

કે એ ચાલુ ખરતી ન હતી અને ભાગ્યેજ કોઈ લેનાર મળે એટલે કોઈ સ્ટોકમાં રાખતુ ન હતું. એમાં ફતેહ ન મળવાથી જયંત રજેય નિરાશ ન થયો.

‘ હરકત નહિ નટવર ! આ એક આશા ફોગટ ગઈ, પણ એના સિવાય આપણે ચલાવી શકીશું અને આપણું કામ આગળ ધપાવીશું. અરે બાપરે ! નવ વાગવા આવ્યા ! જમવાનો વખત પણ થઈ ગયો ! ચાલો મૂકો પડતા એ ગભરાએલા પ્રાઈસર, બેદરકાર નોકર અને ખંતીલા વિદ્યાર્થીઓને ! ’

*

અમે વાળુ પાણી કર્યા પછી જયંત ધણીવાર સુધી વિચાર કરતો બેઠો હતો પણ એણે એ વિષે મ્હારી સાથે કાંઈ વાત કરી નહિ. બીજે દિવસે સવારના સાતેક વાગે એ મ્હારી પાસે આવ્યો.

‘ કેમ નટવર ! હવે આપણે જઈશું ને ? પેલા પ્રાઈસર બિચારા વાટ જોતા હશે ! ’

‘ જરૂર. ’

‘ આપણે નહિ જઈએ તો એ તો ગભરાઈજ જશે. ’

‘ પણ એમને નિશ્ચિત જવાબ અપાય એવું છે ખરું ? ’

‘ મ્હાઈ એમ માનવું છે. ’

‘ તો તો તું કૈંક નિર્ણય પર આવ્યો હઈશ. ’

‘ એનો ખેદ જડ્યો છે. નટવર ! ’

‘ શી રીતે ? બીજા કાંઈ પુરાવા મળ્યા ? એવા સંજોગો તો ન હતા !

‘ એમ ન હોત તો પાંચ વાગ્યાનો હું બહાર ન જાત ! બે કલાકમાં નહિ નહિ તોયે પાંચ માઇલનો ધકકો ખાધો હશે. અને એનું પરિણામ જોવું હોય તો આ રહ્યું. ’

એમ કહીને એણે પોતાની હથેલી પહોળા કરી. ગઈ કાલે જ-

ડેલા કાળા માટીના વિચિત્ર નમુના જેવા ત્રણ નમુના એની હથે-
ળામાં હતા.

‘ગઘ કાલે તો બેજ નમુના હતા જ્યંત ?’

‘અને ત્રીજો અત્યારમાં મળ્યો. અને એતો સમગ્ર શકાય એમ
છે કે ત્યાંથી ત્રીજો આવ્યો ત્યાંથીજ પહેલા બે આવ્યા હોવા જોઈએ
ખરૂં નટવર ! ચાલ, હવે જલદી કર જરા.’

*

ખિચારા પ્રોફેસરની સ્થિતિ ખરેખર ! દયાજનક થઈ ગઈ
હતી ! થોડા વખતમાં તો પરીક્ષા શરૂ થવાની હતી, અને હજી
એમની શંકા શમી ન હતી. એમને એટલુંજ દુઃખ થતું હતું કે
પેલો હરામખોર માણસ પરીક્ષામાં બેસશે અને ખોટી રીતે લાભ
ઉઠાવી જશે. એમનું માનસિક દર્દ એવું અસહ્ય હતું કે સ્થીર ઉભા
રહેવા જેટલી પણ એમનામાં શક્તિ રહી ન હતી. જેવા એમણે
અમને જોયા તેવાજ તે જ્યંત તરફ દોડ્યા.

‘અરે ભલા ભગવાન ! આખરે આપ પધાર્યા ખરા ! હું તો
સમજ્યો કે આપ મ્હને ખાડામાંથી નહિ કાઢી શકો ! હવે શું કંઈ ?
પરીક્ષા ચાલવા દઉં ?’

‘જરૂર. ખુશીથી ચાલવા દો.’

‘પણ પેલો—’

‘એ નહિ બેસે. બીજી શું ?’

‘આપ એને ઓળખો છો ?’

‘હું એમ ધાડું છું ખરે. જો આ વાત બહાર પાડવાની ન
હોય તો આપણે કેટલીક સત્તા લાય ધરવી પડશે. આપણે હમણાં
ન્યાયનું કામ કરતી લશ્કરી કોર્ટનો દેખાવ ધારણ કરવો પડશે અને
એ રીતે વર્તવું જોઈશે. તમે ત્યાં બેસો મી. વસવાણી. નટવર ! તું
આમ બેસ. હું વચ્ચે બેસું છું. હવે આપણે ગુન્હેગાર પર પુરતી છાપ
પાડી શકીશું. જરા ધંટડી વગાડો તો—’

ગરબડ તરતજ અંદર આવ્યો, અને અમારો આ દેખાવ જોઈ જરા ખંચાયો.

‘જરા બારણું બંધ કર ગરબડ !’ જ્યંતે કહ્યું. ‘હવે ગધ કાલના બનાવ વિષે ખરી વાત કર.’

એનો ચહેરો સફેદ પુણી જેવા થઇ ગયો.

‘મ્હેં આપને ગધ કાલે બધુંય કહ્યું છે સાહેબ !’

‘બીજું કંઈ કહેવાનું નથી ?’

‘જરાયે નહિ. સાહેબ !’

‘બહુ સાર. જો હું તને કેટલીક સૂચના કર-ગધ કાલે તું પેલી ખુરસી પર બેઠો ત્યારે એનાપર કોઇ ચીજ પડી હતી અને તે પરથી કોણ આવ્યું હતું તે જાણી શકાય એમ હતું એટલે તું એ ચીજ સંતાડવા ખાતરજ બેસી પડ્યો હતો એ ખરું છે ને ?’

એનો ચહેરો એકદમ શીઝો પડી ગયો.

‘ના સાહેબ. એવું કંઈ જ ન હતું.’

‘હું તો માત્ર સૂચના કરું છું વખતે એમ બન્યું હોય એ સંભવિત હતું એવું મ્હાં અનુમાન હતું. એમ જ થયું છે એ મ્હારાથી પુરવાર થઈ શકે એમ નથી એટલે દિલગીર છું. પણ મ્હને એમ લાગે છે કે જેવા પ્રાઈસર બહાર ગયા તેવા જ તે પેલા ખંડમાં છુપાયલા માણસને છૂટો કર્યો.’

એણે પોતાના સુકાઇ જતા હોઠપર જીલ ફેરવી.

‘ત્યાં કોઈ નહોતું. સાહેબ !’

‘એ બનવાબેગ નથી ગરબડ ! અત્યાર સુધી તું સાચું કહેતો હઈશ પણ આ વખતે તે ખોટો જવાબ આપ્યો છે.’

એનો ચહેરો જેવા જેવા થઇ ગયો.

‘ત્યાં કોઇ જ નહોતું. સાહેબ !’

‘બોલ, બોલ, ખરું કહી દે ગરબડ !’

‘ના સાહેબ ! ત્યાં કોઈ જ નહોતું.’

‘તો તો પછી તું કાંઈ જ વધુ ખર્ચ આપી શકે એમ નથી. હરકત નહિ. તું પેલા ખંડમાં જઈને ઉભો રહે. પેલા બારણા નજીક જ ઉભો રહેજે. હવે પ્રાઈસર, તમે જરા પેલા વિજયભણુદાસ ધીયાને બોલાવી લાવો તો.’

પ્રાઈસર તરત જ એ જુવાન વિદ્યાર્થીને બોલાવી લાવ્યા. એ બહુ દેખાવડો છોકરો હતો અને એની ઉંચાઈ પણ ઘણી વધારે હતી. એણે એક પછી એક અમારા તરફ જોયું અને છેવટે ગરબડ પર નજર ઠેરવી.

‘બારણું બંધ કરતા આવો.’ જયંતે બોલ્યો. ‘જુઓ મી. ધીયા, આપણે અહીં એકાંતમાં બેઠા છીએ, અને અહીં થયેલી વાત બહાર જાય એમ નથી. આપણે ખુલ્લા મનથી વાત કરીએ તો સાફ. તમારા જેવા ઉગતા જુવાન અને પ્રમાણિક તથા મહેનતુ માણસે ગઈ કાલે શા માટે ખરાબ પગલું ભર્યું એ જરા સમજવો તો હીક.’

માથાપર વિજળી પડે એટલો એ ચમક્યો અને ગરબડ તરફ ત્રાસદર્શક દષ્ટિ ફેરવીને ટપકાની નજરે જોયું.

‘ના, ના ભાઈ સાહેબ ! મહેં એક અક્ષર પણ કહ્યો નથી. જરાપણુ બોલ્યો નથી.’ ગરબડે ભુમ મારી.

‘પણ હવે તો તેં ઘણું કહ્યું છે !’ જયંતે કહ્યું. ‘જુઓ, છૂપાવાનું કાંઈ કારણ નથી. ગરબડના અત્યારના શબ્દો જ તમારી સ્થિતિ શંકાસ્પદ અને ભયંકર કરી મૂકે છે. તમે ખરેખરી હકીકત કહી દો એમાં જ શોભા છે.’

એકાદ ક્ષણ શાન્ત થવા તથા લાગણીઓ શાન્ત પાડવા પ્રયત્ન કરીને મી. ધીયાએ અમારી સામે ધુંટણીએ પડી બેઠે હથેલીઓમાં માથું મૂકી હુસકાં ખાતાં રડવા માંડ્યું.

‘રડો નહિ, રડો નહિ.’ જયંતે માયાળુ પણે કહ્યું. ‘માણસથી ભૂલ થાય એ સ્વાભાવિક છે અને તમારી ભૂલ માટે અમે સખત થવા નથી માગતા. જોઈએ તો ગઈ કાલે શું બન્યું તે હું

કહેતો જાઉં અને તેમાં ભૂલ પડે તો તમે સુધારજો. એમ કહું ને ? હરકત નહિ. તમે જરા સ્વસ્થ થાવ ! તમને અન્યાય કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. ડાહ્યા તે કે જે તરત જ એને સુધારવા પ્રયત્ન કરે.

‘પ્રાઈસર, તમે ન્યારથી મદને જણાવ્યું કે મુદ્દના કાગળો તમારા ખંડમાં હોવાની કોઈને પણ—ગરબડને સુદ્ધાં—ખબર ન હતી ત્યારથી જ તમારા કેસનું કંઈક સ્થીર રૂપ મહારા મગજમાં ઘડાયું. છાપનાર તો જાણે જ અને તે કાંઈ જ કરે નહિ. એ ધારે તો પોતાને ત્યાં જ એને ઉપયોગ કરી શકે એટલે એ વિચારને સ્થાન જ નથી. એમ પણ લાગ્યું કે કોઈ તમારા ખંડમાં એકાએક આવે અને આ કાગળો અકસ્માતથી જુએ એ પણ સંભવિત ન હતું. એટલે એ નિર્ણયપર મહારે આવવું પડ્યું કે આવનારને ખબર હતી કે આ ટેબલ સવાલપત્રને લગતાં ‘મુદ્દ’ પડ્યાં છે અને તે જાણ્યા પછી જ એ ખંડમાં દાખલ થયો હતો. એને એ વાતની શી રીતે ખબર પડી ?

‘જ્યારે હું અહીં આવ્યો ત્યારે સૌથી પહેલી મહેં તમારા ખંડની ખારી તપાસી. તમે એમ પણ ટીકા કરી કે ઘોળે દિવસે બધાના દેખતાં ત્યાં થઈને આવવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરે એ અસંભવિત અને કલ્પનામાં પણ ન આવે એમ હતું. એવો વિચાર મહેં કર્યો જ ન હતો. હું તો એ જોતો હતો કે ત્યાં થઈને પસાર થનાર માણસ ટેબલપર પડેલા કાગળ જોઈને ઝાળખી શકે તો એ કેટલો ઉંચો હોવો જોઈએ. હું પોતે છ પુટ ઉંચો છું છતાં મહારે જોવું હોય તો પગનાં ટેરવાં પર ઉભા રહીને પણ પ્રયત્ન કરવો પડે. મહારાથી નીચો માણસ તો જોઈ શકે જ નહિ. એટલે એ ઉપરથી મદને એક ચોક્કસ કારણ તો મળ્યું જ હતું કે તમારા ત્રણ વિદ્યાર્થીમાંથી જે વધારેમાં વધારે ઉંચો હોય તેનું આ કામ હોવું જોઈએ, અને એના પર મહારે નજર રાખવી જોઈએ.

‘ મહે ખંડમાં આવીને પેલા ટેબલ વિષે તો તમારી સાથે વાત રી પણ જ્યાં સુધી તમે ત્રણ વિદ્યાર્થીઓના વર્ણનમાં મી. ધીઆ હનુમાન કુદકામાં ધનામ જીતી ગયા હતા એ વાત કરી ત્યાંસુધી વચ્ચેના ટેબલ બાબત મહે કાંઈ અનુમાન કર્યું ન હતું. એ વાત સાંભળી એટલે મહેને બધી વાત સમજાઈ, પછી તો મહેરે થોડાક પુરાવા જોઈતા હતા અને તે મહેને તરતજ મળ્યા.

‘ હવે શું થયું તે કહું. આ ભાઈએ બપોરનો વખત પુરાણીના અખાડામાં જઈને હનુમાન કુદકાના પ્રયોગોમાં ગાળ્યો હતો. એ વખતે એમણે પેલા ખીલાવાળા છુટ પહેયાં હતા. એ જાતના છુટ એકદમ સરકી ન જવાય માટે એ રમતમાં વપરાય છે. જતી વખતે આ બારી આગળ થઈને ગયા અને પોતાની અસાધારણ ઉંચાઈને લીધે સાધારણ રીતે ટેબલ પર પડેલાં મુક્ર પર એમની નજર પડી. શાનાં મુક્ર હશે તે તો એ તરતજ સમજી ગયા. જતાં જતાં તમારા નોકરની બેઠકારીથી રહી ગયેલી કુચીને એમણે ન જોઈ હોત તો કંઈજ ન હતું પણ એ જોયા પછી એકાએક એમના મનમાં સંજોગોનો લાભ લેવાનો ને ખાત્રી કરવાનો વિચાર આવ્યો. એમાં ભય જેવું પણ કંઈ ન હતું. કોઈ પૂછે તો એમ કહી શકાય કે પ્રોફેસર સાહેબને કંઈકે પૂછવું હતું એટલે અંદર ગયો હતો.

‘ જ્યારે એમની ખાત્રી થઈ કે એ મુક્ર સવાલ પત્રનાંજ હતાં ત્યારે એનો ઉપયોગ કરી લેવાનો એમને વિચાર થયો. એમણે પોતાના છુટ ટેબલ પર મુક્યા. બારી પાસેની ખુરસીપર તમે શું મુક્યું હતું? ’

‘ લાથનાં મોર્ન ’ એ જુવાન વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો.

જ્યારે ગરબડ સામે નજર નાખી.

‘ એમણે મોર્ન કાઢીને ખુરસીપર મુક્યાં અને મુક્રના કાગળ લઈ નકલ કરવા માંડી એમણે એમ માનેલું કે પ્રોફેસર મુખ્ય દરવા-

વાળેથી પાછા ફરશે એટલે એ જોઈ શકશે. પણ એતો પાછળને દરવાળેથી આવ્યા, અને એતો અવાજ એમણે એકાએક સાંભળ્યો. નાસી છૂટવાનો માર્ગ ન હતો. એ મોર્ન ભૂલી ગયા પણ ખુટ લઈને એકાએક જોડેના ખંડમાં ભરાઈ ગયા. તમે જોશો તો પેલો લીટો એક ઘસરકા જેવો છે અને જોડેના ખંડ તરફને છેડે વધારે ઢંડે જઈને ખાસો ચીરો પડ્યા જેવો થયો છે. એ એ દિશામાં—શયનખંડ તરફ ખુટ ઘસડવામાં આવેલા એ પુરવાર કરવાને પુરતો છે. અને એ ઉપરથી સમજાય એમ છે કે ગુન્હેગાર ત્યાંજ છૂપાઈ ગયો હતો. માટીના વિચિત્ર નમુના એ ખુટને તળીએથી ઉખડેલી માટીના હતા. એનો એક નમુને ટેબલ પર રહી ગયો હતો અને બીજો શયનખંડમાંથી જડી આવ્યો હતો. આજે સવારે હું પુરાણીના અખાડામાં જઈ આવ્યો અને ત્યાંની માટી તથા આ ત્રીજો નમુનો જોઈને એ વિષેની પણ મહેં ખાત્રી કરી લીધી. એ બધું તો બરાબર છે ને ? મી. ઘીઆ ?

એણે જરા ટટાર થઈને જવાબ આપ્યો.

‘ હાજી બધું બરાબર છે. ’

‘ અરે ભલા ભગવાન ! તમારે બીજું કાંઈ કહેવાનું નથી રહેતું ? પ્રોફેસરે પૂછ્યું. ’

‘ હાજી. થોડુંક બાકી રહે છે. આ હકીકતથી હું ગભરાઈ ગયો હતો અને ઘણીજ શરમ આવતી હતી એટલે પહેલાં ન કહી શક્યો. આ કાગળ મહેં આપને આજે સવારેજ લખ્યો છે. આખી રાત મહેં ઘણીજ અશાંતિમાં પસાર કરી છે ! આમાં લખેલો નિર્ણય આપે આ બધું શોધી કાઢ્યું તે પહેલાંજ મહેં કરેલો છે. મહેં લખ્યું છે કે ‘ મહેં નિર્ણય કર્યો છે કે મહારે આ પરીક્ષામાં બેસવું નથી. મહારી ઈચ્છા આફ્રિકા જવાની છે અને ત્યાં લેડાડેસીયન પોલિસમાં મહારે ઘણી સારી જગ્યા મળે છે એટલે હું દક્ષિણ આફ્રિકા ખાતે જલદીથી જવા ધરાદો રાખું છું. ’

‘આ રીતે મેળવેલા લાભનો તમે દુરપયોગ કરવા માગતા ન હતા એ જાણી મહેને ખરેખર ! આનંદ થાય છે.’ પ્રૌફેસરે કહ્યું. ‘પણ આમ એકાએક કેમ વિચાર ફેરવ્યો ?’

મી. ધીઆએ ગરબડ સામે આંગળા કરી કહ્યું.

‘એમણે મહેને ખરો માર્ગ બતાવ્યો.’

‘હવે તો બોલ ગરબડ !’ જયંતે કહ્યું. ‘હવે તો સમજાયું ને કે તારા સિવાય આ લાઘ સાહેબને ઘરમાંથી બહાર જવા દેનાર બીજું કોઈ ન હતું. કારણકે પ્રૌફેસર બહાર ગયા ત્યારે તું આ ખંડમાં હતો અને બહાર જઈને દરવાજો બંધ કરી શકે એમ હતું. પેલી ખારી વાટે એ નાસી જાય એ બનવા જોગ ન હતું. હવે એમ શા માટે વર્તવું પડ્યું એ કહે તો સમજણ પડે કે તારા જેવો પ્રમાણિક અને વિશ્વાસ પાત્ર માણસ આમ શા માટે વર્ત્યો.’

‘આપને ખબર હોત તો એ સમજાવું અઘરું ન હતું પણ આપની આ બધી ચાલાકી અને હોશિયારી છતાં એ હકીકત મેળવવી જરા મુશ્કેલ હતી. એક વખતે જ્યારે આ લાઘ સાહેબના પિતાજી સર જેકીસનદાસ સારી સ્થિતિમાં હતા ત્યારે હું તેમને ત્યાં નોકર હતો. ઘણાં વર્ષો મહેં એમને ત્યાં ગાળ્યાં હતાં. એમની જ્યારે પડતી આવી ત્યારે હું અહીં આવીને રહ્યો. અહીં આવ્યા પછી પણ હું સર સાહેબને ભૂલી ગયો ન હતો. એઓ મ્હારા પ્રત્યે ઘણા માયાળુ પણ વર્તતા હતા. એમનો દીકરો આ કૉલેજમાં આવ્યો ત્યારથી હું એના પર નજર રાખતો હતો. અને એનો ઉત્કર્ષ જોઈ રાચતો હતો. જેવો આ ખંડમાં હું આવ્યો અને પ્રૌફેસર સાહેબે આ ગોટાળાની વાત કરી તેવીજ મ્હારી નજર આ લાઘ સાહેબનાં ખુરશી પર પડેલાં હાથનાં મોજાં પર પડી. હું એ મોજાં જોળાવતો હતો અને એ શું કહેવા સાઝ અહીં રહી ગયાં હતાં એ પણ સમજી ગયો. જો પ્રૌફેસર સાહેબની નજર એના પર પડે તો એના તો ખાર વાગી જાય ! હું ખુરશી પર ફસડાઈ પડ્યો, અને પ્રૌફેસર સાહેબ બહાર ગયા ત્યાં સુધી ઉઠયોજ નહિ.

એ ગયા એટલે આ ભાઈ સાહેબ બહાર આવ્યા અને મ્હારી પાસે બધી વાત કબુલ કરી એ સ્થિતિમાં મ્હારે એનો બચાવ કરવો જોઈએ અને સન્માર્ગે ચઢાવવો જોઈએ એ આપને વ્યાજબી નથી લાગતું ? મ્હેં એને આ લાભનો દુરુપયોગ ન કરવા સમજાવ્યો અને છેવટે આ રસ્તો લેવા સલાહ આપી.’

‘એ જરા પણ ખોટું નથી કયું. એ ખાતે મ્હારે તને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ.’ જાયતે કહ્યું. ‘અને પ્રૌદેસર ! તમારી ગુંચવણનો નિકાલ થયો છે એટલે હવે ખુશીથી પરીક્ષા ચાલવા દો અને મી. ધીઆ ! નિરાશ થવાનું કારણ નથી. એક વખત ઢ્યુપયુ મન રાખી લાલચમાં પડ્યા પણ હવે પછી મન કાબુમાં રાખી સન્માર્ગે ચાલશો તો આગળ વધ્યા સિવાય નહિ રહો. નટવર ! ચાલ હવે મ્હને તો ભૂખ પણ લાગી.’

સ ર સ્વ તી

*

એ આખુલે વર્ષ કામનું હદપારનું દબાણ રહ્યું. એ વર્ષની ત્રણ મોટી ક્ષામ્ભો જોડે છું ત્યારે મહેને યાદ આવે છે કે કેટલું સખત કામ અમે કર્યું હતું ! અવિરામ પરિશ્રમ કરીને આરામની આશા રાખીએ એ સ્વાભાવિક છે પણ આરામ માટે પણ તેને બીજે વર્ષ વખત ફાજલ પાડી શકાય એમ ન હતો. છેવટે એક વખત જયંતની તબીબત લથડી અને એને હવાફેર માટે ફરજિયાત બહારગામ જવું પડ્યું. અમે બેઠે જણ એકપ્રીતથી વિખુટા પડવાનું ભાગ્યેજ પસંદ કરીએ છીએ એ વાંચનારથી અનુદયું નથી એટલે હું પણ ગયો જ હૃદય એ સમજી શકાય એમ છે.

એ ત્રણ મોટી કાષ્ઠલોમાં અનેક રસિક કેસ છે પણ જેમાં ઉપરથી નજીવા દેખાવાપણું હોય અને અંદરખાનેથી રહસ્ય પૂર્ણ વિગતો હોય એવા કેસનું વર્ણન કરવાનું મહને પસંદ છે એટલે શાંતિકુંજની ઘટના અને કરસુખ હોારાના બેઠી ખૂનની વિગત લખવી ઉચિત ધાર છું. એ કેસ ઉપરથી જોતાં તદ્દન નજીવો અને સાદો લાગવા છતાં ધીરે ધીરે રસિક થતો જાય છે એટલે વાંચનારને પસંદ પડ્યા સિવાય નહિ જ રહે.

નવેંબર મહિનાની આખર હતી અને ખેસુમાર દંડી પડતી હતી. બહાર જવાનું જરા પણ દિલ થાય એમ ન હતું. થોડા વખતપર વરસાદનું એક અણધાર્યું માવહું પડી ગયું હતું એટલે વાતાવરણ ઘણું ખરાબ થઈ ગયું હતું. પવન સખત ફુંકાતો હતો. મધરાત થવા આવી હતી. રસ્તાપર ભાગ્યે જ કોઈ રડ્યો ખડ્યો માણસ જણાતો હતો. કુદરત આગળ માણસનું જોર કાંઈ જ વિસાતમાં નથી એમ એ વાતાવરણ પુરવાર કરતું હતું.

જયંત બેઠો બેઠો એક પ્રયોગ કરી રહ્યો હતો. મહેં બારી પાસે જઈને કુદરતનું રૌદ્ર સ્વરૂપ જોવા માંડ્યું. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ નિર્જન હતી અને આખો વખત રણકી રહેતો એ રસ્તો ખાવા ધાય એવો દેખાતો હતો. થોડીવારે એક ગાડી આવતી જણાઈ.

‘ચાલ નટવર ! એ તો પતી ગયું. જોતો ખરો આપણે ધારતા હતા તેવું જ પરિણામ આવ્યું.’ જયંતે એનો પ્રયોગ સફળ થયો હોવાથી મહને મોટેથી કહ્યું. ‘કેમ શું છે ?’ હું નજીક ન ગયો એટલે પૂછ્યું.

પેલી ગાડી અમારા બારણા આગળ આવીને ઉભી રહી.

‘કોનું કામ હશે ?’ મહેં ગાડીમાંથી એક જણને બહાર આવતાં જોઈને કહ્યું.

‘ખીજા કોનું હોય !’ જયંતે જવાબ આપ્યો. ‘આપણું જ. આપણી એને અનિવાર્ય જરૂર લાગે છે. નહિતર આવા ભયંકર

ઝંઝાપાતમાં આમ આવવાની કોઈ હિંમત ન કરે ! ના, પણ ગાડી જતી લાગે છે. જા, દોડ, બારણું ઉઘાડ તો. પેલા બધાને પાછલી રાત જતી હશે !’

મહેં જઈને બારણું ઉઘાડ્યું એનાપર પ્રકાશ પડતાં જ મહેને ઓળખતાં વાર ન લાગી. એ તો અમારો ઓળખીતો અને સી. આર્ધ. ડી. ખાતાનો ઉગતો સિતારો મી. રામરાય બક્ષી નીકળ્યો. જયંતને એને માટે સારી લાગણી હતી.

‘જયંતરાય છે ને ?’ એણે પૂછ્યું.

‘હા રે હા. ઉપર આવો.’ જયંતેજ જવાબ આપ્યો. ‘આમ લાગી રાતે ક્યાંથી આવ્યા ?’

બક્ષી ઉપર આવ્યો અને એનો ઓવરકોટ કાઢીને બાજુએ ભરાવ્યો.

‘કામપરથી મહારા સાહેબ !’ એણે જવાબ આપ્યો. ‘આજે બપોરથી જરાય નવરાશ નથી મળી ! તમે શાંતિકુંજના ખૂનની વિગત વાંચી કે ?’

‘નારે ના ! છાપાને હાથ જ લગાડવા વખત નથી મળ્યો.’

‘ચાર છ લાઈનજ છપાઈ છે. અને તે પણ બરાબર નથી. તમે નથી વાંચી એજ ઠીક છે નહિતર ખોટી રીતે દોરવાઈ ગયા હોત ! સવા ત્રણે મહેને શાંતિકુંજ બાબતનો અનંતપુરથી તાર મળ્યો. તરતજ હું ત્યાં જવા નીકળ્યો. પાંચ વાગે ત્યાં પહોંચ્યો અને તપાસ શરૂ કરી. આખરે છેલી લોકલમાં અહીં આવ્યો અને તમારી પાસે હાજર થયો.’

‘એટલે હજી તમે કાંઈ નિર્ણય નથી કરી શક્યા ?’

‘જરૂર. મેં કે માથું મદને તો કાંઈજ નથી સમજતું. પહેલાં તો મહેને એ એટલું સાધારણ જણાયું કે ન પૂછો વાત ! પણ જેમ જેમ વિગતો મળી તેમ તેમ મહારી અક્કલ ખૂટી જવા માંડી ! ગુન્હો કરવાનું કારણ કે હેતુ જડતાં નથી ! અને હેતુ સિવાય કાર્ય કે ગુન્હો ભાગ્યેજ સંભવી શકે. અહીં એક માણસનું ખૂન થયું છે અને પુરતી

તપાસ કરવા છતાં એનું કોઈએ શા માટે ખૂન કર્યું હશે તે અથવા ખૂન કરવાનો હેતુ શો હશે તે બીલકુલ સમજાતું નથી !’

‘ તમારા કેસની વિગતો કહી જાય તો-’

‘ એ સાવ સરળ છે,’ બક્ષીએ શરૂ કર્યું. ‘ માત્ર એનો અર્થ નથી સમજાતો ! મહારી સમજણ મુજબ આમ બન્યું લાગે છે. પ્રૌ. મુકરજી નામના એક વિદ્વાન ગૃહસ્થે થોડાં વર્ષો પર શાંતિકુંજ વાળી જગ્યા અને અંગ્રેજો ખરીદ્યાં હતાં. એની તબીબત સારી રહેતી ન હતી. એ કાંતો આખો વખત પથારીમાં પડ્યો રહેતો અથવા હાથમાં લાકડી લઈ એને ટેક બેળે બેળે બાગમાં ફરતો અથવા એક બાબા ગાડીમાં બેસતો અને માળા એને આમ તેમ ફેરવતો. આની પ્રૌ. મુકરજીની શારીરિક સ્થિતિ હતી. આજીવનનાં પાડોશીઓને એને માટે સારો મત છે અને એ ઘણો વિદ્વાન માણસ છે એમ પણ એમનું માનવું છે. એના સગા બાલ્યામાં કોઈ નથી પણ એના ઘરનો કારભાર હીક હીક ચાલે છે. મણિબાઈ નામની એક વિધવાબાઈને હસ્તક એના ઘરની વ્યવસ્થા છે અને ગાદાવરી કરીને એક રસોઈબિણ છે, તે પણ ઘણા વખતનું જૂનું માણસ છે. બેઉ બાઈઓ સ્વભાવે સુશીલ છે અને એકાંત સ્થળે વર્ષો થયાં શાંતિથી રહે છે. પ્રૌફેસર સાહેબ એક ઘણુંજ અગત્યનું અને લોકોપકારક પુસ્તક રચે છે અને તેને માટે એમને થોડા વખત ઉપર શ્રુત લેખન લેવા માટે મંત્રી રાખવો પડ્યો હતો. એક પક્ષી એક બે જાણને એ કામ માટે રોકી બેઠા પણ એમને બેઠતો સંતોષ થયો નહિ. ત્રીજી વખત કરસુખ હોરા નામના જીવાનને રોક્યો અને એનું કામ એમને પસંદ પડ્યું. એનું કામ સવારમાં પ્રૌફેસર જે લખાવે તે લખવાનું હતું અને સાંજના થોડા ઘણા ઉપયોગી વિષયો પર પ્રૌફેસર જે કાંઈ વાંચવાનું કહે તે તેમને વાંચી સંભળાવવાનું હતું. એની ચાલચક્રત માટે શાળા તથા પાઠશાળાનાં બહુજ સુંદર પ્રમાણપત્રો હતાં અને પાઠશાળામાંથી એ સીધોજ નોકરી કરવા આવ્યો હતો. એ ઘણોજ સીધો સાદો તથા

પારકાના કામમાં જરાપણ માથુ ન મારનાર તરિકે જાણીતો હતો છતાં આજે સવારે જે સંજોગોમાં એનું મરણ થયું તે જોતાં તો એમજ લાગે છે કે એનું ખૂન કરવામાં આવ્યું છે.’

બહાર પવન સખત ફુંકાતો હતો અને પાછો વરસાદ પડવો શરૂ થઈ ગયો હતો. વીજળીના ચમકારા અને વાદળનો ગડગડાટ કાચાપોચાને થથરાવી નાખે એવાં હતાં. બક્ષીએ પોતાની વાત આગળ ચલાવી.

‘પારકાની રજપણ પંચાત કે ધાલમેલ સિવાયનું એવું ધર તમને કોઈ જગ્યાએ નહિ જડે. અઠવાડીયું પખવાડીયું કે મહીનો વીતી જાય છતાં એમાંથી કોઈ બાગના દરવાજા બહાર પણ ન ગયું હોય ! સૌ સૌનું કામ કરતાં અને આનંદમાં રહેતાં. બન્ને બાઈઓ પણ આમ તેમ જવું કરવું પસંદ કરતી નહિ અને હોદારા પણ પ્રોફેસરની માફક બહાર જવા કરવા સિવાય લખવા વાંચવામાંજ પોતાનો વખત વિતાવતો. આભુઆભુ એણે કોઈ સાથે ઓળખાણ પણ કર્યું ન હતું. એમનો માળી રામજી બાગના કામ ઉપરાંત પ્રોફેસરને આમતેમ ફેરવતો અને વખત આવ્યે બહારથી લાવવા કરવાનું લઈ આવતો કે ફેરા ફાંટા ખાતો. એ પણ ધણીજ ભલો તથા ગરીબ સ્વભાવનો આદમી છે એ બાગને છોડે એને માટે બંધાવેલા નાના પણ મજાના છાપરામાં રહે છે. શાંતિકુંજમાં એટલાં ગણ્યાં માંઠ્યાં માણસ છે. મુંબાઈથી અનંતપુર જતી સડકથી સોવાર દૂર બાગનો દરવાજો છે. એ ઉલાળો ઉપાડવાથી ઉઘડે એવો છે અને કોઈ પણ માણસ અંદર જઈ શકે છે.

‘હવે ગોદાવરીબાઈની જીભાની કહી જઈ’. એના સિવાય ખાત્રી પુર્વક બીજી કોઈજ કહી શકે એવું નથી. એ બનાવ સવારે અગીઆર વાગ્યા પછી અને આર વાગ્યા પહેલાં બન્યો. તે વખતેજ એ પહેલે માળે ઘોયેલા પડદા બારીએ ટીંગાડતી હતી. પ્રોફેસર હજી ઉઠયાજ ન હતા. જ્યારે રૂઠું સારી નથી હોતી ત્યારે એ કામ મોકુફ

રાખે છે અને લાગ્યે બાર વાગ્યા પહેલાં ઉઠે છે ! મણિબાઇ બીજી બાજુ કાંઈ કામમાં રોકાઈ હતી. હોરા એના ખંડમાં બેઠો બેઠો કાંઈ વાંચતો હશે કે લખતો હશે ત્યાંથી તે નીચે અભ્યાસ ગૃહમાં ગયો. એના ગયા પછી થોડીવારે એક ચીસ સંભળાઈ એ એવી ભયંકર ચીચીયારી હતી કે કોઈ પુરુષની હતી કે સ્ત્રીની તે પણ સમજી શકાયું નહિ. પછી એક મોટો ધબકો થયો. તે પછી કાંઈ અવાજ આવ્યો નહિ. થોડીવારતો એ ગભરાઇને ઉભી રહી પણ પછી એ નીચે દોડી. અભ્યાસ ગૃહનું બારણું ખાલી વાસેલું હતુ તે એણે ઉઘાડ્યું. અંદર જઈને જુએ તો કરસુખ હોરા જમીનપર ચત્તાપાટ પડ્યો હતો. પહેલાં તો એને એમ લાગ્યું કે એને મૂર્છા આવી હશે એટલે એણે એને ઉચકવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે એને જણાયું કે કોઈએ પાછળથી એને બોકી આગળ ધા કર્યો છે. ત્યાંથી પુષ્કળ લોહી દ્રદ્યનું હતું. ધા ધણો ઉઠેા હતો અને એ તરફની ધોરી નસ કપાઈ ગઈ હતી. જેનાથી ધા કર્યો હતો. તે હથીયાર પણ પાસેજ પડ્યું હતુ. હાથીદાંતના હાથાનું લાંબી પટીનું ટેબલપર રખાય છે તેવું એ ચાકુ હતુ અને એ પ્રૌફેસરના પોતાના ટેબલ પર રાખવામાં આવતુ હતુ.

‘પહેલાં તો ગોદાવરી બાઇએ ધાર્યું કે એ મરીજ ગયો હશે પણ એના માથા પર પાણી છાંટતાં એણે આંખ ઉઘાડી અને જરાક જોયું. ‘પ્રૌફેસર, એતો પેલી હતી.’ એટલું એ ધીમેથી બોલ્યો. એના મરતી વખતના એજ છેલ્લા શબ્દો હતા એમ એ સોગન ઉપર કહે છે. એણે બીજું વધારે કહેવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કહી શકાયું નહિ અને એકદમ એ મરણ પામ્યો.

‘એટલામાં મણિબાઇ પણ આવી પહોંચી. એણે પેલા શબ્દો સાંભળ્યા ન હતા. ગોદાવરીને ત્યાં ઉભી રાખી એ પ્રૌફેસર પાસે દોડી. એ પથારીમાં બેઠા હતા. એમના ચહેરાપર ભયની છાપ હતી કારણકે કાંઈક અવનવો બનાવ બન્યો છે એવું એમણે પેલી કીકી-ચારી અને અવાજ પરથી અનુમાન કર્યું હતું. પ્રૌફેસરથી સમજ-

ની મદદ સિવાય કપડાં પહેરાય કે હલાય ચલાય એવું હટુંજ નહિ અને રામજીને બાર વાગ્યે બોલાવ્યો હતો, એટલે તે પહેલાં એ ત્યાં જાય એમ ન હતું. પ્રૌફેસર કીકીયારી સાંભળ્યાનું હા કહે છે પણ ‘પ્રૌફેસર, એતો પેલી હતી.’ એ વિષે કાંઈજ ખુલાસો કરી શકતા નથી. એ કહે છે કે ગલરામજીમાં એ કાંઈ આડું અવગુ બોલ્યો હોય અથવા એ કાંઈ બોલ્યો હોય અને ગોદાવરી કાંઈક સમજી હોય એ પણ ખનવા જોગ છે, કરમુખ હોરારને કોઈ દુરમન ન હતો અને એનું કોણે તથા શાથી ખૂન કર્યું એ વિષે એ કાંઈજ ખુલાસો કરી શકે એમ નથી. એણે તાબડતોબ રામજીને પોલિસને તેડવા મોકલ્યો. અને પોલિસે તરતજ અમારા ખાતાને ખબર આપી એટલે હું ગયો. મહારા જતાં પહેલાં કોઈ ચીજ ખસેડવામાં આવી ન હતી તેમજ કોઈને આમતેમ રખડવા દેવામાં કે બહારના માણસને અંદર જવા દેવામાં આવ્યું ન હતું. આપની ગણતરીએ કામ લેવાનો આ સારો સંજોગ હતો અને કશાની ઉણપ ન હતી—’

‘એક ફક્ત જયંતની હાજરી સિવાય !’ મહારા મિત્રે વચ્ચેજ ઉમેર્યું ‘ચાલો પછી, તમે શું કર્યું તે તો જાણીએ.’

‘પહેલાં તો આપને અભ્યાસ ગૃહ અને તેની આજુબાજુની જગ્યાની સ્થિતિ સમજાવું. બાગને રસ્તે થઈને પાછળની બાજુને બારણે અવાય છે અને ત્યાંથી ઓસરીમાં જરાક આગળ જતાં અ. બ્યાસગૃહ આવે છે. તેની બાજુમાંજ ઓસરીમાં થઈને એક જીનો અઢીએ એટલે પ્રૌફેસરનો શયનખંડ આવે છે. અભ્યાસગૃહની ઉત્તર તરફની ભીંતને અડીને મોટું ટેબલ રાખેલું છે. પાછળનું બારણું દક્ષિણ દિશામાં પડે છે. હવે એમ માનીએ કે કોઈએ આવીને ખૂન કર્યું તો તે આવ્યું કયે રસ્તે ? અભ્યાસ ગૃહનું બારણું દક્ષિણ દિશાએ છે એટલે એ પાછળને રસ્તેથીજ આવ્યું હોવું જોઈએ. બીજે રસ્તેથી આવવું પાલવે નહિ. ત્યાંથી પાછા જવાના બે રસ્તા છે તેમાંનો એક ગોદાવરી બાંધના આવવાથી બંધ થયો હતો અને બીજો

પ્રોફેસરના શ્વયનખંડમાં થઇને જતો હતો. એટલે મહેં મહારી તપાસ બાગને રસ્તે કરવા માંડી. વરસાદ તાજેજ પડ્યો હતો અને વખતે કાંઈ નિશાની પડી હોય એ સંભવિત હતું.

‘ મહારી તપાસમાં જણાવું કે મહારે એક ચાલાક તેમજ ખંધા ખેલાડી સાથે કામ લેવાનું હતું. રસ્તાપર બીલકુલ પગલાં પડ્યાં ન હતાં. રસ્તાની બાજુપરના ઘાસ પર થઇને કોઈ પસાર થયું હતું અને પગલાં ન પડે એ ઇરાદાથી ઘાસ પર સાવચેતીથી ચાલ્યું હતું. એટલે મહેને એકંકે ચોકબુ પગલુ તો નજ જણાવું પણ ફેટલીક જગ્યાએ ઘાસ નમ્યું હતું એ ઉપરથી કોઈ ગયું છે એમ જણાતું હતું. અને એ રીતે ખૂની સિવાય બીજુ કોઈ ગયું જ ન હતું. માળી કે ઘરમાંથી કોઈ એ તરફ ફરક્યુંજ ન હતું, ’

‘ એ રસ્તો કયાં જાય છે ? ’ જયંતે પૂછ્યું.

‘ સડક તરફ. ’

‘ કેટલોક લાંબો હશે ? ’

‘ સો એક વાર. ’

‘ કંપાઉંડના દરવાજા પાસે પગલાં ખુશીથી જણાઈ આવે. ’

‘ એ જગ્યાએ ટાઇલ્સ જડ્યાં છે. ’

‘ તો પછી સડકપર. ’

‘ અવરજવર બહુ થઈ જવાથી ત્યાં કાંઈ જણાય એવું નથી. ’

‘ એમ! તો પેલાં ઘાસપરનાં પગલાં કઈ તરફનાં હતાં? બંગલા તરફ જતાં કે બહાર નીકળતાં ? ’

‘ એ ખાત્રીથી કહી શકાય એવું નથી. કારણ કે બહુજ ઝાંખી છાપ હતી. ’

‘ પગલાં મોટાં હતાં કે નાનાં ? ’

‘ તે પણ સમજાય એમ ન હતું. ’

‘ કમબખ્તી છે! અને પાછો વરસાદ પડે છે એટલે હવે તો કશું જ સમજવાનું નહિ! એ બાબતની નિષ્ફળતા પછી શું કર્યું ? ’

‘તે પછી એટલી ખાત્રી કરી કે કોઇ બહારનું માણસ સાવ-એતીથી બંગલામાં દાખલ થયું હતું. પછી મેં ઓસરી તપાસી ત્યાં તો સાદી પાથરી હતી એટલે પગલાં પડેજ શાનાં? પછી અબ્બા-સગૃહ જોયું એમાં મુખ્ય ચીજ પેલુ મોટું ટેબલ હતું અને તેની ઉપર નાનું સરખું કબાટ રાખેલું હતું. ટેબલનાં ખાનાં ઘણું ખરૂં ખુલ્લાંજ રહેતાં હતાં અને એમાં કાંઈ ઉપયોગી ચીજ ભાગ્યેજ રખાતી. કબાટમાં કેટલાંક જરૂરી કાગળીયાં કે એવું કાંઈ રખાતું અને એ હમેશાં બંધ રહેતું તથા કળ બંધ કરવામાં આવતી. કબાટનાં કાગળીયાંને કોઇએ હાથ લગાડેલો જણાતો ન હતો, અને પ્રાઈસર ખાત્રી આપે છે કે એમાંથી કાંઈ ખોવાતું નથી. એ પણ ખાત્રીપૂર્વક જણાયું છે કે કોઇ પણ ચીજ ચોરાઈ કે ગુમ થઈ નથી.

‘હોરાનું’ ખૂન ખુરસીપર થયેલું લાગે છે. ગળાની જમણી બાજુ પાછળથી કોઇએ ઘા કરેલો છે, એટલે એ એણે જાતે આપઘાત કરવા માટે કર્યો હોય એ માની શકાય એમ નથી.’

‘ઉઠતાં ચરબડીયુ ખાઈને છરી પર પડ્યો હોય—’

‘મને પણ ઘડી ભર એ વિચાર આવ્યો પણ છરી એના-થી ઘણી દૂર પડી હતી. તે ઉપરાંત એના પોતાના મરતી વખતના શપ્તો વિરૂદ્ધ જાય છે. અને વધારામાં આ પુરાવો એની પાસેથી મળે છે તે પુરવાર કરે છે કે એણે આપઘાત નથી કર્યો પણ કોઇએ એનું ખૂનજ કર્યું છે. એ એના જમણા હાથમાંથી મળી આવ્યું.’

મી. બક્ષીએ એમ કહીને પોતાના ખીસ્સામાં કાગળનું એક પડીકું કાઢ્યું. એ ઉઘાડીને એમાંથી કાળા દોરાથી લટકતું કંઈક જ્યંતના હાથમાં મૂક્યું. એ નાક પર વચ્ચેથી દબાવવાની કમાનવાળાં પેબલનાં ચરમાં હતાં અને કાળા દોરી તૂટેલી હતી.

‘કરસુખ હોરાની આંખ ઘણી સારી હતી,’ એણે ઉમેર્યું. ‘એટલે એ મરનારના મોંઢા પરથી ઝડપી લેવામાં આવ્યાં હોય એમાં શક નથી.’

જ્યંતે ચરમાં હાથમાં લઈને બરાબર ધ્યાન દઈને જોયાં.

એણે એ પોતાના નાકપર રાખી જોયાં અને એનાથી વાંચી જોવા પણુ યતન કરી જોયો. દીવાના પ્રકાશમાં આડે ધરીને તપાસી જોયાં. પછી એણે કાગળ લઇને કંઈક લખ્યું ને મી. બક્ષીને આપ્યું.

‘એથી વધુ હાલ તુરત થઇ શકે એમ નથી.’ એણે કાગળ આપતાં કહ્યું. ‘એ તમને ઉપયોગી નિવડ્યા સિવાય નહિ રહે.’

નવાઇ પામીને મી. બક્ષીએ એ વાંચવા માંડ્યું. એમાં નીચેની હકીકત હતી.

‘એ બાઇ કોઈ ઉંચા કુટુંબની છે. એનું નાક ઘણુંજ જડુ અને પહોળું છે, આંખો નાકને અડોઅડ આવી રહેલી છે. એના કપાળે કરચલીઓ પડેલી છે અને ખભા ગોળ છે. છેલ્લા એ ત્રણ મહિનામાં એ બે વખત ચરમાવાળાની દુકાને ગઇ છે. એનાં ચરમાંના કાચ બહુજ પાણીવાળા છે એટલે એ રીતે એને શોધવામાં ઝાઝી મુશ્કેલી નહિ આવે.’

બક્ષીને નવાઇ પામતાં જોઇને જયંતે હસીને કહ્યું:

‘એમાં નવાઈ જેવું કંઈજ નથી. આ જાતનાં ચરમાં ઉપરથી મહેં કહ્યું તે બધાં અનુમાન કરી શકાય છે. એ જોતાંજ એ કોઇ સ્ત્રીનાં ચરમાં છે એ જાણી શકાય એમ છે, તે ઉપરાંત હોરાના મરતી વખતના શબ્દો પણ એ અનુમાન બાંધવામાં મદદકર્તા થઇ પડે એવા છે. એ કોઈ ઉંચા કુટુંબની તથા સારાં કપડાં લતાં વાળા હશે એ અનુમાન આ ચરમાંની કમાન અને બીજી કામ સોનાનું સારી જાતનું કરાવેલું છે તે ઉપરથી થઇ શકે છે. અને કમાન ઘણીજ પહોળા છે તે પરથી તેમજ એ આપણા નાકે બેસતાં નથી એટલી એ ઢીલી થઇ ગઇ છે તેથી એનું નાક જડુ અને પહોળું હશે એમ જણાય છે. અને એ જાતના નાકવાળા માણસનાં બીજાં લક્ષણો અતુલ્ય પરથી મહેં કહ્યાં છે. એની આંખો નાકની તદ્દન નજીક છે એ અનુમાન કરવાનું કારણ એ છે કે મહેં મ્હારી આંખે એ લગાડી જોયાં પણ ચરમાંની વચ્ચે મ્હારી કીકી નથી આવતી ન્યારે પહોળું

નાક હોવા છતાં એનો ઉપયોગ કરનારની કીકી બરાબર વચ્ચે આવતી હતી. અને આ જાતના કાચ સાધારણુ નથી તેમજ—

‘પણુ જે વખત ચરમાવાળાને ત્યાં ગઇ છે એ શા ઉપરથી કહે છે ?’

‘આ નાના યુવના દુકડા પરથી. એમાંનો એક લગભગ નવા જેવોજ છે અને બીજો જરા વપરાયો છે. બેઉ સાથે નખાવ્યા હશે તેમાં એક પડી ગયો એટલે ફરી નખાવ્યો લાગે છે. અને બેઉ એક જ ચરમાવાળાએ નાખી આપ્યા લાગે છે.’

‘ખરેખર ! આપ તો કમાલ કરો છો.’ બક્ષીએ કહ્યું, ‘અને આ બધી લકીકત મ્હારામાં સાદી સમજ હોત તો હું જાણી શકત ! છતાં મ્હેં ચરમાવાળાને ત્યાં તપાસ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો.’

‘જરૂર તપાસ કરો. હવે બીજી કાંઈ કહેવાનું છે ?’

‘બીજું તો કાંઈ નથી. આજુબાજુ તથા સ્ટેશન પર અમે તપાસ કરી હતી છતાં કોઈ નવતર માણસ જોવા કરવાનું કોઈ કાંઈ કહેતું નથી. અને બીજી ગુંહા કરવાનો હેતુ રજ માત્ર સમજાતો નથી.’

‘એ બાબત હાલ મદદ થઇ શકે એમ નથી. પણુ તમે અમને કાલે ત્યાં લઇ જવા માગો છો ને ?’

‘જો આપ આવવાની કૃપા કરો તો. આપણે છ વાગે નીકળીશું તો આઠ સાડા આઠે ત્યાં પહોંચી જઇશું.’

‘તો તો આપણે સવારે જઈશુંજ. તમારા કેસમાં જરા રસ પડે એવું છે એટલે મ્હને કાંઈજ દરકત નથી. ચાલો હવે સૂઇ જઇએ. એક હમણાં વાગશે. જે થોડી ધણી ઉંઘ નસીએ લખી હોય તે લઇ લઇએ.’

બીજે દિવસે સવારના છ વાગે તો અમે મરીન લાઇન્સ પહોંચ્યા. ટાઢ તો કહે મ્હાફં કામ. માણસો બિચારા થય્યા કરે અને દાઢી ડગડગી જાય એટલી ભારે ટાઢ હતી. બે કલાકની હાડમારી

પછી અમે અનંતપુર પહોંચ્યા. ત્યાંથી ટાંગામાં બેસી શાંતિકુંજ ગયા. બહારને દરવાજેજ પોલિસ સિપાઇ મળ્યો.

‘કાય શામરાવ! કાય સમાચાર?’

‘નવીન કાંઠીચ નહિ. સાહેબ!’

‘નવતર માણસની કાંઠ લાઇ મળી?’

‘ના સાહેબ, સ્ટેશનપર પણ તપાસ કરી. ત્યાં પણ સૌ નાજ કહે છે.’

‘પેલા વીશીવાળાને ત્યાં ને હોટલ કે બીજે તીજે તપાસ કરી?’

‘હાજી. પણ ત્યાંએ જાણવા જેવું કાંઠ ન મળ્યું.’

‘વખત છે કોઇ બારોબાર આવીને ગયું હોય! આ કાંઠ અનંત-પુર કે વીરપુરથી બહુ દૂર નથી. ત્યાંથી પણ કોઇ આવે ને આત્મ જય એ બનવા નેગ છે. હું કહેતો હતો તે આ રસ્તો મી. જયંત! એના પર કાંઠજ નિશાની ન હતી.’

‘ઘાસ પર કઇ બાળુ પગલાં હતાં?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘આ બાળુએ, સાહેબ! આ રસ્તાની અને કુલના ક્યારાની વચ્ચેના ઘાસ પર ગર્ધ કાલે એના પર આછાં નિશાન હતાં.’

‘બરાબર છે.’ જયંત બોલી ઉઠ્યો. ‘કોઈ ગયું લાગે છે. એણે બહુ જ ધ્યાન દઇને પગ ઉપાડ્યા છે કારણ કે જરાક ચૂકે તો આબાદ નિશાન પડે એવી બેઠિ બાળુ જગ્યા છે.’

‘હાજી. એ ધણી શાંતિ અને સાવધાનીથી ગઇ હોવી જોઇએ.’

જયંતના મોઢાપર એકાએક ફેરફાર થયો. એણે પૂછ્યું:

‘તમે કહો છો કે એ આ રસ્તે પાછી ફરી હશે?’

‘હાજી. બીજે રસ્તો જ નથી.’

‘ઘાસની આ સાંકડી પટ્ટી પર?’

‘હાસ્તો મીં જયંત!’

‘એમ! તો તો એ ઘણી અજાયબીની વાત ખરી! એણે ઘણીજ સાવધાની અને સાવચેતીથી કામ લીધું હોવું જોઈએ. ચાલો,

આતો જોઈ રહ્યા. આગળ વધો. આ દરવાજો તો ઘણુંખડું ખુલ્લોજ રહે છે ખડેને ? તો તો એણે સીધે સીધા ચાલ્યાજ આવવાનું હતું. અંદર આવતી વખતે એની ધચ્છા ખૂન કરવાની ન હતી. એમ હોત તો એ પોતાની સાથે કાંઈક સાધન લઈ આવત. એણે પેલુ ટેબલપરનું ચાકુ વાપર્યું એમ ન વાપરત. એ એસરીમાં આવી ને આ ચટાઈ છે એટલે કાંઈ નિશાન નથી જણાતુ ખડેને ?

‘હાજી. અને ખૂન થયું તે પહેલાં પા એક કલાક આગમચ કંઈ કામસર મળિયાઈ અહીં આવી ગયાં હતાં, એ આપને કહેવાનું રહી ગયું હતું.’

‘ખૂનીને કેટલો વખત મળ્યો એ નક્કી કરવામાં એ વિગત ઉપયોગી થઈ પડશે. એ બાઈસાહેબ આ ખંડમાં આવે છે અને સૌથી પહેલું શું કરે છે ? એ પેલા ટેબલ પાસે જાય છે. શા માટે ? ખાનામાં કાંઈક રખાય છે એને માટે તો નહિજ. એવું કાંઈ હોયતો એને ચાવી હોય અને કળ વસાય પણ ખાનાંતો ખુલ્લાંજ પડ્યાં છે એટલે પેલા એની ઉપરના નાના કપાટમાંની કોઈ ચીજ માટે હોવું જોઈએ. ચાલો, આ લીસોટો શાનો છે ? નટવર ! જરા કાંડી પેટાવતો. બરાબર ! આ વિષે તો તમે કાંઈજ બોલ્યા નહિ મીં બક્ષી !’

કપાટની કળ વાસવાના કાણુ ઉપર પીત્તળનો કકડો જડેલો હતો તેના કાણુની જમણી તરફ નીચેની બાજુએ ચારેક ઈંચનો ઘસરકો હતો.

‘મહે’ એ જોયો હતો પણ એમતો દરેક ચાવીના કાણુની બાજુબાજુ એવા લીટા જડશે.’ બક્ષીએ જવાબ આપ્યો.

‘પણ લીટા લીટામાંયે ફેર હોય છેને ! આતો તદ્દન તાજે જ છે. જૂનો હોયતો એનો રંગ આવો ન હોય. જરા ધારીને જુઓ કે પછી આ સૂક્ષ્મદર્શકથી જુઓ એટલે ખાતરી થશે. એની બેઉ બાજુ વાર્નીશ હજી તાજુજ ચોટેલુ છે અને એનો દેખાવ હળના લીટાની

આજુબાજુ માટી ખસી ગઈ હોય એવો લાગે છે. જરા મણિબાઈને બોલાવો તો—’

થોડીવારે મણિબાઈ અમારી પાસે આવ્યાં.

‘કાલે સવારે આ કબાટ તમે લૂછ્યું હતું?’

‘હાજી.’

‘આ ધસરકો કાલે તમે જોયેલો?’

‘નાજી. મહેં નથી જોયો.’

‘મહારી ખાત્રી છે કે તમે નથી જોયો નહિતર કપડાથી આજુબાજુનું વાર્નિશ લૂછાઈ ગયા સિવાય ન રહે. આ કબાટની ચાવી કેાની પાસે રહે છે?’

‘પ્રાફેસર સાહેબ પોતાની ધડીઆળને છેડે લટકાવી રાખે છે.’

‘એ સાદી ચાવી છે?’

‘નાજી. ગોદરેજની બનાવટની છે.’

‘ડીક. તમારે જવું હોયતો જવ. હવે કંઈક વધુ સમજી શકાય છે. એ અંદર આવીને કબાટ તરફ જાય છે, અને કાંતો એ ઉઘાડે છે કે ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એટલામાં કરસુખ હોારા આવી લાગે છે. ઉતાવળથી ચાવી કાઢતાં આ લીસોટો થાય છે. હોારા એને પકડે છે, પેલી છટકવા પ્રયત્ન કરે છે અને જે હાથ ચઢ્યુ તે લઇને એને મારે છે. કમનસીબે ચાકુ એને હાથ ચઢે છે અને એનો ઘા ભયંકર નીવડે છે. એ તમરી ખાઈને નીચે પડે છે એટલે પેલી પોતાનું કામ પતાવીને કે પતાવ્યા સિવાય નાસી છૂટે છે. ગોદાવરી-બાઈ છે કે? તમે જુમ સાંભળી અને અહીં આવ્યાં એટલામાં કોઈ પેલે બારણે નાસી જઈ શકે ખરું?’

‘નાજી. એ ન બને એવું છે. એટલીવારમાં તો મહેં જોઈ લીધું હોત. બારણુ ઉઘડે તો અવાજ પણ થાયને!’

‘તો એ તરફ એ ગઈ જ નથી. આવી તે રસ્તે પાછી ગઈ

હશે. આ તરફથી તો પ્રૌફેસરવાળા ખંડમાં જવાય છેને ? એ બાબુથી બહાર જવાય એવું છે ખરું ?

‘નાજી.’

‘ત્યારે તો આપણે હવે પ્રૌફેસરના ખંડમાં જઈએ. અરે અક્ષીજી ! આ જરા ધ્યાન રાખવા જેવી વાત છે. આ ઓસરીમાં સાદી જડેલી છે.’

‘તેનું શું ?’

‘નથી સમજતું ? કંઈ નહિ. વખતે મ્હારી ભૂલ પણ હોય, છતાં સાવ નાખી દેવા જેવી વાત નથી. ચાલો—’

અમે ઓસરી વટાવી થોડાંક પગથીયાં ચઢી પ્રૌફેસરના ખંડમાં ગયા. એ ખંડ ઘણો મોટો હતો અને પુષ્કળ પુસ્તકો ગોઠવેલાં અને વગર ગોઠવેલાં પડ્યાં હતાં. ખંડની વચ્ચેવચ્ચ પ્રૌફેસરની પથારી હતી. હજીએ એ વૃદ્ધ પ્રૌફેસરનું મ્હોં મ્હારી નજર આગળ તરે છે ! એ ઘોળા વાળ અને દાઢીવાળ તથા ખુબ કરચલીઓ પડી ગયેલું અને ચકોર આંખવાળું મ્હોં એકદમ ભૂલાય એવું નથી. એમણે પોતાના મ્હોંમાં સીગારેટ રાખી હતી અને એની મઝા હંદરથી માણતા હતા.

‘લો, લો મીઠા જયંત’ અમારે સ્વાગત કરતાં એમણે સીગારેટના ડબ્બા તરફ આંગળી કરી કહ્યું. ‘તમે પીતા હોય તો ખુશીથી લો. તમે પણ લોને. એ મ્હોં ખાસ તૈયાર કરાવેલી છે. બહુ ઊંચી જાતની છે. અલેક્ઝાંડ્રીયાથી મ્હારા માટેજ દર પખવાડીએ પાર્સલ આવે છે. મ્હનેતો બે જ ચીજ પર પ્રેમ છે. કાંતો કામ કે પછી બેઠા બેઠા સીગારેટ કુંકયા કરવી.’

જયંતે સીગારેટ લઈને સળગાવી અને ચારે તરફ નજર નાખી. એને આવી રીતે સીગારેટ પીતાં મ્હોં આજે જ જોયો.

‘હમણાં તો કામ બાબુએ રહ્યું છે અને સીગારેટ કુંકવાની આવી છે !’ પ્રૌફેસરે આગળ ચલાવ્યું. ‘મ્હારા કામમાં જખરો ખતરો

પડ્યો છે. આવું કરપીણુ કામ કોણે કર્યું હશે? કેવો બલો માણસ હતો! ખરેખર! એ મહાઈ કામ એટલું સરસ રીતે કરતો કે ન પૂછો વાત! આપનો શો અભિપ્રાય બંધાય છે મીઠ જયંત !

‘હજી મહેં કાંઈ અભિપ્રાય નથી બાંધ્યો.’

‘તમે એનો પત્નો લગાડશો તો ધણી મહેરબાની થશે. મહારા જેવા માણસને આ ફટકો કાંઈ જેવો તેવો નથી. મહારી તો બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે પણ તમે તો ધણા ચાલાક છો—તમારે માટે મહેં ધણું સાંભળ્યું છે એટલે કાંઈ હરકત નહિ આવે. તમારી મદદ છે એટલે ખરેખર! મહેને બહુ સંતોષ થાય છે.’

પ્રાઈસર વાત કરતા હતા ત્યારે જયંત આમ તેમ આખા ખંડમાં આંટા ફેરા કરતો હતો. મહેને લાગ્યું કે એ ધણોજ ઉતાવળથી ફાંક્યે રાખતો હતો. એને એ સીગારેટ ખુબ પસંદ પડી લાગતી હતી.

‘ખરેખર! એ ફટકો મહેને તો જીવલેણ લાગે છે. પેલું અમે તૈયાર કરતા હતા તે પુસ્તક. હજીતો ધણું બાકી છે. કોણ જાણે ક્યારે પુરું થશે! એ હોત તો અમારું કામ ધણું સરળ થાત પણ હવેતો જેવી પ્રભુની મરજી. અરે બાપરે! તમે તો મહારા કરતાં પણ ધણા અપાટાબંધ સીગારેટ પીતા જણાવ છો મીઠ જયંત !’

જયંત હસ્યો.

‘એમાં પણ હું વિશ્વાસ છું.’ એણે બીજી—ધણુંખરું એક પછી એક ગણીએ તો ચોથી સીગારેટ લેતાં ઉમેર્યું. ‘હું આપને ઝાઝા સવાલ પૂછીને ત્રાસ નહિ આપું પ્રાઈસર સાહેબ! કારણકે ગુન્હો થયો તે વખતે આપ આપની પથારીમાંજ હતા. ‘પ્રાઈસર, એતો પેલી હતી.’ એમ મરનારે મરતાં મરતાં કહ્યું એનો શો અર્થ હશે?’

પ્રાઈસર ડોકુ ધૂણાવ્યું.

‘ગોદાવરી તો સાવ ગામડીઓ છે!’ એમણે કહ્યું. ‘અને એ વર્ગની મૂર્ખાઈ જાણીતી છે. હુંતો એમ માનું છું કે પેલો બીચારો

કાંઈક બબડ્યો હશે તેને એણે એવી અસંબદ્ધ રીતે ગોઠવી કાઢ્યું. બીજું શું ?

‘એમ ! ત્યારે એ કમનસીબ બનાવ માટે આપ કાંઈજ ખુલાસો નથી કરી શકતા ?’

‘મહને તો અકસ્માત લાગે છે. વખતે આપઘાત પણ હોય ! અલબત્ત, એ અનુમાન છે પણ ગદ્દાપચીસી વટાવતા જીવાનીયાની બાબતમાં એ ભાગ્યે જ ખોટું પડે એવું છે. ખૂન કરતાં એ વધુ બંધબેસતું લાગે છે. પછીતો તમે જાણો.’

‘પણ પેલાં ચક્ષમાં ?’

‘હા. એતો ભૂલીજ ગયો ! હુંતો હજીએ કલ્પના પ્રદેશનોજ વિહારી રહ્યો. જીવનના બનાવો સમજાવવાનું મહારું મળુ નથી. છતાં આપણે ક્યાં નથી જાણતા કે પ્રેમની મસ્તી કાંઈ ઔરજ હોય છે ! પ્રિય કે પ્રિયતમાની ભેટ પ્રેમી ફેટલા વહાલથી રાખે છે તે તમારાથી અનુભવ્યું ન જ હોય. એ પણ એવી જ કોઈ ચીજ હોયતો—અને પેલુ ચાકુતો એ પડ્યો તેવું જ છટકીને બાજુએ પડ્યું હોય. મહને તો લાગે છે કે—કાંઈક વિચિત્ર સંજોગોમાં કરસુખે આપઘાત જ કર્યો છે.’

જયંતને પણ આ રીતે રજુ થયેલી વાત વિચારવા જેવી લાગી, અને વિચારમાં ને વિચારમાં એક પછી એક સીગારેટ ફુંકતો તે આમતેમ ધુમતો રહ્યો.

‘એ ટેબલપરના નાના કપ્પાટમાં આપ શું રાખો છો ? પ્રોફેસર !’

‘ચોરને આકર્ષે એવું કાંઈ જ નથી. મહારી સ્ત્રીએ લખેલા કાગળો અને મહારાં યુનીવર્સિટીનાં સર્ટિફિકેટો અને એવાંજ કામનાં કામળો સિવાય બીજું કાંઈ નથી. આ એની ચાવી રહી. તમે ખતે જોજોને.’

જયંતે ચાવી લીધી અને જરા બ્યાનથી જોઈને પાછી આપી.

‘નાજી. ભાગ્યે જ એ મહને ડિપયોગી થશે.’ જયંતે જણાવ્યું. ‘મહારે તો બાગમાં જરા આમતેમ ફરતાં ફરતાં બધી બાબતોના

એકવાર વિચાર કરી જોવો પડશે. આપઘાત વિષે આપ કહો છો તેમાં પણ મ્હને ધણું વળુદ લાગે છે. આપને તસ્દી આપી તે માફ કરશો. બે વાગે આપને મળીશ અને તે દરમિયાન કાંઈ જાણુવા જેવું લાગશે તો આપણે વાત કરીશું.’

જયંત અને હું બાગમાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યા. એતો હજી મુગો મુગો જ કરતો હતો.

‘તને કાંઈ સમજણ પડે છે ?’

‘એતો આધાર પેલી સીગારેટ પીધીને, તેના ઉપર છે. નટવર!’ એણે હસીને કહ્યું. ‘વખતે મ્હારી ભૂલ પણ હોય. જે હશે તે એ સીગારેટ જાણુવ્યા સિવાય નહિ રહે.’

‘અરે ભલા માણસ!’ મ્હેં કહ્યું. ‘એ તે શી રીતે—’

‘એતો તું તારી મેજે જ જોજોને! અને કંઈ નહિ તોયે એનાથી ઓછું જ કાંઈ નુકશાન થવાનું છે! હજીતો પેલી ચરમાવાળાને ત્યાંની તપાસ બાકી છે. એ છતાં જોટલું જલદી કામ પતે તેટલું વધારે સાફ અને એવો રસ્તો લેવો મ્હને પસંદ છે એ ક્યાં તારી જાણ બહાર છે? પેલાં મણિબાઈ જાય છે. એમની સાથે જરા વાત કરીએ.’

જયંત તરતજ મણિબાઈ પાસે ગયો અને વાતે વળગ્યો. એના સ્વભાવની ખુબી જ એવી છે કે કોઈપણ સ્ત્રી એની સાથે છૂટથી વાત કર્યા વિના ન રહે. એતો જાણે વર્ષોથી મણિબાઈને ઓળખતો ન હોય એમ વાતે વળગ્યો. હું જરા પાસે ગયો એટલે મ્હેં મણિબાઈનો જવાબ સાંભળ્યો:

‘હા ભાઈ! તમારી વાત ખરી છે. એ બહુજ સીગારેટ પીએ છે. આખો દહાડો ને કોઈ કોઈ વાર તો રાત્રે પણ મોડા સુધી. એક દહાડો સવારે એ ઓરડો જોયો તો જાણે વાદળ ભરાઈ ગયું હોય કે ધુમસનો ગોટો આવ્યો ન હોય એમ આખો ઓરડો ગોટરાણ થઈ રહેલો. કરસુખ પણ સીગારેટ પીતો હતો પણ કોઈકજ

વાર. બહુ સીગારેટ કે બીડી પીવી એ સારી તો નહિ જ. મહારા કાકા હુકો પીતા હતા એ :કહેતા કે હુકોતો હજીયે ઠીક પણ બીડી સીગારેટ તો ઘણુંજ ખરાબ અને એના કરતાં તો સીગાર ઘણી જ ખરાબ.’

‘હાસ્તો. ખરી વાત છે.’ જયંત બોલ્યો. ‘એનાથી ભૂખ મરી જાય છે.’

‘એતો મહેને ખખર નથી. ભાઈ!’

‘પ્રોફેસર બાગ્યેજ કાંઈ ખાતા હશે એમ મહાઈ માનવું છે.’

‘નારે ના ! એમને તો સીગારેટની એવી અસર નથી એમ કહેવું જોઈએ.’

‘શી વાત કરો છો ! હુંતો ધાઈ છું કે એ બાગ્યે જે રોટલી કે થોડો ભાત ખાતા હશે.’

‘આજની જ વાત કરે તો એમણે ખાસ્સી દસ રોટલી ને ત્રણ કડછી ભાત મંગાવ્યો હતો. ઉલટો એમનો ખોરાકતો દહાડે દહાડે વધતો જાય છે. કાલે મહેં કરસુખને એવી રીતે પડેલો જોયો ત્યારનું મહેને તો ખાવાનું જ ભાવતું નથી. સૌ કોઈના સ્વભાવ સરખા નથી હોતા. મહારાથી ખવાતુ નથી ત્યારે પ્રોફેસર સાહેબને દોઢ ખાવા જોઈએ છીએ !’

અમે બાગમાં આમતેમ રખડ્યા. રામરાય આળુઆળુ તપાસ કરવા ગયા હતા. જયંતે કહ્યું એવી કોઈ બાઈ અનંતપુર તરફ જણાઈ હતી એવી ખખર આવી હતી. થોડીવારે એ આવ્યા અને ખખર આપી કે કેટલાંક છોકરાંઓએ એવી કોઈ સ્ત્રીને જોઈ હતી, ગોદાવરીબાઈએ વાતવાતમાં ખખર આપી કે કાલે સવારે કરસુખ હોરા ફરવા ગયો હતો અને એ એનું ખૂન થવા પહેલાં માત્ર અર્ધી કલાક અગાઉ પાછો ફર્યો હતો. આ બધી વાતોનો પરસ્પર સંબંધ મહેને સમજાયો નહિ પણ જયંતે કંઈક કડીઓ ગોઠવતો લાગ્યો. એકાએક એ ઉભો થયો અને ઘડીઆળ કાઢીને જોયું.

‘એ વાગ્યા. આપણે હવે પ્રાઈસર પાસે જવું જોઈએ.’
એણે કહ્યું.

પ્રાઈસર જમી કરીને પરવાયાં હતા, અને બેઠા બેઠા સીગારેટ
કુંકતા હતા.

‘કેમ જયંતરાય ! કાંઈ નિર્ણય ઉપર આવ્યા ?’ એમણે અમને
જોઈને પૂછ્યું. જયંતને એમણે પેટીમાંથી સીગારેટ લેવા ઈસારત
કરી. સીગારેટ લેતાં જયંતથી પેટી પડી ગઈ અને બધી સીગારેટ
આમથી તેમ વેરાઈ ગઈ. જયંત એ લેવા નીચો નમ્યો અને મ્હેં
પણ એને સીગારેટ એકઠી કરવામાં મદદ કરી. સીગારેટ એકઠી કર્યા
પછી જયંતનો ચહેરો એકદમ પ્રકુદ્ધ થયેલો લાગ્યો. એવો પ્રકુદ્ધિત
ચહેરો મ્હેં કવચિત જ જોયો હશે !

‘હાહ. એનો નિર્ણય આવી ગયો.’ જયંતે એને પૂછાયલા
સવાલનો જવાબ આપ્યો.

રામરાય અને હું બેઠે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. પ્રાઈસરના
મ્હેં પર કંઈક વિચિત્રભાવ તરવરતો લાગ્યો.

‘એમ ? ક્યાં-બગીચામાં ?’

‘નાહ. અહીંયાંજ.’

‘અહીંયાં-ક્યારે ?’

‘આ ઘડીએ જ.’

‘તમે મસ્કરી કરતા જણાવ છો. જયંતરાય ! મ્હારે કહેવાની
ફરજ પડે છે કે આ હસવાની વાત નથી.’

‘હું ક્યાં કહું છું કે હસવાની વાત છે ! મ્હારાં અનુમાનોની
પરંપરા સંપૂર્ણ છે અને તેના વિગતવાર પુરાવા મ્હેં મેળવી લીધા
છે. તમારી શી ધારણા છે અથવા તો તમે કેટલો ભાગ લજવ્યો
છે તે નથી કહી શકતો પણ થોડા વખતમાં જ એ તમારે મ્હોઢેથી
સાંભળી શકીશ. એ દરમિયાન શું થયું છે એ કહી જાઉં એટલે
મ્હારે તમારી પાસેથી શું જાણવાનું રહે છે તે તમને સમજાય.

‘ગઢ કાલે એકબાઈ આપના અભ્યાસગૃહમાં છૂપાઈને દાખલ થઈ. એનો ધરાદો તમારા પેલા કબાટમાં કેટલાક ઉપયોગી કાગળો કે દસ્તાવેજો હતા તે લેવાનો હતો. એની પાસે એ કબાટની ચાવી હતી. એ એની જ ચાવી હતી. તમારી ચાવી મ્હેં તપાસી છે અને પેલો ધસરકો તમારી ચાવીથી નથી થયો. એ ચાવી એમાં તમારો હાથ નથી લાગતો કારણ કે મ્હને મળેલી હકીકત મુજબ એ તમારી પાસેથી મ્હેં કહ્યાં તેવાં કાગળીયાં ચોરી જવા ચાવી હતી.’

પ્રોફેસરે મ્હેંમાંથી ધૂમાડાના ગોટગોટા કાઢ્યા.

‘વાત ઘણી જ મજાની છે.’ એમણે કહ્યું. ‘બીજું કંઈ કહેવું છે? જ્યારે એની આટલી વિગત મળી છે તો પછી શું થયું તે પણ જણાવું હશે.’

‘એ પણ કહેવાનો પ્રયત્ન કરું છું. પેલાં કાગળીયાં કાઢતાં તમારા સેક્રેટરીએ એને પકડી અને એણે છૂટવા માટે જે હાથમાં આવ્યું તેનાથી એના પર ઘા કર્યો. એનો ધરાદો એનું ખૂન કરવાનો ન હતો પણ સહેજ સહાજ ઇજા કરી નાસી છૂટવાનો હતો. છતાં કમનસીબે એ ખૂન થઈ ગયું. ખૂન કરવાનો ધરાદો રાખનાર લથી-આર સિવાય આવે નહિ.

‘પોતે અકસ્માત કરેલા ખૂનથી ગભરાઈને એ નાહી. એની આંખો બહુજ નખળી હતી અને ચરમાં સિવાય એનાથી બરાબર જોઈ શકાતું ન હતું. એનાં ચક્ષમાં કરસુખના હાથમાં રહ્યાં. એ લીધા સિવાય ગાંડાની પેઠે એ નાહી. એકને બદલે સરખા રીતે સાદડી જડેલી જોઈ એ બીજી બાજુ ગઈ. એણે જાણ્યું કે એ જે રસ્તે ચાવી હતી તે જ રસ્તે નાસી જતી હતી પણ નસીબ એને બીજી બાજુ દોરી ગયું અને એ તમારા ખંડમાં ચાવી પહોંચી.’

પ્રોફેસરના ચહેરાપર ભય અને આશ્ચર્યનાં ચિન્હ જણાતાં હતાં છતાં એમણે ધીરથી ખલા હલાવી હસીને કહ્યું.

‘પણ મહારા ખંડમાં હું હતો એ તમે ભૂલી ગયા લાગે છે. અને આખો દિવસ હું બદાર નીકળ્યો જ ન હતો.’

‘એ મહારી જાણ બદાર નથી.’

‘અને તમે એમ માને છે કે કોઈ સ્ત્રી મહારા ખંડમાં આવે અને હું સુતો હોઉં છતાં ન જાણું?’

‘એ મહેં ક્યાં કહ્યું? તમને ખબર છે. તમે એની સાથે વાત કરી. તમે એને ઓળખી અને એને નાસી છૂટવામાં મદદ કરી.’

પ્રોફેસર ફરીથી એકાએક હસ્યા. એમણે ઉઠવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એમની આંખો અંગારાની માફક ચળકતી હતી.

‘તમારૂં ભેળુ જોપ થઈ ગયું લાગે છે.’ એમણે કહ્યું. ‘કેવી મુર્ખાઈ ભરેલી વાત કરો છો? મહેં એને નાસવામાં મદદ કરી! હમણું એ ક્યાં છે’

‘પેલા કપાટમાં—’ એમ કહીને એણે ખૂણામાંના એક કપાટ તરફ આંગળી કરી.

પ્રોફેસરનું મોં ઉતરી ગયું. એકાએક વિષાદની છાયા આખા મહોદાપર ફરી વળી. એજ વખતે એ કપાટ ઉઘાડવાનો અવાજ થયો. અને એમાંથી એક સ્ત્રી બદાર આવી.

‘આપ સચ કહતે હો. આપ સચ ખાત કરતે હો. મંચ યહાં હું.’ એણે કહ્યું.

એના મહોંપર એ અવડ કપાટમાંનાં જાળાં ચોટયાં હતાં તે લૂછીને એ અરબડીયાં ખાતી આગળ આવી એનો દેખાવ જયંતે કહ્યા મુજબ હતો. પ્રોફેસર એના તરફ જોઈ રહ્યા.

‘હું તમારી કેદી છું.’ એણે હિંદીમાં કહેવા માંડ્યું. ‘મહેં તમારી બધી વાત સાંભળી છે. તમે બધી વાતની બરાબર ખબર મેળવી છે. હું એ બધું કબુલ કરું છું. મહેંજ એ જીવાનને માર્યો છે. પણ તમે કહો છો તેમ એ અકસ્માતથીજ થયું. મહારો એને માર-

વાનો ધરિદો ન હતો. મહને તો ખબરેય ન હતી કે એ છરી હતી. મહેંતો નાસી છૂટવા જે હાથમાં આવ્યું તે લીધું ને માર્યું.’

‘આપની વાત ખરી છે એની મહારી ખાત્રી છે.’

‘કેટલીક વાત તમને નથી સમજાઈ. હું આ માણસની પરિણિત સ્ત્રી છું. એ બંગાળી છે. હું ઉત્તર હિંદુસ્તાનની છું. એનું નામ હું નહિ કહું.’

પહેલી વખત પ્રૌફેસર જરાક હાલ્યા. ‘પ્રભુ ! ત્હને ખ્યાલે, સરસ્વતી !’

એણે પ્રૌફેસર તરફ નજર રાખીને આગળ ચલાવ્યું, ‘હજી તમને જીવનનો એટલો બધો મોહ રહી ગયો છે ! એ જીવને ધણાં માણસને કચર્યા છે અને રહેંસી નખાવ્યાં છે. છતાં એટલેથી તૃપ્તિ નથી થઈ ? પણ કંઈ નહિ. એ જીવનદોરી તોડવામાં મહને આનંદ નથી. હું મહારા હાથ કાળા નહિ કરું. મહેં બહુ સહન કર્યું છે-બહુ દુઃખ વેઠ્યું છે. પણ ખાલી વાતોમાં વખત નહિ ગુમાવું.

‘મહેં આપને કહ્યું કે હું પ્રૌફેસરની પત્ની છું. અમે પરણ્યાં ત્યારે એ આળાસ વર્ધના હતા અને હું સોળ વર્ષની હતી. અમે ઉત્તર હિંદમાંજ લગ્ન કર્યા હતાં અમારા વિચાર ઉગ્ર હતા અને તરણુ ભારતના જેવુંજ અમારું મંડળ હતું. એનું નામ પણ હું નહિ કહું.’

‘તું બહુ બલી હતી સરસ્વતી !’ પ્રૌફેસર બોલ્યા ‘અને બલીજ રહેજો.’

‘પછી વિપત્તિનો વખત આવ્યો. કોઈ પોલિસ અમલદારનું ખૂન થયું હતું. ધણાંજણુ પકડાયા હતા અને કેટલાયના ઉપર શક હતો. ઇનામની લાલચે મહારા પતિએ પોતાની પત્ની અને મિત્રોનો વિશ્વાસઘાત કર્યો અને પોલિસને નામ આપ્યાં તથા મદદ કરી એની સાક્ષી અને જુખાનીએ અમે બધાં કાળા પાણીએ ગયાં. મહારી સજા અમુક વર્ષની હતી,

‘એ કુમાર્ગે મેળવેલા પૈસા લઇને મહારા પતિદેવ આ તરફ આવ્યા અને અહીં ઠરીકામ થયા. એમના રહેઠાણની મંડળને ખબર પડે તો એમની જીંદગી ટુંકી થઇ ગયા સિવાય ન રહે!’

‘હું તો ત્હારી દયા પર જીવું છું સરસ્વતી!’ પ્રાંદેસરે વચ્ચે ઉમેર્યું.

‘હજી મહે’ એમની દુષ્ટતાની વાત પુરેપુરી નથી કરી. અમારા મંડળમાં ડા. ગંગુલી કરીને મહારા મિત્ર હતા. એ બહુજ ઉંચા ખાનદાનના તથા અમીરી ખવાસના આદમી હતા. એમનો હાથ પેલા ખૂનમાં રજ માત્ર ન હતો. એ અહિંસાના ભક્ત હતા. એમણે મહેને આ કામમાંથી હાથ ઉઠાવવાને મિત્રભાવે-કારણકે અમે અને સાથે લણ્યાં હતાં-કાગળો લખેલા. એ કાગળો અને મહારી ડાયરી બહુ ઉપયોગી હતાં. મહારા પતિએ અદેખાઇની આગને લીધે એમનું- ડા. ગંગુલીનું નામ પણ પોલિસને આપ્યું હતું. પેલા કાગળો અને ડાયરીની મદદથી એ છૂટી જત પણ એ બેઉ ચીજો મહારા પતિદેવે કબજે કરીને ઠેકાણે રાખી હતી. એણે એ જીવાન માણસને સજા કરાવવામાં ઉત્સાહથી ભાગ લીધો અને પોતાથી બનતું બધુંયે કર્યું. એ બિચારો હજીયે આંદામાનમાં છે. એ ત્યાંની જેલમાં સબડે છે એનો આ નરપિશાચને ખ્યાલ પણ નથી! મહે’ લેવા માર્યું હોત તો જરા જેટલામાં એની જીંદગી લેવાય એમ હતું પણ મહારે એના જેટલી દુષ્ટતા વાપરવી ન હતી.

‘તારો ઉમદા સ્વભાવ તું નહિજ છોડે સરસ્વતી!’

‘તમારી દુષ્ટતા તમે નથી ત્યાગી તેમજ. મહારી સજા પુરી થઈ એટલે હું છૂટી અને પ્રાંદેસરનું રહેઠાણ શોધી કહાડીને પેલા કાગળો તથા ડાયરી મેળવવા પ્રયત્ન કરવો શરૂ કર્યો. એ બેઉ ચીજોની મદદથી હું ડા. ગંગુલીને નિર્દોષ ઠરાવીને છોડાવી શકું એમ છું. એ ડાયરી હજી મહારા પતિ પાસે છે એવી મહેને ખાત્રી હતી કારણકે મહેને આંદામાનમાં લખેલા કાગળોમાં એમાંથી એમણે કેટલીક

વિગતો, વાક્યો અને અવતરણો ટાંક્યાં હત્યાં અને મ્હારી એ પણ ખાત્રી હતી કે આ દુષ્ટ સ્વભાવવાળા માણસ પાસેથી એ ચીજો સીધી રીતે મળે એમ નજ હતી. એતો મ્હારેજ મેળવવી રહી. એ ઉપરથી મ્હેં એક જાણને રોક્યો. એ તમારો પહેલો સેક્રેટરી હતો તે. એણે મ્હને આ મકાનનો નકશો આપ્યો. બધી વિગતો સમજાવી અને એ કાગળો ક્યાં છે તે કહ્યું તથા એ કપાટની ચાવીની મીણુપર ઉતારેલી છાપ આપી. એથી વધુ કરવાની એણે ના પાડી એટલે બાકીનું કામ મ્હારે કરવાનું હતું. એણે કહ્યું હતું કે બપોરના વખતે એ ખંડમાં કોઇ હોતુ નથી એટલે એ વખત મ્હેં પસંદ કર્યો. અને એ વખત સાધીને આવી તથા એ કાગળો હાથ કર્યા પણ પછી આ અણધાર્યો અકસ્માત નડ્યો.

‘એ કાગળો લઇને જેવી હું કપાટ બંધ કરતી હતી તેવો જ પેલો જુવાન આવ્યો. એને મ્હેં સવારે જોયો હતો અને એ પ્રોફેસરનો સેક્રેટરી હશે એવી મ્હને ખબર ન હેવાથી મ્હેં એને એમના રહેઠાણ વિગેરે વિષે પૂછ્યું પણ હતું.’

‘બરાબર હવે!’ જ્યંત બોલી ઉઠ્યો. ‘અને એણે પાછા આવીને એ વાત પ્રોફેસરને કરેલી તેથીજ એણે મરતી વખતે કહ્યું કે ‘પ્રોફેસર! એ તો પેલી હતી!’’

‘મ્હને હવે પુરું કરવા દો. મ્હારે વધારે વખત નથી. એ પડ્યો એટલે હું દોડી અને બૂલથી અહીં આવી લાગી. એમણે મ્હને પોલિસને સોંપવાની વાત કરી એટલે મ્હેં પણ દમ આપ્યો કે એ જો મ્હને પોલિસને સોંપશે તો હું એમને મંડળને સોંપી દઇશ. મ્હારે મ્હારા માટે જીવવું ન હતું પણ પેલા જુવાન ડૉ. ગાંધુલીને છોડાવવા માટે જીવવું હતું. એમની ખાત્રી હતી કે હું બોલું છું તેમ કર્યા સિવાય રહું નહિ એટલે એમણે મ્હને મદદ કરી અને પેલા કપાટમાં સંતાડી. એ અહીં જમતા હતા એટલે એમની સાથે જમાડી. એમણે કહ્યું હતું કે પોલિસ તપાસ પુરી થાય એટલે રાતને વખતે મ્હારે

જતા રહેવું પણ એટલામાં તો તમે બધી વાત પકડી પાડી. આ તાગળો અને મ્હારી ડાયરી લો.' એમ કહીને એણે કેટલાક કાગળો તથા એક ડાયરી જ્યંતને આપ્યાં. 'એનો ઉપયોગ કરીને ડૉ. ગંગુલીને છોડાવજો. મ્હારું કામ પુરૂ થાય છે અને—'

'થોભો થોભો—' કહીને જ્યંત કુદો અને સરસ્વતીના પ્રાથમાંથી ગોળીઓની એક નાની શીશી લઇ લીધી.

'મ્હેં બહાર નીકળતા પહેલાં જ ઝેર લઇ લીધું છે. તમને આપેલી ચીજો સંભાળજો અને ડૉક્ટરને છોડાવજો. મ્હારા હાથ તણાય છે. મ્હને ચક્કર આવે છે.' એમ કહેતાં એ નીચે તુટી પડી.

*

'બહુ જ સાદો કેસ હતો છતાં કેટલીક ગુંચ અક્કલનો ઉપયોગ માગી લેતી હતી. નટવર !' જ્યંતે અમે પાછા ફરતા હતા પારે કહ્યું. 'મ્હને પેલાં ચક્ષમાપરથી કેટલુંક સમજાયું. જો એ ન જડ્યાં હોત તો આટલી સહેલાઈથી ભેદ ન જણાત. એને જોઈને મ્હારી માત્રી થઇ ગઇ હતી કે એ પહેરનાર એના સિવાય આંધળુભીત થઇ નય અને ઝાઝું જોઇ શકે જ નહિ. જરા પણ ગફલત સિવાય એ ક્ષી ધાસની લાંબી અને સાંકડી પટ્ટીપર થઇને ગઈ એ મ્હારા હાનવામાં ન આવ્યું. જો એની પાસે બીજાં ચરમાં હોય તો એ પેવી રીતે પાછી ફરી શકે. એ ઉપરથી મ્હને એવું અનુમાન આંધવું ડડ્યું હતું કે એ બહાર ગઇ નથી પણ ઘરમાંજ કોઈ કેકાણે છે. એસરીનું સામ્ય જોઇને મ્હારી એ શંકાને પુષ્ટિ મળી હતી. એણે તર્ર બૂલ કરી હશે અને એકને બદલે બીજી બાજુ ગઇ હશે એમ હું માન્યું. એ પ્રેઈસરના ખંડમાં ગઇ હોવી જોઇએ એવો આપણે ઇમના ખંડમાં ગયા તે પહેલાં મ્હને શક હતો એટલે એ ખંડ પ્રાન દઇને જોયો. સંતાવા જેવી જગ્યા તરિકે મ્હને પેલું કપાટ ડગ્યું એટલે આમ તેમ ફરતાં ફરતાં કાળજી પૂર્વક મ્હેં સિગારેટની ખ એ બાજુ પડવા દીધી. પછી આપણે નીચે આગ્યા. મહિબાઇ

સાથે પ્રોફેસરના ખોરાકને લગતી વાત થઇ તેથી પણ મ્હારી ખાત્રી પાકી થઇ કે પ્રોફેસરના ખંડમાં એ બાઇ સંતાઇ છે. ત્યારબાદ આપણે ઉપર ગયા અને સિગારેટ જાણી જોઇને મ્હેં નીચે વેરી નાખી અને તે લેવા આપણે નીચા નમ્યા ને વીણી. એ વખતે મ્હેં જોયું તો મ્હેં પાડેલી રાખ કોઇનાં પગલાંથી દબાઇ હતી. આપણા ગયા પછી પ્રોફેસરનો કેદી-એમની પત્ની ચોતાની સંતાવાની જગ્યાએથી ખાવા માટે બહાર આવી હતી અને પાછી સંતાઇ ગઇ હતી. એમ કરતાં એનાં પગલાંથી એ રાખ દબાઇ હતી. ચાલો. આપણે સીધાજ સેક્રેટરીએટમાંજ જઇએ અને ડૉ. ગંગુલીને બચાવવા બનતી ઉતાવળ કરીએ.’

*

ખો વા તો ખે લા ડી

*

‘આ જસુનો દહાડો લાંબો હોય છે.’ એ વાત સાવ સાચી છે. જ્યારે કામ હોય છે ત્યારે વખત ક્યારે પસાર થયો તે સમજતું પણ નથી અને કામ નથી હોતું ત્યારે વખત જવો! મુશ્કેલ થઈ પડે છે. કામગરૂં મગજ નવરૂં પડે તો એને પણ થોડો ઘણો કાટ ચઢતો હોવો જોઈએ એવું મ્હારું અનુમાન છે. એમ ન હોત તો આખી જીંદગી વૈતરૂં કરનાર જ્યારે પેન્શન પર જાય છે ત્યારે લાંબો વખત જીવીને સુખે પેન્શન ખાઈ શકતો નથી એમ ઘણી વાર બને છે તે બનતું નહોત.

જીવનમાં એવા દહાડા પણ કોઇ કોઇ વખત આવે છે. એવું એક અઠવાડિયું અમે હમણાંજ પસાર કર્યું હતું એવામાં અમને નીચેની ચીટી મળી.

‘કેથે બાહેર જતાના સાહેબ ! ઘન્નોજ ગમખાર બનાવ બની ગીયોચ. ટેમ્બલનો પત્તો નથીજ-હુવાગો કાવારાણા.’

અને એના ઉપર અમે કાંઇ વિચાર કરીએ એટલામાં એ મોકલનાર ગૃહસ્થ આવી લાગ્યા. એ મજબુત બાંધાનો કદાવર પારસી જવાન હતો. એની સાથેની વાતચીતમાંના પારસીશાઈ શબ્દોને બદલે ગુજરાતી શબ્દો હું વાપરું છું અને એટલી છૂટ આ વાર્તામાં લઉં છું.

‘આપ મી. જયંતને ?’

જયંતે ડોકુ હલાવી હા પાડી.

‘હું હમણાંજ મી. રામરાય બક્ષીને મળીને આવ્યો. એમનું કહેવું એવું થયું કે આ વાત પોલિસના અખત્યારની નથી અને એમાં આપની મદદ મળે તો ઘણી ઉપયોગી થઇ પડશે.’

‘જરા શાંતિથી બેસો અને આપની હકીકત વિગતવાર કહો.’

‘ઘણાજ ગંભીર અને ગુંચવણુ ભરેલો મામલો છે મી. જયંત ! હવે હું શું કરીશ ! તેહમુસ્સપ ચિનાઈ-અલબત, એનું નામ તો તમે સાંભળ્યુંજ હશે ? અમારું તો એ બાવા ! નાક હતો. એના સિવાય મ્હારે શું કરવું ? એનું થયું શું ? કોઇએ કાંઇ કર્યું છે કે શું થયું છે ? પેલો કાપડીયો છે પણ એના પર આધાર રાખી બેસી ન રહેવાય ! એને રામજી કે ચંદારાણા જરા વારમાં ઉઠાવી દે. એ તે એજ. એના સિવાય બહુ રાણું ધખ ! મી. જયંત ! તમે મદદ ન કરો તો આવીજ બન્યું ! કાલે બપોરે હું શું કરીશ ?’

ઘણીજ નવાઈ પામીને અમે આ ભાષણુ સાંભળ્યા કર્યું અને એને હિલરો કાઢવા દીધો. એમાંથી જયંત ઝાઝુ સમજી શક્યો હોય એમ લાગ્યું નહિ પણ એણે ધીમે રહીને જાણીતા માણસોની હકીકતને લગતી ‘ચ’ની ફાઇલ કાઢી અને જોયું.

‘અરદેસર ચિનાઇ કે સી. બી. ચિનાઇનાં નામ જડે છે પણ આ તમારા તેહમુરસ્પ ચિનાઇનું નામ જણાતું નથી.’

અમારો અસીલ એ સાંભળી નવાઇ પામ્યો.

‘અરે બાવા ! મહેં જાણ્યું કે તમને ખબર હશે મી. જયંત ! તમે તેહમુરસ્પ ચિનાઇનું નામ નથી સાંભળ્યું ! તો તો પછી જમ-શેઠ કાવારાણાનું નામેય નહિ સાંભળ્યું હોય ?’

જયંતે હસીને ડોકુ ધુણાવ્યું.

‘અરે પરવરદેગાર !’ એણે કહ્યું. ‘તમે તે કઈ દુનીયામાં વસો છો ! ગયે વખતે અમે એક જણે અમારી ટીમનું નામ કાઢ્યું હતું અને કવોડુંગ્યુલરમાં પારસીઓને છતાડી આપ્યા હતા. અલબેલી મુંબાઇ નગરી અમારી જેડી પર ઘેલી થઇ ગઈ હતી આપને એ ખબર જ નથી ?’

જયંતે હસ્યો અને બોલ્યો :

‘આપણે જૂદીજ દુનીયામાં વસનાર જીવ છીએ, ખરૂંને નટ-વર ! કવોડુંગ્યુલરમાં કે મેંચોમાં અમને રસ્ નથી એ જાણી તમને નવાઇ લાગશે, છતાં આપ બધી હકીકત વિગતવાર કહેશો તો મહારા-થી બનતી મદદ આપવા હું તૈયાર છું.’

અમારા અસાલે જરાક થાક ખાઇને પોતાની હકીકત કહેવા માંડી.

‘પારસી ટીમનો હું કંપન છું અને ચિનાઇ વાઇસ કંપન છે. આવતી કાલે અમારે હિંદુ ટીમ સાથે રમવાનું છે. ગઇ કાલે હું તથા ચિનાઇ મણિપુરથી અહીં આવીને વૅન્ટસન હોટલમાં ઉતર્યા. એ જરા ઉદાસ લાગતો હતો એટલે મહેં એને આરામ લેવાનો કહ્યો. મહેં એને પૂછ્યું ત્યારે એણે માથું ડુઝે છે એવો જવાબ આપ્યો હતો એટલે મહેં એ સૂચના કરી હતી. અર્ધા કલાક પછી પોર્ટરે મહેંને ખબર આપી તે મુજબ એક ગામડીઆ જેવો પારસી કંઇક ચીઠી લઇને આવ્યો અને તે એને પહોંચાડવામાં આવી. એ વાંચીને એ ફસડાઇ પડ્યો. એણે પાણી મંગાવ્યું, પીધું અને પેલા ચીઠી

લાવનાર સાથે બહાર ગયો. એ લોકો એવાલ તરફ થઇને ચર્ચગેટ ગયા એમ પોર્ટરને લાગ્યું. આજે સવારે ચિનાઈનો ખંડ ખાલી હતો. પથારી ચોળાયા વિનાની હતી અને એ પાછો ફર્યો ન હતો. પેલા અબળાયા માણસ સાથે એ જરાવારમાં બહાર પડ્યો હતો. એ પાછો આવે એમ મ્હને લાગતું નથી એના સિવાય મ્હારાથી કાંઈજ થાય એમ નથી. એ અમારી ટીમનો હીરો છે. એના વગર અમે હારી જવાના. મ્હને લાગે છે કે કાંઈક ભેદ ભરી બાજુ રમવામાં આવી છે અને બિચારો ચિનાઈ તેનો ભોગ થઈ પડ્યો છે.’

જયંતે એ હકીકત ધ્યાન દઇને સાંભળી.

‘તમે શું કર્યું?’ એણે પૂછ્યું.

‘મણિપુર તાર કર્યો. વખતે એ ત્યાં ગયો હોય તો ખબર પડે. એનો જવાબ આવી ગયો. એને કોઈએ ત્યાં જોયોજ નથી.’

‘એ મણિપુર ગયો હોય એવો સંભવ છે?’

‘જવું હોય તો છેલ્લી લોકલમાં જઈ શકે.’

‘પણ એ ગયો નથી. ખરું?’

‘ત્યાં નથી ગયો.’

‘પછી શું કર્યું?’

‘સર ધનજીશા ચિનાઈને તાર કર્યો.’

‘સર ચિનાઈને શા માટે?’

તેહમુરસ્પના એ કાકા થાય એટલે. એને કાકા સિવાય બીજું કોઈ અતલગનું સગુ નથી.’

‘એમ! સર ચિનાઈ તો ધણા લીલા માણસ છે.’

‘હાજી. એમની પાસે પુષ્કળ પૈસો છે.’

‘અને તમારો મિત્ર એનો વારસ છે.’

‘હાજી. એમને એંસી વરસ થવા આવ્યાં. છતાં એ ધણા કંજુસ માણસ છે. એમણે એને લાગ્યેજ મદદ કરી હશે. તોપણ બધી મીલકત એમના મરણ બાદ એનેજ મળશે.’

‘એમના તરફથી તારનો જવાબ આવ્યો ?’

‘નાજી.’

‘તમારો મિત્ર સર સાહેબ પાસે શા માટે જાય ?’

‘એના મનમાં કંઈક ઘોળાયા કરતું હતું એટલે બનવા જોગ છે કે એને પૈસા સંબંધી ભીડ હોય તો એ સર સાહેબ પાસે ગયો હોય. એમની પાસેથી પૈસા મળવાની આશા રખાય એવું લાગ્યેજ છે છતાં પ્રયત્ન કરી જોવા ગયો હોય એ બનવા જોગ છે. એનું ચાલે ત્યાં સુધી તો ન જાય પણ છતાંયે કદાચ ગયો હોય.’

‘એનો આપણે નિર્ણય કરીએ. એ જો ત્યાંજ ગયો હોય તો પેલા ગામડીઆ જોવો માણસ આવ્યો, ચીડી આપી અને એ વાંચીને એ ફસડાઈ પડ્યો એનો ખુલાસો બાકી રહે છે એટલે એ એના કાકા પાસે ગયો હોય એમ લાગતું નથી.’

‘બનવા જોગ છે.’

‘હરકત નહિ. તમારા કેસમાં મહારાથી બનતું ધ્યાન આપું છું છતાં મ્હારે કહી લેવું જોઈએ કે એની આશા છોડીને તમારી મન્ય રમ્યે જજો. કંઈક ગંભીર કારણ કે સંજોગોને અંગે એને જવું પડ્યું છે એ ચોક્કસ અને એ કારણ કે સંજોગો એને રોકી રાખે તો નવાઈ નથી. ચાલો, આપણે પેલા પોર્ટર પાસેથી જે વિગત મળી શકે તે મેળવી લઈએ.’

થોડા વખતમાં અમે વૉટસન હોટેલમાં પહોંચી ગયા અને ચિનાઇના ખંડમાં બેસીને પેલા પોર્ટરને બોલાવ્યો. એની પાસેથી મળી શકે એટલી બધી હકીકત જાણતે ચાલાકીથી મેળવી લીધી. રાત્રે આવનાર માણસ સાધારણ દેખાવનો નવોસવો ગામડીઓ પાર-સી લાગતો હતો. એણે નાની સરખી દાઢી રખાવેલી હતી. એની ઉંમર પચાસેક વરસની હશે. એનો ચહેરો પણ ઉદાસ લાગતો હશે. ચિનાઇએ એની સાથે સહેજ સાજ વાત કરી ને ચાલવા માંડ્યું

હતું. એ લોકોની વાત એણે સાંભળી ન હતી. એ ગયા ત્યારે સાડા-દશ વાગ્યા હતા.

‘ તારી તો દિવસની પાળા છે ને ? ? ’

‘ હાજી. પણ મ્હારે છેક રાતના અગીઆર વાગ્યા સુધી થોભવું પડે છે. ’

‘ રાતપાળીવાળે કાંઈ નહિ જોયું હોય ? ’

‘ નાજી. કેટલાક માણસ નાટક જોવા ગયલા તે આવ્યા હશે તે સિવાય બીજું કાંઈ નહિ. ’

‘ કાલે તારી પાળા ક્યાંથી ક્યાં સુધી હતી ? ’

‘ બપોરના ત્રણથી રાતના અગીઆર સુધી. ’

‘ મીંઝિનાઈનો કોઈ કાગળ કે સંદેશો તેં પહોંચાડેલો ? ’

‘ હાજી. એક તાર હતો. ’

‘ કેટલા વાગે ? ’

‘ છ એક વાગ્યા હશે. ’

‘ એ મીંઝિનાઈને ક્યાં પહોંચાડેલો ? ’

‘ આ ખંડમાંજ. ’

‘ એણે એ ઉઘાડ્યો ત્યારે તું હાજર હતો ? ’

‘ હાજી. એમણે તરતજ જવાબ લખ્યો. ’

‘ અને તે તને આપ્યો ? ’

‘ નાજી. એ જતેજ લખ ગયા. ’

‘ પણ લખ્યો તો તારી હાજરીમાંને ? ’

‘ હાજી. હું બારણા આગળ ઉભો હતો. મ્હારા તરફ પુઠું રાખીને એમણે ટેબલ પર તાર લખ્યો પછી મ્હને કહ્યું: ‘ કંઈ નહિ ભાઈ ! જા. હું જતેજ લખ જઈશ. ’

‘ શાનાથી લખ્યો ? ’

‘ હોહરથી. ’

‘ તારનું કારમ આ ટેબલ પર પડ્યાં છે તેમાંનું જ હતું ને ? ’

‘ હાથ. છેક ઉપરનુંજ . ’

જ્યંતે ફારમ હાથમાં લઇને જોવા માંડ્યું પણ કાંઈ જણાવ્યું લાગ્યું નહિ.

‘ દિલગીરીની વાત છે કે એણે પેન્સીલથી ન લખ્યું. એમ હોત તો આપણને કાંઈક ખબર પડત. ઘણી વખત નટવર ! આ રીતે તારની ખબર મળી જાય છે પણ આમાં તો એ મુશ્કેલી છે. આ હોદ્દર જાડુ લાગે છે એટલે વખતે ખોલદિંગપર કંઈ હોય તો. બરાબર છે, આજ હોવું જોઈએ. ’

એમ કહીને એણે એક કકડો ફાડીને આડો ધર્યો. એના ઉપર નીચેના અક્ષર દેખાતા હતા.

Stand by us for God's sake.

‘ પહેલા છ શબ્દો સુકાઈ ગયા છે. સાતમો અને આઠમો સ્પષ્ટ નથી. નવમી ચૌદ સુધીના છ શબ્દો વાંચાય છે એટલે તારનો છેલ્લો ભાગ હાથ આવે છે. ‘ પ્રભુને ખાતર અમને મદદ કરો. ’ એમ એ કહે છે એ બતાવી આપે છે કે કોઈપણ જાતના ભયની એને આગાહી છે. એ ભય એને એકલાને નથી લાગતો પણ કોઈ સાથીદાર છે. ‘ અમને ’ એ એક કરતાં વધારેને માટે અહીં વાપરેલ છે. અને એ બીજો માણસ પેલા દાઢીવાળા સિવાય બીજો કોણ હશે ? તો પછી ચિનાઈને એ માણસ સાથે શા સંબંધ હશે ? અને એવો કયો માણસ છે કે જેની મદદની એ બેઉજણ ભયને ટાળે અપેક્ષા રાખે છે ? આપણે આટલી બાબતોની તપાસ કરવાની છે. એનો જવાબ સંતોષકારક મળે તો તરતજ નિકાલ આવે. ’

‘ એ તાર એણે કોને કર્યો એ પણ આપણે શોધી કાઢવું જોઈએ. ’ મહેં સૂચના કરી.

‘ મને પણ એ વિચાર આવ્યો હતો. નટવર ! પણ આપણે તાર ઓફિસમાં જઈને એ રીતે બીજાનો તાર વાંચવા માગીએ તો એ ન આપે એ વિચાર કરવા જેવું છે એટલે એ મેળવવા માટે

કંઘક યુક્તિ કરવી જોઈએ; અને તે કરીશું એ દરમિયાન મીંઠ કાવારાણા, આ બધા કાગળો વિગેરે તમારી હાજરીમાં તપાસી લઉં.’

ટેબલ પર અને ખાનામાં કેટલાક કાગળો, ખીલો, અને એકાદ નોટબુક પડ્યાં હતાં. જ્યંતે એ બધું ચક્રાર નજરે જોઈ લીધું ‘કંઘ નથી, હું ભૂલતો ન હઉં’ તો ચિનાઈ શરીરે તો તદ્દન તંદુરસ્ત છે?’

‘જરૂર.’

‘એ કંઘ માંદો બાંદો હતો કે શું?’

‘બિલકુલ નહિ. એક વખત પગ લપસ્યો ત્યારે ઢીચણ પરની ઢાંકણી ખસી ગઈ હતી તે સિવાય કોઈ જાતની માંદગી નથી સાંભળી.’

‘વખતે તમે ધારો છો એટલો એ તંદુરસ્ત નહિ હોય કદાચ કંઘ ખાનગી પંચાત હશે. આમાંના એ ત્રણ કાગળો મ્હારી પાસે રાખું છું. એ મ્હને આગળ તપાસમાં ઉપયોગી થઈ પડશે.’

‘જરા થોભો. સખર!’ બારણા તરફથી અવાજ આવ્યો.

અમે એ તરફ જોયું તો એક બુઢો ઢીંગુજી પારસી ઉભો હતો.

‘તમે કોણ છો. અને આએ કાગળોને હાથ લગાડવાનો તમુને શું અધિકાર છે?’ એણે પૂછ્યું.

‘મીંઠ ચિનાઈના ગુમ થવા બાબત હું તપાસ ચલાવું છું.’

‘એમ બાબત છે? પણ એ કામ તમુને કોણે સોંપીયું?’

‘સી. આઈ. ડી. એ મી. ચિનાઈના આ મિત્ર અને સાથીદારને મ્હારા માટે ભલામણ કરી હતી.’

‘અને તમે કોણ છેવ? સાહેબ!’

‘જમશેદ કાવારાણા.’

‘તમે મને તાર કરેલો! મ્હાઈ નામ સર ધનજીશા ચિનાઈ. તમારો તાર મલ્યો કે તરતજ અહીં દોડી આવ્યો. એમ! તમે ડીટેક્ટીવને શેક્યો છે?’

‘હાથ.’

‘અને એ ખચને તમે પુગી વળશો ?’

‘મ્હારો મિત્ર ચિનાઈએ જડશે એટલે જરૂર પહોંચી વળશે.’

‘પણ એમ ન થયું તો, એનાથી નહિ અપાય તો—એનો જવાબ આપોની.’

‘તો પછી એનું કુટુંબ—’

‘હાં—ખરાખર. એ આશા નહિ રાખતા.’ એ ભાઈસાહેબ તકુકી ઉઠ્યા. ‘એક પાઈ પણ મ્હારી પાસેથી નહિ મળે, સમજ્યાને મીસ્તર. એનું કુટુંબ કહો કે જે કહો તે હું છું અને હું કહું છું કે એ ખચ માટે હું બિલકુલ જવાબદાર નથી. મ્હેં આજ વેર પૈસાનો ગરઉપયોગ કીધો નથી અને હવે એમ કરવાની ઇચ્છા નથી. અને આ કાગળોને તમે મરજી માફક ફેંદી રહ્યા છે પણ એમાંથી કંઈ કામની ચીજ કે કિંમતી કાગળ ગુમ થયો તો તમારે એનો રીતસર જવાબ આપવો પડશે ને પૈસા ભરી દેવા પડશે.’

‘બહુ સારૂ. સાહેબ !’ જયંતે જણાવ્યું. ‘એ દરમિયાન એના ગુમ થવા સંબંધી આપનો શો મત છે તે જણાવશો ?’

‘મ્હારો મત કેં નથી. એ હવે કેં રાખતો દાણો નથી. ગયો હશે કેં તો આવશે. એ ખોવાઈ જવાની મુખર્ષિ કરે તો એને શોધી કાઢવાની જોખમદારી મ્હારી નથી.’

‘ખરાખર છે.’ જયંતે મ્હારા તરફ આંખની ઇસારત કરીને કહ્યું ‘તમારી વાત સાવ ખરી છે, પણ મ્હારે શું કહેવાનું છે તે તમે સમજ્યા નથી મ્હારા સાહેબ ! તેહમુરસ્પ ચિનાઈ તો બિચારો તદ્દન ગરીબ માણસ છે. એની પાસેથી ફૂરી બદામ પણ મળે એમ નથી એ જાણીતી વાત છે. પણ સર ધનજીશા પાસે મળાવ્યું પૈસો છે અને એ વાત જગજાહેર છે એટલે કોઈ સોનેરી ટોળીએ તમારી રહેણી કરણી, રીત રિવાજ અને તમે તમારો પૈસો ક્યાં અને કેમ રાખ્યો છો એ જાણવા માટે તેહમુરસ્પને ગુમ કર્યો હોય એ બનવા

નેગ છે. એની પાસેથી એ હકીકત જોર જીલમથી પણ એ લોકો કઢાવી શકે એમ છે.’

એ સાંભળી બુદ્ધાંતો ચહેરા ઘોળા પૂણી જેવો થઇ ગયો. જ્યંતે એને આખાદ બનાવ્યો હતો.

‘અરે પૂરવરદેગાર ! મહને તો એનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો. ફુનીયામાં શું ખરાબ માણસો પડ્યા છે ! પણ તેહમુ એવો નમાનો છે કે કાંઈ કહેશેજ નહિ. ચાલો, મ્હારે હવે ચેતવું પડશે. આજ સાંજ સુધી બધો ફેરફાર કરી નાખીશ, ત્યાંસુધી મ્હારા સાહેબ ! તમારાથી બનતું કરીને એનો પત્તો લગાડજો. અને પાંચ પચીસ રૂપીયા ખરચ થાય તેની પરવા નહિ કરતા. એ હું આપી લઇશ.’

પોતાની ભત્રીજાની રીતભાત અને જીવન વિષે એને ખબર હોવા છતાં અમને ઉપયોગી થાય એવી રજ પણ હકીકત એણે આપી નહિ. અમારે હવે પેલા તારથી અમારી તપાસની શરૂઆત કરવાની હતી. અને એ મેળવવાને જ્યંતે પોતાના મન સાથે યોજના ઘડી રાખી હતી અમે બધા બહાર પડ્યા એટલે સર ધનજીશા પોતાને કામે ગયા અને મીંઠ કાવારાણા એમના સાથીદારો સાથે નવી ગોઠવણ કરવા ઉપડ્યા. અમે બેઝ સેક્રેટરિએટની તાર ઑફિસમાં ગયા.

‘એની નકલ તો મેળવવીજ જોઇએ નટવર !’ જ્યંતે કહ્યું. ‘અલબત્ત, આપણે વૉરંટ લાવીને એ મેળવી શકીએ એમ છીએ પણ હજી એવી સ્થિતિએ કામ આવ્યું નથી. હું નથી ધારતો કે તાર લેનાર બધા માણસોને ઓળખી શકતો હોય. ચાલો જોઇએ તો ખરા.

‘જરા જુઓને ભાઈ,’ એણે તાર ઑફિસમાં કામ કરતા કલાકને કહ્યું. ‘ગઇ કાલે મ્હેં એક તાર કયોં એમાં એક બૂલ રહી ગઈ લાગે છે. હજી એનો જવાબ નથી આવ્યો એટલે મહને એમ લાગે છે એની નીચે હું મ્હાર નામ લખવું ભૂલી ગયો છું. જરા જુઓને મહેરબાન !’

એણે કેટલાંક તારનાં ફારમો ઉપાડ્યાં.

‘કેટલા વાગે તાર કર્યો હતો ?’ એણે પૂછ્યું.

‘હ વાગ્યા પછી.’

‘કેને કરેલો ?’

જયંતે હોઠ પર આંગળી લગાડી મ્હારા તરફ જોયું. ‘એના છેલ્લા શબ્દો “ For God's sake ” એમ હતા. એના જવાબ નથી એટલે ઘણી ચિંતા થાય છે.’

પેલાએ ફારમો ઉઠામવા માંડ્યાં.

‘આ રહ્યો. બરાબર. નીચે નામ નથી.’ એમ કહીને એણે એ અમને આપ્યો.

‘તેમાંજ ત્યારે જવાબ નથી આવ્યો.’ જયંતે એ જોધને કહ્યું. ‘મ્હારી પણ કેટલી બેદરકારી ! જરા જોયું હોત તો ત્રાસ એછો થાતને ! માફ કરજો મહેરબાન ! આપને તસ્દી આપી તે.’ એમ કહીને એણે રજા લીધી.

‘કેમ છે ?’ બહાર નીકળ્યા એટલે મ્હેં પૂછ્યું.

‘હીક છે નટવર ! આપણે આગળ વધીએ છીએ. એની નકલ મેળવવા મેં સાત જૂદી જૂદી યોજનાઓ કરી રાખી હતી, પણ પહેલી તકેજ આપણે ફાવ્યા.’

‘શું મળી આવ્યું ?’

‘તપાસ કરવા જેવી હકીકત.’ એમ કહીને એણે ટૅકસી બોલાવી. ‘અયર્ગેટ રેટેશન.’

‘આપણે મુસાફરી કરવાની છે ?’

‘હાસ્તો. આપણે મણિપુર જવું પડશે. આપણી તપાસ એ તરફ કરવાની હોય એમ જણાય છે.’

‘એના ગુમ થવા વિષે તારો શો મત છે ?’ મ્હેં ટૅકસીમાં બેઠા પછી પૂછ્યું. ‘તું એમ ધારે છે કે પેલા જુદાની મિલકત વિષે હકીકત મેળવવા કોષ્ટએ એને ગુમ કર્યો છે ?’

‘ના રે ના ! નટવર ! એ તો એને ચગાવવા અને સીધો કરવા પુરતી વાત હતી. એ સિવાય એ કંજુસ માણસ ઠેકાણે ન આવત.’

‘ ખરી વાત છે. પણ ત્યારે તારો શા મત છે ? ’

‘ એ વિષે ઘણું કહી શકાય. એના ગુમ થવાનાં કારણો કેટલાંય કહી શકાય. તને એમ નથી લાગતું કે મંચ શરૂ થાય તેને આગલે દિવસે એના જેવો અઠંગ ખેલાડી ખોવાઈ જાય એ શું બતાવે છે ? કોઈ માનભૂખ્યાએ પોતાની મતલબ સાધવા એને ગુમ કર્યો હોય અથવા એ પ્રસંગે લોકો ધૂમ ખેટિંગ-સરત લગાવે છે એટલે એવા કોષ્ટએ પોતાનો દાવ સાધવા પણ એને ગુમ કર્યો હોય એ બનવા જોગ નથી લાગતું ? બીજી વાત એ છે કે એ એક મોટી મિલકતનો વારસ છે અને એના છૂટકારા માટે પૈસા મેળવવાની આશાએ પણ એને કોષ્ટએ ગુમ કર્યો હોય. ’

‘ પણ એને અને આ તારને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. ’

‘ ખરી વાત છે. નટવર ! અને તેથી તો આપણે એ તપાસ પહેલી કરીએ છીએ, આપણે સીધા મણિપુર જઈએ છીએ. હમણું તો આપણને કંઈ સમજતું નથી પણ સાંજ સૂધીમાં સૌ સીધુ થઈ જશે. પછી તો જેવી પ્રભુની મરજી. ’

અમે મણિપુર પહોંચ્યા ત્યારે અંધારૂ થઈ જવા આવ્યું હતું. જ્યંતે ટેકસી ભાડે કરી ડૉ. આટલીઓષને ત્યાં હાંકવા કહ્યું. એ કાંઈ બહુ મોટું શહેર ન હતું કે ડૉક્ટરનું નામ જાનું રહે. થોડીવારે અમને ત્યાં પહોંચાડવામાં આવ્યા. રહેજ વાર થોડ્યા પછી અમારે ડૉક્ટરનો મેળાપ થયો.

મહારા પોતાના ધંધાનો પ્રસંગ અને ધંધાદારી મિત્રો સાથેના સંબંધ મહેં એટલાં ઓછાં કરી નાખ્યાં હતાં કે ડૉ. આટલીઓષનું નામ પણ મહેને પરિચિત ન હતું ! હવે ખબર પડી કે એ સજ્જન ધણા નામાંકિત માણસ હતા : અને ત્યાંના જીવનમાં આગળ પડતો ભાગ ભજવતા હતા. ધંધા કરતાં એમનું લક્ષ સાહિત્ય તરફ વધારે હતું. અમે ગયા એટલે એમણે મહારા મિત્રનું કાર્ડ હાથમાં લીધું અને બોલ્યા;

‘ મહેં આપનું નામ સાંભળ્યું છે મીઠું જયંત ! અને આપનું કામ પણ મહારાથી અજાણ્યું નથી. આપની રીત મહેને પસંદ નથી. ’

‘ બરાબર છે. દરેક ગુન્હેગાર મહારી રીત પસંદ કરતો નથી ’ જયંતે શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

‘ જ્યાંસુધી તમારા પ્રયત્નો ગુન્હે થયો હોય તે સમાધાની કે સમજવટથી પતાવવાના હોય છે ત્યાંસુધી મહારી સદ્દાનુભૂતિ હોય છે અને દરેક શાંતિપ્રિય ગૃહસ્થ એવી સદ્દાનુભૂતિ આપે એ સાંભવિત છે છતાં મહારે કહેવું જોઈએ કે સરકારી અમલદારો અને સરકારી પોલીસ કે સી. આઈ. ડી. ખાતાં એ કામ કરવાને પુરતાં છે. તમારી રીત વધારે ટીકાને અને તિરસ્કારને પાત્ર તો ત્યારે નીવડે છે કે જ્યારે તમે કોઈ વ્યક્તિનું ખાનગી જીવન કે ગુણ રહસ્ય ખુલ્લું કરી દો છો અને જે વાતો ઢંકાઈ ગયેલીજ સારી હોય છે તેને બાપોકાર જાહેર કરો છો. એ રીતે તો તમે તમારો અને તમારાથી વધુ કિમતી એવો બીજાઓનો પણ વખત બગાડો છો. ખરૂં પૂછો તો આ વખતે તમારી સાથે વાત કરવાને બદલે હું કાંઈક ઉપયોગી ક્ષણો લખતો હોત. ’

‘ બરાબર છે. પણ એવા લેખ કરતાંયે વખતે આપણી વાતચીત વધુ ઉપયોગી નીવડવા સંભવ છે. ખરૂં પૂછો તો મહારો હમેશાં ખાનગી અને ગુણ રહસ્યોને ઉઘાડવાનો આશય હોતો જ નથી. અને ત્યાંસુધી હું એ રીતે ખોટી નામોશી અને કીર્તિ મેળવવાનો ખોટો ધમંડ દૂરજ રાખું છું. તમે કહો છો તે બીજાઓની બાબતમાં ખરૂં હશે પણ હું એથી વિરુદ્ધ વર્તું છું. મહારી સ્થિતિ કોઈ વખત બરાબર સમજાવીશ. હું તમને તેલમુરસપ ચિનાઈ વિષે પૂછવા આવ્યો છું. ’

‘ એનું શું છે ? ’

‘ આપ એને ઝાળખો છો. ખરૂં ને ? ’

‘ એ મહારો ખાસ સ્નેહી છે. ’

‘ આપને ખબર છે કે એ ગુમ થઈ ગયો છે ? ’

‘એમ!’ ડૉક્ટર બોલ્યા પણ એમના ચહેરામાં એથી જરા પણ ફેર પડ્યો નહિ.

‘કાલે રાત્રે એ વૉટસન હૉટલમાંથી ગયો છે અને પછી એનો પત્નો નથી.’

‘તો તો એ પાછો ફરશે.’

‘પણ કાલે ક્વૉર્ટેજ્યુલર મૅચ શરૂ થાય છે ને—’

‘મ્હારો એ રમતો માટે સારો અભિપ્રાય નથી. પૈસાની બરબાદીનાં એ બધાં સાધન છે. ! એ બધું મ્હારા ક્ષેત્રની બહાર છે.’

‘પણ એને શોધી કાઢવામાં આપની સદાનુભૂતિ છે ખરીને ? એ ક્યાં લશે એ આપ કહી શકો એમ છો ?’

‘મ્હને ખબર નથી.’

‘આપે એને ગઈ કાલનો જોયો નથી ?’

‘નાહ.’

‘એ તદ્દન તંદુરસ્ત માણસ હતો ?’

‘સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત.’

‘એ માદો પડ્યો હોય એમ આપને ખબર છે ?’

‘નાહ.’

જ્યંતે ડૉક્ટરને એક કાગળ બતાવ્યો. એ કશાકનું બીલ હતું.

‘તો ગયે મહિને આપને એણે રૂ. ૧૨૫) આપ્યા છે એ દર્શાવતું આપનું પોતાનું જ આ બીલ શાને લગતું છે ? એ એના કાગળોમાંથી મ્હને મળી આવ્યું.’

ડૉક્ટરને ચહેરો ગુસ્સાથી લાલ થઈ ગયો.

‘મ્હને નથી લાગતું કે એનો ખુલાસો આપવા હું અંધાયલો હોઉં મીં જ્યંત !’

જ્યંતે એ બીલ પોતાની નોટબુકમાં ધીમે રહીને મુકી દીધું.

‘આપની ઇચ્છા જાહેર રીતે એનો ખુલાસો કરવાની હોય તો એ પ્રસંગ પણ વહેલો મોડો આવશે. મ્હેં તો આપને કહ્યું છે કે

ધણી ચીજે જે બીજાઓ જાહેરમાં લાવવાને બંધાયેલા છે તે હું એમને એમ છૂપી રહેવા દઇ શકું છું અને આપ આપની હકીકત મ્હને કહેશે તો એ એજ રીતે છૂપી રહી શકશે પછી તો જેવી તમારી મરજી.’

‘હું એ બાબત કાંઈ જાણતો નથી.’

‘આપને એના તરફથી મુંબાઈથી કાંઈ ખબર મળેલી?’

‘બીલકુલ નહિ.’

‘ખરેખર! પોસ્ટ ઓફિસ ધણીવાર ગોટો વાળા દે છે!’ જ્યંતે નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું. ‘એક ઘણાજ જરૂરી તાર કાલે સાંજે સવા છ વાગે આપને મી. ચિનાઈએ કર્યો હતો. એ તારને એના ગુમ થવા સાથે ગાઠ સંબંધ છે; છતાં ગવાઈ જેવું તો એ છે કે આપને એ તાર મળ્યો નથી! એ ઘણુંજ વિચિત્ર લાગે છે. ખરેખર! મ્હારે એ વિષે તરતજ ફરીઆદ નોંધાવની પડશે.’

ડૉક્ટર બાટલીખોઈ એકદમ ઉભા થયા.

‘મહેરબાની કરીને ચાલ્યા જવ. હું તમારી સાથે ‘બીલકુલ વાત કરવા માગતો નથી. જાઓ મ્હારા સાહેબ!’ એજી તરતજ પોતાના નોકરને બોલાવ્યો.

અમે બેઠેજણ એકદમ બહાર આવ્યા. જ્યંતે હસી પડ્યો.

‘ડૉક્ટર હુશીઆર માણસ લાગે છે. નટવર! જરૂર આ કામમાં એ ઘણું જાણે છે. એ છૂપાવવા માગે છે છતાં આપણે એને ક્યાં છોડીએ એમ ક્હીએ? ચાલો પેલી લોજમાં જઈને આગળનો ખંડ રોકીએ. ત્યાંથી ડૉક્ટરની હીલચાલ પર દેખરેખ રાખી શકાશે. તું એ કામ કરને. એટલામાં હું થોડી ઘણી તપાસ કરી આવું.’

જ્યંતની થોડીઘણી તપાસ ધાર્યા કરતાં વધુ લાંબી નિવડી. એ લગલગ નવ વાગે પાછો ફર્યો. ભૂખ અને થાકથી એ કંટાળા ગયો લાગતો હતો. અમે જમીને જરા શાંતિથી બેઠા એવામાં અમને

લાગ્યું કે ડૉક્ટરના બારણા આગળ એમની ઘોડાગાડી બહારથી આવીને ઉભી હતી.

‘ત્રણ કલાકથી એ નીકળી છે.’ જયતે કહ્યું. ‘સાડાછએ ઉપડી હતી તે અત્યારે પાછી ફરે છે. એ હિસાબે દસબાર માઈલનું ચક્કર થયું. કેટલીક વખત એ દિવસમાં એકવાર અને કોઈ કોઈ વખત બે વાર એવી રીતે જાય છે.’

‘એના જેવા જાણીતા ડૉક્ટર માટે નવાઈ જેવું નથી.’

‘પણ એ ભાઈસાહેબ ક્યાં પ્રેક્ટીસ કરે છે ! એ તો ફક્ત પ્રીસ્ક્રીપ્શન લખી આપે છે કે સાહિત્ય અને ડૉક્ટરી લાઈનનાં પુસ્તકો લખે છે. એને પ્રેક્ટીસની દરકાર પણ નથી. એમ છે તો પછી એ આટલી રખડપટ્ટી શા માટે કરે છે ? એ એવી રીતે કાની વિઝિટ લેવા જાય છે ?’

‘એના કોચમેન—’

‘અરે નટવર ! એ હું ભૂલ્યો હમ્મશ ! કોણ જાણે કેમ પણ એ એ એના શેઠ કરતાં વધારે અવિવેકી નીકળ્યો. એણે તો એના કુતરોજ મહારાપર છોડી મૂક્યો. પછી તે એને પૂછવું એ શું ! એક જણે બિચારાએ મહેને ભોળેભાવે એની રખડપટ્ટીની વાત કરી એટલેમાં તો ડૉક્ટરની ગાડી જતી જણાઈ.’

‘એની પાછળ જવું હતું ને ?’

‘હું તરતજ ગયો. જોડેની દુકાનેથી સાંધકલ ભાડે કરીને ગાડીની પાછળ ગયો. થોડીવારમાં ગાડી પકડી પાડી અને એનાથી સોએક વાર દૂર પાછળ ચાલવા લાગ્યો. શહેર બહાર નીકળી કેટલેક દૂર ગયા પછી એકાએક ગાડી ઉભી રહી અને ડૉક્ટર એમાંથી ઉતરીને મહારા તરફ આવ્યા. ટોણો મારતા હોય તેમ બોલ્યા કે રસ્તો ધણો સાંકડો છે અને મહારી સાંધકલને જવા જેટલી જગ્યા એમની ગાડીને લીધે રહેતી નથી માટે મહારે ગાડીની આગળ સાંધકલ ચલાવી લેવી. એમની સાથે મગજમારી કરવાને બદલે હું આગળ

ગયો અને એકાદ માઇલ આગળ જઈ એકબાજુ સંતાઈ રહ્યો પણ એમની ગાડી દેખાઈ જ નહિ. આગળ જઈને મહેં એક બે ગામડાંમાં તપાસ કરી પણ કંઈજ ખબર ન મળી. કોઈપણ હિસાબે ડોક્ટરની એ રખડપટ્ટી અને ચિનાઈના ગુમ થવાને સંખંધ છે એ વાત ચોક્કસ છે.’

‘આપણે કાલે એની પુઠ પકડીશું.’

‘એ તું ધારે છે એટલું સહેલું નથી. એ ઘણો ખંધો માણસ જણાય છે. એની ગાડીની પાછળની બાજુ બારી છે અને તે વાટે કોઈપણ પાછળ આવતું હોય તે જોઈ શકાય છે. આ તરફની જમીન ઘણી સપાટ છે અને સંતાવાને બહુ ઓછી જગ્યા મળે છે એટલે એ રીતે પુઠ પકડવી સહેલી નથી. મહેં મુંઝાઈ તાર કયો છે અને કાવારાણાને કંઈ જાણવા જેવું હોય તો ખબર આપવા સૂચના કરી છે. ગમે તેમ પણ ડોક્ટર જાણે છે કે મીં ચિનાઈ કયાં છે અને આપણે જો ન જાણી શકીએ તો આપણી જ અક્કલની ખામી. ખીજું શું ?’

છતાં ખીજ દિવસે અમે કૈંજ આગળ ન વધી શક્યા. અપોરે અમને એક ચીટ્ટી પહોંચાડવામાં આવી. જ્યંતે વાંચીને તે મહેને આપી. એ નીચે મુજબ હતી.

‘સાહેબ.

હું તમને ખાત્રી આપું છું કે અહીં રહીને મહારી હિલચાલ પર દેખરેખ રાખવામાં અને મહારી પુઠ પકડવામાં તમારા વખતની ખાલી બરબાદી થાય છે. તમે ગઈ કાલે સાંજે જોયું તેમ મહારી ગાડીની પાછળ બારી છે અને આ તરફના પ્રદેશમાં તમે ગમે તેટલે દૂર રહીને પુઠ પકડશો તોયે મહારાથી જોઈ શકાય એમ છે. એવી ખાલી સમય અને શ્રમની બરબાદી કરવી હોય તો કરજો. વધારામાં મહારે કહેવું જોઈએ કે તમારા એમ કરવાથી મીં ચિનાઈના લાલમાં કંઈજ ફાયદો નહિ થાય. એવું જરાખી સહું

ધચ્છતા હો તો સીધે સીધા મુંબાઈ જઈ તમને જે રોકનાર હોય તેને કહી દો કે તમે એને શોધી શકો એમ નથી. તમારો અહીં ગાળેલો વખત ખાત્રી-પુર્વક બરબાદ જશે એ ધ્યાન રાખજો.

દુવાગો,

અરદેસર ખાટલીબાઈ

‘સાવ સીધો માણસ લાગે છે !’ જયંતે કહ્યું. ‘એ કહે છે તેમ કરતા પહેલાં દજી થાણું જાણવાનું બાકી રહે છે. એ ઉલટો મ્હને ઉસ્કરે છે.’

‘એની ગાડી બારણા આગળ છે.’ મહેં કહ્યું. ‘એ જતો લાગે છે. એણે આપણી આરી તરફ પણ જોયું. હું એની પાછળ સાઇકલ પર જઈ તો—’

‘નારે ના ! નટવર ! તું એને પહોંચી વળે એમ નથી. મ્હારે હવે બીજી રીતે તપાસ કરવી પડશે. એ જ્યાં જતો દશે ત્યાં કોઈને કોઈ જોતું તો હશે જ ને. પુરતી તપાસ કરીશું તો એ ખાતમી મળ્યા વિના નહિ રહે.’

એકવાર ફરીથી મ્હારો મિત્ર નિરાશ થઈને પાછો આવ્યો. એની તપાસ નિષ્ફળ નિવડી હતી.

‘આખો દિવસ નકામો ગયો. નટવર ! ડૉક્ટર જાય છે તે દિશામાં દસબાર ગામમાં તપાસ કરી પણ બીલકુલ પતો લાગ્યો જ નહિ. એ કોઈ જગ્યાએ બેસાડી લાગે છે. હરકત નહિ. મુંબાઈથી કાંઈ સમાચાર છે ?’

‘કાવારાણુનો તાર છે. મહેં ઉઘાડ્યો પણ કેં સમજતું નથી. “મણિપુર કોલેજમાં મીં મોતીવાલા પાસે જમ્યું માગો.” એનો શા અર્થ થાય છે ?’

‘એનો અર્થ સરળ છે. હમણાંજ મીં મોતીવાલાને ચીટી મોકલું છું. હવે આપણી મહેનત ચોક્કસ થશે. મેંયના કેં સમાચાર ?’

‘હાસ્તો. એની ધારણા ખોટી ન હતી. પારસીઓ પહેલી ધર્મિ-
ગ્રમમાં ઉડી ગયા. ચિનાઈની ભારે ખોટ પડી. એના સિવાય પારસી
ટીમ હારી જવાની એમ બધાં છાપાં કહે છે.’

‘ત્યારે તો કાવારાણુની વાત ખરી લાગે છે. ચાલો. જે થાય
તે થવા દો. પારસી જીતે કે હિંદુ. આપણને એ સાથે ઓછું જ
સ્નાનસુતક છે ! હું તો આજે ખૂબ થાકી ગયો છું.’

ખીજે દિવસે સવારના પહોરમાં જયંતના હાથમાં એક નળા
જોધને હું ગભરાઈ ગયો. એ જાતની નળા ઘણું ખડું ડોક્ટરો વાપરે
છે અને એનો હમણાં એને શો ખપ પડ્યો હશે તે હું સમજ
ન શક્યો.

‘ગભરાવાનું કારણ નથી. નટવર ! આજે આપણે કોઈપણ
રીતે ડૉ. ખાટલીબોધને મ્હાત કરવા છે, અને તેનાં પગલાં હું ભરી
રહ્યો છું.’

‘ભલે. એની ગાડી જતી લાગે છે.’

‘જવા દેને. એનો રસ્તો લઈ લીધો છે. એ વિષેના એક નિ-
બળાતને મ્હેં રોક્યો છે. તું પરવારી લે એટલે એની સાથે તારૂં
ઓળખાણ કરાવીશ.’

અમે નીચે ઉતર્યાં એટલે જયંતે એક કુતરો આણ્યો. એ
પાછળની બાજુ સાંકળે બાંધ્યો હતો.

‘ચાલ હવે તારૂં ઓળખાણ કરાવું. આ પેલો નિબળાત-જમ્મુ.
એ ઘણો ભારે ઉસ્તાદ છે. મ્હેં ડોક્ટરની ગાડીને પાછલે પૈડે પેલી નળાથી
સુવાનો અર્ક છાંટ્યો છે. અને એની વાસ આ નિબળાત ગમે ત્યાંથી
પણ શોધી કાઢશે. ચલાવ જમ્મુ ! આ સુંઘી જો અને તારી ચાલાકી
બતાવ તો-’ એમ કહીને એણે જમ્મુને પેલી નળામાંથી અર્ક સુંઘાડ્યો.

જમ્મુ આગળ અને અમે પાછળ એમ સૌથી પહેલા ડૉ-
ક્ટરના આગળ અને ત્યાંથી ધીરે ધીરે શહેર બહાર આવ્યા. કેટલેક
દૂર ગયા પછી મુખ્ય રસ્તો છોડીને જમ્મુ ખીજ બાજુ ઘાસમાં
ફંટાયો.

‘અરે તારીની ! એ લાઈ સાહેબે આ રીતે મહને ફસાવેલો !’ જયંત બોલી ઉઠ્યો.

અમે આડમાર્ગે થોડેક ગયા એટલે ખીજો મોટો રસ્તો આવ્યો અને જે રસ્તે અમે નીકળ્યા તેથી વિરૂદ્ધ દિશામાં જમ્મુ અમને દોરી ગયો.

‘મહારી તપાસ નિષ્ફળ ગઈ એનું કારણ સમજાયું.’ જયંતે કહ્યું. ‘ડૉક્ટર આ તરફ જવાની મદને કલ્પના પણ ન હતી. પેલું ભાદરીયુ દેખાય. જલદી નટવર ! આ તરફ જલદી. ડૉક્ટરની ગાડી આવે છે.’

અમે બેઠે અને જમ્મુ એક તરફ દોડીને જેમ તેમ કરીને સંતાયા ત્યાં તો ડૉક્ટરની ગાડી આવી. એનો ચહેરો પડી ગયો હતો અને કંઈ માઠો બનાવ બન્યો હોય એમ લાગતું હતું. જયંતને પણ મહારી માફક લાગ્યું હોય એમ એનો ચહેરો જોતાં જણાયું.

‘આપણે કાંઈ અશુભ પરિણામ જોવાનું હોય એમ લાગે છે. નટવર ! ડૉક્ટરનો ચહેરો કહી આપે છે કે કૈં માઠો બનાવ બન્યો છે. ચાલો, જે હોય તે ખરું. હવે આપણે બહુ દૂર જવાનું લાગતું નથી.’

થોડીવાર પછી જમ્મુ એક મોટા ખેતરમાંના નાના બંગલામાં અમને ધસડી ગયો. જયંતે એનું બારણું ખખડાવ્યું, પણ કોઈએ જવાબ આપ્યો નહિ. અંદરથી કોઈકનો ઝીણો અવાજ—દુઃખ અને દર્દની હાયનો અવાજ આવતો હતો. એક ઘોડાગાડી દૂરથી આવતી હતી અને એનો ઘોડો અમારાથી અળણ્યો ન હતો.

‘અરે તારીની ! ડૉક્ટર અર્ધેથી પાછા ફરતા લાગે છે !’ જયંતે કહ્યું. ‘હરકત નહિ. એ આવે તે પહેલાં જે હશે તે આપણે જોઈ લઈશું.’

અમે બારણું ઉઘાડ્યું અને અંદર ગયા. પેલો અવાજ વધારે સંભળાયો. એ ઉપરથી આવતો હતો. અમે ઉપર ગયા. જયંતે એક

અદબોખડુ ખારણુ ખસેડયું અને અંદર ધુસ્યો. અંદરનો દેખાવ જોઇ અમે ત્રાસ પામ્યા.

એક કુલસુકુમાર ઉગતી જીવાની વાળી સૌંદર્યવતી સ્ત્રી મરણને કાંઠે પહોંચી હતી અને તેના પગ આગળ એક જીવાન માણસ દુઃખાર્ત હૃદયે માથુ નાખી નીચો નમ્યો હતો. જ્યંતે એને ખભે હાથ મુક્યો ત્યાંસુધી અમારી હસ્તીની એને ખચર ન પડી.

‘તમે મી. તેલમરસપ ચિનાઇને?’

‘હારે હા. પણ તમે બહુ મોડા આવ્યા. એ ગુજરી ગઇ.’

એની સ્થિતિ એવી હતી કે અમે ડૉક્ટરો નથી એ સમજાવવું પણ ઘણું મુશ્કેલ લાગ્યું જ્યંતે આશ્વાસનના બે શબ્દ કહેતો હતો અને એને એના એકાએક ગુમ થવાથી શું થયું તે કહેવા પ્રયત્ન કરતો હતો ત્યાં ડૉક્ટર ખાટલીખોઇ આવી લાગ્યા. અમને જોઇને એમને નવાઇ લાગી.

‘આખરે તમે અહીં આવી પહોંચ્યા ખરું ને! શો મઝાનો વખત પસંદ કર્યો છે! શરમ નથી આવતી તમને?’

‘માફ કરો ડૉ. ખાટલીખોઇ, તમે મ્હને ખરાબ નથી સમજી શક્યા. જરા નીચે આવો એટલે આપણે ખુલાસો કરી લઇએ.’ જ્યંતે કહ્યું.

તરતજ ડૉક્ટર અને અમે નીચે ગયા અને હોલમાં બેઠા.

‘બોલો.’ ડૉક્ટરે કહ્યું.

‘સૌથી પહેલાં તો મ્હારે કહેવું જોઇએ કે હું સર ધનજીશા તરફથી કામ કરતો નથી અને મ્હારી સહાનુભૂતિ એમના તરફ નથી. જ્યારે કોઈ ગુમ થઇ જાય ત્યારે એને શોધી કાઢ્યા પછી મ્હારે કાંઇ કરવાનું નથી રહેતું. અને જ્યાં સુધી કોઇ ગુન્હો થયો નથી હોતો ત્યાં સુધી મ્હારે કાંઇ જ બોલવા પણું નથી હોતું. ખાનગી વાતો અને રહસ્યો ઉધાડવા કરતાં ઢાંકવાનું હું વધુ પસંદ કરું છું, અને એવી વાત છાપે ચઢે તેનાથી પણ હું વિરુદ્ધ છું.’

ડૉક્ટર એકદમ ઉઠ્યા અને જયંતનો હાથ ઝાલીને બોલ્યા:

‘આપણે નાહક લઢી પડ્યા. સારૂ થયું કે હું અર્ધેથી પાછો ફર્યો તો તમારી સાથે મિત્રતા સાધી શક્યો. ચિનાઇને અહીં એકલો મૂકીને જવાનું ઠીક ન લાગ્યું એટલે પાછો ફર્યો. ચિનાઇ વિષે તમે અત્યાર સુધી જે જાણી શક્યા છો તે પરથી એની સ્થિતિ સારી રીતે સમજી શકાશે. ચિનાઇ તેહમીના સાથે પ્રેમમાં પડ્યો હતો અને એ છોકરી ઘણીજ લાયક હતી એટલે મહેં એમાં સંમતિ આપી. જાહેર રીતે એની સાથે પરણાય એમ ન હતું એટલે ઢૂપાઢૂપ એ લગ્ન થયાં. સર ધનજીશા એ જાણે તો એને વારસામાંથી બાતલ કરે એમ હતું એટલે એ રસ્તો લીધા સિવાય છૂટકો ન હતો. મહેં એને બધી મદદ કરી. એ ભેદ ફક્ત બહુજ થોડા માણસો જાણતા હતા. હું, તેહમીનાનો બાપ, અને એક વિશ્વાસુ તોકર. એટલાજ. આ બંગલો પણ એકાંત જગ્યાએ છે એટલે ઘણો મદદ રૂપ થઈ પડ્યો. છેવટે આ કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યો. તેહમીના સખત પટકાઇ પડી. એને ક્ષય લાગુ પડ્યો હતો એટલે લાગ્યેજ બચે એમ હતું, છતાં મહેં સમજાવીને એને પેલી મૈત્ર્ય માટે મુંબાઇ મોકલ્યો. તે પછી તેહમીનાની સ્થિતિ એકદમ ભયંકર થઈ પડી. તેહમીનાના બાપને મહેં ખબર આપી અને એણે મુખાંધ કરીને ચિનાઇને સમાચાર આપ્યા. એતો સીધોજ અહીં આવ્યો, અને અહીંથી ખસ્યોજ નથી. મારી સંપૂર્ણ દેખરેખ છતાં શું પરિણામ આવ્યું તે તમારાથી અજાણ્યું નથી. આજે તેહમીના ગુજરી ગઇ અને એનો એ ભેદ તમે ન ઉકેલો તો ઢંકાયલોજ રહેશે. તમને જે ઠીક લાગે તે કરજો.’

‘એ ભેદ ઉઘાડવાનું મ્હારું કામ નથી અને અમારા બન્નેપર આપ વિશ્વાસ રાખવામાં બીલકુલ ઠગાતા નથી એની ખાત્રી રાખજો.’ જયંતે જવાબ આપ્યો.

‘ચાલ નટવર ! આપણે હવે રજા લઇએ:’

અને અમે સંધ્યાની સુખદ ગોદમાં એ દુઃખ પૂર્ણ સ્થાન છોડ્યું.

કું પટ ન મ્હે તા

*

હજી તો પાછલી રાત હશે એટલામાં જયંતે મ્હને ઢંઢોળાને ઉઠાડયો. બહુજ અગત્યના કામ સિવાય એ મ્હને એવી રીતે ઉઠાડે નહિ એવી મ્હારી ખાત્રી હતી એટલે અત્યારે પણ એવું-જ કામ હશે એમ મ્હેં માની લીધું.

‘ચાલ ઉઠ તો નટવર ! ’ એણે કહ્યું. ‘ જલદી જલદી પરવારી લે અને તૈયાર થા. આપણે હમણાંજ બહાર જવું પડશે.’

દસથી પંદર મીનીટમાં હું તૈયાર થઇ ગયો અને અમે મરીન લાઇન્સને રસ્તે પડ્યા. હજી તો સવાર પડ્યું ન હતું એટલામાં વિરા-રીયાનાં ટોળે ટોળાં દૂધના તામડા, શાકભાજીના ટોપલાને ભારા લઇને

આવતાં હતાં. લોકલના ઉતારને ત્રાસ દાયક લાગતા એ ગરીબ માણસો પર મુંખાઈના દૂધને શાક બજારનો કેટલો આધાર છે તેનો મહેને વિચાર આવ્યો. એ લોકો ન હોય તો એ બેઉ બજાર કેટલાં ઉંચાં જાય અને લોકોને કેટલાં ચીરે એ પણ ખ્યાલ આવ્યો. એવામાં ટ્રેન આવી અને અમે બેઠા. ગાડીના ઘોંઘાટમાં ઝાઝી વાત થાય એવું ન હતું. જયંતે એના ખીરસામાંથી એક ચીડી મહેને આપી. એ નીચે મુજબ હતી:

‘કુંજ વિહાર: અંધરી

સવારના ૪ વાગે.

પ્રિયભાઈશ્રી જયંતરાય,

આપ કૃપા કરીને તરતજ અત્રે આવશો તો મોટી મહેરબાની થશે. આપને લાયકનોજ કેસ છે અને બધું જેમનું તેમ રહેવા દીધું છે. માત્ર લેડી સાહેબને છટાં કરવાં પડ્યાં છે. આપ જલદી આવશો તો મહેરબાની થશે કારણ કે સર અસન્નવદનને વધુ વખત પડ્યા રહેવા દેવાય એમ નથી.

સ્નેહાધીન,

રામરાય બક્ષી ’

‘બક્ષીએ મહેને સાત વાર બોલાવ્યો છે અને એનું આમંત્રણ ભાગ્યેજ ત્રાસદાયક નિવડ્યું હશે. એના કેસ રસિક હોય છે અને એમાંના ઘણાખરા તારા હાથે લખાઈ પણ ચૂક્યા છે. તું વાંચનારને કેટલીક વિગતો છૂપાવી ઘણી વાર સુધી ઇતેજર રાખ્યે જાય છે અને એને ટટળાવ્યા કરે છે એ બહુ પસંદ કરવા જેવું નથી.’

‘તને એમ લાગતું હોય તો તું તારી મેજેજ લખજે.’ મહેં જરા રોકડું પરખાવ્યું.

‘વખત આવ્યે એમ પણ થશે. હમણાં તો કુરસદ નથી પણ જીવનની છેલ્લી વિશીમાં એ કાર્ય કરવા ઇચ્છા છે. ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયા પછી મહારા પોતાના કેટલાક અગત્યના કેસ તથા મહારી કેટલીક રીતો વિગેરે સાથે ‘ડિટેક્શનની કળા’ નામનું એક ધણુંજ

ઉપયોગી પાઠ્ય પુસ્તક રચવાનો મહારો વિચાર છે. એ બધું પછી પણ આજના કેસને લગતી વાત કરીએ. એ ખૂનનો કેસ છે.’

‘તું એમ ધારે છે કે સર પ્રસન્નવદન મરી ગયા છે ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘રામરાયના કાગળ પરથી એમ લાગે છે. એ ઘણું કરીને રાતના બાર પહેલાં મરી ગયા હશે, કારણકે એની પોલિસને ખબર પડે અને ત્યાંની પોલિસ રામરાયને બોલાવે, એ ત્યાં જાય, જુએ ને આ ચીટી લખે એટલામાં એટલો વખત સહેજે વહી જાય. તે ઉપરાંત લોકલ ટાઇમટેબલ પરથી પણ એ અનુમાન થઈ શકે છે. આ અંધેરી આવ્યું.’

અમે ઉતરીને ગાડી કરી. દોઢ પોણાંએ માધલ દૂર ફુંજ વિહારનો આલીશાન બંગલો આવ્યો હતો. એની આજુબાજુ વિશાળ બગીચો હતો. એ મૂળે જૂની ફેશનનું મકાન હતું પણ એમાં કેટલાક ફેરફાર કરીને ચાલુ સમયને અનુકૂળ બનાવવામાં આવેલુ લાગતુ હતું. એની એક બાજુનો ભાગ તો તદ્દન નવોજ લાગતો હતો. અમે ગયા તેવોજ રામરાયે અમને આવકાર આપ્યો.

‘બહુ સારું થયું કે આપ પધાર્યા ! પણ આપને બેઠીને જરા વધારે પડતી તરદી આપવી પડી ! લેડી સાહેબ ભાનમાં આવ્યા પછી એમણે જે વાત કરી તે પરથી લાગે છે કે મહેં આપને નાહકની તરદી આપી છે. હવે ભાગ્યેજ કે વધારે કરવા જેવું રહે છે. તમે પેલી હરિદાસની ટોળીને નહિજ ભૂલી ગયા હો !’

‘પેલા ત્રણ જણને—’

‘હારે. પેલો બાપને એના બે દિકરા. એમનુંજ કામ લાગે છે. એમાં શક જેવું જરાય નથી. પંદરેક દિવસ પર એમણે કલ્યાણમાં જખરી ધાપ મારી હતી અને ત્યાં દેખાયા તથા ઓળખાયા પણ હતા. બહુ જખરા માણસો લાગે છે કે એટલામાં પાછા અહીં ફરીથી આવ્યા અને આ મુન્હો કયો.’

‘સર સાહેબ મરણ પામ્યા છે ખરૂંને ?’

‘હાહ. એમનું માથુ લાડીથી ભાંગી નાખવામાં આવ્યું છે.’

‘એમ !’

‘હાહ. ઘણાજ પૈસા પાત્ર માણસ હતા. લેડી સાહેબ પેલી તરફના ખંડમાં છે. એમના ઉપર દુઃખનો ડુંગર પડ્યો છે ! મ્હેં જ્યાં ત્યારેજ મ્હને અધમુવા જેવાં લાગેલાં. આપ એમને મળો અને એમનેજ મોઢે બધી હકીકત સાંભળશો તો ખાત્રી થશે. પછી આપણે ખૂન થયું છે તે ખંડ જોઈશું.’

લેડી પ્રિયંવદા મહેતા ઘણીજ સૌંદર્યવતી નવયુવાન યુવતી હતી. એનો દુઃખદ ચહેરો પણ ઘણો સુંદર હતો. એને શારીરિક અને માનસિક બન્ને પ્રકારનું અત્યારે દુઃખ હતું. એની એક આંખ ઉપર સોજો હતો અને તે એની દાસી ચશોદા સરકાના પાણીથી ધોતી હતી. એ એક સોફાપર થાકીને આડે પડખે થઈ હતી, અને આ ભયંકર પ્રસંગથી એની દિંમત તથા શક્તિ સાવ ગળી ગયાં હોય એમ લાગતું ન હતું.

‘જે બન્યું તે મ્હેં આપને અર્થેતિ કહ્યું છે મી. !’ બક્ષી એણે જરા કંટાળીને કહ્યું. ‘મ્હારા વતી એ તમે ન કહી શકો ? છતાં જો આપને લાગતું હોય કે આમને એ બધું મ્હારેજ કહેવું જોઈએ તો હું તેમ કરીશ. એમણે પેલો ખંડ જોયો ?’

‘તે પહેલાં એ આપની હકીકત સાંભળી લે એ વધારે સારું છે.’ બક્ષીએ જવાબ આપ્યો.

‘આ બધું હવે પતી જાય એટલે નિકાલ આવે. હજીયે એ એવીજ રીતે પડી રહે એ મ્હને ત્રાસદાયક લાગે છે.’ એમ કહીને પોતાની બે હથેલીઓ વચ્ચે એણે માથું ઢાંકી દીધું. એના હાથ પરનું કપડું સરી પડ્યું.

એ જોઈને જયંતને નવાઈ લાગી અને બોલ્યો:

‘આપને ખીજ પણ ઇજા થઈ લાગે છે ! આ શાથી થયું ?’

એના સફેદ હાથ પર એ લાલચોળ ચાટાં હતાં. એણે એ તરતજ ઢાંકી દીધાં.

‘એતો કાંઈ નથી. કાલે રાતના બનાવ સાથે એને સંબંધ નથી. આપ બન્ને એસો એટલે મ્હારી હકીકત કહી જાઉં.

‘સર સાહેબ અને હું ગયે વર્ષે પરણ્યાં. કયા સંજોગોમાં અમારું લગ્ન થયું તે પણ કહી જાઉં.

‘મ્હારા પિતા રંગુનમાં ચોખાના વેપારી હતા અને એમણે બે પૈસા એ ધંધામાં પ્રાપ્ત કર્યા હતા. એમની હું એકની એક દિકરી હતી. મ્હારી માતા મરણ પામ્યા પછી અમારી કામ કરવા વાળી બાઈ યશોદાએ મ્હને ઉછેરી હતી. ગયે વર્ષે મ્હારા પિતાજીએ મ્હને રંગુનથી મુંબઈ મોકલી. હું ઉંમરલાયક થઈ હોવાથી મ્હારાં લગ્ન કરવાનું કામ એમણે મ્હારા કાકાને સોંપ્યું. એ પોતે પણ અહીં આવી ગયા અને મ્હારા કાકાની સલાહ મુજબ મ્હને સરસાહેબ સાથે પરણાવી.

‘અમારાં લગ્ન પછી થોડા વખતે મ્હારા પિતાજી ગુજરી ગયા. એમનો ધંધો ચલાવવાને મ્હારા કાકા અહીંથી રંગુન જઈને રહ્યા. મ્હારી પાસે મ્હારાં લગ્ન થયાં ત્યારથી યશોદા રહે છે અને એણે મ્હારી માતાની ગરજ સારી છે.

‘હવે મ્હારી પરિણિત જીંદગી વિષે કહી લઉં. એ જીવન જોઈએ તેવું સુખી ન હતું એ હું છૂપાવતી નથી. હું છૂપાવું તો પણ આજીઆજીનું કોઈ પણ માણસ એ વાત આપને કરશે. એ જીવન કલહમાં મ્હારો પણ વાંક હશે એની ના નહિ પણ મોટે ભાગે આપણા દિંદુ સમાજનો અને આપણા રીત રિવાજોનો હું તો વાંક કાઢું છું. લાંબો વિચાર કર્યો સિવાય દીકરીને ગમે ત્યાં પરણાવવાનો ખરાબ રિવાજ જ્યાં લગી ચાલુ રહેશે ત્યાં લગી આમ બન્યેજ જવાનું. જેની સાથે જીવન ગાળવાનું છે તેની પરણતા પહેલાં પૂરી પરીક્ષા કરવી જોઈએ છતાં કમનસીબે તેમ થતું નથી. મ્હાણું જીવન મુખ્યત્વે રંગુનમાં ગાળેલું હોવાથી અહીંનું વાતાવરણ અને રીતરિવાજ મ્હને ઓછાં

અનુકૂળ હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ ઉપરાંત સરનામાં એક મહોટામાં મહોડું અપલક્ષણ હતું અને તેને લીધે અમારે ઘણુંખરું એણું બનતું. એ પુષ્કળ દારૂ પીતા હતા અને દારૂની ધૂનમાં મૂકેને એટલી હેરાન કરતા કે ન પૂછો વાત !’ ક્ષણેકવાર એના ચહેરા પર રતાશ આવી અને પોતાના બે હાથે માથું દબાવ્યું. પછી એણે થોડાંક કુસકાં ખાઈને પોતાની આંખ લૂછી વાત આગળ ચલાવી:

‘હવે ગઈ રાતનો પ્રસંગ કહું. અમારે ત્યાં બધા નોકર પેલા નવા વિભાગમાં સૂઝ જાય છે. આ વિભાગમાં અમારા વપરાશના ખંડ છે. પાછળની બાજુ રસોડું છે. અમારા સુવાના ખંડ ઉપલે માળે છે. મહારા ખંડની ઉપરના ખંડમાં ચશોદા સુવે છે. એ સિવાય કોઈ આ તરફ સુધ જતું નથી. અને આ તરફ થયેલો થોંધાટ નોકરવર્ગના સાંભળવામાં આવે તેમ નથી. આ હકીકત છુટાડીએને સંપૂર્ણ રીતે ખચર હતી એમ એમના વર્તન પરથી લાગ્યું.

‘સરસાહેબ સાડા દશ વાગે સુધ ગયા હતા. નોકરવર્ગ એમના સુવાને ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો હતો. ફક્ત ચશોદા એના ઉપરના ખંડમાં હતી અને મહારે કામ હોય ને બોલાવું તો નીચે આવે નહિતર એનું કામકાજ હોય તે કર્યા કરે. લગભગ અગીઆર વાગ્યા સુધી હું અહીં વાંચતી બેઠી હતી. પછી ઉપર જતા પહેલાં બધું બરાબર છે કે નહિ તે જોવા નીકળી. એ રીતે તપાસવાનો મહારો હંમેશનો રિવાજ હતો. એ બાબત સરસાહેબ બેદરકાર હતા કારણ કે ઘણીવાર એ ભારે-ભાર પીતા. એક પછી એક જૂદા જૂદા ખંડ તપાસતી તપાસતી હું પેલા ખંડમાં ગઈ. એની બારી આગળ આવી એટલે બહારથી પવન આવ્યો. એ બારીએ કપડાનો પડદો છે એટલે તે ખસેડીને જોયું તો એક ભયંકર બદમાસ મહારી સામે ઉભો હતો. મીણબત્તી ઉંચી ધરીને જોયું તો એની પાછળ બીજા બે જણ આગમાં ઉભા હતા. હું જરા પાછી હઠી ત્યાંતો પેલો માણસ અંદર કુલો અને મહારું કાંડું ઝાલીને ગળુ દબાવ્યું. મહેં બૂમ પાડવા માંડી ત્યાંતો તેણે મોહું દબાવ્યું અને

કુચો માર્યો તથા ધકકો મારીને પાડી નાખી. પછી હું બેભાન થઈને થોડીવાર પડી રહી હઈશ. મહેને ન્યારે ભાન આવ્યું ત્યારે એ લોકોએ દોરડાથી મ્હારા હાથપગ બાંધી મહેને પેલી ખુરસી સાથે જકડી હતી. મ્હારાથી ફરી શકાય એમ પણ ન હતું. એ વખતે સરસાહેબ આવી પહોંચ્યા. એમણે કૈંક અવાજ સાંભળ્યો હશે અને તેને લીધે આવ્યા હશે. એ હિસાબે એ પોતાની સાથે પેલી મજબુત લાકડી લેતા આવ્યા હતા. એ તરતજ પેલાઓ ઉપર ધસ્યા પણ એમાંના એકે-સૌથી મોટાએ-લાઠીને એક સખત ફટકો એમના માથામાં માર્યો. એ તમ્મર ખાઈને નીચે પડ્યા. ફટકો સખત હતો અને એકે સપાટે એમના રામ રમી ગયા. તે પછી થોડીવાર સુધી હું ફરીથી બેશુદ્ધ રહી. ન્યારે મ્હારી આંખ ઉઘડી ત્યારે એ લોકોએ થોડીઘણી ચાંદીની ચીજો એ ખંડમાંથી એકઠી કરી હતી, અને જોડેના કપાટમાંથી દારૂનો શીશો કાઢ્યો હતો. દરેકના હાથમાં ગ્લાસ હતા અને તેઓ દારૂ પીતા હતા. પેલો મોટો માણસ દાઢી વાળો હતો અને બીજા બે જુવાન હતા. વખતે પેલા બે છોકરા ને પેલો મોટો માણસ એમનો બાપ હશે. એ લોકો કૈં અંદર અંદર ધીમેથી વાતો કરતા હતા. પછી તે મ્હારી પાસે આવ્યા અને ખાત્રી કરી લીધી કે હું બરાબર જડકાઈ હતી. તે પછી એ ત્રણેય પેલી બારી વાટે બહાર નીકળ્યા. લગભગ દસ પંદર મીનીટની ગડમથલ અને મહેનત પછી મ્હારા મ્હોંને કુચો નીકળી શક્યો. તે પછી મ્હેં જૂમ મારી એટલે યશોદા મ્હારી મદદે આવી પહોંચી. તે પછી બીજા નોકરોને એણે બોલાવ્યા, અને પોલિસને બબર આપી. એ લોકોએ તરતજ મુંબાઈ ટેલીફોન કર્યો અને ત્યાંથી મદદ માગી. આ હકીકત છે અને એ દુઃખ દર્દની કથની હવે મ્હારે ફરીથી કહેવી નહિ પડે એવી આશા રાખું છું.’

‘હવે કૈં પૂછવું છે ? જયંતરાય !’ બક્ષીએ પૂછ્યું.

‘લોહી પ્રિયવંદાએ બધી વિગત લખાણથી રજુ કરી છે એટલે એમને વધુ ત્રાસ આપવા જેવું કૈં નથી. આપણે પેલા ખંડમાં જતા

પહેલાં યશોદાનો અનુભવ સાંભળી લમચે તો ઠીક. ’

યશોદા પાસેજ હતી. તેણે પોતાની હકીકત કહેવા માંડી:

‘ એ લોકો ઘરમાં આવ્યા તે પહેલાં મહેં એમને જોયા હતા. એ રસ્તા પર જતા દેખાયા હતા પણ મહેને નહિ લાગેલું કે એ આવા બદમાસોજ હશે. ચાંદની રાત હતી એટલે વખતે કોઇ ફરવા નીકળ્યા હશે એમ મહેને લાગેલું. તે પછી એકાદ કલાકે મહેં બાઈ-સાહેબની બૂમ સાંભળી. નીચે દોડી તો એ બિચારી આમ જકડાયલી પડી હતી અને શેઠ સાહેબનું માથું ફાટી ગયું હતું. એ જોઈને મ્હારા જેવી બાઈ માણસનાં હાંજળ ગગડી જાય ! મ્હારા કરતાં બાઈસાહેબ ભારે હિંમતવાળી છે એટલે એ સહન કરી શકી. હું હોહો તો ભયની મારી મરી જ નહીં. તમે આટલું પૂછ્યું તેનો પણ એણે ધીરજથી જવાબ આપ્યો. મ્હારી એટલી બધી ધીરજ ન રહે ! પછી મહેં બધા માણસોને બોલાવ્યા ને પોલિસ આવી. બિચારી કેટલી બધી લેવાઈ ગઈ છે ! ’

એમ કહીને એણે લેડી ત્રિયવંદાને શરીરે લાથ ફેરવ્યો.

‘ એણેજ લેડી સાહેબને ન્હાનપણથી ઉછેરેલાં છે. ’ બક્ષીએ કહ્યું. ‘ અને એમની સાથે રંગુનથી અહીં પણ આવીને રહી છે. એ ઘણી જ ભલા સ્વભાવવાળી બાઈ લાગે છે. એવાં સારાં માણસ સદ્ભાગ્ય વિના નથી મળતાં. હવે આપણે પેલા ખંડમાં જઈએ. ’

આ બધી વાત સાંભળી જયંતનો ઉત્સાહ મંદ પડ્યો હતો. એણે આશા રાખી હતી તેવો આ કેસ ન હતો. એ પોલિસને લગતો હતો. એના જેવા ગુન્હા સંશોધક અને નિખળાતની એમાં જરૂર ન હતી. ગુન્હેગારને પકડવાના હતા અને તે કામ પોલિસ સાવધાનીથી કરે એમાં નવાઈ ન હતી. એમ એના ચહેરા પરથી મહેને લાગ્યું. છતાં આગળ શું થાય છે, તે જોયે જવું એમ માનીને અમે પેલા ખંડ તરફ ગયા.

એ ઘણો મોટો ઝોરડો હતો અને સારી રીતે શણગારેલો હતો. ખારણાની સામેની બાજુએ જે બારી વિશે અમે સાંભળ્યું તે બારી હતી અને ખીજી બાજુ ત્રણ નાની બારીઓ હતી. પેલી બારી પ્રમાણમાં મોટી હતી. વચ્ચે એક સુંદર ટેબલ હતું અને આજુબાજુ જૂદી જૂદી જાતની ખુરસીઓ હતી. એક બાજુએ એક મોટી અને વજનદાર ખુરસી પડી હતી. ઉપરની છતની લગોલગ કિરમણ રંગનું એક દોરડું મજબુત ગરગડીઓ પર થઈને બહાર જતું હતું. એનો સંબંધ રસોડાના ખંડ સાથે હતો. એ દોરડું ખેંચવાથી રસોડામાંનો ઘંટ વાગતો હતો અને એનો ઉપયોગ સરસાહેબ ઘણીવાર કરતા હતા. પોતાને એ ખંડમાં એકલા બેસીને જમવું હોય ત્યારે એ ઘંટનો ઉપયોગ થતો. અમને એ રિવાજ ઘણો વિચિત્ર લાગ્યો પણ દુનીઆમાં અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓ છે તેવીજ આ પણ એક વિચિત્રતા હતી એમ માની લીધું. એ દોરડામાંથી એક કડકો તોડીને એનાથી લેડી સાહેબને જકડવામાં આવ્યા હતાં. એની ઘણીખરી ગાંઠો છોડી નાખી હતી છતાં એ ત્રણ ગાંઠો હજી રહી ગઈ હતી. એ વિગતો તરફ અમારું ધ્યાન પડીથી ખેંચાયું; કારણકે સૌથી પહેલું ધ્યાન ખેંચે એવી ચીજ વ્યાઘ્રચર્મ પર પડેલું સર સાહેબનું શ્વેત હતું. એકજ ભયંકર ફટકાથી એમના માથાની ખોપરી તુટી ગઈ હતી. અને ત્રણ નીકળી ગયો હતો. એમની પાસેજ એક કાળી મજબુત લાકડી પડી હતી. એમનો ચહેરો સુંદર હશે એમ લાગતું હતું પણ સાથે સાથે એ ઘણા ક્રોધી માણસ હશે એમ મને લાગ્યું. એ અવાજ સાંભળીને ઉંઘમાંથી ઉઠીને આવ્યા હોય એમ જણાતું હતું. જ્યારે એમને ધ્યાન દઇને જોયા અને ખાસ કરીને જ્યાં ફટકો પડ્યો હતો તે ભાગ જોયો.

‘એ ઘણાજ સશક્ત માણસ હોવો જોઈએ.’ એણે કહ્યું.

‘જરૂર.’ બક્ષીએ કહ્યું. ‘એ ભાઈ સાહેબનો રેકર્ડ મહેં વાંચ્યો છે. એ ઘણો ઝડપી પણ છે.’

‘ તો તો એને પકડવામાં વાંધો નહિ આવે. ’

‘ નારે ! હુરિદાસ તથા એના બેઉ છોકરા પોલિસની નજરમાં છે અને એ આફ્રિકા કે એ તરફ ભાગી ગયા એમ સાંભળ્યું હતું પણ આ ઉપરથી લાગે છે કે હજીએ ભાગી નથી ગયા. આ સમાચાર ચારે તરફ આપી દીધા છે અને જેમ અને તેમ જલદીથી એ પકડાઈ ગયા સિવાય નહિ રહે. સાંજ સુધીમાં એમને માટે ધનામ પણ જાહેર કરીશું એટલે વધારે વાર નહિ લાગે. મ્હને લાગે છે તે એ છે કે હજી તો વીસેક દિવસ પર કલ્યાણમાં એ લોકોએ જખરી ધાપ મારી હતી છતાં એટલામાં અહીં પાછા ફરીથી કેમ આવ્યા ? ત્યાં તો એ લોકો દેખાઈ પણ ગયા હતા ! એ ઉપરાંત એમને એટલો પણ ખ્યાલ નહિ આવ્યો હોય કે લેડી સાહેબ એમનું વિગતવાર વર્ણન આપણને આપ્યા સિવાય નહિ રહે ? ’

‘ બરાબર છે, સર સાહેબની માફક એમનો પણ નિકાલ કરે એનું સહેજ ધારી શકાય. ’

‘ પણ એ મૂર્છામાંથી જાગ્યાં હશે એમ એમણે ધાર્યું નહિ હોય. ’
મ્હું સૂચના કરી.

‘ એ પણ બનવા જોગ છે. એ જો મૂર્છાગતજ હોય તો નાહકનું લોહી રેડવું પસંદ ન કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ બિચારો માથેો ગયો ! રામરાય ! એની તો કેટલીક વિચિત્ર વાતો મ્હું સાંભળી હતી. ’

‘ પીધેલો ન હોય ત્યારે ઘણો સારો માણસ હતો બાકી પીએ ત્યારે ભેળું સાવ ધસી જતું. એ જખરો સેતાન એવે વખતે લાગતો, અને શું કરી બેસે તે કહી ન શકાતું. એની આટલી મિલકત અને લાગવગ છતાં બે એક વખત એ પોલિસના સપાટામાંથી બચી ગયો. એણે એક વખત તો લેડી સાહેબના માનીતા કુતરાને પેટ્રોલ છાંટીને કાંડી લગાડીને બાળી મુક્યો હતો. એને અંગે પોલિસની પીડામાંથી એ મહા મુશીબતે છૂટવા પામ્યો હતો. તે પછી એણે યશોદા પર

છુદો ગ્લાસ ફેંક્યો હતો. એકંદરે એના જવાથી ખરું કહું તો આ ઘરમાં ત્રાસને બદલે શાંતિ થઇ છે એમ કહુંતો ખોટું નથી. શું જુઓ છો ?

જયંત નીચો નમીને પેલા કીરમજીના દોરડાની ગાંઠો બારીકાઈથી તપાસતો હતો. પછી એણે ધ્યાન દબને એનો છેડો તપાસી જોયો. એ ઘસાઇ ગયેલા ભાગ આગળથી તૂટ્યો હતો. એનાં ડુંછાં જયંતે ધ્યાન દબને જોયાં.

‘ન્યારે આ દોરડું ખેંચીને તોડ્યું હશે ત્યારે રસોડામાંનો ઘંટ જોરથી વાગ્યો હશે.’ એણે કહ્યું.

‘બરાબર છે. પણ કોઇ એ સાંભળે એમ ન હતું. રસોડું પાછળની બાજુ છેવાડું છે.’

‘પણ લુટારને શી રીતે ખબર પડી કે કોઇ સાંભળશે નહિ ? અને એવી બેદરકારીથી એ ઘંટનું દોરડું ખેંચે એ કેમ બને ?’

‘બરાબર છે મીઠો જયંત ! આપની વાત બરાબર છે ! મદને પણ એ સવાલ ઉઠેલો. એ માણસ આ મકાનના રીતરિવાજ અને એની પરિસ્થિતિથી સંપૂર્ણ માહિતગાર હોવો જોઈએ. એ સિવાય એ એવી રીતે દોરડું ખેંચે નહિ. એની ખાત્રી હોવી જોઈએ એટલું વહેલું પણ એ તરફ કોઈ અવાજ સાંભળે એમ નથી. એ હકીકત મેળવવાને એણે કોઈ નોકર સાથે ઘણો સારો સંબંધ રાખ્યો હોવો જોઈએ. એમજ હશે. સર સાહેબના આઠ નોકર છે અને તે બધાય સારા માણસો છે પછી તો કાણ જાણે !’

‘તો તો પછી એમ મનાય કે જેના પર પેલો ગ્લાસ ફેંક્યો હતો તેણે એવો ભાગ લીધો હોય.’ જયંતે સૂચના કરી. ‘પણ એ સંભવિત નથી. એ જાણી જોઈને પોતાની શેઠાણીને બેવફા થાય એ બને એવું નથી. હરકત નહિ. એ ઘણી ઝીણી વિગત છે પણ ન્યારે હરીદાસ પકડાય ત્યારે એનો પત્તો મેળવી શકાશે. લેડી સાહેબની હકીકતને યશોદા ટેકો આપે છે અને આ બધા પુરાવા પણ એ

હકીકતને પુષ્ટિ આપે છે.’ પછી એ પેલી બારી આગળ ગયો અને તે ઉઘાડી, ‘બહારની જમીન કઠણ છે એટલે પગલાં બગલાં કે’ પડેલાં નહિ હોય. આ મીણબત્તી સળગાવીને લેડી સાહેબ આવ્યાં લાગે છે.’

‘હાજી.’

‘એ લોકો શું લઈ ગયા?’

‘કે’ વધારે નથી લેવાયું. પાંચસાત ચાંદીનાં વાસણો તફડાવ્યાં લાગે છે. લેડી સાહેબ કહે છે કે એ લોકો સર સાહેબના મરણથી ગભરાઈ ગયા હતા એટલે ઝાઝી માલમતા ચોરી ન હતી. એ બનાવ ન બન્યો હોત તો સારી રીતે હાથ મારી જાત.’

‘બનવા જોગ છે. અને છતાં એ લોકોએ અહીં બેસીને દારૂની મજા ઉઠાવી?’

‘હાસ્તો. જરા રફૂર્તિ માટે.’

‘બરાબર છે. આ ત્રણે ગલાસને કોઈએ હાથ નથી લગાડ્યોને?’

‘નાહી. એ હજી જોમના તેમજ રહેવા દીધા છે.’

‘જોઈ જોઈએ. ઓહો! આ શું?’

ત્રણે ગલાસ સાથેજ ગોઠવ્યા હતા. ત્રણેમાંથી દારૂની વાસ આવતી હતી. એકની અંદર હજી દારૂનું શીણ હતું. એની પાસે બે ત્રતીયાંશ ભરેલી દારૂની બાટલી હજી પડી હતી. નજીકમાં ઇંચ સવા ઇંચ લાંબો ખૂબ ડાઘ વાળો શુચ પણ હતો. એનો દેખાવ અને બાટલી પરની ધૂળ બતાવતાં હતાં કે એ ઘણી ઉંચી જાતનો દારૂ હતો.

જયંતની રીતભાતમાં એકાએક કાંઈ ફેરફાર થયો. એની સુસ્તી ઉઠી ગઈ હતી અને ચંચલતાથી એ બધું તપાસતો હતો. એણે પેલો શુચ ઉપાડ્યો અને ધ્યાન દઇને જોયો.

‘એ શાનાથી બહાર કાઢ્યો છે?’ એણે પૂછ્યું.

બક્ષીએ એક અદબીડયુ ખાતું બતાવ્યું. એની અંદર બીજી ચીજોમાં એક મોટો કોર્ક રકુ પડ્યો હતો.

‘લેડીસાહેબે કહ્યું કે એ લોકોએ એ સ્કુ વાપર્યો હતો?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘નાજી, આપને ધ્યાન હોય તો એ વખતે એ ખેત્રાન હતાં.’

‘ખરાબર છે. ખરી રીતે એનો ઉપયોગ થયોજ નથી. એ ચાકુની સાથે આવે છે એવા સ્કુથી ઉઘાડ્યો લાગે છે. એ ઇચ્છ દોઢ ઇચ્છજ લાંબો હશે. યુવપરથી લાગે છે કે ત્રણ વખત એમણે સ્કુ નો ઉપયોગ કર્યો છે, ત્યારે છેલ્લી વખતે યુવ નીકળ્યો છે. આ સ્કુ વાપર્યો હોત તો યુવની ચારપાર જાત અને એકી વખતે યુવ નીકળી જાત પણ એમ થયું નથી એટલે જ્યારે તમારો ચારોપી પકડાય ત્યારે જોજો કે એની પાસે મહેં કહ્યું તેવા સ્કુવાળો ચાકુ છે કે નહિ.’

‘બહુ સારું.’ અક્ષીએ કહ્યું.

‘પણ આ ગ્લાસ જરા નવાઇ પમાડે છે, એ મ્હારે કહેવું જોઇએ. લેડી પ્રિયંવદા એ ત્રણે જણને દારૂ પીતાં જોયા ખરૂંને?’

‘હાજી. એતો એ સ્પષ્ટ પણે કહે છે.’

‘તો તો કેં કહેવાપણું રહેતું નથી. છતાં આ ત્રણ ગ્લાસ જરા નવાઇ જેવા છે. રામરાય ! કેમ, તમને કેં એવું નથી લાગતું ? બલે, બલે, વખતે મ્હને વહેમ લાગતો હશે. મ્હારી ટેવ એવી છે કે સાદી વાત હોય તેમાં પણ મ્હને કેં ગુંચ જણાય ! ચાલો રજા લઇએ. તમારો કેસ તદ્દન સીધો ને સરળ છે એટલે હરકત નથી. તમારા ગુન્હેગારો પકડાય એટલે જરા મ્હને ખબર આપજો. ખીજું શું ? ચાલો નટવર ! આપણું હવે અહીં કામ નથી.’

અમે પાછા ક્યાં અને ગાડીમાં બેઠા. રસ્તામાં જયંતે કેં ઉંડા વિચારમાં ગુંચાયલો લાગતો હતો. એના વિચાર હજી કેં નિર્ણયપર આવ્યા ન હતા પણ એકાએક એ ખાર આગળ ઉતરી ગયો અને મ્હને પણ જલદીથી ઉતરવા કહ્યું.

‘ માફ કરજો નટવર ! પણ મહને એમ લાગે છે કે આપણે આ કેસ આ રીતે રહેવા દધને જવું જોઈતું નથી. ત્હને કદાચ નવાઈ લાગશે પણ મહને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો નથી. મહારી પાસેની દરેક વિગત આપણને ખતાવવામાં આવેલા દેખાવની વિરુદ્ધ જાય છે. મહારી ખાત્રી છે કે એ બધું ખોટું છે, તૂત છે, સાવ જુઠાણું છે; છતાં એવી સીકિતથી ખતાવવામાં અને રજુ કરવામાં આવ્યું છે કે આપણે સાચું માનવા પ્રેરાયા છીએ. ચાલ નટવર, અધિરીની ગાડી આવે ત્યાં સુધી આપણે એક બાજુ બેસીએ અને વિચાર કરીએ. મહારી વિગતો તને સમજાવું અને તારો શો મત છે તે મહને કહે એટલે આપણને કામ કરતાં ફાવે. લેડી સાહેબનું સૌંદર્ય પૂર્ણ વદન, એમની મોહક વાણી અને સીલસીલા બાંધ વાત એ બધું બાજુએ રાખીને હું કહું છું તે સાંભળ.

‘ એ બધી વાતમાં જો આપણે ઠંડા પેટે વીચાર કરીએ તો ઘણી બાબતો શંકાસ્પદ લાગ્યા સિવાય નહિ રહે. આ બદમાસોને પંદર દિવસપર કલ્યાણમાં જબરો તડકો પડ્યો. એની કેટલીક વિગતો તથા એમનું વિગતવાર વર્ણન છાપાંઓમાં આવી ગયું છે એટલે એનો ઉપયોગ કોઈને ખોટે ખોટા ચોરોની વાત રજુ કરવી હોય તો તે માટે કરી શકાય છે. ખરું કહીએ તો એકવાર સારો તડકો પડ્યા પછી તરતજ એ લોકો પોતાની જાંદગી જોખમમાં નાખવાને બદલે શાંતિથી એ પૈસા પહોંચે ત્યાં લગી મજા માણે અને ખરચી ખૂટે એટલે નવું બીલ્ડુ શોધવા નીકળે. બીજું, આટલું વહેલું, રાતના અગીયાર સવા અગીઆરે બદમાશો ચોરી ન કરે. એ બાર વાગ્યા પછીનો વખત ઘણું ખર્ચ પસંદ કરે. તે ઉપરાંત કોઈ પણ સ્ત્રી પર એકદમ કૂદીને ફટકારવી એ એને ખૂસ પડાવવા બરોબર છે અને ચાલાક ચોર એવું પગલું ભરે નહિ છતાં એવી વાત રજુ થઈ છે. જ્યારે સામા માણસને ડાખી દેવા પુરતી શક્તિ હોય ત્યારે ચોર ભાગ્યેજ ખૂન કરવાનું પસંદ કરશે. એ કાંતો સામા માણસને જકડીને બાંધી

દે અથવા એને ધમકીથી કબજે કરે. ત્યારે અહીંઆં પહેલે તડાકે ખૂન કરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે ધણી સારી ધાપ મારી શકાય એમ હોય અને રસ્તો સાફ હોય ત્યારે ચોર ભાગ્યેજ સહેજસાજ લઇને પલાયન થશે ત્યારે અહીં તો બીજી બધુ એમને એમ રહેવા દઇ ચાંદીનાં ચાર છ વાસણ લઇને ત્રણે ચોરે સંતોષ માન્યો છે. અને છેવટે એ જાતના માણસો દારૂની ખાટલી હાથ ચઢે તો સહેજ પીને રહેવા દે, એ તદ્દન અસંભવિત છે. એતો એને ખાલી કર્યા સિવાય મૂકેજ નહિ. આ બધા ઉપરથી તને શું લાગે છે? નટવર !’

‘એ બધાની એકંદર અસર જરૂર શંકા ઉભી કરે એવી છે એની ના નહિ ખાકી દરેક વિગત વારાફરતી લઇએ તો અસંભવિતા એાછી લાગે છે પણ જ્યારે એ બંધી સામટી એકઠી થાય છે ત્યારે તારી વાતમાં કેંક વળુદ હોય એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી.’

‘સારી વાત છે. હવે એ બધા કરતાં ચઢી જાય એવું ગ્લાસનું પ્રમાણ છે.’

‘એમ ?’

‘જરૂર. એ તારી નજર આગળ દેખાય એમ છે ?’

‘દારૂતો. મહેને એ બરાબર યાદ છે.’

‘આપણને કહેવામાં આવ્યું કે ત્રણ જણે દારૂ પીધો હતો. એ તને બરાબર લાગે છે ?’

‘કેમ નહિ? ત્રણેમાં દારૂ દેખાતો હતો.’

‘બરાબર છે. પણ માત્ર એકજ ગ્લાસમાં શીણ હતું, એતો તેં જોયું હશે. એવો ઉંચી જાતનો દારૂ ત્રણ જણ સાથે પીએ છતાં એકનાજ ગ્લાસમાં શીણ રહે ને બીજા બેમાં ના રહે એનું શું કારણ? એ ઉપરથી શું લાગે છે ?’

‘છેલ્લા બરાબર ગ્લાસમાં શીણ વધારે વળ્યું હશે.’

‘બીલકુલ નહિ. ખાટલી ભરેલી હતી અને પુરી વપરાઇ નથી. એટલે બેમાં શીણ ન વળે ને ત્રીજામાં વળે એ સંભવિત નથી,

એના બેજ-માત્ર બેજ-ખુલાસા છે. એક તો એ કે બીજો ગ્લાસ ભર્યો ત્યારે ખાટલી ખુબ હલાવી હશે એટલે ત્રીજામાં વધારે શીણુ ગયું પણ એમ થયું લાગતું નથી. એટલે એ વિચાર પડતો મુકવો પડે છે.’

‘ત્યારે તું શું ધારે છે?’

‘ફક્ત બેજ ગ્લાસનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને બેઉ માંથી પીતાં બાકી રહેલો સહેજ દારૂ અને શીણુ ત્રીજામાં રેડયાં ને ત્રણ જણે દારૂ પીધો છે એમ બતાવવાને ગ્લાસ હલાવી નાખ્યો. એ રીતે ત્રીજા ગ્લાસમાં માત્ર શીણુ આવ્યું. હવે સમજાય છે? મહારી ખાત્રી છે કે એમજ થયું હોતું જોઈએ. અને એમજ હોય તો આ આખોયે કેસ સાદા ખૂનના કેસને બદલે કેંક બુદ્ધિ ચાતુર્ય વાળો ભેદ ભરેલો ખૂનનો કેસ નિવડે છે. કારણ તે એ એકજ નિર્ણય પરથી એમ સમજાય છે કે લેડી પ્રિયવંદા તથા ચશોદા, બન્ને જણે આપણને તદ્દન ખોટી અને બનાવટી વાત કહીને છેતર્યા છે તથા આડે માર્ગે દોર્યા છે. એમની આખીયે વાતનો એક પણ શબ્દ માનવા જેવો નથી. શરૂઆતની એમના જીવનને લગતી થોડી હકીકત સિવાયની વાત સરીઆમ જુદી છે. એ ઉપરાંત એ બેઉ જણ ખરા ગુન્હેગારને છૂપાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે અને એને એ રીતે મદદ કરે છે. આપણે બહારની રહેજ પણ સહાનુભૂતિ સિવાય આપણું કામ કરવાનું છે તથા ખરા ખૂનીને શોધી કાઢવાનો છે. ચાલ, આ અધેરીની ગાડી આવી.’

અમને જોઈને કુંજવિહારમાં સૌ કોઈ નવાઈ પામ્યું. રામરાય પોતાના કામનો રિપોર્ટ આપવા મુંઝાઈ ગયો હતો એટલે જ્યંતે પેલા ખંડનો આસાનીથી કબજો લીધો. અંદરથી કડી લગાવીને એણે પોતાની તપાસ શરૂ કરી. લગભગ બે કલાક સુધી એણે બધું બારી-કાઈથી તપાસ્યું. એક પછી એક એ દરેક ચીજ જોઈ ગયો. બારી, પડદા, ચટાઈ, ખુરશી, દોરડું બધું જોયું. સર સાહેબનું શબ ખસે-

ડવામાં આવ્યું હતું. તે સિવાય બીજું બધું હજી એમને એમજ હતું.

ધીરે રહીને જયંત ઉભો થયો અને ખીંટી પર પગ મુકીને ઉંચા થઈને એણે દોરડાનો બીજો છેડો તપાસ્યો. છેડા કરતાં એણે પેલી ખીંટી પર પણ ખુબ ધ્યાન આપ્યું હતું. એ જરા પહોળી હતી અને એના પર ધૂળ પડેલી હતી. છેવટે એ નીચે ઉતર્યો. એને એની તપાસથી સંતોષ થયો હોય એમ લાગતું હતું.

‘બધું બરાબર છે. નટવર !’ એણે કહ્યું. ‘મહેં ધાર્યું હતું એમજ છે. ખરેખર ! આ કેસ ઘણો વિચિત્ર તથા બુદ્ધિ ચાતુર્યના નમુના રૂપ નિવડશે એમાં શક નથી. ખરેખર ! પહેલી વખત મહેં કેટલી મોટી ભૂલ કરી ! હવે માત્ર થોડીક ખૂટતી કડીઓ સિવાય આખીએ અનુમાન પરંપરા બરાબર અને બંધબેસતી છે.’

‘ગુન્હેગારો પણ મળી ગયા ?’

‘ગુન્હેગારો નથી માત્ર ગુન્હેગાર-એકજ માણસ છે. નટવર ! પણ એ ઘણોજ ચંચળ અને સશક્ત માણસ છે. એણે પેલા ફટકા માર્યો તેજ એનું બળ બતાવવા પુરતો છે. ચાલાક, બુદ્ધિશાળી અને જબરો હોશીયાર લાગે છે. આ બધી વાત એના ફળદ્રુપ ભેગનું પરિણામ લાગે છે સમજ્યોને નટવર ! આપણને એક ચાલાક માણસ સાથે કામ પાડવાનું છે. એની બધી ચાલાકી અને તર્ક શક્તિ છતાં એણે પેલા દોરડાની બાબતમાં છક્કડ બાધી છે, નહિતર પકડતાં જરા મુશ્કેલી પડત.’

‘શી છક્કડ બાધી છે ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘જો આપણે દોરડું ખેંચીએ તો એ ક્યાંથી તૂટે ? જ્યાં ધસાયુ હોય ત્યાંથી ખડેને ? અથવા ગરગડી આગળથી પણ એ તેની આ બાજુ ત્રણ ઇંચ દૂર શા માટે તૂટી જાય ?’

‘એ ત્યાં વધારે ધસાયુ હશે.’

‘બરાબર છે. આ છેડો આપણને ધસાયો લાગે છે પણ બીજો ધસાયેલા નથી. એ અહીંથી દેખાય એમ નથી પણ ઉપર

ચઢીને જોતાં જણાય છે કે એ ચાકુથી કાપેલો છે પણ ધસાયેલો નથી. એ ઉપરથી શું થયું હશે એ અનુમાન કરી શકાય છે. એને દોરડાની જરૂર લાગી એટલે બહાર જઈને લાવવા કરતાં પાસેનું ભેવું ફીક લાખું હવે એ ખેંચે તો અવાજ થાય અને કાંઈ જાણે એટલે એ પેલી ખાંટી પર કુઘો અને દોરડું કાખું. તું ત્યાં નહિ પહોંચાય. હું પણ ન પહોંચાઈ શક્યો. એ મહારાથી ત્રણ ઈંચ વધુ ઉંચો-છ કુટ ત્રણ ઈંચ ઉંચો-હોવો જોઈએ. હવે પેલી મોટી ખુરસી જે એના પર શાનો ડાઘ લાગે છે ?

‘લોહીનો.’

‘ખરાબર છે. એ લોહીનો ડાઘ છે. એ એકલોજ લેડી સાહેબની વાત ખોટી છે એમ ખુરવાર કરવાને ખુરતો છે. જ્યારે ખૂન થયું ત્યારે એ ખુરસી પર જકડાયલી પડી હતી ત્યારે એ ડાઘ ક્યાંથી આવ્યો ? ખરી રીતે તો ખૂન થયા પછી-સમજ્યોને પછીથી-એને એ રીતે ખુરસી પર જકડી લેવામાં આવી હતી. એમના કપડા પર પણ એવોજ ડાઘ જરૂર હોવો જોઈએ. આપણે હવે ચશોદાને જરા ફરી તપાસવી જોઈએ.’

એ બડી ખંધી હતી. એકાએક એ સપડાઈ જાય એમ ન હતું. એણે સરસાહેબ પ્રત્યેનો પોતાનો તિરસ્કાર છૂપાવ્યો નહિ.

‘હાજી. એમણે મહારા પર ગ્લાસ ફેંક્યું હતું. એ બાઈસાહેબને ગાળો દેતા હતા એટલે હું બોલી કે એમનો ભાઈ હાજર હોત તો એવું બોલવાની તમારી હિંમત ચાલત નહિ, એટલે એમણે એ ગ્લાસ છુટું ફેંક્યું. એમનું ચાલત તો એ એથી વધારે કરત. એતો સ્વભાવના ધણા પાછા હતા. બાઈસાહેબ ધણાંજ સહનશીલ છે. પેલા હાથ પરના ડાઘની વાત એમણે મહેને કરી નથી પણ એ બધાં એમનાંજ કારસ્તાન છે. શું કરીએ ! એમનાં લગ્ન એની સાથે થયાં એટલે ઉપાય ન હતો બાકી ખરૂં પૂછો તો કાગડાની કેટે રત્ન બંધાયું હતું. પહેલાં તો એ ભાઈ સાહેબ મીઠા મધ જેવા હતા પણ પછીથી

પોત પ્રકાશ્યું. મ્હારી ગરીબ ગાય જેવી પ્રિયવંદાને હેરાન હેરાન કરી મૂકી ! ગયા કારતકમાં અમે અહીં આવ્યાં. હજી તો પૂરા અરાડ મહિના પણ થયા નથી પણ એટલામાં એને અરાડ ભવની વીતી. ’

લેડી પ્રિયવંદા હજી એજ સોફા પર પડ્યાં હતાં. એમની તખી-અત જોઈએ તેટલી સારી ન હતી. અમારી સાથે વાત કરતાં કરતાં યશોદા એમને કપાળે બામ ચોપડવા લાગી.

‘ હું ધારું છું કે આપ મ્હારી ઉલટ તપાસ કરવા નહિ આવ્યા હો ! ’ લેડી સાહેબે કહ્યું.

‘ નાહ. ’ જ્યંતે બહુજ નમ્રતાથી તેમજ મીઠાશથી કહ્યું. ‘ આપને નકામી તરફી આપવાની અમારી જરા પણ ઈચ્છા નથી. આપના પર વીતવામાં બાકી નથી રહ્યું. એતો આપજ સહન કરી શકો ! આપ અમારી સાથે વિશ્વાસ રાખીને વર્તશો તો અમે અમારાથી બનતું કરી છૂટશું. ’

‘ આપ મ્હારી પાસે શું કરાવવા માંગો છો ? ’

‘ બધી વાત સાચે સાચી કહેરાવવા. ’

‘ મી. જ્યંત ! ’

‘ એમ છૂપાવવાની જરૂર નથી. લેડી સાહેબ, આપે મ્હારા માટે થોડું ધણું પણ સાંભળ્યું હશે. મ્હારે કહેવું જોઈએ તમે સવારે કહેલી વાત અથેતિ ઉપજાવી કાઢેલી છે. ’

બન્ને સ્ત્રીઓ જ્યંત સામે આંખો ફાડીને જોઈ રહી.

‘ તમે ધણા અસભ્ય માણસ લાગો છો. ’ યશોદા બોલી. ‘ તમે એમ કહેવા માંગો છો કે બાપ સાહેબે તમને ખોટી વાત કરી ? ’

જ્યંત ખુરસી પરથી ઉભો થઈ ગયો.

‘ આપને કેં કહેવાનું નથી ? ’

‘ મ્હેં બધુંયે બરાબર કહેલું છે. ’

‘ ફરીથી વિચાર કરી જુઓ. લેડી પ્રિયવંદા ! મ્હારી સાથે સરલતાથી વર્તવામાં લાલ છે. ’

ક્ષણેક વારમાં એમના ચહેરા પર કેટલુંય પરિવર્તન થઇ ગયું. પછી કાણુ જાણે કેમ કે' નવું જોર આવતું લાગ્યું.

‘હું જે જાણું છું તે કહી દીધું છે.’

જ્યંતે ખલા ચઢાવ્યા. ‘ધણી દિલગીરીની વાત છે!’ કહીને એણે રજા લીધી. અમે બહાર આવ્યા પછી એણે મદને સામે આવેલું એક નાનું સરખું તળાવ બતાવ્યું. એમાં બહુ પાણી ન હતું. અમે આગળ ચાલ્યા. એણે એક ચીઢી રામરાયને આપવા સારૂ લખી રાખી અને કોન્સ્ટેબલને આપી.

‘વાગ્યુ તો તીર નદિનર તુક્કો. જેવું એનું નસીબ. નટવર ! એનો ઉપયોગ કરે તો રામરાયને જાણુવા જેવું જડશે ખરૂં બાકી આપણે એને કે' કહેવાની જરૂર નથી. આપણે હવે સીંધીયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપનીની ઓફિસમાં જઈને તપાસ કરવી પડશે. એ બેલાડ' એસ્ટેટ પર આવી છે એટલે સીધા ત્યાંજ જઈએ.’

જ્યંતે પોતાનું કાર્ડ મેનેજરને મોકલાવ્યું એટલે એણે અમને મુંદર આવકાર આપ્યો, અને જોઇતી દફતર પુરી પાડવાની હા પાડી. એનું રજીસ્ટર જોયું તો એમની જળજ્યોત્સના નામની સ્ટીમર ગયા કારતકમાં રંગુનથી મુંબાઇ આવી હતી અને તેના ઉતારાઓમાં મીસ પ્રિયવંદા મહેતા તથા તેની દાસી ચણેદાનાં નામ હતાં. એ સ્ટીમર હાલ રંગુન ખાતે હતી. એના આશીસરમાં કોઇની બદલી થઇ હતી એમ પૂછતાં ખબર મળી કે એના પહેલા આશીસર મીંચંદ્ર-કાન્ત મહેતાની નીમણુંક કેપ્ટન તરિકે બીજી સ્ટીમરમાં કરવામાં આવી હતી. સ્ટીમર જલબાલા હમણાંજ ખરીદાઇ હતી અને તેના કેપ્ટનની જગ્યા એમને આપવામાં આવી હતી. કેપ્ટન મહેતા હાલ મુંબાઇમાંજ હતા. જલબાલા બે ત્રણ દિવસમાંજ ઉપડવાની હતી. અમારે એમને મળવું હોય તો તેઓ થોડી વાર પછી ઓફિસમાં આવવાના હતા.

જયંતે એમને મળવાની જરૂર નથી એમ કહ્યું પણ એમનો રેકર્ડ જોવાની ઇતેજારી ખતાવી એટલે એ ફાઇલ મેનેજરે એમને આપી.

એમાં શારીરિક લકીકત, શિક્ષણનાં પ્રમાણપત્રો તથા કામકાજને લગતા કાગળો હતા. એ જરા તેજ મિળજના માણસ હતા પણ એકંદરે પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર હતા. કુપ્ટનની જગ્યા મેળવનાર એ પહેલા હિંદુ ઑશીસર હતા.

જયંતે મેનેજરનો આભાર માનીને ફાઇલ પાછી આપી. ત્યાંથી અમે ફરતા ફરતા પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટમાં આવ્યા.

‘ઘડી વાર તો મહેને વિચાર આવ્યો, નટવર!’ જયંતે કહ્યું. ‘કે બક્ષીને બોલાવી બધી લકીકત કહેવી પણ એક વખત એને કહું એટલે એણે ઘટતાં પગલાં ભરવાં જ જોઈએ. એક બે વખત મહેને એમ લાગ્યું છે કે એ પ્રસંગોએ મુખ્ય ગુન્હાથી જેટલું નુકશાન થયું હશે તે કરતાં મદારા ગુન્હેગારોને શોધીને પોલિસને સોંપવાથી વધારે ત્રાસ અને નુકશાન થયેલાં. આ કેસમાં પણ એવું લાગે છે એટલે બક્ષીને સાથ દેવા વૃત્તિ નથી થતી. પેલા બે વખતની ઠોકરે એ અક્કલ આપી છે, અને વખત આવે મદારા હૃદયની શાંતિ ખાતર કાયદાની અવગણના કરવાનું મહેં નક્કી કર્યું છે.’

સાંજ પહેલાં મીં બક્ષી એમને મળવા આવ્યા. એમનું કામ ખરાબર ચાલતું લાગતું ન હતું.

‘અરે જયંતરાય! આપ બહુ જખરા માણસ છો! ખરેખર! આપની શક્તિ અજબ છે. આપને શી રીતે ખબર પડી કે ચોરાયલાં ચાંદીનાં વાસણ પેલા તળાવમાં પડ્યાં હતાં?’

‘મહેને ખબર ન હતી.’

‘પણ આપે એ તપાસવાનું કહ્યું હતું ને?’

‘એમ. ત્યારે વાસણો મળી આવ્યાં?’

‘હાજી, એકે એક.’

‘ચાલો, એ સાંભળી આનંદ થયો.’

‘પણ એથી મહાઈ કામ ઉલટું મુરકેલ થાય છે. એ તે કંઈ જાતના ચોર કે જે ચાંદીનાં વાસણો ચોરી જાય અને તળાવમાં ફેંકી દે ?’

‘એ વર્તન જરા ધૂની લાગે એવું છે, બાકી ન બને એવું નથી. મહેને એવો વિચાર આવ્યો કે જેને ચાંદીનીયે જરૂર ન હોય તે આવી રીતે ચોરી કરે ત્યારે સાથે લઈ જવાને બદલે પાસેજ એ તળાવ છે એટલે એમાં નાખી દે તે ઉપરથી મહે તળાવ તપાસવાનું તમને કહેવરાવેલું.’

‘પણ એવો વિચાર શાથી આવ્યો ?’

‘મહેને વળી એમ લાગ્યું. પેલી બારીની સામેજ તળાવ છે અને બહાર નીકળે એટલે એમાં નાખે એવું સહેજ મનમાં આવ્યું. વખતે એનો છૂપાવવાની જગ્યા તરીકે પણ ઉપયોગ કર્યો હોય.’

‘બરાબર ! છૂપાવવાની જગ્યા-બરાબર !’ બક્ષીએ આનંદમાં આવીને કહ્યું. ‘હવે સમજાયું. એ લોકો જરા વહેલા લતા એટલે એની સાથે પકડાય તો બાર વાગે તેથી છૂપાવવા માટે વાસણો ત્યાં નાખ્યાં હશે. એ બહુજ બંધબેસતો વિચાર છે.’

‘એમજ ! મહારે કહેવું જોઈએ કે મહારો વિચાર ઉપર ઉપરનોજ હતો છતાં એનું પરિણામ ઠીક આવ્યું અને વાસણો જડ્યાં.’

‘હાસતો ! એ ખાતે આપનો જેટલો આભાર માનું તેટલો એછો. પણ મહારે તો ખીજો વાંધો આવ્યો.’

‘વાંધો ?’

‘જરૂર. બીજું શું મીઠું જાયંત ! હરિદાસ વાળી ટોળકી આજે સવારે મેંબાસામાં પકડાઈ.’

‘અરે ભલા ભગવાન ! એતો ખોટું થયું ! એમ હોય તો તો કેં એછા જ એ લોકોએ આ ગુન્હો કર્યો હોય !’

‘નહિસ્તો. પણ વખતે બીજીજ ત્રણ જણની ટોળી હોય. કદાચ કોઈ નવીજ ટોળી હોય !’

‘એ પણ બનવા જોગ છે.’

‘આપને કેં સૂચના કરવા જેવું નથી ?’

‘ મહેં તો એક કરી હતી. ’

‘ કંઈ ? ’

‘ કે વાસણો માત્ર આડે રસ્તે દોરવવાને ચોરાયાં હોય. ’

‘ એ શી રીતે મનાય ? ’

‘ એજ સવાલ છે. વિચાર કરી જોજો અને ઠીક લાગે તો ઉપયોગ કરજો. કેમ, શેકાવું નથી ? ’

‘ નાજી. હવે જવું જોઈએ. ’

‘ પધારો. ’

સાંજ પડી એટલે અમે વાળુ કરીને પરવાર્યાં. જયંત બેઠો બેઠો છાપુ વાંચતો હતો. એકાએક એણે ઘડીઆળ તરફ જોયું.

‘ નટવર ! હવે આ કેસનો છેલ્લો હપ્તો શરૂ થાય છે. ’

‘ ક્યારે ? ’

‘ હમણાં થોડીવારમાં જ. મ્હારી ખાત્રી છે કે તું એમ માને છે કે બક્ષી કરતાં મહેં તદ્દન ઉંધી રીતે અને મૂર્ખાઈ ભર્યું વલણ લીધું છે. ’

‘ મ્હને તારા વલણમાં શ્રદ્ધા છે. ’

‘ બહુજ સુંદર જવાબ આપ્યો. નટવર ! બન્ને વચ્ચે ઘણો જ ફેર છે. હું જે જાણું છું તે ખાનગી છે અને તે કોઈને કહેવું કે નહિ તે મ્હારી મુનસીબીની વાત છે. હું મ્હારી મરજી મુજબ ચાલવા મુખત્યાર છું. બક્ષીની સ્થિતિ એવી નથી. એ જે જાણે તે એણે જાહેર કરવું જોઈએ અને તેમ કરવા એ બંધાયેલો છે. એનાથી પોતાની મરજી મુજબ વર્તન કરી શકાય એમ નથી. આ ફેરને લીધે મ્હારી હકીકત અને વર્તન આ વખતે મ્હારે એનાથી છૂપાવવાં પડે છે. ’

‘ હવે કેટલી વાર છે ? ’

‘ વખત થવા આવ્યો છે. છેલ્લો અંક હવે પડશે અને પછી ખેલ ખલાસ ! ’

બહાર કોઈનો અવાજ થયો. અમને કોઈ મળવા આવ્યું હતું.

માણસે આવીને જ્યંતના હાથમાં એક કાર્ડ આપ્યું. એણે આવનારને અંદર મોકલવા સૂચના આપી.

આવનાર ઘણો લાંબો માણસ હતો. એ દેખાવે સુંદર, શરીરે સશક્ત, તથા ઘણોજ ચંચળ અને બુદ્ધિશાળી લાગતો હતો. એ જરા ગભરાયેલો લાગતો હતો.

‘કેમ છો કેપ્ટન મહેતા !’ જ્યંતે એ બેઠા પછી પૂછ્યું.
‘તમને મ્હારી ચીઠ્ઠી મળી ?’

એણે અમારા તરફ વેધક નજરે જોયું અને બોલ્યો : ‘હાજી. અને આપના લખવા મુજબ હું વખતસર આવ્યો છું. આપ ઑફિસમાં ગયા હતા એમ પણ સાંભળ્યું. આપના હાથમાંથી છટકાય એમ હતું નહિ એટલે હાજર થયો છું. તમને ફાવે તે કરો. જોઈએ તો પકડાવો કે ગરદન મરાવો પણ જે કરવું હોય તે જલદી કરો. એમ છાનામાના બેસી રહીને મ્હને મારી ન નાખો !’

‘જરા ધીરા પડો મીં મહેતા ! એમ ઉતાવળા થવાની જરૂર નથી. એવું કરવું હોત તો તમને આ રીતે બોલાવત નહિ. તમારા તરફ મ્હારી સલાનુભૂતિ ન હોત તો હું જૂદી જ રીતે વર્તત. ખુદ્દા મનથી મ્હને બધી હકીકત-ખરેખરી હકીકત કહી દેશે તો મ્હારા જેવો ભલો માણસ બીજો કોઈ નહિ હશે. જો મ્હને બનાવવા જશે તો છુંદાઇ મરશે એ પહેલેથી કહી લઉં છું.’

‘એટલે-’

‘એજ કે જે બન્યું હોય તેનો સાચેસાચો હેવાલ મ્હને આપો. એમાં વધારો ઘટાડો કરવાનો નથી. સમજ્યાને ! હું એટલું બધું જાણું છું કે તમે ખરી હકીકત છૂપાવવા કે આડું અવળું કહેવા પ્રયત્ન કરશો તો હું પકડી શકીશ. પછી તો આ સિસોટી વગાડું એટલીજ વાર છે. તરતજ તમે ગિરફતાર થઇને આંદામાન પહોંચશો.’

એણે જરાવાર વિચાર કયો અને જવાબ આપ્યો :

‘ હરકત નહિ. હું ધાંડું છું કે તમે કહો તેમ કરો એવા માણસ છો. તમને હું બધી હકીકત કહી જાઉં છું. એક વાત પહેલાં કહી લઉં. ન્યાંસુધી મહેને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી મહેને જરાય દુઃખ નથી થતું. મહેને કશી વાતનો ભય નથી અને આવો ગુન્હો જો ફરી કરવા વખત આવે તો રાજીખુશીથી ફરીથી પણ કરું. એ હરામખોર ઓછો થયો તેથી દુનીયામાં સત્યાનાશ ઓછું વળશે. મહેને લાગે છે તે પ્રિયંવદા માટે લાગે છે. એને માટે મહાઈ જીવન હોમવા હું તૈયાર છું. એને જરા પણ સુખ થતું હોય તો ગમે તે કરતાં મહેને આંચકો આવે એમ નથી. છતાં મહારે આપને બધી હકીકત કહેવી પડે છે. એ કહ્યા પછી જરા વિચાર કરજો કે હું રીતસર વતર્યો છું કે નહિ? મહારી સ્થિતિમાં તમે તમને પોતાને મુકી જોજો અને એમ લાગે કે મહાઈ વર્તન બરાબર હતું તો મહારી માગણી કે વિનંતિ પર ધ્યાન આપજો.

‘ હવે હું એ હકીકત કહું. સૌથી પહેલાં પ્રિયંવદાને મહેં ગયા કારતક મહિનામાં જોઈ. એ વખતે હું જલજ્યોત્સ્નામાં પ્રથમ ઑફિસર હતો. એને જ્યારથી જોઈ ત્યારથી મહારી નજર એના પર ઠરી જ રહી. એકાંતે અમે મજ્યાં હોંઘશું અને મહેં મારા પ્રેમની વાત એને કરી દશે. આપણી હિંદુ બાળાઓ સ્વતંત્ર નથી હોતી તેમ એ મહારી સાથે પરણવા સ્વતંત્ર ન હતી. એના પિતા એને મુંબઈ મોકલતા હતા. રંગુનમાં રહેવાને લીધે એ એટલી મોટી થઈ હતી બાકી અહીં હોત તો ક્યારની પરણી ગઈ હોત. એનું વર્તન મહારા તરફ પ્રેમ પૂર્ણ હતું પણ અમારો સ્નેહ શુદ્ધ હતો. એને વિશુદ્ધ મેત્રી કહીએ તો ચાલે. મહેં વખત આવે તો મહારી વાત રજુ કરવાનું અને લગ્ન માટે પ્રયત્ન કરવાનું એને કહ્યું હતું. મહેને તે વખતે વધારે રોકાવાનું ન હતું એટલે કેં ગોઠવણ થઈ શકી નથી. જો વધુ રોકાવાનું હોત તો આ વખત ન આવત.

‘ બીજો વખતે હું આવ્યો તે દરમિયાન એ પરણી ગઈ હતી.

એને પૈસો અને મોભો બન્ને મળ્યાં હતાં. હૃદયનો સાથીદાર મળ્યો હતો કે નહિ તે જોવાનું હતું. એ નહિ જ મળ્યો હોય એમ હું માનતો હતો. મ્હને એ હકીકત સાંભળી રહેજ આઘાત થયો પણ— ઉપાય જેનો નહિ તેની ચિંતા, અચોગ્ય જાણીજ નિભાવ કીધો.

‘એને ફરી મળી શકીશ કે નહિ એ પણ હવે તો સવાલ હતો. કારણકે મ્હારે કોઈક જ વખત આવવાનું થતું અને તેયે એકબે દિવસ રહી ચાલ્યા જવાનું. આ વખતે હું પાછો ફર્યો ત્યારે મ્હને પ્રમોશન આપવાની વાત થઈ. મ્હને કંપનની જગ્યા મળી અને સ્ટીમર પહેલવારકી આવતી હોવાથી એ એક મહિના રોકાવાની તક મળી. એક દિવસ હું ચશોદાને સહભાગ્યે મળી ગયો. એ અમારી વાત જાણતી હતી. વખતે પ્રિયંવદાએ એને કહી હશે. એણે મ્હને બોલાવ્યો અને પ્રિયંવદાના દુઃખની કહાણી કહી તથા બને તો મળવા આવવાની સૂચના કરી. એ સાંભળીને હું અર્ધો ગાંડા જેવો થઈ ગયો. એ મ્હારી સ્વમ સુંદરી હતી. એને હું જીગરના ખરા પ્રેમથી ચહાતો હતો. એ જ્યારે આ રીતે દુઃખી દુઃખી થાય ત્યારે મ્હાફે હેયું વિદીર્ણ થઈ જાય એમાં કેં નવાઈ છે ! પછી હું ફરીથી ચશોદાને મળ્યો. એણે પ્રિયંવદાને મળવાની ગોઠવણ કરી આપી. અમે મળ્યાં. એ ઘણી બદલાઈ ગઈ હતી. એને માટે મ્હને ઘણું લાગ્યું. અમે ફરી એકવાર મળ્યાં અને વાતો કરી છૂટાં પડ્યાં. મ્હારૂ મગજ એનાજ વિચારોથી ધ્રુમ હતું. શું કરું તો એ સુખી થાય એજ વિચાર મ્હારા મગજમાં રમતા હતા. ફરીથી મળવાનો મ્હને યોગ ન આવ્યો. એવામાં મ્હને અઠવાડીઆમાં સફરને માટે તૈયાર થવાની નોટિસ મળી. એટલે જતા પહેલાં એને એકવાર મળવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચશોદા મ્હારા તરફ બહુજ દિલસોજી રાખતી હતી એણે મ્હને બધી હકીકતથી—કુળવિહારના રીતરિવાજ તથા પરિસ્થિતિથી સંપૂર્ણ માહિતગાર કર્યો હતો એટલે મ્હને ખબર હતી કે પ્રિયંવદા મોડે સુધી એના ખંડમાં વાંચતી બેસતી હતી. એ વખતે મ્હેં એને મળવા

વચાર રાખ્યો. કાલે રાત્રે હું ત્યાં ગયો અને બારી આગળ ડોકાયો. પહેલાં તો એણે ધ્યાન ન આપ્યું પણ જરા ખખડાટ થવાથી એણે મહારી સામે જોયું. એણે મ્હને પેલા બીજા ખંડની મોટી બારી આગળ આવવા કહ્યું. એ પોતે પણ ત્યાં આવી. એને મ્હોડે મ્હેં કેટલીક એવી વાતો સાંભળી કે મ્હાં લોહી ઉકળી ઉઠ્યું, અને પેલા હેવાનને મ્હેં મનમાં ને મનમાં સેંકડો ગાળો ચોપડી કાઢી. અમે બેઉ વિશુદ્ધ હૃદયે એ વખતે ઉભાં હતાં—પ્રભુ અમારો સાક્ષી છે—એવામાં એ ગાંડાની માફક એ ખંડમાં આવ્યો અને પ્રિયંવદાને કાનના કીડા ખરે એવી ગાળો દેવા લાગ્યો, અને એના હાથમાં લાકડી હતી તે એને ફટકાવી. એ ફટકો પડે એ પહેલાં હું કુદ્યો. એ મ્હને અહીં લાગ્યો. આ સોળ પડ્યું. પછી તો મ્હેં ખૂણામાં પડેલી લાકડી ઉપાડી અને વીંઝીને એના માથામાં મારી. એકેકે ફેરે એના રામ રમી ગયા. મ્હને એથી જરા પણ ખેદ ન થયો. મનમાં શાંતિ થઈ કે બિચારી પ્રિયંવદા હવે સુખી થશે. એ જીવ્યો હોત તો એ જરૂર મરી જાત. વહેલી કે મોટી. એ સ્થિતિમાં તમારા બેમાંથી કોઈ હોત તો કઈ રીતે વર્ત્યા હોત તે કહેશો ?

‘ એ જ્યારે લાકડી મારવા આવ્યો ત્યારે પ્રિયંવદાએ ભયથી રાડ પાડી હતી; તે સાંભળીને ચશોદા આવી. જોડેના કખાટમાંથી બ્રાંડીની બાટલી કાઢી અને ધીરે રહીને મ્હેં પ્રિયંવદાના મોઢામાં થોડીક બ્રાંડી રેડી. એની અસર તરતજ થઈ અને એ ભાનમાં આવી. મ્હેં પણ સ્ટેજ લીધી. ચશોદા તો આ જોઈને ઠંડીગાર થઈ ગઈ હતી. હવે શું કરવું એ વિચાર થઈ પડ્યો. પછી મ્હેં અને ચશોદાએ થઈને બંધી વાત ઉપજાવી કાઢી તથા એને અનુકૂળ થાય એવાં પ્રમાણો તૈયાર કર્યા. ચશોદાએ શું કરવું ને શી વાત કરવી તે પ્રિયંવદાને મ્હેં સૂચના કરી હતી તે મુજબ બેએક વખત સમજાવી. એ દરમિયાન મ્હેં પેલું કિરમજી દોરડું કાપ્યું અને એના એક છેડો ચાકુથી સોરીને જાણે એ કુદરતી જ તુટી ગયું હોય તેમ કરીને પ્રિયંવદાને

ખુરસી સાથે બાંધી. ચોર ત્યાં શી રીતે ફૂટીને ગયો ને કાપ્યું એમ શંકા આવે એટલે એ છેડો સોરી નાખ્યો હતો. પછી થોડાંક ચાંદીનાં વાસણો એકઠાં કર્યા એટલે એમ લાગે કે ચોર લોકો એ ચોરી ગયા છે. એ મહેં સામેના તળાવમાં જ નાખી દીધાં હતાં. મહારા બહાર નીકળ્યા પછી પાએક કલાકે ઘોંઘાટ કરી માણસોને બોલાવવાની સૂચના આપી હતી. એ મુજબ એ લોકો ખરાબર વર્ત્યા હોવાં જ નોંધએ. પહેલેથી છેલ્લે સુધી તદ્દન ખરી લકીકત આ પ્રમાણે છે પછી મહારૂં ભલે જે થવાનું હોય તે થાય !'

જયંત જરા શાંતિથી વિચાર કરતો રહ્યો. પછી એણે કુપ્ટન મહેતા તરફ ફરીને કહ્યું.

‘ મહેં એમજ ધાર્યું હતું. તમારો અક્ષરે અક્ષર ખરો છે. કારણ કે એમાંની રજીસ્ટર વાત મહારી જાણબહાર નથી. પેલી ગાંઠો—જે તમે લેડીસાહેબને ખુરસી સાથે જકડતી વખતે વાળી હતી તે દરિયામાં કામ કરનાર માણસ સિવાય બીજને કોઈ જાણ્યેજ વાળે એવી હતી. એ વિષયનો મહારો અભ્યાસ બતાવતો હતો કે એ ગાંઠ કાંતો ખલાસીના કે કોઈ દરિઆઈ અમલદારના હાથની વાળેલી હતી. આખી જીંદગીમાં લેડીસાહેબે એકજવાર દરીઆની સફર કરી હતી અને તે પણ સીંધીયા કંપનીની સ્ટીમર ‘જલજ્યોત્સ્ના’માં. એ મહને તપાસ કરતાં ખબર પડી હતી એટલે મહારે બીજે તપાસ કરવાની હતી નહિ. સદ્જાણે ખબર પડી કે એના અમલદારોમાં તમે એકલાજ અહીં હતા અને સ્ટીમર રંગુન હતી એટલે તમારો રેકર્ડ તપાસ્યો તો વિગતો મળતી આવી. લેડીસાહેબ તમને ધૂપાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરતાં હતાં તથા બધી વાત ઘણીજ સીફતથી રજુ કરતાં હતાં એ બતાવી આપતું હતું કે તમને ખરા હૃદયથી ચાહતાં હોવાં નોંધએ. એ સ્નેહની શરૂઆત એ મુસાફરી વખતે થઈ હશે એમ મહને લાગેલું. અને આટલી વિગત પામ્યા પછી તમને પકડવા કે અહીં બોલાવવા એ મહારે માટે અધર કામ ન હતું. ’

‘ મહેં ધાર્યું હતું કે પોલિસ અમારી બનાવટી વાતનો બેદ કદી નહિ પામી શકે. ’

‘ અને એમજ છે. હું પણ નથી ધારતો કે એમનું બેજી એટલું ચાલી શકે. હવે કુપ્ટન મહેતા ! આમ જીએ. આ વાત ઘણી ગંભીર છે—અલબત્ત, જે સંજોગોમાં તમે મુકાયા હતા તે સંજોગોમાં તમે ખરાબ કામ કર્યું નથી પણ—કાયદાની નજરે તો એ ઘણો ગંભીર ગુન્હો છે. તમે એ ગુન્હો તમારી જાંઘળીના બચાવ ખાતર કર્યો હતો એમતો માની શકાય એવું છે જ નહિ. તમારા તરફ મહારી સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે એટલે જો તમે એવીસ કલાકમાં અહીંથી જતા રહો તો એ દરમિયાન તમારું કોઈ નામ નહિ લે એની હું ખાત્રી આપું છું. ’

‘ પણ પછીતો બધું બહાર આવશે ને ? ’

‘ હાસ્તો. એમ થવું જ જોઈએ. ’

એનો ચહેરો ગુસ્સાથી લાલ લાલ થઇ ગયો.

‘ એતે કંઈ જાતની સહાનુભૂતિ ? મહેને કાયદાની સાધારણ માહિતી તો છે જ. હું છટકી જાઉં તોપણ ત્રિયંવદા પકડાયા વિના ન રહે ! અને તમે એમ માનો છો કે એને એમ દુઃખમાં નાખીને નાસી જવાનું હું પસંદ કરું ? એના કરતાં તો મરી જવું એજ વધુ બહેતર છે. જો તમને જરા પણ સહાનુભૂતિ હોયતો મહેરબાની કરીને ત્રિયંવદને બચાવો. મહારે જે કરવું હોય તે કરો. પણ એને એવી નાલેશીમાંથી બચાવો. ’

જયંત એકદમ ઉઠ્યો. અ કુપ્ટન મહેતાનો ખભો થાપડ્યો.

‘ મહેં આશા રાખી હતી તેવાજ તમે ઉત્સાહી અને હૃદયના સાચા માણસ છો. મહારી કસોટીમાં તમે ખરાબર ઉતર્યા છો. તમને મદદ કરવામાં મહારે માથે ભારે જોખમદારી લેવી પડે છે છતાં એ લેવા માટે હું તૈયાર છું. મહેં બહીને એક બે સૂચના ઘણીજ સરસ કરી છે પણ એનો લાભ ઉઠાવવાની એની શક્તિ નથી. એટલે

તમને પોલિસ તરફની ધાસ્તી રાખવાનું કારણ નથી. તમે તમારે ખુશીથી પહેલા હિંદી ક્રેપ્ટન તરિકે નામ કાઢો. મ્હારે તમારી સામે કાંઈજ પગલાં ભરવાં નથી. લેડી પ્રિયંવદાને જતા પહેલાં મળતા જાણે અને આ હકીકત પણ જણાવજો. એકાદ વરસ પછી બધું ઠંડું પડે એટલે જો તમારામાં હિંમત હોય તો એમની સાથે પુનર્લગ્ન કરી લેજો અને સુખી થજો.'

અમારો ઘણો આભાર માનીને ક્રેપ્ટન મહેતાએ રજા લીધી.

એનો ચહેરો પ્રકુલિત થયો હતો.

તે પછી મ્હારી નોંધ છે કે એકાદ વર્ષ બાદ ક્રેપ્ટન મહેતાએ લેડી પ્રિયંવદા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યાં અને પહેલા હિંદી ક્રેપ્ટન તરિકે પોતાનું નામ કાઢ્યું.

સહેજ ગફલત

*

જ્યંતનાં પરાક્રમે લખતી વખતે મહારે હમેશાં એક વાત નજર આગળ રાખવી પડે છે કે એમાં વર્ણન કરેલાં પાત્રો એમનાં નામ જાહેરમાં ખબર પડે કે ઓળખાઈ જાય એવાં ન હોવાં જોઈએ. એવું સહેજ પણ હોયતો તે લખતા પહેલાં પુરતો વિચાર કરવો પડે છે અને જોથી એવી સહેજ પણ ઓળખાણ પડે એવું લખાણ કરતા પહેલાં સંપૂર્ણ સાવચેતી રાખવી પડે છે. ઘણી વખત એ કેસમાં સંડોવાયેલાં પાત્રો જીવંત હોય છે એટલે એમનાં ખરાં નામઠામથી લખવામાં આવે તો એમને હાનિ થવા સંભવ છે અને એમ કરવું એ શિક્ષતાના નિયમથી વિરુદ્ધ છે એટલે મહારે ઘણી વખત સંકડા-

મણુમાં આવવું પડે છે અને કેમ લખવું ને કેમ નહિ એ સવાલ થઈ પડે છે ! મહારી મહેજ ગદ્ગલતથી કોઈને સહન કરવા વખત ન આવે એ સદાએ જોવું પડે છે.

એક ખુશતુમા સવારે અમારે ત્યાં બે મોટા માણસો પધાર્યાં. એ મંગળવારનો દિવસ હતો, અને એ માંગલિક મહેમાન સર ત્રિભુવનપ્રસાદ ત્રિવેદી તથા આનરેબલ મીં મદનરાય મજમુદાર હતા. સર ત્રિભુવન મુંબાઈ સરકારના એક ખાતાના પ્રધાન તરિકે નિમાયા હતા અને એમની કારકીર્દિ ઘણીજ ઝળકતી હતી. આં મજમુદાર એમના ખાનગી મંત્રી હતા. બેઉ જણ ઘણીજ આગળ પડતી રાજ્યદારી વ્યક્તિઓ હતી.

સર ત્રિભુવનપ્રસાદ સાથે અમારો પહેલો મેળાપ એમના ભત્રિજા પુરુષોત્તમરાયને હાથે ગાયકવાડનાં કાઠિયાવાડનાં નાનાં રાજ્યો-પરના પ્રભુત્વને લગતા કોલકરારો ગુમ થયા અને આખરે જયંતે તે શોધી આપ્યા તે વખતે થયેલો અને ત્યારથી જયંત માટે એમને ઘણુંજ માન હતું.* એમની સાથેનો સંબંધ તે પછી પણ એકાદ બે વખત તાજે થયો હશે પણ ચાલી ચલાવીને એ અમારે ત્યાં આવ્યા હોયતો આ પહેલીજ વાર હતા. એ ઉપરથી લાગતું હતું કે કોઈ ઘણોજ ગંભીર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો હોવો જોઈએ તે સિવાય એ માનવંતા મહેમાન પધારે નહિ !

‘જ્યારે મહેને આજે સવારે આઠ વાગે ખખર પડી,’ મીં મજમુદારે શરૂઆત કરી. ‘કે એ કાગળ ગુમ થાય છે ત્યારે મહારી ગલરામણનો પાર ન રહ્યો. મહેં તરતજ સરસાહેબને ખખર આપી અને એમણે તરતજ એ શોધી કાઢવા માટે આપને રોકવાની સલાહ આપી એટલે અમે બેઉ અહીં આવ્યા.’

‘આપે પોલિસને ખખર આપી છે ?’

‘નાજી.’ સરસાહેબે જવાબ આપ્યો. ‘આ કામ એવું નાજીક

---

* જૂઓ : કોલકરાર : જયંતનાં અદ્ભૂત પરાક્રમે.

તથા રાજદારી છે કે પોલિસની મદદ લઈ શકાય એવું નથી. પોલિસને ખબર આપવી એટલે વાત જાહેર કરવી એમ થયું. આ બાબતમાં ખાસ કરીને અમારી ઇચ્છા જાહેરાત જરા પણ ન થાય એવી છે એટલે તમનેજ બધું કામ સોંપવાનું છે.’

‘ એમ કેમ ?’

‘ કારણ કે જે કાગળ ગુમ થયો છે તે એટલો કિમતી છે કે ન પૂછો વાત ! એ કાગળની વાત જાહેરમાં આવેતો પરિણામ એવું ભયંકર આવે એમ છે કે એની તમને કલ્પના પણ ન આવે ! અને આ કટોકટીને વખતે સરકારની શક્તિ એ સંજોગોને પહોંચી વળવા જેવી નથી. એકાએક ભયંકર બળવો ફાટી નીકળે એવી એ એક કાગળની અસર છે. આ કારણોને લીધે બને તેટલી સાવચેતી, સાવધાની અને ચૂપકીથી એ કાગળ શોધી કાઢવાનો છે. જેણે એ તક-કાવ્યો છે તેની દાનત એને પ્રસિદ્ધ કરવાની અથવા પોતાનો હેતુ સાધવાના હથીઆર તરિકે વાપરવાની છે. ખરું કહું તો એ બધી રાજદારી રમત છે.’

‘ સમજ્યો. હવે આં મીં મજમુદાર, આપ કૃપા કરી જણાવશો કે કયા સંજોગોમાં એ કાગળ ગુમ થયો ?’

‘ ઘણીજ ખુશીથી. મીં જયંત ! એ કાગળ છ દિવસપર અમને મળ્યો. એ એટલો ઉપયોગી હતો કે મહેં એને મ્હારી તિજોરીમાં પણ વિલો નથી મૂક્યો. એને હમેશાં સાંજે મ્હારે ત્યાં લઈ જતો અને સવારે આફિસમાં લઈ આવતો. આખો વખત એ મ્હારી ‘ ડિસ્પેચ બોક્સ ’માં જ રહ્યો છે. ઘેર પણ એ પેટી મ્હારા સુવાના ઓરકામાં જ રાખવામાં આવતી હતી. એ ટેબલપર એકબાજુ હમેશ મુકી રાખતો હતો. કાલે રાત્રે પણ એ કાગળ એવીજ રીતે એ બોક્સમાં હતો. મહેં બીજા જરૂરી કાગળો કાઢતી વખતે કાલે સાંજે એને ખાસ કરીને જોયો હતો. આખી રાત મ્હારા ટેબલપરજ એ પેટી પડી રહી હતી. હું ઘણીજ ઓછું ઉંઘનાર-સ્ટેજ પણ ખખ-

કાટ થાય તો જાગી જઈ એવો માણસ છું. મહારી પત્ની પણ એવીજ ઉધનારી છે છતાં ખુશીની વાત એ છે કે આજે સવારે નેઉછું તો એ કાગળનો પત્તો નથી.’

‘કાલે સાંજે કેટલા વાગે એ જોયેલો ?’

‘સાડાસાત વાગે.’

‘આપ સૂધ ક્યારે ગયા ?’

‘મનોરમા-મહારી પત્ની-કાલે ઓપેરા હાઉસમાં ગઈ હતી એટલે એ આવી ત્યાં સુધી આશરે બાર વાગ્યા લગી મહેં એની રાહ જોઈ હતી. તે પછી અમે સૂઈ ગયાં.’

‘એટલે સાડાચાર કલાક સુધી એ પેરી એમને એમ પડી રહી.’

‘એ ખંડમાં કોઈને લાગ્યેજ નવા દેવામાં આવે છે. સવારમાં ફક્ત એક વખત કામ કરનાર બાઈએ સાફ કરવા આવે એટલુંજ. તે પછી કામ હોયતો દિવસે મનોરમાની હાજરીમાં કોઈ જાય તે જ. અને અમારા બેઉ નોકર ધણીજ વિશ્વાસુ તથા જૂના છે. તે ઉપરાંત કોઈને પણ ખબર ન હતી કે આવો કોઈ કિંમતી કાગળ એમાં રાખવામાં આવ્યો હતો.’

‘કોને ખબર ન હતી ?’

‘ધરમાંના કોઈને પણ.’

‘આપનાં પત્ની તો જાણતાં હશે.’

‘નાજી. એ કાગળ ગુમ થયો ત્યાં સુધી એને પણ એક અક્ષર કહેલો નહિ.’

સર ત્રિભુવને ઉમેર્યું:

‘એમને માટે મહેને માન છે. આવી બાબતોમાં એ પોતાની ફરજ ધણી સારી રીતે સમજે છે.’

‘આપ મહેને નભાવો છો ! આજ સવાર સુધી કોઈની પાસે પણ એ કાગળ વિષે મહેં વરાળ સુદાં કાઢી નથી.’

‘એ અનુમાન કરી શક્યાં હશે ?’

‘નાજી. એ કે કોઈપણ કૈંજ અનુમાન કરી શકે એમ છેજ નહિ.

‘આ પહેલાં કૈં કાગળ ગુમ થયેલા ?’

‘નાજી.’

‘એ કાગળની હસ્તીની કેને ખબર છે ?’

‘ગઈ કાલે ઝ્યકઝીકયુટિવના મેંબરોને એની વાત સરસાહેબે ગંભીર ચેતવણી સાથે કરેલી. અને દિલગીર થવા જેવું એ છે કે તે પછી માત્ર થોડાકજ કલાકમાં મ્હારે જ હાથે એ કાગળ ગુમ થાય છે ! એ ઉપરાંત બે અથવા ત્રણ અમારા ખાતાના ઓફિસર એ વિષે જાણે છે. એ સિવાય બીજા કોઈને ખબર નથી.’

‘પણ ત્યાં એ લખાયો ત્યાં ?’

‘એ લખનારના વિશ્વાસુમાં વિશ્વાસુ માણસો સુદ્ધાં પણ નથી જાણતા.’

‘હવે જરા ખુલાસેથી પૂછવું પડશે. એવું એ કાગળમાં શું છે કે એનાં આવાં ગંભીર પરિણામ ઉપજે એમ છે ?’

બેઉ જણે એકબીજા સામે નોંધ્યું.

‘એ લાંબુ પાતળા ભુરા રંગના કાગળનું પરબીડીયું છે અને બે બાજુથી સીલ કર્યું છે. સીલપર સિંહની છાપ છે અને મોટા અક્ષરે એના પર—’

‘હું કવર વિષે નથી પૂછતો. એની અંદરના કાગળ સંબંધી પૂછુ છું. એમાં શું હતું ?’

‘એ આપને કહી શકાય એમ નથી. એ ઘણીજ ગંભીર બાબત છે. આપને એ લકીકત ઉપયોગી પણ નથી. જો આપની અજબ શક્તિથી મ્હેં કહું તેવું સીલખંધ પરબીડીયું શોધી આપો તો આપે નામદાર સરકારની અણમૂલી સેવા કરી કહેવાશે અને અમારી શક્તિ મુજબ આપને એનો બદલો આપવા નહિ ચૂકીએ.’

જયંત હસીને ઉઠ્યો.

‘આપ બન્ને ઘણાજ મોટા માણસ છો અને આપનો વખત

બહુ જ કિંમતી છે. મ્હારો વખત પણ મ્હારા કામના પ્રમાણમાં અમૂલ્ય છે. હું ઘણોજ દિલગીર છું કે મ્હારાથી આપને મદદ થઈ શકે એમ નથી. આપણો કિંમતી વખત નાહક વાતોમાં ખરબાદ કરવો ઠીક નથી.’

સર ત્રિભુવન એકદમ ઉભા થયા.

‘એવી રીતે સાંભળવાની અમને ટેવ—’ એટલું કહીને એ અટકી ગયા. અને પાછા બેઠા. પછી જરાવાર શાંતિથી વિચાર કરીને બોલ્યા:

‘તમારી વાત ખરી લાગે છે મીં જયંત ! તમને એ હકીકત કહેવી જોઈએ. વખતે એ તમને મદદરૂપ થઈ પડે.’

‘ખરી વાત છે.’ મીં મઝમુદારે ટેકો આપ્યો.

‘તો મ્હારે આપને કહેવું જોઈએ કે આપ અમારા બેઉજણ— મ્હારા અને મ્હારા મિત્ર તથા સાથીદાર ડૉં નટવર ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને જે કે કહેશો તેનો રજમાત્ર પણ દુરપયોગ નહિ થાય.’

‘એની મ્હારી ખાત્રી છે.’ સર સાહેબે કહ્યું.

‘એ કાગળ.....તરફથી લખાયો છે અને એમાં.....હકીકત છે. હવે એ જો બહાર પડી જાય તો કેવું ગંભીર પરિણામ આવે એ તમે કહી શકો એમ છે.’ એમ કહીને અમને બધી વાત તથા સંજોગો સમજાવ્યા.

‘અને એને માટે ગમે તેટલો ખર્ચ કરવો પડે તોયે દરકત નથી. એની કિંમત અત્યારે કરોડોની આંકીએ તો પણ ઓછી છે.’ સર ત્રિભુવનપ્રસાદે કહ્યું.

‘એના લખનારને આપે ખબર આપી છે?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘હા. એક છૂપો તાર કર્યો છે.’

‘વખતે એમની ઇચ્છા એ કાગળ પ્રકાશમાં આવે એવી હશે?’

‘એમ નથી. અને એનાં પણ કારણો છે. એ એમ સમજે છે કે એનું એ પગલું ઉતાવળે અને ગફલતથી લેવાયલું છે તેમજ એના

પ્રકાશ નથી આપણા કરતાં એને વધારે ગરલાલ છે એટલે એમાં એનો હાથ ન જ હોય.’

‘તો પછી એના પ્રકાશનમાં કેાનું હિત છે? એનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો કેાઈ માણસ એને શા માટે ચોરે?’

‘ત્રણ ચાર પક્ષને એનાથી લાભ છે.’ એમ કહીને એ પક્ષનાં નામ કહ્યાં.

‘તો પછી એ લોકોમાંથી કેાઈએ ચોરાવ્યો હતો.’

‘એમ લાગે છે.’

‘એ કાગળ એ રીતે ચોરાયો હોય તો કેાને મોકલવામાં આવે?’

‘એ પક્ષના નેતાને. અને તે પણ વીસમી સદીનાં સાધનો જેટલી ઝડપથી એ કામ કરી શકે તેટલી ઝડપે.’

‘તો તો પછી એનાથી થતા અનર્થ માટે તૈયાર થવું જોઈએ.’

‘વખત બહુ જ થોડો છે.’

‘એ ખરૂં, પણ તેટલામાં યે તૈયારી કરી લેવી જ રહી. કારણકે એ કાગળ બાર વાગ્યા પછી તો ગુમ થયો હોય એમ માની શકાય જ નહિ. એ કાલે સાંજે સાડા સાતથી બાર વાગ્યા સુધીમાં ગુમ થયો—ધણુંખરૂં સાડા સાત કે આઠ વાગે કારણકે એ લેનારને કાગળ ત્યાં હોવાની માહિતી હતી એટલે એ જેમ અને તેમ જલદી જ લઇ લેવા પ્રયત્ન કરે એ દેખીતું છે—એટલે એને અલાર સુધીમાં દસબાર કલાક મળ્યા અને એટલામાં તો એ ક્યાંનો ક્યાં પહોંચી જાય એ બનવા જોગ છે.’

‘બરાબર છે. તમે કહો છો એમ થવું અસંભવિત નથી.’ સર ત્રિભુવને કહ્યું.

‘હવે ધારો કે એ કાગળ આપના કેાઈ નોકરે લીધો—’

‘બંને નોકરો ધણાજ પ્રમાણિક છે.’ મી॰ મજમુદાર વચ્ચે જ બોલ્યા.

‘હું ભૂલતો ન હઉં તો આપનો એ ખંડ ખીજે માળે છે અને તેમાં જવાનો માત્ર એક જ રસ્તો છે. ત્યાં જનાર ચોરીછૂપીથી ભાગ્યે જ જઈ શકે એમ છે. એના પર કોઈને કોઈની નજર તો પડે જ. તો પછી એવી રીતે લેનાર બહારનું નહિ પણ ઘરનું જ કોઈ હોવું જોઈએ. હવે એ લઈને ક્યાં જાય ? એ કે સીધું પેલા પક્ષના માણસો કે એજંટો પાસે ન જાય પણ એના કોઈ છૂપા જસુસને મળે. અને એવા જસુસો મહારાથી અબળાયા નથી. આવી જાતના કામમાં જે જાણીતા છે તે બધાની તપાસ કરે છું’ અને એ કોઈ ગેરહાજર લાગશે તો એના તરફ ધ્યાન આપવું પડશે અને કામ કેંક સરળ થશે.’

‘પણ એ શા વાસ્તે જાતેજ કાગળ લઈ જોખમ ખેડીને જાય ? અહીંના જ એજંટને શા માટે ન આપે ?’

‘એનાં કારણો છે. અહીંના એજંટો કરતાં એ લોકોને સીધો સંબંધ બહુ સારો હોય છે અને તે રીતે વધુ મળવાની આશા પણ હોય છે. અહીંના એજંટો સાથે તો ઘણીવાર અણુબનાવ હોય છે કારણકે વખત આવે એનો ભાંગરો વાટવામાં પણ એ લોકો પાછુ વાળીને જુએ નહિ એવા હોય છે.’

સર ત્રિભુવને ટોકુ હલાવી જયંતના કથનને ટેકા આપ્યો.

‘તમારી વાત ખરી છે. ત્યાંથી જે મળે તે અહીં ન ઉપજે. એ હવે તમને સોંપ્યું. તમારી તપાસ તમે શરૂ કરો અને અમે હવે અમારી તમારી બનતી ઝડપથી શરૂ કરીએ. તમારી તપાસનું પરિણામ જણાવતા રહેજો.’ એમ કહીને બન્ને જણે રજા લીધી.

એ માનવંત મહેમાનોના ગયા પછી કેટલીક વાર સુધી જયંત વિચારમાં હતો. એ દમિઆન હું મુંબાઈ સમાચારમાં બે એક દિવસ પર બનેલા એક કિસ્સાને રસપૂર્વક વાંચતો હતો. મહાઈ ધ્યાન થોડી વારે એના તરફ ખેંચાયું એટલે એણે કહ્યું:

‘એ જ સરળ રસ્તો છે. કોઈ પણ હિસાબે એ કાગળ પેલા ત્રણમાંના એકની પાસે ગયો હશે, નહવર ! અને જો બની શકશે તો

એમની પાસેથી ખરીદી લેવા પ્રયત્ન કરીશ. પૈસાથી પતતું હશે તો મુંબાઈ સરકાર જોઈએ તેટલા રાજપુત્રીથી આપશે. એ ત્રણનાં નામઃ હુસેનખાન, રંગાપ્પા એટ્ટીઆર અને અનંત વિળ્લુ ગોડ બોલે—

મહેં છાપા તરફ જોઈને પૂછ્યું:

‘એ અનંત વિળ્લુ ગોડબોલે નેપીઅન સી રૈડ પર રહે છે?’

‘હા.’

‘ત્યારે એતો તને મળશે નહિ.’

‘કેમ?’

‘કાલે રાત્રે એનું એના ઘરમાંજ ખૂન થયું.’

મહારા મિત્રે ધણીયેવાર મહેને આશ્ચર્ય પમાડીને મુગ્ધ કર્યો છે એને મહેં આશ્ચર્યચકિત કર્યો હોય એવું લાગ્યેજ બનતું અને એવા વિરલ પ્રસંગોએ મહારા આનંદની અવધિ આવતી. આ પણ એવોજ પ્રસંગ હતો. એ એકદમ ઉભો થઈ ગયો અને મહેને મોટેથી વાંચવા કહ્યું.

નેપીઅન સી રૈડ પર ખૂન !

એક ઘણો ગંભીર પ્રકારનો ગળબનાક ગુન્હો ગઈ કાલે રાતના નેપીઅન સી રૈડ પરના નં. ૧૬ના બંગલામાં બનવા પામ્યો હતો. એ નાના પણ સુશોભિત મકાનમાં મી. અનંત વિળ્લુ ગોડબોલે નામના જાણીતા ગૃહસ્થ રહેતા હતા. એવણુ ધણાજ મીઠા સ્વભાવના મીલનસાર આદમી હતા. એમની ઉમર ચોત્રીસેક વરસની હતી અને હજી સુધી પરણ્યા નહતા. એ જાતે એકલાજ ત્યાં રહેતા હતા. મરનારના બે નોકરો પૈકી સાવિત્રી રસોઈયણુ છેક ઉપર સુઈ ગઈ હતી અને બીજો ઘોંડુ સિપાઈ ખરેલમાં કોઈ દોસ્તદારને ઘેર સત્ત-નારાયણની પૂજા હતી એટલે ગયો હતો. દસ વાગ્યા પછી મી. ગોડબોલે ધરમાં એકલાજ હતા. તે પછી થું થયું ને થું નહિ તેનો પત્તો લાગ્યો નથી પણ આશરે પોણાઘાર વાગે પોલીસ સિપાઈએ ત્યાં થઈને

જતાં નં. ૧૬ ના બંગલાનો દરવાજો ખુલ્લો જોયો એટલે એણે જોયું તો બંગલાનાં બારણાં પણ ખુલ્લાં હતાં. અંદર બત્તી બળતી હતી એટલે એણે બૂમ મારી પણ કોઇએ જવાબ ન આપ્યો. એ આગળ વધ્યો તો અંદરના ખંડનો રંગ તદ્દન બદલાઈ ગયેલો જોયો. બધું ફરનીયર આમતેમ વેર વીખેર પડ્યું હતું અને તેની વચ્ચે એ ધરતો માલેક મરણ પામેલો પડ્યો હતો. એને કોઇએ ધા કર્યો હતો અને તે હૃદય સોંસરો નીકળ્યો હોઈ એકાએક મરણ પામ્યો હોય એમ જણાતું હતું. એ ખંજરનો ધા હતો અને પાસેજ તે લોહીથી ભીંજાયેલું એક બાણ પડ્યું હતું. મારનારનો ધરિદો ચોરી કરવાનો ન હતો કારણકે એણે એ ખંડમાંથી કોઈ પણ કિંમતી ચીજ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો. મીઠા ગોડખોલે એટલા બધા જાણીતા માણસ હતા કે એમના આ આકસ્મિક અને અણધારેલા ભેદી મરણથી એમના સેંકડો સ્નેહીઓ અને સંબંધીઓને આઘાત થયા સિવાય નહિ રહે !

‘આ ઉપરથી તને શું સમજાય છે ? નટવર !’ જરા થોભીને જાયતે પૂછ્યું.

‘એ એક અણધાર્યો બનાવ લાગે છે.’

‘અણધાર્યો ? હજી હમણાં જ આપણે વાત કરતા હતા તેમાંનો એક જે વખતે એ કાગળ ચોરાયો તે વખતે એકાએક મરણ પામે છે. એ અકસ્માત હોય એમ મ્હને નથી લાગતું. મ્હને તો એ જે બનાવો વચ્ચે કૈંક સંબંધ હોય એમ લાગે છે નટવર ! અને એ સંબંધ શોધી કાઢવો એ આપણું કામ છે.’

‘પણ તો પછી પોલિસને બધી ખબર પડી ગઈ હશે.’

‘સ્થેજ પણ નહિ. એ લોકો તો જે વિગતો નેપીઅન સી રીડપર જુએ છે તેટલીજ જાણે છે. આપણા અસીલની વાતનો વા પણ એમને કાને નહિ જાય ! આપણેજ ફક્ત એક બનાવો અને એ એક વચ્ચે પરસ્પર હિત સંબંધ છે તે જાણીએ છીએ. એક વિશિષ્ટ

કારણુને લીધે પણ મ્હને ગોડખોલે માટે શક છે. પેલા બે કરતાં એ મીં મઝમુદારના બંગલાની વધુ નજીક રહે છે અને એજ કારણુસર એને અને મીં મઝમુદારના કોઈ પણ માણસને-નોકરને સંબંધહોય કે અરસપરસ ખબર જલદી લઇ દઇ શકે એ વધુ સંભવિત છે. અલબત્ત, આમાં સંડોવાતા માણસો ગણ્યા ગાંઠ્યા છે તેમ જ બધે બનાવ પણ થોડા વખતમાં બનવા પામ્યો છે. અરે ! પેલું વળી કોણુ આવે છે ?

થોડીવારમાં માણસે કોઈ બાઈના આવવાની ખબર આપી. જ્યંતે તેને અંદર મોકલવાની સૂચના આપી.

તરત જ અમારા ખંડમાં એક અનૂપમ લાવણ્યવતી યુવતી દાખલ થઇ. તેના પોષાક સુધરેલી ગુજરાતણુને છાજે એવો હતો. એના સૌંદર્ય પર દુઃખના શેરડા પડ્યા હતા.

‘ એ હમણાં અહીં આવ્યા હતા મીં જ્યંતરાય ! ’

‘ કોણુ મીં મઝમુદાર ? ’

‘ હાજી. ’

‘ થોડીક જ વાર થઇ. ’

‘ એ શી વાત કરી ગયા તે કૃપા કરી કહેશો ? ’

‘ આપ જરા સ્વસ્થ ચિત્તે બેસો. ’ એમ કહી જ્યંતે ખુરસી તરફ આંગળી કરી. ‘ આપ મ્હને ઘણી જ કફોડી સ્થિતિમાં મુકો છો પણ મ્હારે કહેવું જોઇએ કે એ મ્હારાથી જણાવી શકાશે નહિ. ’

આવનાર બાઈ-શ્રીમતી મનોરમા-એ પોતાની બેઠક બારીના તરફ પીઠ રાખીને ગોઠવેલી ખુરસીપર લેતાં કહ્યું :

‘ જ્યંતલાઇ ! આપની સાથે હું ખુલાસેથી વાત કરીશ, અને આશા રાખું છું કે તમે પણ એવી રીતે વર્તશો. અમારી દંપતિની વચ્ચે એક વાત સિવાય બીજી વાતોમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ, અનુરાગ અને ઐક્ય છે. એ એક વાત તે રાજકારણની. એમાં એ મ્હને કાંઈ

વાત કરતા નથી. ગઢ કાલે રાત્રે અમારે ત્યાં એક ગંભીર બનાવ બન્યો છે. હવે એ સંબંધે મ્હને વિશ્વાસપાત્ર વાત કરવામાં આવતી નથી, છતાં શું બન્યું છે અને તેનું પરિણામ શું આવશે એ જાણવું મ્હને અત્યંત ઉપયોગી છે. અને એ તમારા સિવાય મ્હને બીજાનું કોઈ કહી શકે એમ નથી. એટલે કૃપા કરીને આપ એ બધી હકીકત મ્હને અથેતિ કહેશો તો મોટો આભાર થશે. ખરું પૂછો તો એ મ્હારા પર વિશ્વાસ રાખે તો એમના લાલની વાત છે પણ એ તો એમની ખુશીની વાત રહી ! એ કાગળ ચોરાયો છે તે શાને લગતો હતો ?

‘ એ મ્હારાથી કહી શકાય એમ નથી. ’ જયંતે જવાબ આપ્યો. મનોરમાએ નિશ્વાસ નાખ્યો.

‘ એ વિગતો જો આપના પતિ જ આપનાથી છૂપી રાખવા માગે છે તો પછી એ ખુલ્લી કરવાનું મ્હને કાંઈ કારણ નથી. એ ઉપરાંત ધંધાની રૂએ પણ મ્હારા અસીસોની હકીકત છૂપી રાખવા હું બંધાયેલો છું. મ્હને પૂછવા કરતાં આપ એમને પૂછો તેજ વધારે સાફ છે. ’

‘ મ્હેં પૂછ્યું હતું. છેલ્લા ઉપાય તરિકેજ હું તમારી પાસે આવી છું. તમે બધું ન કહો તો બન્ને પણ હું પૂછું તેનો જવાબ આપશો તોયે બહુ છે. ’

‘ શું પૂછવું છે ? ’

‘ આ બનાવથી મ્હારા પતિની અત્યારની પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થવા અથવા એમની બદનામી થવા સંભવ છે ? ’

‘ જો બધું સીધું પાંસર ન ઉતરે તો એમ થાય તો નવાઈ નથી. ’

‘ એમ ! ’ એની શંકાઓ કેંક નિર્મૂળ થતી હોય એમ એણે કહ્યું.

‘ એક બીજો સવાલ પૂછું ? એ બોલી ગયા હતા તે પરથી લાગે છે કે એનાથી આખા દેશને નુકશાન થાય એવું બચાંકર પરિણામ પણ આવે એ શું ખરી વાત છે ? ’

‘ જો એમણે એમ કહ્યું હોય તોએ ખોટું છે એમ કહેવાની મહારી ઇચ્છા નથી. ’

‘ કેવું નુકશાન થાય ? ’

‘ એનો જવાબ ન આપી શકાય. મહેં જે કહ્યું છે તે પણ ધણું વધારે પડતું છે. ’

‘ તો પછી તમારો ઝાઝો વખત બરબાદ નહિ કરૂં. તમે વધુ કહી શકતા નથી એ માટે તમને ઠપકો અપાય એમ નથી ! એક ઉપકાર કરશો ? મહારા અત્રે આવવાની વાત એમના જાણવામાં ન આવે એ રીતે વર્તશો ? ’

‘ બનશે તો-’ એવો જવાબ આપ્યો.

અને જરાક મલકાઈને મનોરમાએ રજા લીધી.

‘ નટવર ! આ બધી તારા ખાતાની વાત થઈ ! સ્ત્રીઓના સ્વભાવનું વર્ગીકરણ કે પૃથક્કરણ એ તને હીક આવડે છે. ’ એના ગયા પછી જ્યંતે મહેને કહ્યું ‘ એ શી રમત રમે છે ? એનો ધરાદો શો છે ? ’

‘ એણે કહ્યું તે તદ્દન ખરૂં છે અને એની ચિંતા વ્યાજબી છે. ’

‘ એમ ! પણ એની રીતસાત, દેખાવ, વાતચીત એ બધાનો તો વિચાર કર, નટવર ! એ પોતાની લાગણીઓ દબાવવામાં હુશીઆર હોવા છતાં પણ એના કાચુની કમાન કદી કદી છટકતી હતી તેનો તો વિચાર કર ! ’

‘ એ બિચારી ઘણી ગભરઈ ગઈ હતી. ’

‘ અને કેવી રીતે એ હકીકત જાણવા એણે આજીજી કરી તે યાદ કર ! એનું એમ કરવાનું કારણ શું હતું ? અને એણે આ બધામાં કંઈ ખુરસી પસંદ કરી તે તો જો. પોતાના મહેંપર પ્રકાશ ન પડે અને મનની લાગણી તથા મહેંના ફેરફાર જણાય નહિ એવી બેઠક એણે પસંદ કરી. એના મનની વાત આપણે જાણી જઈએ એ એને પસંદ ન હતું. ’

‘ હા, એણે ખુરસી તો એવીજ પસંદ કરી. ’

‘ અને છતાંયે એનો હેતુ સમજતો નથી. પેલા કેસમાં આપણે આમ નજીવી વાત પરથીજ ગુન્ય ઉકેલી હતી તે યાદ છે ને ? ’

‘ હાસ્તો. કેમ ઉઠ્યો ? ’

‘ હું જરા નેપીઅન સી પર લટાર મારી આવું, અને જોઉં તો ખરો કે ત્યાં શું બન્યું છે ! ત્યાંથીજ કેં જાણવા જેવા સમાચાર મળશે એવી મ્હારી માન્યતા છે. ઘણુંખરું જમવા ટાણે તો હું આવી પહોંચીશ. ’

એ આખો દિવસ, એની પછીનો અને તેની પછીનો દિવસ જયંત એકદમ ગંભીર સ્થિતિમાં રહ્યો. ન કોઈ સાથે ખુલાસેથી બોલે કે વાત કરે ! એ વખત દરમિયાન મરનારની લાસ પર જ્યુરી ભરાઈ અને કોઈ અજાણ્યા માણસે ખૂન કરવાથી મરણ નીપજ્યું એમ ચુકાદો આપ્યો. કોરોનરની કોર્ટમાં પણ જાણવા જેવી જુઝાની પડી નહિ. ઘોંડુ સિપાઈ બહાર ગયો હતો અને એણે પોતાના સાક્ષીઓ રજુ કરી પોતે ખૂન થયું ત્યારે પરેલમાં હતો એ વાત સાબીત કરી હતી એટલે એને છોડી દેવો પડ્યો હતો. સાવિત્રીએ જાણવું કે એને તો કેંજ ખખર ન હતી. એતો છેક છેવાડેના ભાગમાં ઉપરને નાકે સુધ રહી હતી તે છેક ખૂસરાણુ થયું ત્યારે જગી.

એમ ત્રણ દિવસ સુધી એ વાત બેઠ બરમ જેવીજ રહી. જયંત કેંક વધુ જાણવા પામ્યો હશે પણ એતો કેંજ બોલતો ન હતો !

ચોથે દિવસે છાપાઓમાં એક નવાઈ જેવી લકીકત છપાઈ.

નેપીઅન સી રોડ પર ખૂનીનો પત્તો.

ઘણીને મારનાર લેદી ઠેરી.

વડોદરાની પોલિસે કરેલી શોધ મુજબ અત્રેના નેપીઅન સી રોડ પર થયેલા મી૦ અનંત વિખણું ગોડબોલેના ખૂન વિષે ઘણી જાણવા જોગ લકીકત બહાર આવી છે. મરનાર મી૦ ગોડબોલેનું કોઈએ ખંજર વડે ખૂન કર્યું હતું અને એ શક ઉપરથી એમના

સિપાઇને પકડવામાં આવ્યો હતો પણ એ તે વખતે પરેલ હતો એમ પુરવાર થવાથી એને છોડી મુકવામાં આવ્યો છે. ગઇ કાલે માલતીબાઈ પાંચે નામની એક સ્ત્રી મગજ ભ્રમિત હાલતમાં દિવાના શાળામાં ખસેડવામાં આવી હતી. એ રાવપુરામાં કેટલાંક વર્ષોથી રહે છે અને એનો ધણી હરિભાઈ વિકલ પાંચે બહુ થોડો વખત વડોદરા ખાતે રહેતો એમ માલુમ પડ્યું છે. તપાસ પરથી જણાય છે કે માલતીબાઈ મુંબાઈ ગયેલી ત્યાંથી તાજેતરમાંજ વડોદરા આવી ત્યારથી ગાંડી થઇ ગઇ છે. એના ધણી હરિભાઈ વિકલ પાંચે અને મરનાર અનંત વિષ્ણુ ગોડમોલેના ફેટા સરખાવી જોતાં જણાય છે કે એ બંને એકજ વ્યક્તિ છે. કાણ જાણે કેમ પણ મરનાર એવી રીતે વડોદરા અને મુંબાઈ ખાતે જૂદે જૂદે નામે બેદ બરી જાંઘળી ગુજરતા જણાતા હતા. માલતીબાઈએ પોતાના ધણી તરફથી ઘણું દુઃખ વેઠ્યું હોય એમ લાગે છે. એ દુઃખની મારી એ હેરાન પરેશાન થઇને એના ધણીને શોધવા મુંબાઈ આવી લાગે છે. મંગળવારે સવારે એ આન્ટરોડ સ્ટેશન પર મગજ ભ્રમિત હાલતમાં ફરતી હતી એવી પોલિસને ખબર મળી છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે એણે પોતાના મગજની ભ્રમિત હાલતમાં કે પછી કોઇ ન જણાયલા સંજોગોમાં એના ધણીનું ખૂન કર્યું હોય એ ન બને એવી વાત નથી. સોમવારે રાતના મોડે સુધી નેપીઅન સી રસ્તા પર રખડતી પોલિસે એને જોઇ હતી એમ પણ ખબર મળી છે.

‘ આ ઉપરથી તને શું લાગે છે ? જયંત ! ’ એ મોટેથી વાંચીને મહેં જયંતને પૂછ્યું.

‘ પ્રિય નટવર ! ’ જયંતે હસીને કહ્યું. ‘ તું બહુ ધીરજવાળો માણસ છે ! આ ત્રણેક દિવસથી મહેં તને કે’ કહ્યું નથી છતાં તે જરાપણ પૂછવા જેટલીયે અધીરાઈ બતાવી નથી. ઘણી વિગતો તે પછી મહારા જાણવામાં આવી છે. આ રિપોર્ટથી મહેને જરા પણ મદદ નથી મળતી. ’

‘પણ એના ખૂનનો તો એ સંપૂર્ણ ખુલાસો આપે છે ને ?’

‘પણ એનું ખૂન તો માત્ર એક અકસ્માતથી જ થયું છે. જે કામ આપણે તપાસીએ છીએ એના પ્રમાણમાં એ એક નજીવો બનાવ ગણાય. આ ત્રણ દિવસોમાં એક જાણુવા જેવો બનાવ બન્યો છે અને તે એ છે કે આ ઘડી સુધી કૈંજ નવો બનાવ બનવા પામ્યો નથી. પળેપળના મહને સમાચાર મળ્યે જાય છે. હવે જો આ કાગળ બહાર ગયો હોય તો એવી શાંતિ રહેવા પામે નહિ. એટલે એ બહાર ગયો નથી. તો પછી એ ક્યાં છે ? શા માટે એનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી ? મહારા મગજમાં એ વાત પ્રતિપળે હથોડાના ધાના પેઠે ઠોકાયા કરે છે. એ જ રીતે ગોડબોલેનું ખૂન થયું એ શું અણુ-ધાર્યો સંજોગ હતો ? એ કાગળ એને મળ્યો હતો ? એ જો એને મળ્યો હોય તો એના બીજા કાગળો સાથે એ જડ્યો કેમ નહિ ? એની ગાંડી ઘેરી એ કાગળ લઇ ગઈ ? એ લઈ ગઈ હોય તો એ વડોદરા પડ્યો હશે ? ત્યાં જઈને વડોદરાની પોલિસને ખાલી શંકાશીલ કાર્યા સિવાય મહારાથી તપાસ કેમ થઇ શકે ? આ બધા સવાલ પ્રિય નટવર ! મહારા મગજને ગુંચવી નાખે છે. જો આ બધા અંતરાયો છતાં આપણે ફતેહ પામીએ તો તો ઘણું જ સાફ. આ છેલ્લા સમાચાર આવ્યા. ઓહો ! જમશેદજીએ કૈં ધાડ મારી લાગે છે ! ચાલ નટવર ! આપણે નેપીઅન સી રેડ પર જવું જોઈશે.’

ગુન્હાના સ્થળની અમારી આ પ્હેલી જ મુલાકાત હતી. અમે ત્યાં ગયા એટલે જમશેદજી માંદને અમને આવકાર આપ્યા.

‘કેમ વડોદરાના સમાચાર વાંચીયા ?’ એમણે પૂછ્યું.

જયંતે માથું હલાવી હા કહી.

‘એ લોકો હમણાં હમણાં ટેસમાં છે જયંત ! પેલા આબર-દેવાને પકડીને એ લોકોએ પોતાની હોશીઆરી પુરવાર કરી છે ! એ કહે છે તેમ માલતીબાઈ એકાએક અહીં આવી. બારણું ખખડાંબું. અને ગોડબોલેએ એને બોલાવી. બેઉજણ વચ્ચે સખત તકરાર થઇ

અને એકાએક એણે ખંજરથી પેલાને ધાયલ કર્યો. ગુસ્સાના આવે-શમાં સ્ત્રી પણ વાધણુ જેવી વિકરાળ બની જાય છે ! પેલો પડ્યો અને મરી ગયો. વાત દિવા જેવી છે !

‘ છતાં તમે મ્હને બોલાવ્યો ! ’ જયંતે કહ્યું.

‘ એ તો બીજી બાબત છે—તદ્દન નજીવી—પણ તમને રસ પડે એવી. અજાયબી ભરેલી—તમને એ પસંદ પડશે જ. એને મુખ્ય બનાવ સાથે સંબંધ નથી. ’

‘ શી બાબત છે ? ’

‘ તમને ખબર છે કે આ જાતના બનાવ પછી બનતા સુધી બધી વસ્તુઓને મૂળ સ્થિતિમાં રાખવાની અમે ખાસ કાળજી રાખીએ છીએ. એ મુજબ કોઈ ચીજ ખસેડવામાં આવી નથી. એક અમલદાર રાતને દિવસ અહીં ચોડી કરે છે. આજે સવારે ઘણીખરી તપાસ પુરી થઇ હોવાથી અમે જરા ઠીકઠાક કરવાનો વિચાર કર્યો. આ સાદ્દી જમીન સાથે બરાબર જડી લીધેલી નથી એટલે અમે એ ઉંચી કરી તો અમને—’

‘ શું જડ્યું ? ’

જયંતેનો ચહેરો ઘણોજ ચિંતાતુર થયો.

‘ મહારી ખાત્રી છે કે એની તમને કલ્પના પણ નહિ આવે ! એ સાદ્દીપર પેલો ડાઘ પડ્યો છે તે દેખાય છે. એ બતાવે છે કે પુષ્કળ લોહી વહી ગયું હોતું જોઇએ. ’

‘ ખરી વાત. ’

‘ અને છતાં આ નીચેની લાકડાની લાદીપર એને મળતો ડાઘ નથી એ જાણી તમને નવાઇ લાગશે ! ’

‘ ડાઘ જ નથી ! પણ—’

‘ એમ જ. તમે એમ જ કહેશો એમ મ્હેં ધાર્યું જ હતું. ’

એણે સાદડી ઉંચકી અને બતાવ્યું તો એના કહેવા મુજબ પેલા ડાઘની નીચે ડાઘ પડ્યો ન હતો.

‘પણ સાદડીની અંદરની બાજુએ તો ઉપરના જેટલો જ ડાઘ પડ્યો છે.’

જમશેદજીનો ચહેરો પ્રકુલિત થયો. પોતે એક બાહોશ નિષ્ણાત ને ગુન્યવાદમાં નાખ્યો એ વિચારથી.

‘હવે એનો ખુલાસો કરું. એવું બીજુ ધાણુ છે પણ તે બીજુ બાજુ છે. જુઓ.’ એમ કહીને એણે સાદડી ફેરવી, અને બીજુ બાજુ પડેલુ મોટુ ધાણુ બતાવ્યું. ‘આ ઉપરથી તમે શું ધારો છો ?’

‘એમાં નવાઇ જેવું કંઈ નથી. ધાખાં એક સરખાં જ છે; માત્ર સાદડી જ કોઈએ ખસેડી નાખી છે !’

‘સાદડી ખસેડી છે એટલું જાણવાને તમારી મદદની જરૂર ન હતી. એતો સમજાય એવું છે કારણકે સાદડી ફેરવીએ તો બેઉ ધાખાં એકબીજાપર આવી રહે છે પણ જાણવાનો મુદ્દા એટલો જ છે કે એ સાદડી એમ કોણે અને શા માટે ફેરવી ?’

જયંત હદપારનો ચિંતાતુર હતો.

‘આમ જુઓ મી. માદન !’ એણે કહ્યું. ‘અત્યાર સુધી આના-પર દેખરેખનું કામ પેલા કૉન્સ્ટેબલને સોંપ્યું હતું ?’

‘હાજી. એને જ.’

‘તો પછી હું કહું તેમ કરો. એને બરાબર તપાસો. અમારી પાસે નહિ પણ બીજાં ઝોરડામાં લઈ જઈને. એને ખખડાવો એટલે એ એકરાર કરી દેશે. એને પૂછો કે એણે અગ્નિયા માણસને અહીં દાખલ કેમ કર્યો અને એકલો રાખીને બહાર કેમ ગયો ? એણે જો સાદડી ફેરવી હોય તો એ સવાલ પૂછતા નહિ. એ ખરું જ હશે. એને કહેજો કે તમને બધી ખબર પડી ગઈ છે. દયાવજો એટલે એ માની જશે. સાચી વાત કહેશે તો માફી મળશે અને ખોટુ બોલશે તો નોકરી પરથી રજા મળશે એ પણ કહેજો.’

‘અરે પરવરદેગાર ! એ જાણતો હશે તો ધડીના છઠ્ઠાભાગમાં હું એને સીધો કરસ.’ જમશેદજી બોલ્યા. અને થોડીવારમાં પેલાને લઇને બીજા ખંડમાં ગયા.

‘નટવર ! ધ્યાન આપ.’ કહીને જયંતે મહેને ચેતવ્યો. એણે તરત જ સાદડી ખસેડી અને લાકડાની લાદીઓ તપાસવા માંડી. એની ખારીક નજર એક કકડાપર પડી. એની સહેજ ફાટમાં એણે નખ ધાલીને એ કકડો ઉંચો કર્યો. એની નીચે એક ચોરખાનુ હતું. જયંતે આતુર રહેરે એમાં હાથ નાખ્યો પણ અંદર કંઈ જ ન હતું. એના હાથ ખાલી હતો !

‘જલદી નટવર ! જલદીથી સાદડી નાખી દે.’

એટલે પેલી લાદી બરાબર મુકીને મહેં સાદડી ડીક કરી ત્યાંતો જમશેદજી આવી લાગ્યા.

‘ખરી વાત છે મી. જયંત ! તમારું અનુમાન જરેજર ખરૂં છે. એણે એકરાર કર્યો છે. આમ આવ કાવસ ! આ મૃદસ્થાને તારો એકરાર સંભળાવ.’

પેલા કોન્સ્ટેબલે નરમાશયી પોતાની વાત શરૂ કરી.

‘એવું થયું સાહેબ ! કે કાલે સાંજે બંગલો ભૂલી ગઇ ને કોઇ બાઈ અહીં આવી. મહેં એની સાથે વાત કરી. આખો દિવસ એકલા ભૂત જેવો ગાલ્યો; હોય તો કોઈ સાથે બે અક્ષર બોલવા મળે એ રાહત જ ને !’

‘પછી શું થયું ?’

‘એણે કહ્યું કે છાપામાં ખૂનની વાત આવે છે તે ક્યાં થયેલું ? કોઇ ખાનદાન માણસ લાગ્યું એટલે બતાવવામાં મહેને કૈં નેખમ ન જણાયું. સહેં આ જગ્યા બતાવીને વાત કરી એટલામાં એને મૂર્છા આવી. હું પાણી લાવ્યો ને છાંટયુ પણ ફેર ન પડ્યો એટલે નાંકાપરના રેસ્ટોરાંમાં સ્પેશિયલ ડૉક્ટરની બાટલી લેવા ગયો. એ લઇને આવ્યો તો એ બાઇ જ મળે નહિ. બિચારી શરમાઇને ગઈ હશે !’

‘પણ પેલી સાદડી કોણે ફેરવી?’

‘એ જરા આમતેમ ચોળાઇ હતી એટલે મહેં જ સીધી કરી. એ બાઇને મૂર્છા આવી તેથી એકઠી થઈ ગઈ હતી.’

‘એ તમને નસીબત મળી સમજ્યાને કાવસજી ! હવે પછી આવી રીતની ભૂલ કરશો તો માફ નહિ થાય. તમે જાણ્યું કે એ મહેને નહિ સમજાય પણ એ સાદડી જોતાં જ હું વાંચી ગયો કે તમે કે’ ગફલત કરી લાગે છે.’ જમશેદજીએ રૂઆબથી કહ્યું.

‘એ બાઈ અહીં એક જ વખત આવી હતી?’

‘હાજી. ફક્ત કાલે સાંજે જ.’

‘એ કોણ હતી?’

‘એનું નામ તો ખબર નથી સાહેબ ! પણ કે’ કોઇને મળવા આવી હતી અને ભળતુજ મકાન કોઇએ ખતાવ્યું એટલે અહીં આવી ચઢી હતી.’

‘ઉંચી હતી ? દેખાવડી હતી ? કેવી હતી?’

‘આપ કહો છો એવી જ સાહેબ ! ઘણી દેખાવડી. અવાજ પણ ઘણો જ સુરીલો અને મીઠો. બોલવે પણ ઘણી જ વિવેકી.’

‘એણે કપડાં કેવાં પહેર્યાં હતાં?’

‘સાધારણ રીતે ગુજરાતણા પહેરે છે એવાં પણ ઉપર પારસી સ્ત્રીઓની પેઠે ઓવરકોટ પહેર્યો હતો.’

‘કેટલા વાગે?’

‘અંધાર થયું ત્યારે. હું રેસ્ટોરાંમાંથી આવ્યો ત્યારે ખત્તી થઈ ગઈ હતી.’

‘ઠીક.’ જયંતે કહ્યું. ‘ચાલ, નટવર ! આપણે હજી બીજે ઘણું જરૂરી કામ છે.’

અમે બહાર નીકળ્યા એટલે કાવસજી બહાર સુધી વળાવા આવ્યો. અમે થોડે આગળ જઈને વળાંક લીધો એટલે જયંત ખડખડ

ડાટ હસી પડ્યો. ‘નટવર ! હવે ત્રીજા અંકનો છેલ્લો પ્રવેશ શરૂ થાય છે. તને જાણીને સંતોષ થશે કે હવે કેં જ ધારતી જેવું નથી. કાગળ સલામત છે અને એને આપણે ઠેકાણાસર પહોંચાડવા જઈએ છીએ.’

આ સાંભળી મહારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. એણે એ શી રીતે મેળવ્યો, ક્યારે મળ્યો, અને કઈ રીતે એ પહોંચાડવા જાય છે એ મહત્તે સમજાયું જ નહિ.

‘એ મળી આવ્યો ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘હજી મળવાનો છે.’ એણે જવાબ આપ્યો, ‘કેટલાક મુદ્દા હજી સમજાયા નથી પણ આપણી પાસે એટલી વિગતો છે કે એને જોરે જો એ આપણે ન શોધી શકીએ તો આપણી જ મૂર્ખાઈ ગણાય. આપણે સીધા દરિઆમહાલમાં જઈએ છીએ અને જે તે નિર્ણયપર આવીશું એમ મહત્તે લાગે છે.’

દરિઆમહાલ પહોંચતાં વેંત જ જયંતે મનોરમાબાઈ છે કે કેમ તે તપાસ કરી. મીં મઝમુદાર બહાર ગયા હતા. મનોરમાએ અમને આવકાર આપ્યો.

‘એ બહાર ગયા છે તે હમણાં આવશે. જયંતભાઈ ! જરા બેસો.’

‘મહારે આપનું કામ છે.’

એ સાંભળી એને ગાલે શરડા પડ્યા.

‘એમને મળતા પહેલાં મહારે આપને મળવું હતું. પેલો ધણો જ કિંમતી કાગળ શોધી કાઢવાનું કામ મહત્તે સોંપવામાં આવ્યું છે એ આપની જાણ બહાર નથી. મહેરબાની કરી એ કાગળ મહત્તે આપી દો.’ જયંતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કાગળની માગણી કરી.

એની અજ્ઞયબીનો પાર રહ્યો નહિ. જેમ બંને તેમ પોતાની લાગણી દ્વિપાવવાનો એણે ભારે પ્રયત્ન કર્યો.

‘તમે મહારે અપમાન કરો છો.’

‘એ બધું નકામું છે ! છાનાં માનાં કાગળ આપી દો.’

એનો ચહેરો પડી ગયો, છતાં થોડી ધણી હિંમત એકઠી કરી.

‘તમે મહને ડરાવવા માગો છો ખરૂંને ? બૈરાં માણસ સાથે આવી રીતે વર્તતાં શરમ નથી આવતી ? તમે કેંક જાણો છો—કેટલું જાણો છો ?’

‘જરા સ્વસ્થ થઈને બેસો. વખતે પડી જશે તો વાગી બેસશે. તમે બેસશો નહિ ત્યાં સુધી હું વાત નહિ કરું.’

એણે ખુરસીપર પોતાની બેઠક લીધી.

‘તમારે જે કહેવું હોય તે પાંચ મીનીટમાં કહો.’

‘એક પુરતી છે. તમે પેલા ગોડબોક્ષને ત્યાં જઈને કાગળ આપી આવ્યાં અને પાછાં કાલે રાત્રે ત્યાં જઈને એ કાગળ લઈ આવ્યાં એ બધું મ્હારી જાણ બહાર નથી.’

એનો ચહેરો સફેદ પુણી જેવો થઈ ગયો. બોલતાં બોલતાં એક બે ડચકાં પણ ખાધાં.

‘તમે ગાંડા થઈ ગયા લાગો છો !’ એણે છેવટે કહ્યું.

‘એ તો જે હશે તે જાણાશે.’ એમ કહી પોતાના ખીસ્સામાંથી એણે કેં કાગળ કાઢ્યો. ‘મ્હેં આ મ્હારી સાથે જ રાખ્યો હતો. મ્હારી ખાત્રી હતી કે એ ઉપયોગી નિવડશેજ. પોલિસ કોન્સ્ટેબલે એ ચહેરો ઓળખ્યો છે.’ એમ કહી એણે પેલો ફોટોગ્રાફ મનો-રમાને ખતાવ્યો.

એના મ્હોંમાંથી ભયની ઝીણી કિકિઆરી નીકળી ગઈ.

‘ચાલો, બોલો ! મનોરમા ખેન ! તમારી પાસે કાગળ છે. તમને હેરાન કરવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી. સીધે સીધાં માની જશો અને કાગળ આપી દેશો તો તમારા લાભની વાત છે. મ્હારી સાથે ખુશ્ખા દિલથી વર્તશો તો બચી જશો.’

એની હિંમતને પણ હદ હતી !

‘પણ જયંતલાલ ! તમે કેં બૂલ કરતા લાગો છો.’

જયંત ઉઠ્યો.

‘ હું ઘણા દિલગીર છું તમારી બાબતમાં. મહેં તમને બચાવવા મહારાથી બનતું કર્યું. હવે જે થાય તેનો હું જોખમદાર નહિ. ’

એણે તરતજ સિપાઇને બોલાવીને પૂછ્યું.

‘ મીં મુઝમુદાર ક્યારે આવશે ? ’

‘ પોણા વાગ્યે એ આવવાનું કહી ગયા છે. ’

જયંતે ધડીઆળ કાઢીને જોયું.

‘ હજી પા કલાકની વાર છે. બહુ સાર. આપણે ત્યાં સુધી થોભવું પડશે. ’

સિપાઇ ભાગ્યેજ બહાર ગયો હશે ત્યાં તો મનોરમામાં એકા-એક અજબ જેવો ફેરફાર થયો. એણે પોતાના બે હાથે મોઢું ઢાંકીને કહ્યું:

‘ જયંતભાઈ ! મહેને બચાવો. પ્રભુને ખાતર મહેને મદદ કરો. અરે ! હું એમને એટલી ચાહુ છું કે મહારે લીધે એમને દુઃખ થાય એ હું ભાગ્યેજ જોઈ શકીશ. એ જ્યારે બધું જાણશે ત્યારે જરૂર હૃદયભગ્ન થઈ જશે. ’

‘ તમે હવે ઠેકાણાસર આવી ગયાં તે ધણું સાર થયું. આપણી પાસે વધુ વખત નથી. એ કાગળ ક્યાં છે ? ’

એણે એક ટેબલનું ખાનું ઉઘાડ્યું અને તેમાંથી એ ભુરૂ પર-ખીટીયુ કાઢ્યું.

‘ આ રહ્યો એ કાગળ. ’

‘ એ શી રીતે પાછો આપીશું ? ’ જયંત બોલ્યો. ‘ એનો પણ કેં રસ્તો કાઢવો જોઈએ. પેલી પેટી ક્યાં છે ? ’

‘ હજીયે એ શયનખંડમાંજ છે. ’

‘ કેટલું સાર ! જલદીથી એ લઈ આવો તો. ’
એક ક્ષણમાં એ પેટી અમારી પાસે આવી.

‘ એને પહેલાં શી રીતે ઉધાડેલી ? તમારી પાસે બીજી ચાવી હોવી જોઈએ. ઉધાડો તો. ’

પોલકાની અંદરની બાજુના ખીસ્સામાંથી એણે ચાવી કાઢીને પેટી ઉધાડી. એ કાગળથી છલોછલ ભરેલી હતી. જ્યંતે પેલું પર-બીડીયું કોઈ દસ્તાવેજની ગડીમાં મુકીને એને પેટીના કાગળોની વચ્ચે રાખી દીધો. પેટી પાછી વસાઈ. તાણું દેવાયુ અને એને ઠેકાણે પહોંચી ગઈ.

‘ હવે આપણે નચિત છીએ. ’ જ્યંતે કહ્યું. ‘ હજી દસ મીનીટ છે તે દરમિયાન આપ ખુલ્લા દિલથી બધી વાત કહો તો સારૂ. પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમારું નામ નહિ આવે અને કોઈને તમારો આમાં હાથ હતો એવી ગંધ નહિ આવે એવી રીતે હું વર્તીશ. ’

‘ હું તમને બધુંયે કહીશ જ્યંતભાઈ ! તમારાથી હવે કશુંય નહિ છૂપાવું. એમને એક ક્ષણ પણ દિલગીર થયેલા મહારાથી જોયા જતા નથી એ માટે હું મ્હારું માથું આપવા પણ તૈયાર છું. મ્હારા જેટલું ભાગ્યેજ બીજી સ્ત્રી પોતાના પતિને મ્હારી હશે. ને એ જાણે કે હું કેવી રીતે વર્તી છું તો એમના દુઃખનો પાર ન રહે અને મ્હારે મરવા વખત આવે. ’

‘ એ બધું પછી. જરા જલદી કરો. ’

‘ મહેં કંલેજ જીવનમાં એક મુખાંઈ ભરેલો કાગળ કોઈ સહાધ્યાયીને લખેલો અને તે ગુમ થઈ ગયેલો. અલખત, એમાં એવું કે ન હતું પણ જરા મ્હારી મુખાંઈથી ઓછું વતુ લખાઈ ગયું હશે. એ કાગળ જો એમના હાથમાં જાય તો એમને ઘણુંજ ખોટું લાગે અને મ્હારા પરનો એમનો વિશ્વાસ ઓછો થાય. એ લખાણે વર્ષો થયાં. વાત બધી ભૂલાઈ ગઈ હતી છતાં મહેં એકાએક આ ગોડખોલે વિષે સાંભળ્યું અને મ્હારો કાગળ એ હરામખોરના હાથમાં છે એ જાણ્યું મહેં એને દયા કરવા કહ્યું પણ એ ભારે હરામખોર નીકળ્યો

એ કાગળના બદલામાં મહારા પતિની પેટીમાંનો ભુરા પરબીડીઆ વાળો કાગળ હું એને આપું તો એ મહારો કાગળ મહને પાછો આપે એના કોઈ બાતમીદારે ભુરા પરબીડીઆવાળા કાગળની એને માહિતી આપી હશે. એણે મહને ખાત્રી આપી કે એ કાગળના ગુમ થવાથી મહારા પતિને ઉની આંચ પણ નહિ આવે. મહારી સ્થિતિમાં તમે હો તો બીજું શું કરો ? જયંતભાઈ ! ’

‘ એમની પાસે જઈ બધી વાત ખરેખરી કહીને વિશ્વાસ સંપાદન કરાવ. ’

‘ એ કરવાની મહારી દિંમત ન હતી એક બાળુ વિનાશ હતો અને બીજી બાળુ વિશ્વાસઘાત હતો. વિનાશ કરતાં વિશ્વાસઘાત મહેં પસંદ કર્યો અને એમની ખાનગી ચાવીની છાપ લીધી. એ ઉપરથી પેલાએ મહને ચાવી કરાવી આપી. મહેં કાગળ ચોર્યો અને પેલાને આપી આવી. ’

‘ ત્યાં શો બનાવ બન્યો ? ’

‘ એના ખંડમાં ગયા પછી મહેં એને કાગળ આપ્યો એટલે એણે મહારો પેલો કાગળ પાછો આપ્યો. મહને એનો વિશ્વાસ ન હતો એટલે મહેં એ જોઈ લીધો. હું એના ઘરમાં ગઈ ત્યારે બહાર કોઈ બાઈ આંટા મારતી જોઈ હતી. થોડી વારે તે અંદર ધસી આવી. એના પગનો અવાજ સાંભળી ગોડબોલે ઉઠ્યો. સાદરી ઉંચી કરી, લાઠીમાં એક છૂપુ ઠેકાણુ હતુ તેમાં પેલુ પરબીડીયુ નાખીને સાદરી નાખી દીધી. ’

‘ પેલીએ તો અંદર આવીને મરાડીમાં એની આલઓલાઈ ધોવા માંડી. બે જણુ વચ્ચે સાઠમારી થઈ. પેલીની પાસે ખંજર ચમકતુ જોયુ એટલે હું તો ત્યાંથી નાસી છૂટી. બીજે દિવસે છાપામાં એના ખૂનની વાત વાંચી. તે રાતે હું સુખી હતી કારણુકે મહારો કાગળ મહને મળી ગયો હતો અને ભવિષ્યમાં આટલી ચકચાર થવા પામશે એ વાતથી હું સાવ અગ્ગણુ હતી. ’

‘બીજે દિવસે સવારે મ્હને ખબર પડી કે હું ઉલટી ઓલામાંથી નીકળીને ચુલામાં પડી હતી. એ કાગળ ગુમ થવાની ખાત્રી થતાં મ્હારા પતિનો શોકમાં તરબોળ થયેલો અહેસાસ હું ભૂલી શકીશ નહિ. મ્હને મ્હારી ભૂલ કબુલ કરવાનું દિલ થયું પણ હું એમ કરી શકી નહિ. એમ કરતાં પહેલાં જે વાત એ ન જાણે તે માટે મ્હેં આ જોખમ ખેડ્યું તે વાત પણ એમને કહેવી પડે. તે ઉપરથી હું આપને ત્યાં આવી અને પરિસ્થિતિ કેટલી ગંભીર અને ભયપ્રદ હતી તે જાણ્યું. એ કાગળ ગોડખોલેએ જ્યાં મુક્યો હતો ત્યાંજ હોવો જોઈએ પણ એ ઠેકાણે પણ મ્હારાથી સહેલાઈથી જવાય એવું ન હતું. બે દિવસ સુધી મ્હેં બારીક તપાસ રાખ્યા કરી. ત્રીજે દિવસે સાંજે મ્હને લાગ મળ્યો. એમાં મ્હને શી રીતે ફતેહ મળી તે તમને ખબર છે. એ કાગળ મ્હારી સાથે લઈ આવી. એને બાળી દેવાની મ્હારી ઇચ્છા હતી કારણકે એ પાછો આપવાનું સાદસ મ્હારો ગુન્હો કબુલ કર્યા સિવાય મ્હારાથી થાય એમ હતું નહિ. ચાલો, એ આવતા જણાય છે.’ એમ કહીને એણે રજા લીધી.

તરતજ મી. મઝમુદાર અને સર ત્રિભુવનપ્રસાદ દાખલ થયા.

‘કેમ કે’ સમાચાર મી. જયંત !’

‘મ્હને કેંક આશા છે.’

‘ત્રિભુવની મહેરબાની ત્યારેતો. સરસાહેબ આજે અહીં જન્મવાના છે. આ બનાવથી અમારી ચિંતાનો પાર નથી રહ્યો !’

‘મ્હેં બધેય તપાસ કરી છે પણ કોઈ જગ્યાએ એ ગયો હોય એમ લાગતું નથી એટલે મ્હારી એ ધારણા છે કે એ કાગળ આ મકાનની બહાર ગયો નથી.’

‘અરે મી. જયંત !’ સરસાહેબે અજબખીથી કહ્યું.

‘ખરેખર ! એ બહાર ગયો હોત તો અત્યારસુધીમાં ગંજામા વિના ન રહેત.’

‘પણ એ છૂપાવીને રાખી મુકવા સારૂ આ ઘરમાંથી તે કોણ લે ?’

‘હું ક્યાં કહું છું કે કોઈએ એ છૂપાવી રાખ્યો છે !’

‘તો પછી એ મહારી પેટીમાંથી ગયો ક્યાં ?’

‘હું ક્યાં કહું છું કે એ પેટીમાંથી બહાર ગયો છે ?’

‘મી. જયંત ! મશ્કરીની પણ હદ હોય છે. આવે પ્રસંગે પણ મશ્કરી !’

‘તમે મંગળવાર સવાર પછી પેટી ફરી તપાસી છે ?’

‘ના. એમ કરવાની જરૂર ન હતી.’

‘વખતે તમે સ્ટેન્ડેજ ગફલતથી એ શોધી નહિ શક્યા હો.’

‘બિલકુલ અસંભવિત.’

‘પણ એથી મ્હને સંતોષ નથી થતો. ઘણી વખત એવી ભૂલ થાય છે કે એક ચીજ હોય છતાં ધ્યાન ન રહે. પેલું કહે છે ને કે ‘કેડે છોકરૂં ને ગામે ખોળ્યું.’ તેના જેવું. વખતે એ ખીજ કાગળોમાં આડો અવળો ભરાઈ ગયો હશે.’

‘એ છોક ઉપર હતો.’

‘પણ કોઈ પેટી હલાવે તો આડો અવળો થઈ જાયને.’

‘એ મગજમારી કરવા કરતાં પેટી જ અહીં લઈ આવોને મી. મઝમુદાર !’ સરસાહેબે કહ્યું. ‘આપણે તપાસી જોઈએ એટલે છેડો આવશે.’

મી. મઝમુદારે સિપાઈને બોલાવીને પેટી લાવવા કહ્યું. પેટી આવી એટલે એણે ઉઘાડીને જોવા માંડ્યું.

‘ખાલી નકામો વખત ગુમાવવા જેવું છે. આ બધા કાગળોમાં એ ઉપર જ હતો. આ પેલા શિવજીના કાગળો. આ રેવન્યુ ખીલના ખરડા. આ હિંદીસરકારનો ખરીતો. આ—અરે બધા ભગવાન ! આ શું ? એ અહીં ક્યાંથી ?’

સરસાહેબે એ પરખીડીયું ખેંચી લીધું.

‘એજ એ. બરાબર સીલબંધ જ છે. ધણું સારૂ થયું.’

‘બરેબર ! મહારા હૃદયપરથી કેટલો બધો બોળે ઉચકાઈ ગયો ! પણ આ શી રીતે બનવા પામ્યું. તદ્દન અસંભવિત ! મહેં એકકેએક કાગળ તપાસ્યો હતો. તમને કેમ ખબર પડી કે એ અહીં-આંજ છે ? તમે બડા જાદુગર જણાવ છો જયંતરાય !’

‘મહારી ખાત્રી હતી કે અહીં જ હોવો જોઈએ. બીજે એ જડયો નહિ તેથી.’

‘મહારી આંખે એ મનાય એવું નથી.’

‘નજરે જોયેલી અને કાને સાંભળેલી વાત પણ કદીકદી ખોટી પડે છે !’

મી. મઝમુદાર તરતજ એ ખુશખબર મનોરમાને કહેવાને દોડ્યા. સરસાહેબે જયંત તરફ જોયું.

‘એ કાગળ શીરીતે ત્યાં આવ્યો ? તમારા ખુલાસાથી હું બોળવાઉં એમ નથી.’

જયંતે હસતાં હસતાં જવાબ દીધો : ‘દરેક ધંધાને અંગે કેટલીક બાબતો ઘણી ખાનગી હોય છે અને તે ખાનગી રહે તેમાંજ મઝા છે.’

‘જેવી તમારી મરજી.’

‘ચાલ નટવર ! આપણું કામ અહીં ખલાસ થાય છે.’ એમ કહી એણે રજા લીધી.

‘ ચૈ ત ન્ય જવા લા ’

*

વનનાં કેટલાંક સ્મરણો એટલાં તાજાં હોય છે કે જાણે તે હમણાં જ-આ ધડીએ જ બન્યાં હોય એવાં લાગે છે. એવાં અમર અને નિત્યનુતન સ્મરણોમાં ગણાવી શકાય એવી રીતે વનુવિલાવાળા કામની શરૂઆત થયેલી.

ધડાકદેતુને બારણુ ઉધાડીને માટેલો સાંઢ માથુ નીચુ કરી હરે-રાટી કરતો ધસી આવે એમ એ અબનુસના કુંદા જેવો કેળી અમારા ખંડમાં ધસમસ્યો આવ્યો.

‘ જયેંત કેનું નોંમ ? ’ એણે અમારા બેઉ તરફ જોઈને પૂછ્યું.

જયંતે એના સામે જોયું. એ બેઠાબેઠા વાંચતો હતો અને કુંદા લખ્યા કરતો હતો.

‘તમારૂં નોંમ કે ? આ તમને કહી છું કે પારકાની પંચાતમાં ના પડો નીકર જોયાજોવી થહે.’

‘જોલે રાખ.’ શાંતિથી જયંતે કહ્યું. ‘જોલે રાખ.’

‘આ તમને કીધું કે બીજાનાં કાંમમાં માંથું નાંખ્યું તો જોયા જોવી થહે. આ એક પડહેને તો ભુંધ બેળા થૈ જ્યાં જાણજો.’ એમ કહીને એણે જયંતના નાક સામે પોતાની મુઠ્ઠી ધરી અને જાણે હમણાં ઢીક મારતો ન હોય તેમ ઉભો.

‘તેં કસરત બસરત કરેલી કે એમને એમ આ કાંડું મજબુત થયું ?’ જયંતે જરાપણ બીધા સિવાય એના સામે તાકીને જોતાં પૂછ્યું.

ગમેતેમ પણ એ જરા ખમચ્યો. કાંતો જયંતના શાંત સ્વભાવથી કે પછી પાછળથી મહેં લોઢાનો સળાઓ ઉપાડ્યો તેના ખખડાટથી એ જરા દંડો થતો લાગ્યો.

‘જુઓ, પેલા પારલાવારાના કાંમમાં માંથું ના ધાલતા ! હમ-જ્યાને ! પછી ઉંછું ને તમે છો. મને ખરેખરો જોખાં ઊરાડતાં વાર નૈ લાગે !’

‘તુંજ બાધર જોતાને ! તારૂં ઘણું વખતથી મહેને કામ હતું.’ જયંતે કહ્યું.

‘ઉંજ બાધરીયો. તમે મારૂં નોંમ ચ્યાંથી જાણ્યું ?’

‘તુંતો બહાદુર માણસ છે ! તારી બહાદુરી ઓછીજ છૂપી રહે એવી છે ! ખરેલમાં પેલા વેલજીને તેંજ ગુડી નાખેલોને ! શું ! ખોટી વાત છે ?’

પેલાનો ચહેરો શીકકો પડ્યો.

‘મારે તમારી વાતું હાંભરવી નથી. તમારો વેલો જય હોના-ખર. ઉંતો વડદરા કને જોહંગપરે અતો. તાંથી ચ્યાર દાડા થ્યાં આયો.’

‘એ બધું માજીસ્ટ્રેટને કહેજો. આ સીટી મારે એટલીજ વાર

છે. સમજ્યોને ! તારી ને તારા કાકા કાનજી 'કાળા બેઢીની ઉપર અમારી ક્યારનીયે નજર છે.' "

‘ મને મહીમાતા બરખે ! જવા દો ભૈશાપ ! ’

‘ હવે ઠેકાણે આવ્યો. જો હવે આવી રીતે માથાં મારતો નહિ સમજ્યોને ! નહિ તો ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં તને મોસાળ મોકલતાં વાર નહિ લાગે ! ’

‘ ઐ દારૂ ભૈશાપ. મારો ગનો માફ કરજ્યો. ’

‘ તને અહીં કોણે મોકલ્યો ? ’

‘ મારે કાકે. ખીજે કોણ મોકલે ! ’

‘ અને એને આ કામ કોણે સોંપ્યું છે ? ’

‘ એ તો ભૈશાપ ! મને ખબર નથી. એ કે તું જાને જ્યેંત બધને હોધી કાઢ્ય ને પારલાના કામમાં માંથુ મારે ને એમ કહી આય.ને શીઘ્ર કરી આય તે પછી ઉંચાં આયો. એણેતો એમેય કીધેલું કે પારલાના કામમાં પડહે તો જીવથી જહે. ’

‘ ઠીક છે. જોઈશું જા. ’

એ તરતજ એ કુદકે નાડો. એને જ્યેંતે બરાબર ડરાવ્યો હતો.

જીવ કેને વહાલો નથી ?

‘ તેં સળીઓ ઉંચક્યો અને એનું માથુ ખોખર કરવાનો વિચાર કરતો હતો તે હું સમજ્યો પણ એને માત્ર મહારી નજરથીજ વશ કરી શકાય એમ હતું એટલે તને મહેં ધસારત કરી. એ જરા દેખાવે વાધ જેવો, અને ઉતાવળીઆ સ્વભાવનો છે બાકી અંદરખાને તો ધણો ડરકુ છે. પેલા ચત્રભુજ વાળી મોટી ટોળીનો એ માણસ છે અને એકવાર પ્રસંગ પડ્યા પછી બાગ્યેજ ભૂલાય એવો છે. એનો કાકો એના કરતાં વધુ હરામખોર છે. એ લોકોનો તો આ ધંધો છે પણ એમની પાછળ કોણ છે અને એમને કોણ દોરી કે ઉશ્કેરી રહ્યું છે તે મહારે જાણવું છે. ’

‘ પણ એ લોકો તને શા વાસ્તે હેરાન કરવા માગે છે ? ’
 એમની દાનત વનુવિલાવાળો કેસ હું હાથ ન ધર એની
 છતાં એવી ધમકીથી આપણે ઓછાજ કરી જવાના હતા ! ’
 ‘ એ શાનો કેસ છે ? ’

‘ હું તને કહેવાનો હતો. વેલાંબાઈની ચીઠ્ઠી આ રહી. એ વ
 એટલે સમજશે. આપણે હમણાંજ એના તરફ જવા નીકળીએ છીં
 એમ કહીને એણે મ્હને એક ચીઠ્ઠી આપી. તે નીચે મુજબ હતી. ’

‘ લાઇથી જયંતરાય,

‘ અમારા બંગ્લો સંબંધી કેટલાક નવાઈ પામવા જેવા બનાવ
 નતા રહ્યા છે એટલે મ્હારે આપની સલાહની ધાળીજ જરૂર છે. કાલે બે
 તમે મહેરબાની કરીને પારલે નહિ આવો ? હું ઘેરજ રહીશ. સ્ટેશન
 મ્હારો બંગ્લો દૂર નથી. મ્હારા પતિ જીવતા હતા ત્યારે એમને-એ
 નામ વનમાળી મોનજ હતું- તમારી સાથે સારો સંબંધ હતો.

વેલાંબાઈની આશિષ.

અને સરનામું ‘ વનુવિલા-પો-૩-વિલેપારલે ’ હતું

અર્ધા એક કલાકમાં અમે વનુવિલામાં પહોંચી ગયા. એ
 છેવાડો નાનો સરખો બંગ્લો હતો. મકાન પણ જૂનું હતું. મર
 વનમાળી મોનજએ એ બંધાવ્યો હતો અને એના મરણબાદ એ
 વિધવા વેલાંબાઈ ત્યાં રહેતી હતી. એને એકાદ દિકરો હતો ર
 ચાદ હતું પણ એનું શું થયું તે બરાબર ખ્યાન ન હતું.

‘ વનમાળીદાસને અને મ્હારે ઠીક સંબંધ હતો. એમનું ર
 કામ મ્હેં કરી આપ્યું ત્યારથી. ’ જયંતે ત્યાં પહોંચ્યા પછી વે
 બાઈ સાથે વાત કરતાં કહ્યું.

‘ પણ એતો તારાં બહુ વખાણુ કરતા હતા. લાઇ ! તું મ્હ
 વિકૃલને ઓળખે કે નહિ ? ’

‘ કયો વિકૃલ ? વિકૃલ સંપત ? ’

‘ ક્રિકેટ રમનારા બધા એને એજ નામથી ઓળખે છે. ’

‘ એને આખુ મુંખાઇ ઓળખે છે. શું એનું શરીર થયું છે ! હમણાં ક્યાં છે એ ? ’

‘ મહાર્જી નસીબજ ફૂટલ છે ! એ પણ ગયો. છેક રંગુનમાં એ ન્યુમોનીયાથી દેવગતિ પામ્યો. ’

‘ જેવી ઠાકોરજીની મરજી ! પણ એને ન્યુમોનીયા શાથી થયો ? એના જેવા તંદુરસ્ત માણસને એકાએક એ —

‘ વાત સાંભળી છે તે ખરી હોય તો એ બિચારો કેંક તવાઇ ગયો એને કાણુ જાણે કેમ પણ કશામાં નિરાશા મળી અને એક મહીનામાં એનું શરીર નંખાઇ ગયું. પછી કહે છે કે ન્યુમોનીયા થયો ને આખર વાત થઈ ગઇ. જેવી નારાયણની મરજી ! બીજું શું બાઈ ! ’

‘ પ્રભુને ગમ્યું તે ખરૂં. એમાં કેં આપણો ઉપાય છે ! મ્હને કેમ બોલાવવો પડ્યો ? ’

‘ અરે ! શી વાત કરું બાઈ ! અહીં તો કેટલાક નવાઇ જેવા ખનાવ બની ગયા ! આ બંગલો તો એમણે બંધાવેલો અને વર્ષો થયાં અમે અહીં રહ્યાં છીએ. શોકને લીધે આજીવ્યાજી મહારાથી જવાય એવું નથી તેથી અને સાધારણ પણ મહારો સ્વભાવજ એવો છે એટલે હું બહાર બહુ થોડું જાઉં છું. ત્રણેકદલાડાપર એક જણ આવ્યો. એ કહેતો હતો કે એ દલાલ હતો અને બંગલા લેવા વેચવાની દલાલી કરતો હતો એના કોઇ ધરાકને જોઇતો હતો એવો મહારો બંગલો એને લાગવાથી મ્હને પૂછવા આવ્યો હતો કે મહારી એ વેચવાની મરજી હતી કે કેમ અને વેચવો હોય તો શી કિંમતે. મ્હેં એને ધણી વધારે કિંમત કહી કારણ કે મહારે એ વેચવાની મરજી હતી નહિ છતાં એણે તરતજ હા કહી. આ બંગલાના ભાવ ઉછળ્યા હતા તે વખતે પણ દસ હજાર ઉપજે એમ ન હતું છતાં એના એણે વીસ હજાર આપવાની હા કહી. પછી કહે છે કે એના ધરાકને તો બંગલાનું ફરનીચર અને વાસણ કુસણ પણ જોઇએ છીએ.

એ જો મ્હારે આપવું હોય તો એની કિંમત પણ કહી દેવી. મ્હેં એના પાંચ હજાર કલ્લા અને તે પણ એણે કબુલ કર્યા. પચીસ હજારમાં બંગલો તથા ફરનીચર ને વાસણો એણે વેચાતાં લેવાનું સાદું કર્યું.

‘કાલે એ સાટાખત લખને આવ્યો અને મ્હને સહી કરવા કહ્યું એ બધી કાયદાની વાત થઈ એટલે એમાં મ્હને ઝાઝી ગતાગમ ન પડે. તેથી એ સાટાખત લખને અમારા વકીલ કલ્યાણુરાય હાથી પાસે ગઈ. સાટાખત વાંચીને એ કહે કે આ દસ્તાવેજ બહુ નવાઈ જેવો છે ! એના પર સહી કરો તો તમારાથી તમારા બંગલામાંની પાઈની પણ મતા નહિ લઈ શકાય.’

‘પછી પેલો આવ્યો એટલે મ્હેં એને કહ્યું કે મ્હેં તો બંગલો ફરનીચરને વાસણ કુસણ વેચ્યાં હતાં. મ્હારાં લુગડાં, ધરેણાં અને બીજી ચીજો નહિ છતાં એ બધુય આમાં લખ્યું છે તેનું કેમ ?’

‘‘વાહ ! તમે બધુય વેચવાની હા પાડી છે.’’ એણે કહ્યું.

‘‘પણ મ્હારાં લુગડાં-મ્હારાં ધરેણાં ?’’

‘‘તમે સહી કરશો તો એ વિષે કેંક છૂટછાટ રાખીશું પણ કોઈ પણ ચીજ જેયા સિવાય લઈ જવા દેવામાં નહિ આવે. મ્હાફે ધરાક જરા નવાઈ જેવું માણસ છે એને પૈસાની પરવા નથી, કાંતો તમે જરેજર વેચી દો કે પછી જરા પણ ન વેચો. જેવી તમારી મરજી.’’

‘‘તોપછી મ્હારે જરાપણ નથી વેચવું.’’ એમ મ્હેં જવાબ આપ્યો. અને આ વાત એટલેથી અટકી પણ આ બધું મ્હને-’

એકાએક અમારી વાતમાં ખલેલ પડી.

જયંત ધીમેથી અમને ચૂપ રહેવા નાકે આંગળી લગાડી ઈસારત કરીને ઉડ્યો. બારણું ઉઘાડીને ફૂલો અને એક આધેડ વચની બાઈને હાથ ઝાલીને ઘસડી લાવ્યો.

‘મૂચી ઘો. મારો હાથ મૂચી ઘો.’ એ કહેતી હતી.

‘કેમ ગંગા ! શું છે ?’

‘ઉં પૂછવા આપતી કે ચાખા મૂચવાની છે તાંતો આ લાપચે મને ઢહેડી આંણી.’

‘એમ જૂઠું બોલવાની જરૂર નથી સમજીને ગંગા ! તું પાંચ મીનીટ થયાં અમારી વાત સાંભળી ઉભી છે. તને દમ છે ખરુંને ગંગા ! તારો અણસાર મ્હને ક્યારનોયે જણાયો હતો.’

ગંગાનો ચહેરો ફીકકો પડી ગયો. એ જાતની કોળણ હતી. એટલે એમ હિંમત હારી જાય કે ગાંજ જાય એવી ન હતી.

‘પણ માઈ કાંકુ મુચી ઘો. ઘૈરા માણસને આથ અરકાડતાં સ્વરમ આવતી નથી !’

‘મ્હારે એને તમારી રૂબરૂ એક સવાલ પૂછવાનો હતો. ગઈ કાલે બપોરે મ્હને કાગળ લખ્યો એ વાત તમે કોઈને કરી હતી ?’ જ્યંતે વેલાંબાઈને પૂછ્યું.

‘નારે ભાઈ ! કોઈનેય નહિ.’

‘એ કાગળ કોણે ટપાલમાં નાંખેલો ?’

‘ગંગાએ’

‘બરાબર છે ! અને ગંગા ! એમણે મ્હારી સલાહ પૂછાવી છે એ બાબતની ખબર તે કોને આપી ?’

‘એવાં કાંમમાં હું શ્યુ કાંમ પડું !’

‘જો, તારા જેવાં માણસ ઝાઝુ જીવે નહિ. જુદું શા માટે બોલે છે ! ખરું કહે, તે કોને કહ્યું હતું ?’

‘ગંગા !’ વેલાંબાઈએ ખૂમ મારી. ‘તારાં લક્ષણ મ્હારાથી અજાણ્યાં નથી. તું આટલી હરામખોર હશે એમ મ્હેં ન્હોતું ધાર્યું. કાલે પણ ઉભી રહીને વાડની પેલીબાજી કોઈની સાથે શી ધુસપુસ કરતી હતી ?’

‘તેમાં તમારે શ્યું ?’

‘ ઠીક હવે ગાંગા ! હું તને કહું. તેં કાનજી કાળાને એ વાત કહી હતી ને ? ’ જયંતે કહ્યું.

‘ તારું પૂછોજ શ્યું કેમ ? ’

‘ ખાત્રી કરવા. જો ગાંગા ! એ કામ કાનજી કાળાને કાણે સોંપ્યું છે તે કહીશ તો તારે માટે આ તૈયાર છે. ’ એમ કહી જયંતે એને દસની નોટ બતાવી.

‘ તમારા દહના એ હો આપે, એમ સે. તમારાં કાગરીયાં તમારી પાંહે રેવા દો. ’

‘ એમ ! એટલો પૈસાદાર છે ! ના તું હસે છે ! એ એટલી પૈસાદાર છે ! તોપછી એનું નામ કહે ને આ નોટ લઈ એ, ’

‘ જાને મુવા ! તને મહીમાતા ભરખે ! મારો રહ્યો— ’

‘ કેમ ગાંગા ! બહુ ફાટી કે ? ’

‘ ઉંઝી તમારી નાંકરી. હું તો મારે આ...આ...લી. ’ કહીને એતો ધબધબ કરતી બહાર ચાલી ગઇ.

‘ એ આવજો ગાંગાઆ...ઈ ! ’ જયંતે મોટેથી કહ્યું, પછી એણે વેલાંબાઈ તરફ ફરીને કહ્યું : ‘ આ લોકો બડા બદમાશ લાગે છે એમણે જાળ બરાબર બીછાવી છે. તમે ગઇ કાલે કાગળ લખ્યો એની પેલા લોકોને બબર પડી. કાલ સાંજની છ વાગ્યાની એનાપર છાપ છે સવારે મહેને કાગળ મળે એ દરમિયાન એ લોકોએ પોતાની ગોઠવણ કરી લીધી. ગાંગાએ કાનજીને એ વાત કરી. કાનજી પેલી બાક પાસે ગયો કે પછી બીજા કોઇને મોકલ્યો એણે શું કરવું તે સૂચના આપી અને તે મુજબ પેલો બાકર જેતા આજે સવારના આવ્યો. બાકરિયો બડો હરામખોર છે, પણ એની હરામખોરી મહારી પાસે ચાલે એવી નથી. ગમેતેમ પણ જાળ જલદી સંકેતોતી જાય છે. ’

‘ પણ એ લોકોને શું જોઇએ છીએ ? ’

‘ તેજ સવાલ છે ને ! ’

‘ તમે દસબાર વર્ષથી તો અહીં રહો છો ને ? ’

‘ આજે બંગલો બંધાયે સત્તર વર્ષ થયાં ’
 ‘ તો એમાં કેં સંતાડયું હોય અને એની ગંધ એ લોકને આવે
 એ સંભવિત નથી. દુનિઆમાં જાતજાતના મુખાઓ પડ્યા છે. એ
 ન હોય તો વ્યવહાર ચાલે કેમ ! પહેલાં તો મદને કેં સંતાડેલો ખ-
 જનો હોવાનો વહેમ હતો પણ એમ હોય તો તમારા ફરનીચરની
 માગણી શા માટે કરે ? તમારી પાસે એવું રાજવંશી ફરનીચર
 પણ નથી ! ’

‘ નહિરતો. ’

‘ તો પછી આ બધી ધાંધલ શા માટે ? એ લોકો શું જોઈએ
 છીએ તે કદી દેતા હોય તોયે દીક. એક ચીજ જોઈતી હોય તો એનું
 નામ દે અને કિંમત ઠરાવે પણ આતો તમારો બધો સરસામાન ખરી-
 દવાની વાત કરે છે ! લુગડાંલત્તાં, ઘરેણાંગાંઠાં, વાસણકુસણ અને પેલું
 જાજર જવાનું ટંગ્લર સુધ્ધાં ! મહાઈં એમ માનવું છે કે તમને પણ
 ખબર નથી એવી કોઈ ચીજ છે અને તે એ લોકોને જોઈએ છીએ.
 એનું જો નામ કહે તો તમે આપો નહિ એવી એ લોકોની
 માન્યતા છે. ’

‘ મદને પણ એમજ લાગે છે. ’ મહેં કહ્યું.

‘ અમારો બેઠોનો સરખો મત પડે છે. ’

‘ ત્યારે હવે શું કરીશું લાઇ ! તું જેમ કહે તેમ કરીએ. ’
 વેલાંબાઇએ કહ્યું.

‘ આમ વિચાર કરતાં બીજી વિગત મળી શકતી હોય તો
 જોઈએ. સોળસોળ વરસ થયાં આ મકાનની કોઇએ આવી રીતે
 માગણી કરી નથી અને એકાએક કોઈ ભેદી માણસ એ વીસહજારમાં
 લેવા તૈયાર થાય છે એનું કારણ શું ? એ ઉપરથી તને શું લાગે
 છે ? નટવર ’

‘ એટલુંજ કે જે ચીજ એ લોકોને જોઈએ છીએ તે તાજે-
 તરમાં આ મકાનમાં આવી હોવી જોઈએ. ’ મહેં જવાબ દીધો.

‘ ખરાબર છે.’ જ્યંતે કહ્યું. ‘ હવે બોલો વેલાંબાઈ ! એવી કાંઈ ચીજ આવી છે ખરી ? ’

‘ નારે ભાઈ ! આ વરસે તો કેં નવું નથી વસાવ્યું. ’

‘ ઠીક. એ પણ ધ્યાન દેવા જોગ ખરૂં. તો પછી થોડો વખત થોભવું પડશે અને હવે પછી એ લોકો શાં પગલાં ભરે છે તે પર ધ્યાન આપવું જોઈશે, પેલો તમારો વકીલ હુશીઆર માણસ છે. એની સાથે સારો સંબંધ છે ? ’

‘ કલ્યાણુરાય મદારા વિકૃલ જેવોજ છે. ’

‘ તમારે બીજી કામ કરવા વાળી બાઈ છે ખરી ? કે પછી ગંબાઈ એકલાંજ હતાં ? ’

‘ બીજી એક છોકરી છે. ’

‘ તો પછી કલ્યાણુરાયને એકાદ રાત અહીં સુવા બોલાવો તો ઠીક. વખતે એના રક્ષણુની તમને જરૂર પડશે. ’

‘ શાથી ? ’

‘ તે કેમ કહી શકાય ! જાળ સંકેલાતી લાગે છે અને એ હરામખોરો શું કરે ને શું નહિ તે શી રીતે કહી શકાય ! એ બેદ પામવા મદારે પ્રયત્ન કરવો પડશે. પેલા દલાલે એનું નામ-કામ આપેલું ? ’

‘ એનું નામ પ્રાગજી એમજ. ઠેકાણું કહ્યું નથી. ’

‘ હું નથી ધારતો કે એનો પત્તા મળે. નટવર ! હરકત નહિ, વેલાંબાઈ ! બીજી કેં જાણુવા જેવું હોય તો ખબર આપજો. તે પછી શું કરવું તે નક્કી કરીશું. ’

અમે જેવા બહાર નીકળતા હતા તેવી જોડેના ખંડમાં પડેલી પેટીઓપર અમારી નજર પડી. એનાં લેબલપરથી એ બહારથી આવી હોય એમ લાગતું હતું.

‘ આ પેટીઓ ક્યાંથી આવી છે ? ’

‘રંગુનથી. વિઠ્ઠલનો એ સામાન છે.’

‘અને હજી તમે એ જોયોજ નથી ? કેટલા દહાડા થયાં આવ્યો ?’

‘ગયે અઠવાડીએ.’

‘પણ તમે કહ્યું ને કે કે’ નવું-પણ આજ ખુટતી કડી લાગે છે. એમાં કેાઇ કિમતી ચીજ નહિ હોય તેની શી ખાત્રી ?’

‘એની ખિચારાની પાસે હતું શું જે ! એનાં લુગડાંલતાં, થોડાં વાસણુ અને ચોપડીઓ હશે.’

જયંત વિચારમાં પડ્યો.

‘ગમે તે હોય પણ એ બધું ઠેકાણાસર મુકાવી દો અને ધ્યાન દઇને જોઇ જાવ કે અંદર શું શું છે. કાલે સવારે અમે આવીશું. કે’ જાણુવા જેવું જડે તો કહેજો.’

વનુવિલા પર ખારીક નજર રાખવામાં આવતી હોવાની અમારી શંકા અમે જેવા પોન્ડના કુવા પાસે આવ્યા તેવીજ પાત્રી થઈ. એક બાળુએ બાધર જેના ઝાડ નીચે ઉભો હતો. અમને જોઇને એ ફગલાઇ ગયો.

‘કેમ બાધર ! અહીંયાં શું કરે છે ?’

‘આંપા થોડુંક કોંમ અતુ.’

‘ઠીક છે. તારું કામ મ્હારી જાણુ બહાર નથી. પણ યાદ રાખજે વનુવિલામાં કે’ થયુ છે તો. એ હવે મ્હારા રક્ષણુ નીચે છે સમજ્યોને.’

‘એવે ભઇશાપ !’

‘પછી મ્હારી સાથે કામ લેવાનું છે એ યાદ રાખજે. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ઝાંઝરીયાં પહેરાની મોસાળ મોકલી દઇશ.’

અમે ગાડીમાં બેઠા એટલે જયંતે કહ્યું :

‘નટવર ! આમાં પેલા કંચનલાલની મદદ લેવી પડશે.’

કંચનલાલ એટલે હાલતુચાલતુ ઝંઝેટ. એને આતાળ પાતાળની વાતોની પણ ખબર પડે ! મોટાં કુટુંબોનાં કે’ કે’ ગોટાળા

પીડાળાની એને માહિતી. કેટલીયે વખત એના જ્ઞાનનો અશબ્દ લાભ અમને મળ્યો હતો એટલે આમાં પણ કોઈ સફર ખિલ્લુનો હાથ હોવાની અમારી શંકા હતી તેથી એની મદદ ઉપયોગી થઈ પડે એમ હતું.

‘જેવી તારી મરજી.’ મહેં જવાબ આપ્યો.

એ આખો દિવસ જ્યંતનો પત્તો ન લાગ્યો સાંજે પણ એ મોડો આવ્યો. અને કેં બોલ્યો નહિ. બીજે દિવસે સવારે એણે મહેને એક ચીઠ્ઠી આપી. એ નીચે મુજબ હતી;

‘કૃપાકરી જલદી આવો, વનુવિલામાં રાતને વખતે ચોરી થઈ છે. પોલિસ આવી ગઈ છે.—

વિનીત કલ્યાણરાય.’

‘મહેં ધાર્યું હતું તેથી જલદી ખેલ ખતમ થતો લાગે છે. આ કામની પાછળ ઘણી જબરી શક્તિનો હાથ લાગે છે. નટવર! મહેં જે સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી આ પગલુ લેવાયું છે તેમાં મહેને નવાઈ નથી લાગતી. આથી વધુ ભયંકર પગલાં લેતાં પણ એ શક્તિ અચકાય એમ નથી. કાલે મહેં ભૂલ કરી. તને ત્યાં મુલા મોકલ્યો હોત તો હીક થાત. હશે જે થયું તે ખરું. નિકાલ જલદી આવશે. ચાલો આપણે વિલેપારલે જઈએ.’

અમે વનુવિલામાં પહોંચ્યા તો ત્યાંના દેખાવજ ફરી ગયો હતો બહાર કેટલાક આળસુ માણસોનું ટોળું એકઠું થયું હતું. એક પોલિસ કોન્સ્ટેબલ પહેરો ભરતો હતો, અંદરની બાજુ અમને કલ્યાણરાયનો ભેટો થયો, એની પાસેજ ઇન્સ્પેક્ટર શામરાવ ઉભો હતો.

‘કાય મીં જ્યંતરાય!’ એણે અમને જોઈને કહ્યું ‘હે તુમચ્યા સારખ્યા નિજણાતની હાત ધાતણ્યા સારખા કેસ નાહિ. બહુજ સાદા કેસ છે. અગદી સાધી ચોરીની વાત છે. નિજણાતચી ગરજ દિસત નાહી.’

‘સારી વાત છે! સાદી ચોરીની વાત છે. એટલે હરકત નથી. શું ગયું છે?’

‘ નજીવી ચીજો, ચોરો પણ જલદી પકડાય એમ છે, એક જણુ તો કાલેજ અહીં ભટકતો હતો. પેલા કાનજી કાળાનો હાથ લાગે છે. સમજ્યાને.’

‘ ફક્કડ ? પણ એ લોકો લઈ શું ગયા ? ’

‘ કેં હાથ લાગ્યું લાગતુ નથી. વેલાંબાઈને એ લોકોએ કંલારો-ફાર્મ સુંઘાડ્યું અને-આ એ આવી પહોંચ્યાં, હવે એજ બધી વાત કરશે. ’

ગઈ કાલનાં વેલાંબાઈ અને આજનાં વેલાંબાઈમાં આસમાન જમીનનો ફરક પડી ગયો હતો.

‘ તેં મહને ચેતવણી આપી ’ એમણે બોલવું શરૂ કર્યું ‘ પણ તેનો મહેં લાભ ના લીધો અને આ પરિણામ આવ્યું ! મહેં કલ્યાણ-રાયને પણ તરફી ન આપી એટલે ઉલટું વધારે સહન કરવા વખત આવ્યો. ’

‘ મહને તો આજે સવારે ખબર પડી. ’ કલ્યાણરાયે કહ્યું.

‘ જયંતલાઈએ તો કાલેજ મહને સૂચના આપી હતી કે કોઈની મહારે ઓથ રાખવી. એમણે તો તમારું નામ પણ દીધું હતું પણ નસીબે મહને ભૂલાવી. ’

‘ હશે હવે; થવા કાળ આગળ કોઈ કાલું નથી. કાલે શું થયું તે તો કહો. ’ જયંતે કહ્યું.

‘ કહેવા જેવું કેં વધારે નથી. પેલી ગંગાએ ધરતી રજેરજ ખબર એ લોકોને આપી લાગે છે. એકદમ એક જણે મહને મજ-શુત હાથે પકડીને કંલારોફાર્મ સુંઘાડ્યું. હું બેભાન થઈ ગઈ અને એ મુવાઓએ આ બધો-વિઠૂલનો સામાન સ્તોને-ફેંદવા માંડ્યો. એ જાય તે પહેલાં તો મહને ભાન આવ્યું અને મહેં એકને પકડ્યો. ’

‘ તુમી લહી ધોકયાયા કામ કેલા. ’ ઇન્સ્પેક્ટરે ઉમેર્યું.

‘એણે તો મ્હને ઝટકાવી કાઢી. પેલા બીજાએ મ્હને મારી હશે કે પછી મ્હને મૂર્છા આવી હશે; શું થયું તે મ્હને યાદ નથી. ભાણુકીએ અવાજ સાંભળ્યો ને જાગી ઉઠી ખૂમાખૂમ કરી મુકી એટલે એ લોકો નાસી ગયા.’

‘એ શું લાઇ ગયા ?’

‘કેં કિમતી ચીજ ગઇ લાગતી નથી. એના સામાનમાં એવું તો કેંજ ન હતું.’

‘એ લોકો કેં નિશાન બિશાન મુકી ગયા છે ?’

‘એક કાગળનો કકડો જડ્યો છે. વખતે એ મ્હેં પેલાના હાથમાંથી વળગી પડી તે વખતે ફાડ્યો હશે. એ હુડ્યો થઇને એક બાણુ પડ્યો હતો. વિકૂલે લખેલો કાઠક કાગળ લાગતો હતો.’

‘અને તે કેં કામનો નથી જણાતો.’ ઇન્સ્પેક્ટરે ઉમેર્યું.

‘એમ ! છતાં એ જોવાની મ્હારી ઇચ્છા છે.’ જયંતે કહ્યું.

પોતાની નોટબુકમાંથી કાઢીને એ કાગળ આપતાં ઇન્સ્પેક્ટરેટ કહ્યું : ‘નજીવી ચીજ હોય તો પણ હું ફેંકી નથી દેતો એવી ચીજને ધણી વાર ઉપયોગી થઇ પડે છે મી. જયંત ! મ્હારી પણ તમને એજ સલાહ છે કે એવી ચીજને કામમાં આવે છે ને કાઠ વખત તો ગુન્હેગારનાં આંગળાં વિગેરેનાં એના પર નિશાન પણ હોય છે. માટે જાળવી રાખવી.’

જયંતે પેલો કાગળ તપાસ્યો.

‘તમને શું લાગે છે ? મી. શામરાવ !’ જયંતે પૂછ્યું.

‘કાઠ વિચિત્ર વાર્તાનો છેવટનો ભાગ લાગે છે.’

‘અને એ પણ નવાઇ જેવી હોવી જોઇએ.’ જયંતે કહ્યું.

‘એની ઉપરનો નંબર જોયો ? અસેને પીસ્તાળીસનો આંકડો લખેલો છે. તો પછી એનાં અસેયુંવાળીસ પૃષ્ઠ ક્યાં ગયાં ?’

‘બીજું શું ? ચોર પાસે ગયાં.’

‘પણ તમને નવાઇ નથી લાગતી કે આવા કાગળો ચોરવા

માટે ચોર આટલું જોખમ ખેડે? એ ઉપરથી તમને કેં સમજાય છે ખરૂં ?’

‘હાસ્તો. એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે એ લોકો ઉતાવળમાં જે ચીજ હાથમાં આવી તે લઈને ભાગ્યા. બીજું શું!’

‘પણ એ લોકો વિઠ્ઠલનો સામાન શા વાસ્તે ફેંદે?’ વેલાં-બાઇએ પૂછ્યું.

‘કારણ કે એમને લેવા જેવું કેં જડ્યું નહિ. એટલે એમાં એમણે નસીબ અજમાવ્યું. બીજું શું? તમને શું લાગે છે? મીઠું જ્યંતરાય!’

‘મ્હારે જરા આ લખાણુ જોઈ વિચાર કરવો પડશે.’ જ્યંતે જવાબ આપ્યો. ‘નટવર! આમ જરા બારી પાસે આવ તો.’

અમે બેઉ બારી પાસે ઉભા રહ્યા અને એ કાગળ વાંચ્યો. એનું લખાણુ વાક્યની અધવચથી શરૂ થતું હતું અને તે નીચે મુજબ હતું:

‘.....ફટકા અને ધામાંથી ખુબ લોહી વહેવા માંડ્યું પણ એના હૃદયના ધા સાથે સરખાવતાં એ કેં વિસાતમાં ન હતું એમ કહીએ તો ચાલે. એવામાં એની નજર પેલા ખુબસુરત ચહેરા પર કે જેને માટે એ પોતાનું જીવન પણ અર્પવા તૈયાર હતો તેના ઉપર પડી. એ એના ઉપર ગુજરતું ઘાતકીપણું અને દર્દ જોતી હતી. એ હસી. અરે મહા ભગવાન! દુઃખની હાય મારવાને બદલે એ હસી! અરેરે! એને હૃદય જેવી ચીજ હતી કે પછી એને ઠેકાણે કાળમીઠ પાણીજ હતો! અને એ હૃદયભર પ્રેમીને પોતાના પ્રેમનો આ બદલો મળતો હતો? એજ ક્ષણે એનો પ્રેમ મરી ગયો અને એનું સ્થાન તિરસ્કારે લીધું. અર્જુન પર મોહી પડેલી ઉર્વશીને જ્યારે અર્જુને તિરસ્કારી અને એ એને શાપ આપવા તૈયાર થઈ તેમ મહારી રોરગમાં તિરસ્કાર વ્યાપી રહ્યો. જીવનનું કેં પણ ધ્યેય હોતું નહોતું. અને મહારા પ્રિય પાત્ર! અત્યારસુધી તારી આરાધના એ મહાઈ ધ્યેય હતું તે હવે ફેરે છે અને તારો નાશ એજ હવે મહાઈ ધ્યેય બને છે. તને સદેહે નર્કની ચાતના ભોગવાવી નાશ કરવો એજ આજથી મહાઈ ધ્યેય રહેશે.’

‘કેટલું વિચિત્ર વ્યાકરણ લાગે છે !’ જ્યંતે કહ્યું. ‘તેં જોયુંને નટવર ! એકાએક ત્રીજાપુરુષ એકવચન ‘એના અને એની’ ઉપરથી એ પહેલા પુરુષ એકવચન ‘મહારી અને મહારૂં’ ઉપર આવી જાય છે તે ! લાગણીના ઉત્કટ પ્રવાહમાં લખનાર તણાય છે અને એ ધન્ય ક્ષણે પોતાની જાતને ઉઘાડી પાડી દે છે. ધારણ કરેલું આવરણ એકાએક ખસી જાય છે.’

‘એમ લાગે છે ખરૂં.’ મહેં કહ્યું.

જ્યંતે એ કાગળ ઇન્સ્પેક્ટરને પાછો આપ્યો.

‘કેમ કે’ કામ આવે એવા છે ?’ એણે પૂછ્યું.

‘ખાસ કે’ જરૂર નથી. ચાલો હવે રજા લઇએ.’

‘હાસ્તો. પણ વેલાંખાઇ ! તમે તે વખતે જાત્રાની વાત કરતાં હતાં તે ક્યાં ક્યાં જવું છે ?’

‘રામેશ્વર, બદ્રોકેદાર, કાશીવિશ્વનાથ, કાંકરોલી, બધેય; પણ એ તો હવે આવતે અવતાર !’

‘એવું શા સારૂં ! સૌ થઈ રહેશે.’

‘પૈસાનો વાંધો છે ભાઈ ! બાકી બધાંય તીરથ કરીએ.’

‘ભલે. સાંજના તમને ખબર આપીશ.’

અમે બહાર નીકળ્યા તે વખતે ઇન્સ્પેક્ટરને લાગ્યું કે અમે લોકો જરાક ભેજાંજોપ હતા.

‘હવે નટવર ! આપણે આ નાટકનો છેલ્લો પ્રવેશ જોઇશું.’ જ્યંતે કહ્યું. ‘જેટલું બને તેટલું એ જલદી પતી જાય તો ઠીક. તારી હાજરીની પણ જરૂર છે નટવર ! કારણ કે લેડી ચૈતન્ય બાલા જેવી ખંધી સ્ત્રી સાથે કામ પાડતી વખતે તારા જેવો સાક્ષી સાથે હોય તો વધારે સારૂં.’

આંટરોડ ઉતરી ટૅકસી કરી અમે વાલકેશ્વર ગયા. સર ચંદ્ર-પ્રસાદનો ખંગલો બહુજ જાણીતો હતો. એ મરણ પામ્યા હતા અને એમની એકલી વારસ લેડી ચૈતન્યબાલા હતી.

‘તને સમજાય છે તો ખરૂંને નટવર!’

‘બરાબર નહિ, પણ એટલું સમજાય છે કે જે છૂપી શક્તિ આ બધી કળો ચલાવે છે તેને આપણે મળવા જઈએ છીએ.’

‘એમજ છે. પણ એને વિષે તને કેં જ ખબર નથી? એ ઘણીજ સૌંદર્યવતી સ્ત્રી છે, પૈસા પાત્ર છે અને એને વિષે ખાનગી-માં ઘણું બોલાય છે. સર સાહેબને પરણ્યા પછી થોડા વખતમાંજ એ વિધવા થઈ. એના જીવનના અનેક ભેદ છે. એમાંનો એક એ છે કે એ પેલા વિકૃત સંપત પર મોહી પડી હતી. એ બીજા જેવો ન હતો. બીજાને તો એ કામ પતાવીને મોહનાં પાણી એસર્યે ખરતા કરતી પણ આ એવો નહતો. એને મન કોઈની દરકાર નહતી. આણે માથુ ફેરવ્યું એટલે પેલીએ પોતાનો રસ્તો લીધો અને એને મેથી પાક ચખાડાવ્યો.’

‘ત્યારે પેલી એની પોતાની વાત હતી?’

‘બરાબર છે. એનીજ પોતાની વાત હતી. એ વાત બહાર આવે તો એનું જાહેરમાં નાક કપાઈ જાય. અને ગમે તેમ પણ એને પોતાની આખર અહારથી તો જાળવવી જ રહી. સમજ્યોને! ચાલ એમનો બંગલો આવી લાગ્યો.’

એ બબ્બે બંગલામાં પેસતાંજ દરવાને અમને રોક્યા અને અમારું કાર્ડ માગ્યું. જાયંતે તે આપ્યું. અંદર જઈ આવીને એણે જવાબ આપ્યો:

‘બાઈ સાહેબ ઘેર નથી.’

‘ક્યાં ગયાં છે? બહાર ગયાં હોય તો એ આવે ત્યાંસુધી અમે થાભીશું.’

‘ઘેર નથી એટલે તમને મળવા નથી માગતાં. કોઈને મળવું ન હોય તો એવો જવાબ આપવાનો અહીં રિવાજ છે.’

‘એમ બાબત છે! તો તો આ ચીટ્ટી જરા બતાવી આવો.’
એમ કહી જાયંતે બેચાર શબ્દો લખીને એક કાપલી આપી.

‘તે શું લખ્યું જયંત ?’ મહેં પૂછ્યું.

‘એટલું જ કે ‘તો પછી પોલિસ આવે ?’ હું ધારૂં છું કે એનો જવાબ સીધો મળશે.’

અને એમજ થયું. પેલો નવાઇ પામતો આવ્યો અને બોલ્યો: ‘પધારો.’

અરેબીઅન નાઇટસમાં વાંચેલા વર્ણન મુજબ શણુગારેલા એક ખંડમાં અમને બેસારવામાં આવ્યા. તરતજ લેડી ચૈતન્યબાલા આવ્યાં. એ નવયુવાન અને રૂપસુંદર હતાં. એમનું સૌંદર્ય અનુપમ હતું. સદેહેજ જાણે સૌંદર્યે અવતાર ન લીધો હોય ! કોઇ કવિ એને રૂતિ સાથે સરખાવી શકે.

‘આવી અપમાનકારક ચીઠ્ઠી મોકલવાનું કારણ શું ?’ એમણે આવતાં વેંતજ પ્રશ્ન કરતાં પેલી ચીઠ્ઠી ખતાવી.

‘એ વિષે વિવેચનની જરૂર નથી. આપ સારી રીતે સમજી શકો એમ છો. આપની બુદ્ધિ એ કળા શકવા સમર્થ છે જોકે હમણાં હમણાં એ ગોથાં ખાઈ જાય છે તો પણ.’

‘એટલે ?’

‘એમજ કે મહારા જેવા માણસને બાડુતી માણસોની ડરામણી મહારા કામથી વિમુખ કરશે એમ ધારવામાં એ બુદ્ધિની જ ભૂલ હતી. ભયથી ડરતો હોય તે આ ધંધો ભાગ્યેજ કરી શકે. સ્પષ્ટ કહું તો વનુવિલાવાળો કેસ હાથ ધરવામાં આપનું જ આડકતરે દબાણ હતું.’

‘તમે શી વાત કરો છો તેજ મને સમજાતું નથી. બાડુતી માણસો સાથે મહારે શો સંબંધ છે ?’

જયંતે કંટાળાને બાળુએ જોયું.

‘આપની બુદ્ધિમત્તાને મને પુરો ખ્યાલ ન હતો. ચાલો, નટવર ! આપણે હવે જવું જોઈએ.’

‘જરા થોભો, ક્યાં જાઓ છો ?’ લેડી ચૈતન્યબાલાએ પૂછ્યું.

‘સી. આઇ. ડી. પાસે.’

અમે થોડાક આગળ વધીએ ત્યાં તો લેડી ચૈતન્ય બાલાએ અમને બોલાવ્યા. એ હવે પીગળ્યાં લાગતાં હતાં.

‘જરા શાંતિથી બેસો. આપણે કેટલીક વાત કરી લઇએ. મહને લાગે છે કે મ્હારે તમારી સાથે સરળતાથી વર્તવું જોઈએ. જયંત-રાય ! આપ ગૃહસ્થ માણસ છો અને મ્હારી સાથે સહુકાઈથી વર્તશો એમ હું ધારું છું.’

‘આગળથી એવું વચન કેમ આપી શકાય ! કાયદો મ્હારા હાથમાં નથી. ન્યાયને રસ્તે જેટલી મદદ અપાતી હશે તેટલી આપીશ. છતાં આપને જે કહેવાનું છે તે સાંભળ્યા પછી હું કંઈ રીતે વર્તી શકીશ તે આપને કહીશ જ.’

‘આપના જેવા બહાદુર માણસને ધમકી આપવામાં મ્હારી બૂલ જ થઈ હતી.’

‘એ કરતાં મોટી બૂલ તો એ છે કે આપ એ હરામખોરાના સકંજમાં સપડાઈ પડો એમ છો એનો વિચાર પણ આવ્યો નહિ. એ બદમાશો વખત આવે શું ન કરે તે કહેવાય એમ નથી.’

‘એમ નથી. જ્યારે મ્હેં ખુશ્મા મનથી વાત કરવાનું કહ્યું છે ત્યારે કહેવું જોઈએ કે કાનજી કાળા અને એની સ્ત્રી ગંગા સિવાય બીજા કોઈને પણ આમાં મ્હારો હાથ છે એ ખબર નથી. એ લોકોને મ્હેં આથી વધારે જોખમના કામમાં પણ નાણી જોયાં છે અને એ મહને બાગ્યેજ હેરાન કરે એમ છે.’

‘એમ વાત છે !’

‘એ લોકો શાંતિથી પોતાનું કામ પાર પાડે એવાં અને નિમ-કહલાલ છે.’

‘આપની માન્યતા હોય તો, બાકી દુધ પાઈને ઉછેરેલા સાપ કરડે નહિ એ ધ્યાન રાખજો. એ લોકો આ ચોરી કરવાના ગુન્હા-સર પકડાશે અને જેલમાં જશે.’

‘હરકત નહિ. તે પણ એ ભોગવી લેશે. એ માટે તો એમને રોકવામાં આવ્યા છે. કોઈ પણ હિસાબે મ્હાફે નામ તો નહિજ આવે.’

‘હું બહાર ન પાડું ત્યાં સુધી.’

‘નારે ના ! આપ એમ નહિ જ કરો. આપ ગૃહસ્થ માણસ છો અને કોઈ સત્તારીનો ભેદ એ રીતે જાહેરમાં મુકવાનું અયોગ્ય કાર્ય આપ નહિજ કરો એમ હું માનું છું.’

‘આપની માન્યતા આપને મુબારક ! સૌથી પહેલાં તો પેલી નવલકથાનું લખાણ મ્હને આપી દો.’

એ એકદમ ખડખડાટ હસી પડ્યાં. અને જોડેના ખંડમાં જઈને થોડીક રાખ લઈ આવીને કહ્યું : ‘આ રહી એ કથા. ચૈતન્ય જવા-લાને બદલે ચૈતન્યરક્ષા. આપને એ જોઈતી હોય તો ખુશીથી લઈ જાવ.’ એ કાગળોની રાખ હતી અને એના પરના અક્ષરો સ્હેજ-સ્હેજ વંચાતા પણ હતા.

‘એ આપના લાલની વાત નથી થઈ ! આપ બહુ જ જલદી કામ લો છો પણ આમાં ગફલત ખાઈ ગયાં છો.’

‘આપ કેટલા સંગદિલ છો ! હું બધી વાત કહી જાઉં ?’

‘આપને તસ્દી ન લેવી હોય તો હું કહું.’ જયંત બોલ્યો.

‘પણ એ મ્હારા દષ્ટિબિદુથી આપે જેવી જોઈએ. છેક છેઢી ઘડીએ પોતાની બધી આબરૂ પર પાણી ફરવાનો વખત આવે ત્યારે એક સ્ત્રી શો રસ્તો લે એ દષ્ટિએ જેવું જોઈએ. એણે બચાવનાં પગલાં તો ભરવાને ?’

‘પણ પાપ આપનું હતું. બીજાનું નહિ.

‘તેની કાણુ ના પાડે છે ! એ મ્હને ધણોજ પ્રિય હતો. સૌથી વધુ વ્હાલ મ્હને વિઠ્ઠલપર હતું પણ એણે માથું ઉંચક્યું. મ્હને પુનર્જન કરવાનું કહ્યું અને ધમકાવી પણ ખરી. એ વધારે પડતું હતું. એ ઉપરાંત મ્હારા કામની આડે આવવાની એને શી જરૂર ?’

‘એવી અદેખાઇ કાણુ નથી કરતું ? જોને એ દેવી જેવી માને તેની એવી વર્તણૂક એ કેમ સહન કરી લે ?’

‘પણુ મહારી સ્થિતિ જૂદી હતી. મહારો મહારે માર્ગ કાઢવો પડ્યો.’

‘હાસ્તો ! ભાડુતી મારાએ પાસે મરાવીને. અને તે પણ તમારી નજર આગળ પેલી બારીની નીચે—’

‘આપ બધી વાત જાણુતા લાગો છો ! એને મહેં શિક્ષા કરાવી એ ખોટું નથી. એ મહારી જૂલ થઇ એ હું કણુલ કરું છું પણુ એણે શું કર્યું ? અહીંથી રંગુન ગયા પછી આખી નવલકથા લખી. મહારા નામ પરથી એનું નામ ‘ચૈતન્ય જવાલા’ રાખ્યું. એમાં એણે બધી વાત લખી. અલબત્ત, જૂદા નામથી; પણુ એ બહાર પડે તો આખું સુંબાધ જાણી શકે કે એ મહારી કથા છે. મહને વર તરિકે ચીતરેલી. એ ઘેટુ અને હું વર. કેટલું ખરાબ !’

‘એ એની મરજની વાત હતી.’

‘અને પછી કર્યું શું ? એની બે નકલો તૈયાર કરી. એક એણે મહને મોકલી અને બીજી પોતાના પ્રકાશકને મોકલી છે એમ મહને ખબર આપી. મહને એટલા માટે કે એ વાંચીને હું બળી જઉં.’

‘પ્રકાશકની નકલ એને પહોંચી નથી એ શા ઉપરથી ધાર્યું હતું?’

‘એના પ્રકાશકને હું એળખું છું. આ એની પહેલી નવલકથા નથી. એણે બેએક લખી છે અને તે છપાઇ ચુકી છે. પ્રકાશકને ત્યાં તપાસ કરી તો એને કેંજ મળ્યુ ન હતુ એમ ખબર મળી. એટલામાં વિઠ્ઠલના મરણના સમાચાર આવ્યા. હવે પેલી બીજી નકલ મેળવવા મહારે પયાતન કરવો રહ્યો. એ ત્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી મહારી જાંઘગી જોખમમાં હતી. એ એના સામાન સાથે એની મા પાસે ગઇ હોવી જોઈએ. પેલાએને મહેં એ કામ સોંપ્યું. ગંગા ત્યાં નોકરી રહી અને સામાન આવ્યો તેની તથા બંગલાની પરિસ્થિતિની મહને ખબર આપી. સૌથી પહેલાં તો મહેં બંગલો અને સરસામાન ખરીદી

લેવા પ્રયત્ન કર્યો. વિકૃલની ખાતર એની માતાને મોં માગી કિંમત આપવાનું મહેં કબુલ્યું પણ એણે જગ્યા વેચવાની ના પાડી. પછી મ્હારે શું કરવું? છેવટના ઉપાય તરિકે મ્હારે આ રસ્તો લેવો પડ્યો.’

જયંતે ખભા હલાવ્યા !

‘ચાલો. બીજું શું કરીએ !’ એણે કહ્યું ‘ જ્યાંત્યાં પતાવટ કરવી પડશે. આપને ઓછાં હેરાન કરાય એમ છે ! આખા હિંદુસ્તાનની સેકંડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરતાં કેટલો ખર્ચ થાય ?’

‘ છૂટે હાથે ખર્ચે તો પાંચસાત હજાર થાય ?’ લેડીએ પૂછ્યું.

‘ યનવા નેગ છે. એ ઉપરાંત મહિને બસો લેખે દસ વર્ષના પચીસ હજાર થાય. આપ જરા ચેકબુક લઇને ત્રીસ હજારનો ચેક વેલાંબાઈના નામનો લખી આપો. એમને બધે જત્રા કરવી છે અને પછી આઠ દસ વર્ષ જીવે ત્યાં લગી સુખે રહી શકે. ’

‘ ભલે. ’ કહીને લેડી ચૈતન્યબાલાએ ચેક લખી આપ્યો.

‘ છેવટે એક સૂચના કરવાની રહે છે. બેધારી તરવાર સાથે ખેલનારે ખુબ કાળજી રાખવી જોઈએ. આપના જેવા નાણુક હાથને એની ધાર ક્યારે વાગી બેસે એ કહી શકાય નહિ !’

સાંજે જયંતે વેલાંબાઈને ચેક પહોંચાડ્યો. એમને કેં ખુલાસો કરવાની જરૂર ન હતી.

થોડા વખતમાં એ જત્રા કરવા ઉપડી ગયાં.

જયંતનાં જખ્ખર સાહસો

તમે વાંચી ગયા; એના જેવાંજ જયંતનાં
બીજાં જવલંત પરાક્રમે વાંચવા

જયંતનાં અદ્ભૂત પરાક્રમે

જેમાં આવી નવ સુંદર વાતો આપી છે
તે વાંચી જાવ. કિંમત અઢી રૂપીયા

અને એના અદ્ભૂત સાહસને લગતી
અનૂપમ રસઝરતી વાર્તા વાંચવા

કાળ ને કિનારે

જેમાં જયંતના પરાક્રમની એક બહુજ સુંદર
અને સજાગ કથા છે તે મંગાવો. કિં. રા. રૂ.

અને હવે પછી પ્રકટ થનાર

જયંતની સાહસકથાઓ

જેમાં આવીજ પરમ સુંદર રસપૂર્ણ
સાહસકથાઓ આપવામાં આવશે તેના
ચાહક તરીકે આગળથી નામ નોંધાવો

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ
વડવાણ સીટી

ઢેહને દીપાવતા દાગીના એ જાંદગીની જરૂરીઆત છે

જરૂરના પ્રસંગે જાળવી રાખેલા દાગીના લીડલંજન ભગવાનની ગરજ સારે છે માટે દાગીના વસાવે

*

શ્રીઓ તથા બાળકોનાં સૌન્દર્યને શોભાવતા અને વધારતા, છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના, ભાતભાતના મનોહર દાગીના ખરીદવા

મહેતા ચત્રભુજ ઈશ્વરલાલ

ની જૂની અને જાણીતી દુકાનની સુલાકાત લ્યો.

અમારે ત્યાં કુશળ કારીગરો પાસે જૂની તથા નવી દીઝાઈનના હાથ, પગ, કાન વિગેરે દરેક અંગોને શોભાવનારા, ભાતભાતના, શુદ્ધ સોના ચાંદીના દાગીના તૈયાર કરાવી સ્ટોકમાં રાખવામાં આવે છે તેમજ જાત જાતના નાના મોટા ઇમીટેશનના દાગીના પણ મળે છે. એક વાર અમારી દુકાનની સુલાકાત લઈ ખાત્રી કરી જુઓ.

વેપારીઓને પણ એકવાર નસુના માટે ઝાંઝર આપવા અમારી ખાસ બલામણુ છે. દરેક જાતનો મનપસંદ દાગીનો વખતસર તૈયાર કરી આપીશું.

ઠગાવાની બિલકુલ ધાસ્તી નથી.

સસ્તી મજૂરી અને ઓછો નફો

એ અમારો સુદ્રાલેખ છે.

મહેતા ચત્રભુજ ઈશ્વરલાલ
વઢવાણ સીટી

અર્ધી કિંમતે રસિક
અને સુંદર પુસ્તકો
મળવાની ખાસ યોજના

રસિક નવલકથા માળા

આ નવલકથામાળાનાં તમામ પુસ્તકો અગાઉથી વાંચી, ખાસ સુંદર કરીને પછીજ પ્રકટ કરવામાં આવતાં હોવાથી તે ગ્રાહકોનાં દિલરંજન કરનારાં અને આકર્ષક નીવડે છે.

આ માળાનાં પુસ્તકો ઉંચી જાતના ટકાઉ કાગળ, સુધડ છપાઈ, પાકું સોનેરી કપડાનું સુશોભિત પુંડું અને એકજ સરખી ડબલ કાઉન સાઈઝનાં હોઈ, તે આપની ગૃહ લાય-ઝેરીને દીપાવશે; એક વખત નજરે જોયા પછી બીજાં પુસ્તકો તરફ દૃષ્ટિ પણ કરવાની ઈચ્છા થશે નહિ.

મોટાં શહેરોમાં દુકાનભાડું, નોકર વગેરેનું વ્યવસ્થાખર્ચ તથા એવું બીજું વિશેષ ખર્ચ લાગતું હોવાથી ત્યાંના વેપારીઓ પોતાનાં પુસ્તકોની કિંમત મોટી રાખે છે; જ્યારે અમને મકાનભાડું તથા વ્યાજનું ખર્ચ બિલકુલ નહિ હોવાથી, તેમજ નોકર વગેરેનું વ્યવસ્થાખર્ચ ઘણું ઓછું આવતું હોવાથી અમારા તરફથી પ્રકટ થતાં પુસ્તકોની કિંમત બીજાં પુસ્તકોના પ્રમાણમાં ઓછી રાખવામાં આવે છે; તે ઉપરાંત પુસ્તકોના બહોળા પ્રચારથી થોડે નફે સારો લાભ મેળવવાની ધારણાથી આ માળાના ગ્રાહકોને અર્ધી કિંમતે પુસ્તકો આપવામાં આવે છે.

આ શા છે કે આપ માળાના નિયમોથી વાકેફ થઈ આપનું નામ ગ્રાહક તરિકે નોંધાવશો અને આપનો ઓર્ડર મોકલવા કૃપા કરશો.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ
વઢવાણ સીટી

રસિક નવલકથામાળા

ના

નિયમો

૧. પ્રવેશ શ્રી રૂ. ૨-૮—૦ ભરીને આ નવલકથામાળાનાં
ગ્રાહક થઈ શકાય છે. શ્રીની રકમ મનીઓર્ડરથી મોકલવી કે વી.
પી. ની સાથે વસૂલ કરવા જાણાવવું.

૨. ગ્રાહક ગમે ત્યારે થઈ શકાશે. ત્રણવર્ષ સુધી ગ્રાહક
તરીકે ચાલુ રહ્યા બાદ જો તેમની ઇચ્છા ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહે-
વાની નહિ હોય તો તેમના ખર્ચે પ્રવેશ શ્રી પાછી મોકલી આપ-
વામાં આવશે. ત્રણ વર્ષથી ઓછી મુદતને માટે ગ્રાહક રહેનારો
પ્રવેશ શ્રી પાછી મળશે નહિ.

૩. દર વર્ષે આ માળાનાં વધુમાં વધુ છ પુસ્તકો પ્રકટ થશે જે ગ્રાહકો ખરીદવાં પડશે. ઓછામાં ઓછાં કેટલાં પુસ્તકો પ્રકટ કરવાં તે અમારી સગવડ અને અનુકુળતા ઉપર રહેશે. નવલકથામાળાનાં પુસ્તકો ગ્રાહકોને અર્ધી કીંમતે મળશે. પરંતુ દરેક પુસ્તકની એક કરતાં વધુ નકલ એક ગ્રાહકને અર્ધી કીંમતે મળી શકશે નહિ.

૪. માળાનાં પુસ્તકો વી. પી. બુકપોસ્ટ દ્વારા મોકલાશે. તેનું રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ ગ્રાહકોને શિરે રહેશે. ગ્રાહકોને પુસ્તક મોકલતી વખતે એક દિવસ અગાઉથી ખબર આપવામાં આવશે. છતાં જે ગ્રાહક વી. પી. બુકપોસ્ટ પાછું ફેરવશે તેમની પ્રવેશ શી જમ કરી, ગ્રાહકના લીસ્ટમાંથી તેમનું નામ કમી થશે.

૫. ગુજરાત-કાઠિયાવાડના જે ગ્રાહકોને રેલ્વે સ્ટેશનની સગવડ હોય, તેઓ જે પુસ્તકોની કીંમત અને રસીદ રજીસ્ટર ખર્ચના રૂ. ૦-૩-૦ અગાઉથી મનીઓર્ડરથી મોકલી આપશે તો તેમના ઉપર પુસ્તકો રેલ્વે પારસલથી રવાના કરી, તેની રસીદ રજીસ્ટર પોસ્ટથી મોકલવામાં આવશે. આ પ્રમાણે કરવાથી બુકપોસ્ટના ટપાલખર્ચ કરતાં રેલ્વે ખર્ચ ઓછું આવવાથી તેમને દેખીતો સારો લાભ થશે.

૬. આ માળાનાં પુસ્તકો હિંચા ગ્લેઝડ અથવા એન્ટિક, કાગળ, સુંદર છપાઈ તથા સુશોભિત પુંડાનાં રહેશે. કેઈ પણ પુસ્તક અપૂર્ણ બહાર પડશે નહિ એકથી વિશેષ ભાગ હશે તો તમામ ભાગ સાથે બહાર પડશે.

૭. પરદેશ ખાતે વી. પી. થઈ શકતું નહિ હોવાથી, આફ્રિકાના ગ્રાહકોએ ઓર્ડરની સાથેજ પ્રવેશ શી, પુસ્તકોની કીંમત તથા ટપાલખર્ચની રકમનો બ્રિટિશ પોસ્ટલ ઓર્ડર મોકલવા કૃપા કરવી.

રસિક નવલકથામાળાનાં પુસ્તકો

પ્રવેશ ફી રૂા. ૨-૮-૦ તથા ટપાલખર્ચ આહુકોને શિરે છે.

	રૂા. આ. પા.
આલીશ અહેરાનો માણસ	૩-૮-૦
જાગીરદાર કે જલ્લાદ	૨-૦-૦
કુટુંબીનું કારસ્થાન ભા. ૧-૨	૫-૦-૦
વિપત્તિનું વાહન	૩-૮-૦
પંચાસરનો જયશિખરી ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)	૬-૦-૦
સ્નેહલગ્નની સુંદરી ભાગ ૧-૨	૩-૮-૦
ભયંકર લેદ ભાગ ૧-૨	૨-૮-૦
વેર વસૂલ ભાગ ૧ થી ૪ (સચિત્ર)	૧૨-૦-૦
સોનેરી ટોળી ભાગ ૧-૨	૪-૮-૦
અદ્ભૂત લૂટારો ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)	૩-૮-૦
દિવાની કે શાણી ? ભાગ ૧-૨	૮-૮-૦
પાટલીપુત્રની પડતિ ખંડ ૧-૨-૩	૪-૮-૦
સૌંદર્ય-જ્વાળા ભાગ ૧ લો	૨-૦-૦
સફેદ ડંગ ભાગ ૧-૨-૩	૪-૮-૦
વિચિત્ર જગત ભાગ ૧ લો.	૩-૦-૦
પ્રેમની ખુમારી ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)	૬-૦-૦
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો	૨-૦-૦
દુર્ભાગી દારા ખંડ ૧-૨-૩	૩-૮-૦
શ્રીમંત સાંહારક મંડળ ભાગ ૧-૨	૪-૦-૦
ભૂલનો ભોગ.	૪-૦-૦
અમરકારિક ખૂન.	૨-૦-૦
આચાનો ખબનો	૨-૦-૦
કાળને કિનારે	૨-૮-૦
આણસકર પંડિતજીનાં પરાક્રમો	છપાય છે.

દરેક પુસ્તક ઉંચા કાગળ પર સુંદર રીતે છાપેલું તથા સોનેરી કપડાના પુઠાનું છે. પુસ્તકો શીલીકમાં હશે ત્યાં સુધી મળી શકશે. માટે તાકીદે મંગાવવા વિનંતિ છે.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ

વઢવાણ સીટી

